

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXI. KÖTET

2009. 1–2. FÜZET

A kolozsvári határ középkori Boldogasszony-kápolnájáról

*

A magyar történetírás a két világháború közötti időszakban

*

„Még meg-jő Gyöngyösinek a' betsületi”

Adalékok egy kiadástervezet háttéréhez

*

A magyar Kalevala. A finn eposz jubileumi magyar kiadása

*

Műhely

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2009
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András, Szász Alpár Zoltán,
Tánczos Vilmos, Veress Károly

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176
Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 Románia, e-mail: titkarsag@eme.ro

Megjelent a

Szülőföld Alap

és a

támogatásával

Felelős kiadó Sipos Gábor

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári
GLORIA–IDEA nyomdában

Felelős vezető
Nagy Péter

Kovács András

A kolozsvári határ középkori Boldogasszony-kápolnájáról

Kolozsvár történetének kutatói szinte másfélszáz éve diszkrét eleganciával kerülgetnek néhány, a 16. század elejéről származó, összefüggő forrásadatot, amelyek a városfalakon kívüli Czompol vagy Rokonád/Rakanád kápolnáról szólnak. Azt hiszem, hogy a sikertelenségért tulajdonképpen az első világháború a felelős, mert a megoldás kulcsát Mészöly Gedeonnak egy forrásközlése 1917-ben már tartalmazta. A Magyar Nyelv c. folyóiratnak erre az Erdélyben valószínűleg nem túl ismert évfolyamában megjelent cikkére az alábbiakban még visszatérünk.

A kápolnával összefüggésbe hozható adatokat már Jakab Elek is idéz,¹ találunk utalást rá Beke Antal regesztái között is,² de legtöbbjükét, a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveinek bejegyzéseit Jakó Zsigmond tette közzé.³ Ugyanabból a forrásból merített Entz Géának a Jakó Zsigmondétól független, Erdély gótikus építészetére vonatkozó gyűjtése is.⁴ Meglepően gazdag, erdélyi viszonylatban szokatlanul sokrétű is ez az anyag, amelynek az alábbiakban inkább figyelmet keltő bemutatására, mint kiaknázására vállalkozhatunk.

1521-ben kelt ezeknek az adatoknak a legfontosabbika.⁵ Benne a körültekintő kolozsvári Czompol János saját és felesége, Skolasztika asszony nevében a néhai előrelátó Czompol György – feleségének első férje – összes követeléseinek a behajtását Miklós magister papra, a megnevezett Czompol György és felesége, Skolasztika által építtetett, városfalakon kívüli Boldogságos Szűznek szentelt, Rokonadnak, más nevén Czompol kápolnájának igazgatójára bízta.

A Czompol kápolnája elnevezés tehát az építtető családnevéből származik. Csánki Dezső nagy munkájában a Czompol nevű kolozsváriaknak 1441 és 1525 közötti névváltozatait adatlolta.⁶ Már ő kihangsúlyozta azt is, hogy a kápolna neve összefügg a családnévvél.⁷

A család tagjai közül a 15. század közepén kétségtelenül id. Czompol Miklós játszotta a legjelentősebb szerepet Kolozsvár életében. Feltűnésekor már huzamosabb ideje részt vehetett a város vezetésében.⁸ Úgy tűnik, hogy a város egyik legnagyobb adófizetője, egyúttal adószedője is volt, háza a monostori fertályban, ha jól sejtjük, a Fötér nyugati során vagy a Bel-Monostor utca déli sorának elején állhatott. A Regestrum Hungarorum néven ismert 1453-as töredékes kolozsvári adó- és számadáskönyv bejegyzéseinek sorrendjéből sejtethetően ugyanis az adószé-

¹Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár történetének első kötetéhez*. I. Pest 1870. CXXI, CXXIV. sz.

²Beke Antal: *Az Erdélyi Káptalan Levéltára Gyulafehérvárt*. Bp.1890. 462. sz.

³Jakó Zsigmond: *A Kolozsmonostori Konvent Jegyzőkönyvei*. I–II. (A következőkben: KmJkv) Bp. 1990.

⁴Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kvár 1997. 169, 488, 491.

⁵KmJkv 3823/1521. dec. 2.

⁶Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. V. Bp. 1913. 317. a következő változatait sorolta fel: Zompol, 1441, 1453, 1460; Zompol, 1449; Czompol, 1451; Chompol, 1451; Zompol, 1460; Sompol, 1469; Czompol, 1525.

⁷*I.m.* 320–321.

⁸Gündisch, Konrad, G.: *Die Führungsschicht von Klausenburg (1438–1526)*. Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. = Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. Hrg. von Kálmán Benda et alii. München 1987. 67–91. Különösen: 72, 88.

dők az ő házától kiindulva járták be a várost.⁹ Első alkalommal, július 13-án¹⁰ még élt, második alkalommal, augusztus elsején¹¹ már fiai és örökösei, ifj. Miklós és Benedek adóját regisztrálták ugyanazzal a házzal kapcsolatban. A töredékes összeírás¹² egészét tekintve többnyire 1 és 4 rovás (dica) közötti adóösszegekről olvasunk, egyedül őneki értékelték 25 dicára a házat, s a következő alkalommal a házán kétségtelenül megosztozott örököseit egyenként 12-12 dicával, azaz megközelítőleg ugyanannyi rovással adóztatták. Nála helyezték letétbe a beszedett zálogokat is.¹³ Czompol Miklós életpályája és tevékenysége valamilyen módon kötődött Tordához is. Ottani háza ugyanis nem akármilyen helyen, a sóbányáiról nevezetes mezőváros Szent Miklósról elnevezett plébániatemploma és Kassa özvegyének háza között állott, s ezt a házat még 1453 előtt kolozsiak, egy másik sóbányás mezőváros tehetős polgárai vásárolták meg.¹⁴ Ezek az adatok arra is utalnak, hogy tevékenysége sóbányászattal vagy erdélyi adóügyekkel lehetett valamilyen kapcsolatban, és az sem zárható ki, hogy eredetileg Tordáról származhatott Kolozsvárra. 1451-ben mindenesetre már szőlőtulajdonosként is emlegetik a kolozsmonostori Kómálon.¹⁵

Fiai, ifj. Miklós és Benedek tehát jelentős vagyont örököltek 1453 őszén, hamarosan perre is mentek egymással és anyjukkal, Katalinnal, az előrelátó István deák kolozsvári polgár leányával, aki időközben egy másik tehetős kolozsvári, de ugyanaz?Tordán ugyancsak szereplő polgár, Hosszúmezei (de Longocampo) István felesége lett. Jellemző módon a Czompolfiaknak is jelentős tordai érdekeltségeik voltak.¹⁶ Ifj. Miklósból kolozsvári esküdtpolgár lett, egy perben pedig [Labiszyni] Máté erdélyi püspök székén Miklós kanonok ellenében védte az igazát.¹⁷ A testvérek és anyjuk több kolozsmonostori bejegyzésben is szerepelnek, ezeknek a keltezése azonban hibás: 1453 előtt ugyanis sem id. Miklós özvegyéről, sem fiainak pereskedéséről nem

⁹Szabó Károly: *A kolozsvári magyar polgárság összeírása*. II. közl. Történelmi Tár (A következőkben: TT) 5/1882. 744: „Item Sabbato die videlicet secundo die beati Demetry confessoris [okt. 27.] perambulauimus a Nicolao Zompol [sc. juniore] Incipiens per totum Circumeundo Monostor wca za hyd wca Magyar wca kozep wca et keral wca intra Castrum vsque domum Eg[id]y Zabo, et recepimus wadya in numero Centum et ad viginti quatuor ad dicas computando, et misimus apud domum dicti Egidy Zabo, super quibus confidimus Symonem Rasorem.”

¹⁰Szabó Károly: *A kolozsvári magyar polgárság összeírása*. I. közl. TT 5/1882. 525: „Anno domini Millesimo CCCC-mo LIII-o in die beate Margarethe imposuimus taxas ad singulas dicas quinquaginta denarorum. Item Nicolaus Zompol 25 dic. dedit fl.”

¹¹Szabó Károly: *A kolozsvári magyar polgárság összeírása*. II. közl. 729: „Anno domini millesimo cccc-mo quinquagesimo tertio in die beati Petri apostoli ad vincula imposuimus taxas ad singulas dicas tres florenorum auri. Item Nicolaus Zompol XII. Item Benedictus Zompol XII. Dedit fl. III.”

¹²Az óvári fertály adófizetőinek felsorolása teljes egészében hiányzik.

¹³Szabó Károly: *A kolozsvári magyar polgárság összeírása*. I. közl. 541: „Item wadya que recepimus in magar wca misimus apud Nicolaum Zompol, super quibus sunt dice f minus VI. [...] Item wadya que portauimus de Media platea et farkas wca extra Muros misimus apud Nicolaum Zompol super quibus sunt dice LXI. [...] Item wagidia que recepimus de plathea regis misimus apud Nicolaum Zompol, super quibus sunt dice XXI.”

¹⁴KmJkv 1106/[1453] aug. 16.

¹⁵KmJkv 987/1451. okt. 12.; 1010/1451. febr. 16. után.

¹⁶KmJkv 1114/[1453?] nov. 11. Zompol (dictus) Miklós fia: Miklós (pr. et c.) Coloswar-i polgár tiltakozik az ellen, hogy testvére: Benedek házait, mézsárszékét, malomrészét, ezüst marháját, ingóságait elidegenítse Zyndy Imrének, Pogan (dictus) Miklós Thorda mezővárosi polgárnak, Hosszúmezei (de Longocampo) István Coloswar-i polgárnak és feleségének, a tiltakozó anyjának. Vö. KmJkv 960. sz. Katalin, aki István deák kolozsvári polgár leánya (pr); KmJkv 1215/[1455] júl. 30. Zompol (dictus) Miklós Coloswar-i polgár pere Pogan Miklós thorda-i polgárral egy 25 Ft-ot érő övért. Malomrésze volt a Rákos vizén, a Szűz Mária-kolostor fölött épült malomban, aminek 1 évi bére kb. 150 arany forint volt.

¹⁷KmJkv 1050/[1452?] júl. 7.

lehetett szó.¹⁸ A Czompol család felderíthető történetének ez az első szakasza mai ismereteink szerint 1469 táján zárul.¹⁹ Akkor találkozunk utoljára a város közéletében folyamatosan szereplő ifj. Czompol Miklós esküdtpolgár nevével.

Azt már nem tudjuk kideríteni, hogy ezek a 15. századi Czompolok milyen rokonságban lehettek a kápolnát alapító Czompol Györggyel. Minthogy a 15. századi Kolozsváron ezt a nevet egyetlen család viselte, úgy véljük, hogy ugyanannak a családnak valamelyik következő nemzedékéhez tartozhatott. Az elhunyt kápolnaépítő, Czompol György, akárcsak özvegyének, Skolasztikának második férje, György nemzedéktársa és rokona, Czompol János hihetőleg ifj. Miklós vagy Benedek unokái lehettek. Az 1521 decembere előtt elhunyt Czompol György fiai, Gergely és Benedek 1525-ben szerepelnek egy oklevélben.²⁰ Utóbb még Gergely feleségéről, Markos Annáról is olvasunk, aki rokonai ellenében a férjét tette meg örökösének.

Czompol Miklós tehetős Offenbányai polgár szintén ennek a családnak a leszármazottja volt.²¹ Későbbi kolozsvári párhuzam (pl. a 16–17. század fordulójának nevezetes pénzembere, Filstich Péter példája)²² alapján valószínűnek látszik, hogy pénzverőként, esetleg aranyváltóként szerzett magának bányarészesedést Offenbányán, s ottani érdekeltségei magyarázhatják azt is, hogy lemondott kolozsvári polgárjogáról. Vele kapcsolatban olvasunk utoljára a kápolnáról. Egy Kolozsváron lefolyt per töredékesen fennmaradt iratanyagából kiderül, hogy ez a Czompol Miklós 1547-ben kolozsváriaktól, Mwnch István és Mod András esküdtpolgároktól, illetve Wayda Tamás és Adam Tamás polgároktól közelebbi rokonként visszakövetelte egy kápolna javait és örökségét (*bona et hereditates sacelli hic in ciuitate et territorio eiusdem existentes*), amelyeket az atyja bírt egykor.²³ Az alperesek azzal védekeztek, hogy ők nem rokonként örökölték, hanem pénzen vásárolták a felperes atyja által elidegenített s utóbb a városra háramlott javakat. A periratokból kiderül, hogy a felperes a bíró és a tanács egymást követő határozatait is megfellebbezte, mire azokat a felsőbb (szebeni) székre továbbították 1547. június 15-én. A felperes az előbb megnevezett Czompoloknak, Györgynek vagy Jánosnak unokája lehetett, atyjának a nevét nem ismerjük. Kétségtelen azonban, hogy a kápolna, amelynek javairól a per folyt, a reformáció következtében ellehetetlenült Czompol kápolnája lehetett.

A 15–16. századi Kolozsváron felmerülő Czompol, Chompol, Zompol, Sompol, Zompel, Zompol helyesírású név valószínűleg rokonítható a halfajtát jelölő 'compó' szóval, esetleg a farönköt jelölő, viszonylag későn adatolható 'cömpöly' szóval is; így, hihetőleg a comb szavunkkal is rokonságban, valamilyen vaskos, kidudorodó, izmos dolgot sugall. Ilyen tartalmú 'compor' szóból alakulhatott ki a Compol családnév. Kázmér Miklós történeti gyűjtésében²⁴ a Compol forma nem szerepel. Az egyetlen pozitív és meggondolásra méltó adat, amit a nyelvtudomány

¹⁸Úgy véljük, hogy valójában 1453 augusztusa után keleztek a KmJkv 762, 763. és 960. sz. bejegyzései.

¹⁹Csánki Dezső: *i.m.* 317. – Sompol, Zompol Nicolaus iuratus de Coloswar, 1460:3222, 1465:3416, 3434, 1468:3599, 1469:3673. sz. Vö. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. VI. Hrg. Von Gustav Gündisch unter Mitarbeit von Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, Konrad G. Gündisch. Buk. 1981.

²⁰Az örökségükről és mostohaapjukról van szó a KmJkv 4077/1525. febr. 11-i bejegyzésben, a KmJkv 4313–4314/1530. aug. 20-i és azt követő bejegyzései pedig Gergely felesége: Markos Anna végrendeletére vonatkoznak.

²¹KmJkv 4801/1543. szept. 25. előtt.

²²Herepei János: *A Házsongárdi temető régi sírkövei. Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez*. S. a. r. Balassa Iván, Herner János, Keserű Bálint. Utószó Balassa Iván. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988. 308.

²³MOL R 210. *Tunyogi Csapó József gyűjtemény*. 1. doboz. 2. tétel (Eredeti iratok 1547–1699). 2^r–3^v, 12^v. Az adatokért Pakó Lászlónak és Szabó András Péternek tartozom köszönettel.

²⁴A 'Compó', 'Compós' és a 'Cömpöly', illetve a 'Csompor' formákat gyűjtötte össze. Vö. Kázmér Miklós: *Régi Magyar Családnevek Szótára*. XIV–XVII. század. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 1993.

módszereiben járatlanként ezzel a családnévvel kapcsolatban fel merék hozni, az egykori kolozsvári Kőmálnak, a mai Hójában a Törökvágástól nyugatra eső első, gömbölyded púpja. Ennek nevét a II. József-féle első katonai felmérés készítői „Csompo Berg” formában rögzítették, éppen ott, ahol Kolozsvárnak a szőlőhegyek gerincén nyugatra kinyúló határa belevágott az akkori kolozsmonostori határba. Azért is meggondolkoztató ez az elnevezés, mert ha az okleveleknek hihetünk, ezen a tájon, a Kőmál szőlővel művelt déli, az egykori bencés apátság birtokaihoz tartozó oldalán feketett a Czompol család 15. században emlegetett szőlője.²⁵

A kápolna egyik neve tehát a 16. század eleji alapítóra utal, a családjára vonatkozó adatsor áttekintése pedig meglepően részletes rálátást engedett a kor legtehetősebb kolozsvári – ha a fentebb említett adójegyzék szokásos értelmezésére, illetve saját, dilettáns szövejtésünk eredményére támaszkodunk – magyar nevű családjának történetére.

A kápolna másik, Rokonad/Rakanád neve volt az, amivel a Kolozsvárral foglalkozó történész elődeink nem tudtak mit kezdeni. A megoldás, mint fentebb már céloztam rá, 1917-től adott volt, akkor tette közzé Mészöly Gedeon békési Drágffy János országbíró általunk ismert első végrendeletét.²⁶ A magyar nyelvemlékek sorában két végrendelettel és több végrendelet-változattal is szereplő s a mohácsi csatában az ország zászlójával elesett főúrnak ebben az 1524. június 7-én, még temesi ispánként fogalmazott első testamentumában esik szó a szilágycsehi várban általa építtetett Szent Farkas tiszteletére szentelendő kápolna „Rokonádi bodog azzonak” és Szent Farkasnak állítandó nagyobbik oltáráról: „Item. Hagyom, hogy az chehy kapolnath megh zenthelthessék zent ffarkas²⁷ newyre, az olthar az eggyk, az nagy olthar legen Rokonady bodog azzon newyn es zenth ffarkasen, az masyk olthar legyen zenth soffya azzonye az ew leyany wal,²⁸ harmad legen az segythew zentheke²⁹ etc.”³⁰

Ezt a rokonadi Boldogasszonyt annak idején Birkás Géza³¹ azonosította is a középkori zarándoklatok nevezetes dél-franciaországi célpontjával, Rocamadourral, s viszonylag korán, 1940-ben már idézte Pásztor Lajos (1913–1997), de az olaszországi emigrációba kényszerült tudós eredményeinek elterjedését tájainkon jószerivel csupán könyvecskéjének újabb, második kiadásától kezdve számíthatjuk.³²

Viszonylag kevés érdélyi vonatkozású zarándok-adatot ismerünk, nem azért, mintha nem lettek volna, sokkal inkább azért, mert az elmúlt több mint fél évszázad nem kedvezett a középkortudomány e kiemelkedő jelentőségű témájának. Csupán az utóbbi években derült ki az is, hogy a középkori harangjainkon felfedezhető domborművek többnyire zarándoklatok emlékérméinek vagy zarándokjelvényeknek a lenyomatai, tehát végrehajtott zarándoklatok dokumentumai.³³ Compostelai zarándoklatra utaló kődomborművekre találunk Homoródjánosfalva

²⁵KmJkv 1455/1460. júl. 8. Az oklevélben tanúként szereplő Zompol (dictus) Miklós kolozsvári polgár valószínűleg az érdekelt szomszédokat képviselte.

²⁶Mészöly Gedeon: *Drágffy János 1524-iki végrendelete*. Magyar Nyelv 1917. 121–124.

²⁷Sankt Wolfgang/Szent Farkas regensburgi püspök, legfontosabb zarándokhelye Sankt Wolfgang am See.

²⁸Ti. Hit (Fides), Remény (Spes) és Szeretet (Caritas).

²⁹Ti. a tizenhárom szent: Achatius, Balázs, Borbála, Ciriakus, Dénes, Egyed, Erazmus, Eustachius, György, Alexandriai Katalin, Kristóf, Antiochiai Margit, Pantaleon, Vitus. Híres, a 15. században már látogatott búcsújáróhelyük Frankenthal/Vierzehnheiligen Dél-Németországban.

³⁰Az idézett szöveget a könnyebb érthetőség kedvéért tagoltuk, az eredetiben ez természetesen hiányzik.

³¹Mészöly Gedeon: *Drágffy János 1524-iki végrendelete*. 124.

³²Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. METEM, Bp. 2000.² 132.

³³Benkő Elek: *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelődencéi*. Teleki László Alapítvány–Polis Könyvkiadó, Bp.–Kvár 2002. 187–191.

jelenleg unitárius templomának 1522-ben épült szentélyében³⁴ is, és viszonylag sok adat szól erdélyiek római és szentföldi zarándokútjairól.³⁵ Valószínű, hogy zarándokút emlékezetére készült a szilágycsehi kápolna nagy oltára is, aligha lehet ugyanis véletlen, hogy megrendelője éppen két jelentős zarándokcélpontra, a Regensburgban, de különösen az Abersee (Wolfgangsee) melletti Sankt Wolfgangban³⁶ tisztelt Szent Farkasra és a délfancia Rocamadourban tisztelt Boldogasszonyra gondolva választotta ki az általa állíttatott oltár titulását.

Rocamadour a 12. századtól ismert zarándokhely,³⁷ amely 1170 körül, amikor II. Henrik angol király második zarándoklatára sor került, jelentős hírnévnek örvendett már. 1244-ben Szent Lajos király, anyja, Kasztíliai Blanka és testvérei kíséretében kereste fel. Hosszabb hanyatlás követte Rocamadournak ezt az első virágzását, melynek végpontján, a 15. század elején V. Kelemen pápa engedélyével újraszentelték a legendás remete, Szent Amator sziklájára (Roc-Amator/Amadour) vezető kápolnákat és a Saint-Sauveur templomot, melynek Notre-Dame kápolnájában áll a nevezetes fekete Madonna-szobor, e zarándoklatok célpontja. 1427-ben V. Márton pápa búcsúengedélye a Rocamadourt felkereső zarándokoknak háromévi és háromszor negyven napi bűnbocsánatot helyezett kilátásba, míg a nyolcadokért 100 napi bűnbocsánatot ígért ugyanaz az engedély. A bűnbocsánat körét 1463-ban II. Pius pápa tovább bővítette, és teljes búcsút engedélyezett a rocamadouri zarándokoknak. Különösen kedvelte a meredek sziklára épült zarándokhelyet XI. Lajos (1461–1483) francia király. A kegyes zarándokok mellett hús flandriai város az elítéltjeit is Rocamadourba küldte vezekelni.

Kétségtelenül végrehajtott kegyes zarándoklat vagy ilyen zarándoklat szándékához kapcsolódóan szenteltették az általuk alapított és építtetett kápolnát Czompol György és neje, Skolasztika a rocamadouri Boldogasszonynak az 1521-et megelőző években. A kiváltságokkal is ellátott kápolna igazgatóját (rektorát) emlegető oklevelekből az is kiderül, hogy viszonylag gazdag beneficium volt, amelyhez Kolozsváron rektori ház, a várostól keletre, Szamosfalva felé pedig egy halastó is tartozott.³⁸ A kápolnában – tudjuk meg továbbá – naponta mondtak misét Szűz Mária tiszteletére. 1531-ben a Farkas utcai templommal kapcsolatban is emlegetett Kőfaragó György özvegye, Magdolna asszony nevezetes és gazdag végrendeleti hagyatékából hat forintot szánt a kápolna rektorának.³⁹

A kolozsvári kápolna fennállása a reformáció közeledtével vált kérdésessé. 1544-ben, amikor Kolozsváron már jelentős számú híve lehetett a lutheri reformációnak, Szabó (Zabo) Mátyás mester felesége, Szabó (Zabo) Adorján leánya, Katalin nevében részt követelt felesége testvéreitől abból a Szamosfalva felé eső halastóból, amelyet korábban a város falain kívüli

³⁴Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance*. I. Bp. 1943. 98, 255. 120–123. kép; Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Buk. 1981. 143–150; Kakucs Lajos: *Santiago de Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon*. Bp. 2006. 269. – A gyámkövekre faragott domborművek zarándoklatra utaló részleteivel foglalkozó dolgozatunk rövidesen sajtó alá kerül.

³⁵A magyarországi zarándoklatok kutatásának modern eredményeit Csukovits Enikő: *A római Szentlélek-társulat magyar tagjai (1446–1523)*. Századok 134/2000. 211–244; Uő: *A lovagi zarándoklat*. Történelmi Szemle 2001/1–2. 33–42; Uő: *Bűn és bűnhődés. Vezeklő zarándoklatok a középkori Magyarországon*. Századok 2002/2. 303–326; Uő: *Középkori magyar zarándokok*. História–MTA Történettudományi Intézete. Bp. 2003. kutatásainak köszönhetjük.

³⁶A Magyar Katolikus Lexikon internetes változata (katolikus-lexikon@communio.hu – 2009. febr. 22.) – Szent Farkas szócikkének szerzője tévesen hivatkozik a Tolna vármegyei Csehire.

³⁷Sigal, Pierre, A.: *Isten vándorai*. Gondolat, Bp. 1989. 141–144.

³⁸KmJkv 3903/1523. márc. 8.; 3919/1523. márc. 26.; 4100/1525. jún. 24.; Beke Antal: *i.m.* 462. sz. szerint a halastóról szóló adomány 1524–1525-ből származhat.

³⁹Entz Géza: *i.m.* 340.

Rakanad, más néven Compolkapolnaya nevű Mária-kápolnához rendelték. Minthogy a kápolnában egy idő óta, „nescitur qua ex causa” – nem tudni, mi okból – nem miséznek,⁴⁰ Mátyás mester joggal vélhette, hogy a halastó is visszaháramlik az alapítványt létrehozó családra. Ez az adat összehangzik a fentebb már ismertetett, az offenbányai Czompol Miklós keresetéből kivilágló szekularizációs folyamattal. Minthogy később már a kápolna neve sem merül fel, kétségtelen, hogy a következő időkben megsemmisült.

Forrásunk a kápolnát Czompol György által alapítottnak és építtetettnek mondja. Ez nem zárja ki egészen azt a feltételezést sem, hogy Czompol György alapítóként egy már korábban is létezett épületet újított meg, látott el új beneficiummal. Így esetleg korábban létezett épületek is szóba jöhetnek. Ezek sorába illik az az adat, mely szerint 1377-ben Pusztaszentmiklós és Tarcsháza közelében a határjárók „ex opposito capellae beatae virginis ultra ipsum fluvium in terra abbacie de Clus Monostra constitutae ad duas metas terreas pervenissent⁴¹”. Hasonlóképpen a város és a kolozsmonostori apátság birtokai között Antal apát idején a Szamosba ömlő Nádas torkolatának környékén említettek egy kápolnát 1430-ban.⁴² Nagyon sok szerencsével egyszer talán még előkerülhetnek a Rakanád-kápolna építészeti maradványai, de nevének még ily késői tisztázása is nyereség, mert felvillantja a kolozsvári zarándokok egyik, mindeddig nem is sejttet, reformáció előtti távoli célpontját, a délfraancia Rocamadourban.

The Medieval Chapel of the Blessed Virgin Mary on the Confines of Cluj (Kolozsvár). Among the documents referring to the city of Cluj (Kolozsvár) in the late Middle Ages, there are some that mention the Compol/Rokonad Chapel built sometime before 1521. The author reviews the history of the patron family of the Compols during the 15-16th centuries. According to historical evidence, the Compol family was one of the wealthiest in the city; its members belonged to the Hungarian ethnic group and played an important role in the running of the city. The Rokonad name that appears in the medieval documents refers to the patron saint of the chapel. Searching for the title of the chapel from the castle in Cehu Silvaniei (Szilágycseh), the historiography etymologized this unusual Hungarian name decades ago: in both cases Rokonad refers to Rocamadour, an important pilgrimage site in Southern France which is very popular for its statue of the Black Madonna. The chapel from Cluj was built as a result of a completed or just planned pilgrimage. Although the chapel disappeared without any trace during the Reformation, its name still reminds us of the erstwhile pilgrimage of George Compol and his wife, Scholastica.

⁴⁰KmJkv 4833/1544. szept. 21.

⁴¹Entz Géza: *i.m.* 341. (Dl. 6434)

⁴²Entz Géza: *i.m.* 341. (Dl. 28811)

Erős Vilmos

A magyar történetírás a két világháború közötti időszakban*

A két világháború közötti időszakban jelentős változás, előrelépés történt a magyar történetírás intézményrendszerében.¹ Ennek legfontosabb elemei nem kis részben Klebelsberg

* Részlet egy készülő historiográfiai összefoglalóból.

¹ A két világháború közötti magyar történetíráshoz vö. *Hongrie*. Par Henri Marczali. = *Histoire et historiens depuis cinquante ans. (Méthodes, organisation et résultats du travail historique de 1876 à 1926.)* Librairie Félix Alcan, Paris 1927. 209–218. Erre válasz Hóman Bálint: *Hazai történetírásunk csődje*. = Uő: *Történetírás és forráskritika*. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1938. 537–542. (Eredetileg Magyar Szemle V. 1929. 131–134.)

Tibor Baráth: *L'histoire en Hongrie (1867-193.)* Paris–Bp. 1936; Istványi Géza: *Szellemtörténet, neopoizitívizmus, új történelmi realizmus*. Protestáns Szemle 1938. 3; Uő: *A harmincas évek történetírása*. Protestáns Szemle 1940. 7; Berlász Jenő: *A magyar gazdaság- és társadalomtörténet-írás kialakulása*. Közgazdasági Szemle 86. 1943; Léderer Emma: *A magyar polgári történetírás rövid története*. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1969; Thomas L. Szendrey: *The Ideological and Methodical Foundations of Hungarian Historiography 1750-1970*. PhD. Diss. St. John's University, Jamaica N.Y. 1972; Steven Bela Vardy: *Modern Hungarian historiography*. East European Quarterly, Boulder. Columbia University Press, New York and Guildford, Surrey 1976; Unger Máttyás: *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben*. Tankönyvkiadó, Bp. 1976; Steven Bela Vardy: *Clio's Art in Hungary and Hungarian America*. East European Monographs. Distributed by Columbia University Press 1985; Hanák Tibor: *Az elfelejtett reneszánsz. (A magyar filozófiai gondolkodás a század első felében)*. Göncöl Kiadó, 1993; Kosáry Domokos: *A magyar történetírás a két világháború között*. = Uő: *A történelem veszedelmei*. Bp. 1987. 321–355; Kriston Pál: *A történetírás története*. Tankönyvkiadó, Bp. 1991; Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Csokonai Kiadó, Bp. 1995; Csiki Tamás: *Társadalomábrázolások és értelmezések a magyar történelmi irodalomban (1945-ig)*. Debrecen 2003; Csiki Tamás–Halmos Károly–Tóth Árpád: *A magyar társadalomtörténet-írás története a kezdetektől napjainkig*. = *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Szerk. Bódy Zsombor–Ö. Kovács József. Osiris Kiadó, Bp. 2003. 208–240; Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. (A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története)*. Osiris Kiadó, Bp. 2007. (Ez inkább ideológiatörténeti szempontból elemzi a korszak fő eszmetörténeti vonulatainak történelemszemléletét.)

A kérdéskörben az utóbbi évtizedekben a legtöbbet Glatz Ferenc és Lackó Miklós publikált, számos munkájukra történik hivatkozás az alábbiakban. Vö. pl. Glatz Ferenc: *Történetíró és politika*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980. Uő: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1867–1987*. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1988; Lackó Miklós: *Korszakelmélet és tudomány. 1910–1945*. Gondolat Kiadó, Bp. 1988; Uő: *Sziget és külvilág (Válogatott tanulmányok)*. MTA Történettudományi Intézete, Bp. 1996.

A két világháború közötti magyar történetírás megítélésének jelentős irodalma van a háború utánról, amely részben kapcsolódik a Szekfü Gyula munkásságát elemző irodalomhoz (vö. erre később részletesen), illetve általában a két világháború közötti politikai berendezkedés értékeléséhez.

Rá lehet mutatni itt pl. Léderer Emma összefoglaló munkájára, amely bár roppant kritikus, azért Szekfüket nem tartja fasisztának, és számos kérdésben részletesen elemez. Kitér például a Szekfü–Németh vitára, Joó Tiborra stb., de kiált az ideológia és a katasztrófális félreértés, mondjuk, Deér József esetében, akinek a karizmatikus királyságról való elméletét egyenesen a vezéri elv propagandájának tartja, és lefasisztazza.

Nem tekinthető Léderer követőjének, ugyanakkor (Marczali Henrik 1927-es, elfogult véleményét talán túlzottan figyelembe véve) alapvetően egyfajta visszaesésként értékeli Gunst Péter a két világháború közötti magyar történetírás 1995-ös szintézisében. Hozzá lehet tenni, hogy talán nem is Gunst minősítéseivel van a fő probléma, hanem azzal, hogy különösebben nem is rendszerez, elemez, s súlyánál jóval kisebb mértékben kezeli a korszak történetírását. (Vö. mindehhez kritikámat: *Gunst Péter: A magyar történetírás története*. BUKSZ 1996/3. 334–336.)

Úttörőnek tekinthető a periódust illetően Kosáry Domokosnak a nyolcvanas években megjelent összefoglalása. Kosáry részben Laczkó Miklóssal vitatkozik, szerinte ugyanis a marxizmusnak semmilyen jelentősége és hatása nem volt az időszakban. (Holott Lackó 1976-os, a *Magyarország történetében* megjelent áttekintésében a korszak egyik fő irányzataként kezeli azt.) Nem lehet egyetérteni ugyanakkor Kosáry Domokos értelmezésének azzal az összetevőjével, amely szerint a Szekfüék európai horizontú szellemtörténeti iskolájával szemben Domanovszky és Mályusz valamiféle, a dualizmus korából itt ragadt köznemesi nézőpontú és így magyarkodó, nacionalista, nemzeti romantikus történetírás képviselője lett volna. (Külön kérdés ráadásul Kosáry Mályuszhoz való viszonya, akit Kosáry több alkalommal is hitleristának minősít.)

Részben Kosáry nyomdokain halad Glatz Ferenc, viszont nagy különbség Kosáryval szemben, hogy ő Szekfüvel egyenrangú (tehát európai horizontú, valamint polgári, tehát a dualizmust meghaladó és nem köznemesi) történésznek tekinti mind Domanovszkyt, mind Mályuszt (Hajnalról nem is beszélve) alapvetően társadalomtörténeti alapállású iskoláját, bár utóbbinál a faji, völkisch momentumokat is érzékeli.

Kunó neonacionalista programjához kötődnek.² E program keretében jöttek létre vagy kaptak új életre a Collegium Hungaricumok³ (Róma, Bécs, Berlin, Stockholm, Párizs, Isztambul), alakultak külföldön új magyar történeti tanszékek, illetve a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet⁴ is ekkor szerveződött. Ez utóbbi később fel is vette alapító miniszterének nevét. Ugyancsak Klebelsberghez, illetve közeli barátjához és eszmetársához, Károlyi Árpádhoz kötődik a két világháború közötti időszak legjelentősebb forráskiadványának, a *Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris*nak⁵ a megindítása. Ennek különböző részei voltak, így itt láttak napvilágot Széchenyi döblingi iratai, naplója, a 19. századi nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos iratok (*A szerb felkelés története* – Thim József, *A horvát kérdés története* – Miskolczi Gyula, *A tót*

Glatz (és részben Lackó Miklós) felfogásával gyökeresen szemben áll a részben R. Várkonyi Ágnes és Szabó Miklós értékeléséhez kötődő Dénes Iván Zoltán felfogása (az ő nézetét pedig újabban Gyáni Gábor is osztja), aki szerint a Szekfü által képviselt mainstream irányzat nem jelent előrelépést a dualizmus kori történetíráshoz képest, mert végső soron ugyanúgy megragadt az állam- és politikátörténeti orientációnál. Vele szemben sokkal pozitívabbnak (tudományosnak) tartja Domanovszky, Hajnal és Mályusz társadalomtörténeti irányzatát, illetve részben a népiek (Németh László), de legfőképpen Bibó István Szekfüvel szembeni kritikáját.

A két világháború közötti magyar történetírás irodalmához fel kell idézni végül az elmúlt években megjelent két összefoglaló munkát (Vö. Csíki, Csíki–Halmos–Tóth). Ezek osztoznak abban a hibás előfeltevésben, hogy a szellem-történet azonos a hagyományos, politikai eseménytörténettel azonosított államtörténettel, így azzal különösebben nem is, s helyette csak az előremutatónak, pozitívnek, „tudományosnak” tekintett „társadalomtörténészekkel” foglalkoznak. Viszont itt szembesülniük kell azzal, hogy például Mályusz Elemér társadalomtörténetének is számos politikai indíttatású prekoncepciója van (ezért kreálja meg Csíki pl. a – persze Hans Ulrich Wehleréktől kölcsönzött – politikai társadalomtörténet fogalmát), másrészt megfelelnek a gazdaság- és társadalomtörténeti szempontból igen jelentős Hómanról, illetve a kifejezetten ilyen irányultságú és iskolateremtő Eckhart Ferencről.

Hozzá lehet tenni mindehhez, hogy a mai napig legjobb összefoglalás Steven Bela Vardy 1976-os szintézise. Vardy a korszak vezető és európai horizontú irányzatának tekinti a Szekfüék által képviselt Geistesgeschichte-t, részletesen elemzi (és szintén európai horizontúnak tekinti) mondjuk Eckhart Ferenc alkotmánytörténeti irányzatát, de behatóan tárgyalja (és persze Szekfüékkel egyenrangúnak tekinti) Domanovszky, Mályusz és Hajnal történetírását, iskoláját is. Vardy egyik fő érdeme a dualizmus kori előzmények részletes elemzése, valamint az, hogy kitér a nemzeti romantikusok, a népiek, valamint mondjuk a korábbi generáció (Károlyi Árpád, Angyal Dávid, Takács Sándor) tevékenységére és a kelet-európai kutatások értékelésére is.

Meg lehet jegyezni, hogy (amint ez a következő bibliográfiai utalásokból is kiténik) újabban több kiadó (Attraktor, Osiris, Új Mandátum) edíciós tevékenysége egyik fő profiljának tekinti a tudománytörténeti szempontból kiemelkedő történészek és tudósok műveinek kiadását. Az Attraktor Kiadó azonban roppant sajnálatos módon mindezt egy meglehetősen ideologikus, provinciálisan nacionalista, technikai szempontból is alacsony színvonalú szemszögből teszi (ahol Hóman Bálint, Deér József, Eckhart Ferenc azonos minőségként kezeltek Timon Ákossal, Asztalos Miklóssal, R. Kiss Istvánnal, Zoványi Jenővel vagy Ferdinandy Mihállyal), s a művek kiadójának (valamint szerkesztőjének) láthatóan sejtelve sincs a korszakkal összefüggő – részben fentebb elemzett – tudományos és politikai diskurzusról.

²Vö. Glatz Ferenc: *Kulturpolitika és szaktudomány, 1919–1931 (Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány)*. = *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet*. 121–178; Ujváry Gábor: *Tudományszervezés-történet-kutatás-forráskritika (Klebelsberg Kunó és a Bécsi Magyar Történeti Intézet)*. Győr 1996.

Klebelsberg Kunó. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta T. Kiss Tamás. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 1999.

³Ezekről újabban vö. Ujváry: *i.m.* Ujváry könyvről részletes kritika vö. Gyáni Gábor: *Történetírásunk bécsi korszaka*. = *Uő: Történetdiskurzusok*. L'Harmattan, Bp. 2002. 13–21.

⁴Vö. erre még Károlyi Árpád: *A Bécsi Magyar Történeti Intézet első lusztruma*. Levéltári Közlemények 3. évf. 1925. 285–308.

⁵Meg lehet itt jegyezni, hogy Szabó Miklós egyik írásában „preszcientistának” aposztrófálja a Klebelsberg által kezdeményezett sorozatot. Itt csupán az a kérdés merül fel – amit Szabó soha nem definiált –, hogy mi tekinthető végül is szcientistának, azaz igazán tudományosnak. Szabó Miklósnak a két világháború közötti történetiszemléletről írott tanulmányairól vö. Gyurgyák: *i.m.* 620.

nemzetiségi mozgalom – Steier Lajos,⁶ *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez* – Szekfű Gyula), a Habsburg-nádorok működésének dokumentumai (*Sándor Lipót főherceg nádor iratai* – Mályusz Elemér, *Józsefnádor iratai* – Domanovszky Sándor), de pl. Kossuthhoz kötődő kiadványok is: Hajnal – Kossuth-emigráció, Jánossy Dénes⁷). Már a forráskiadvány címéből és tematikájából is kitűnik a klebelsbergi neonacionalizmus programjával való szoros karöltése: a korábbi forráskiadványokkal szemben elsősorban a közelmúlt történetének bemutatására összpontosít, s egyik fő kérdése a Trianonhoz vezető út⁸ genezisének bemutatása lett volna egy új történeti tudat kialakításának jegyében.

Meg kell jegyezni mindamelllett, hogy nem kizárólag a vitatható politikai szándék jellemzi e kiadványokat. Szakmai szempontból ugyanis európai mércével mérve is kiemelkedő színvonalúak voltak, amit pl. a jegyzetelés alaposága vagy a fellelhető forrásanyag teljes körű összegyűjtése mellett az iratokhoz írt igen magas színvonalú bevezető tanulmányok (Károlyi Árpád, Szekfű Gyula, Hajnal István, Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor tollából⁹) bizonyítanak. Ezek közül nem egy azóta is a magyar történetírás gyöngyszemének számít. A szakmai nívó emeléséhez tartozott a Hóman Bálint által megindított *A Magyar Történettudomány Kézikönyve*,¹⁰ illetve a történelem segéd-, rész- és rokontudományainak legfontosabb fogalmait és problémáit boncolgató sorozat is. Ehhez a történelemmethodika és történetfilozófia kérdéseit tárgyaló magas színvonalú összefoglalás is született Kornis Gyula, illetve Dékány István tollából.¹¹

A forráskiadványok és kézikönyvek mellett a folyóiratok is fémjelezték a történetírás színvonalát. Bár ebben a tekintetben nem történt a Századok megindításának jelentőségével felérő vállalkozás, a történettudomány szempontjából jelentős szemléleti tágulásra adott teret a *Minerva* (1922),¹² a szellemtörténet par excellence folyóirata, vagy a *Társadalomtudomány*, a Szekfű Gyula által szerkesztett *Magyar Szemle*,¹³ a *Levéltári Közlemények* (1924),¹⁴ ké-

⁶Vö. mindezekhez részletesen például Léderer Emma: *i.m.* 191–193. Az összeállításból kitűnik, hogy a sorozatnak egyéb részei is voltak, így levelezések, emlékiratok, iratok a magyar társadalom- és gazdaságtörténethez stb. Valamint Glatz Ferenc: *Történetíró és politika*.

⁷Vö. előző jegyzet.

⁸Vö. Steven Bela Vardy: *Trianon in interwar Hungarian Historiography*. = Uő: *Clio's Art...* 171–198. Ugyanott részletes irodalom is a kérdéstről.

⁹Vö. *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–95*. Bev. és magyarázta Mályusz Elemér. Bp. 1926. 929; *Németújváry gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. Írta és szerk. Károlyi Árpád. I. *A pör története*. Bp. 1932. 658; II. *Pöriratok és államiratok*. Bp. 1932. 691; *Az 1848-diki Pozsonyi Törvénycikkek az udvar előtt*. Írta és okirattal ellátta Károlyi Árpád. Bp. 1936. 374.

¹⁰A Magyar Történettudomány Kézikönyvéről részletesen (a tervezett és megjelent műveket is felsorolva) vö. Vardy: *Modern hungarian historiography*. 307–308.

¹¹Vö. Kornis Gyula: *Történetfilozófia*. Bp. 1924.

¹²A mindenképp irodalmi folyóiratok közül meg lehet még említeni a Napkeletet és a Széphalom című folyóiratot is. Előbbinek, mint közismert, Horváth János, utóbbinak Zolnai Béla volt a főszerkesztője. Mindkettő között történelmi tárgyú cikkeket is.

¹³A Magyar Szemléhez vö. Gyurgyák János idézett művének bibliográfiáját 608. Az irodalomból kiemelkedik – és persze jócskán elavult – Némedi Dénes: *A Magyar Szemle revíziós nacionalizmusának szerkezetéről*. Történelmi Szemle 1972. 75–110. Megemlíthető még pl. Szőke Domonkos: *Nemzet, középosztály, reform*. Tanulmányok. Csokonai Kiadó, Debrecen 1994, valamint Bisztray Gyula: *A »Magyar Szemle«*. = Szekfű Gyula, *a történetíró és nemzetnevelő 60. születésnapjára*. Bp. 1943. 86–108.

¹⁴A folyóiratot 1936-tól Szabó István szerkeszti, ami jelentős profilváltást is eredményez a működésében. Vö. Szabó István: *A magyar levéltári irodalom feladatai*. Levéltári Közlemények 1936. 7–22.

sőbb a Revue d'Histoire Comparée,¹⁵ a Teleki Intézet folyóiratának megindítása is. E téren a legnagyobb változás azonban 1929-ben következett be, amikor Domanovszky Sándor, Hajnal István és Mályusz Elemér vették át a Századok szerkesztését. A változás fő tartalma az volt, hogy a trió munkálkodása idején (megfelelően történetírásuk általános jellegének) az orgánus lényegesen többet foglalkozott gazdaság-, társadalom-, szellem- és művelődés- vagy mondjuk népiségtörténeti kérdésekkel (az addig alapvetően politikátörténeti attitűd helyett), s jelentősen megélnkült és megújult a recenziós és kritikai rovat is. A trió ilyen jellegű hatása – jóllehet Mályusz 1935-ben kivált a redakcióból – egészen az 1943-as szerkesztőváltásig folytatódott,¹⁶ amikor is Eckhart Ferenc vette át a folyóirat irányítását. De még az ő időszakában is az említett modernebb történettudományos szempontok domináltak, egészen az 1948-as, Andics Erzsébet által levezényelt nagy purifikálásig.

Fontos hozadéka két világháború közötti történetírásunknak a nagy összefoglaló szintézisek megjelenése. Ezek közül a legrangosabb, a korszak szemléletét, de a kutatások eredményeit is összegző, szintetizáló, Hóman Bálint és Szekfű Gyula által 1928 és 1934 között írt, illetve megjelent *Magyar történet*¹⁷ volt. A szintézis első, 1458-ig terjedő részét készítette a közben politikusi szerepet is vállaló Hóman, míg Szekfűre a Mátyástól saját koráig terjedő, egyébként az anyag túlnyomó részét kitevő időszak maradt. Az összefoglalás egyik legnagyobb jelentősége, hogy – szemben a dualizmus időszakában Szilágyi Sándor szerkesztésében napvilágot látott 10 kötetes *Magyar nemzet története* nagyrészt politika- és eseménytörténet-centrikus jellegével – alapvetően az abban az időben modernnek számító szellemtörténeti módszer alapján kísérelte meg a nemzeti történet szintézisét. A szellemtörténeti módszer mindenekelőtt (főként Szekfű kötetében) a művészettörténeti kategóriák (reneszánsz, barokk, felvilágosodás, romantika) applikálásában, illetve abban jutott kifejezésre, hogy a politika- és eseménytörténeten kívül kitertek a közigazgatás, gazdaság, társadalom, művelődés, nemzetiségek történetére, sőt alkalmanként a földrajzi viszonyok elemzésére, bemutatására is. Ezzel a nemzeti történetet valóban egy szélesebb értelemben vett művelődés és civilizációtörténetként értelmezték. A Szekfű által írt részekben még egyéb jellegzetes szellemtörténeti „fogások”, „gegek” is dominálnak, így: az irodalmias jelleg, a pszichologizálás, azaz a belső, lelki motívumokkal vagy a pszichológiai típusokkal (kismagyar-nagymagyar ellentétpár) való operálás, a nagy egyéniségek portréjának megfestése, illetve bizonyos pesszimizmus, az egész Mátyástól kezdődő időszak egyfajta hanyatlásként történő beállítása.

A periódus szintézisei közül ki kell emelnünk még az 1934-ben megjelent, Kerényi Károly, Váczy Péter, Hajnal István, Iványi Grünwald Béla által készített 4 kötetes *Egyetemes történet*,¹⁸ illetve a Domanovszky Sándor szerkesztésében létrejött 6 kötetes *Magyar művelődéstörté-*

¹⁵Vö. Kosáry Domokos: *Kárpát Európa kutatás a Teleki Intézetben.* (Tóth János interjúja.) Valóság 1983/9. 32–41. Valamint Erős Vilmos: *A Hóman–Mályusz ügy.* Aetas 1996/2–3. 220–244.

¹⁶A Századok 1943. évi szerkesztőváltásának előzménye ismeretesen Komoróczy György alapján pozitív ismeretése volt Baráth Tibor könyvéről. Ezután nem sokkal Hajnal István lemondott, helyét Eckhart Ferenc vette át. Vö. Komoróczy György: *Baráth Tibor: Magyar történet. Századok 1942* (76) 329–331. Valamint Hajnal István: *Baráth Tibor: Az új Magyarország történetírása. Századok 1942.* 453–459.

¹⁷Vö. Glatz Ferenc: *Előszó a „Hóman–Szekfű”-höz.* Maecenas, 1990; Gerő András: *Hóman–Szekfű és ami utána következik.* Kritika 1991. 2. 39–41.

¹⁸Az *Egyetemes történet* kiadásához, szerkesztéséhez, az eközben felmerült számtalan – sokszor személyes jellegű – problémához vö. Bisztray Gyula: *A négykötetes Egyetemes történet kiadásának krónikája.* Egyetemi Könyvtár

netet.¹⁹ Előbbinek Váczy Péter, illetve Hajnal István tollából kikerülő középkori és kora újkori fejezetei a legsikerültebbek. Különösen eredeti Hajnal István itt kifejtett társadalomtörténeti, társadalomfejlődési koncepciója, mely a hagyomány- és szokásszerűségben, a személyes viszonyokon alapuló társadalmi berendezkedésben és a munka végeredménye helyett sokkal inkább az anyag megformálásában, a műgonddal történő alkotásban (s ezzel a gyár helyett a céhben) látta a kultúráképződés legfontosabb összetevőjét. Ami persze a középkor idealizálásához s az egyoldalú technikai racionalizmus elutasításához is vezetett. A Domanovszky nevét védjegyként viselő *Magyar művelődéstörténetről*²⁰ pedig azt érdemes megjegyeznünk, hogy – szándéka szerint – Szekfüék szintézisének ellensúlyozására jött létre, s még következetesebben kívánta hasznosítani a szellemtörténeti (szerintük magyar) szempontokat, például a politikatörténet teljes mellőzésével. Összességében azonban a különböző témákat és koncepciókat nem sikerült teljesen egybeötvözni, s a rivalizálásból Szekfüék szintézise került ki győztesen.

A történetírás általános feltételeinek, kereteinek bemutatásánál lényegbevágónak tartanék még egy rövid kitekintést a történelem rokon és segédtudományainak fejlődésére is. Az európai történetírásban ekkor ugyanis egy olyan paradigmaváltásnak lehetünk szemtanúi, amely lényegbevágóan érinti a két világháború közötti magyar történetírás megítélését, sőt megértését is. A segédtudományok közül ebben az időszakban különösen az oklevéltan (Szentpétery Imre), illetve az ehhez szorosan kötődő hivattörténet (Szilágyi Loránd),²¹ de szinte az összes jelentős történészünk – Mályusztól Váczy Péterig – megemlíthető e tekintetben, a numizmatika (Hóman Bálint), a paleográfia (Hajnal István), szfragisztika (Kumorovitz Bernát), címertan (Áldassy Antal)²² emelhető ki. Ezek eredményeit a már említett, Hóman Bálint által szerkesztett kézikönyv foglalta össze. A rokontudományok közül különösen fontos a szociológia (Dékány István,²³ a népi írók által különösen preferált szociográfia), művészettörténet (Gerevich Tibor,²⁴ Fülep Lajos,²⁵ Tolnay Károly, Hauser Arnold²⁶), irodalomtörténet és irodalomtudomány (Horváth János, Thienemann Tivadar, Szerb Antal, Zolnai Béla, Babits Mihály, Kardos Tibor),²⁷ nyelv-

Kéziratára. G 635/56. (Eddig publikálatlan, illetve a szakirodalomban ismeretlen.) A korabeli recepcióhoz vö. például Istványi Géza: *A legújabb kor. (Az Egyetemes történet negyedik kötete.)* Magyar Szemle 1937. december. 368–373.

¹⁹Vö. erre Vardy: *Modern hungarian historiography* című i.m. 167–171. Számos új adalékkal szolgál a szerkesztési munkálatokhoz Erős Vilmos: *Szabó István levelei Mályusz Elemérnek.* = Szabó István: *Népiségtörténeti tanulmányok.* Lucidus Kiadó, Bp. 2005. 209–229.

²⁰Új, hasonló kiadása vö. Babits Magyar–Amerikai Kiadó Rt. Szekszárd 1993.

²¹Vö. például Szilágyi Loránd: *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526.* Turul 44 (1932). és különnyomatban: Bp. 1930.

²²Vö. Áldassy Antal: *Címertan.* (A Magyar Történettudomány Kézikönyve, szerk.: Hóman Bálint. II. 6. füzet). Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1923; Kumorovitz L. Bernát: *A magyar pecséthasználat története a középkorban.* A Jászóvári Premontrei Kanonokrend gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának és Szent Norbert Nevelőintézetének Évkönyve az 1943–44. iskolai évről. Szerk. Dr. Szopek Loránd igazgató. Gödöllő 1944. 281–361.

²³Vö. Dékány István: *Gazdaság- és társadalomtörténet.* = *A magyar történetírás új útjai.* Szerkesztette Hóman Bálint. Magyar Szemle Társaság, Bp. 1931. 183–236.

²⁴Gerevichhez vö. *Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének 60-ik évfordulójára.* Franklin Társulat, Bp. 1942.

²⁵Vö. pl. Fülep Lajos: *Művészet és világnézet.* (Cikkek, tanulmányok 1920–1970). Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket, a bibliográfiát és a névmutatót összeállította Tímár Árpád. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1976.

²⁶Vö. pl. ehhez Lackó Miklós: *Kerényi, Fülep és Tolnay Károly szellemi kapcsolata.* = *Uő: Sziget és külvilág. (Válogatott tanulmányok.)* MTA Történettudományi Intézete. Bp. 1996. 335–344; Valamint Charles de Tolnay: *Michelangelo. (Mű és világlkép.)* Corvina Kiadó, Bp. 1975.

²⁷H. Lukács Borbála: *Szellemtörténet és irodalomtudomány.* Bp. 1971; Miskolczy Ambrus: *Szellelem és nemzet (Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfü Gyula és Zolnai Béla világról).* Napvilág Kiadó, Bp. 2001.

szet (Németh Gyula, Gombocz Zoltán, Melich János, Kniezsa István),²⁸ földrajz (Teleki Pál, Mendöl Tibor, Cholnoky Jenő),²⁹ néprajz (Györffy István, Vajkai Aurél),³⁰ antropológia (Bartucz Lajos),³¹ filozófia és pedagógia (Pauler Ákos, Kornis Gyula,³² Joó Tibor,³³ Karácsony Sándor, Prohászka Lajos),³⁴ politológia (Bibó István). Mindezek fejlődéséhez két megjegyzés kívánkozik: egyrészt a történettudomány Európában (főként az Annales, de az amerikai New History is) ekkor formálja meg a szcientista, totális történetírás paradigmáját, programját. Ennek egyik legfontosabb célkitűzése a segédtudományos bázis mellett (helyett) a különböző embertudományok kooperációja (interdiszciplinaritás). A magyar történetírás (amint látni fogjuk) több vonatkozásban követni fogja e programot. Másrészt történészeink a rokontudományok közül elsősorban azokkal építenek ki szorosabb együttműködést, melyek általános történetelméleti, történetfilozófiai – ha van ilyen – beállítottságukhoz leginkább nélkülözhetetlenek tűnnek. Így a szellemtörténészeknek leginkább a filozófia, irodalomtudomány, a művészettörténet és a pszichológia a szövetségese, míg például a Mályusz Elemér által megfogalmazott népiségtörténeti program – megfelelően alapvetően szellemtörténet-ellenes beállítottságának – főként a néprajz, antropológia, archeológia, nyelvészet, földrajz, szociológia kooperációját szorgalmazta.

Alapvetőnek tekintem megemlíteni a korszak történetírásának jellemzésénél a nagy történettudományos sorozatok megindítását is. Ennek egyik első elemeként fogható fel Klebelsberg említett forráskiadvány-sorozata is, mely – mint szó volt róla – nemcsak egyszerű iratkiadás, hanem ezekhez monográfia igényű bevezető, kommentár is csatlakozik. A harmincas évekből két újnak a fontosságára kell rámutatnunk. Az egyik Domanovszky Sándor tanítványainak doktori disszertációit tartalmazza (*Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* címmel).³⁵ A másik Mályusz Elemér iskolájának népiségtörténeti sorozata (*Település- és népiségtörténeti értekezések*³⁶), melyek 1938 és 1943 között készültek többek között Fügedi Erik, Maksai Ferenc, Jakó Zsigmond, H. Balázs Éva, Iczkovits Emma tollából. (Mályusz Elemér egy másik, nagy jelentőségű sorozata a *Magyarság és Nemzetiség* volt, ennek azonban csak két kötete jelent meg, Szabó István méltán híres *Ugocsa megyéje* 1937-ben, illetve Ila Bálint *Gömör megyéje*,

²⁸Vö. például Németh Gyula: *Nyelvtudományunk és a történetírás.* = *A magyar történetírás új útjai.* 365–396; Kniezsa István: *Adalékok a magyar–szlovák nyelvhatár történetéhez.* Athenaeum, Bp. 1941.

²⁹Vö. pl. Mendöl Tibor: *Általános településföldrajz.* Bp. 1963.

³⁰Vö. Keményfi Róbert: *Társadalomtörténet és néprajz.* = *Bevezetés a társadalomtörténetbe.* 573–595, valamint például Vajkai Aurél: *A magyar nép életmódja.* Jászóveg Műhely Kiadó. Bp. 1999.

³¹Vö. például *A magyar nép.* Szerkesztette Bartucz Lajos (Bálint Sándor, Erdei Ferenc, Gunda Béla, Kádár László, Ortutay Gyula, Újváryné Kerégyártó Adrienne és Vajkai Aurél közreműködésével). Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. Kiadása, Bp. 1943.

³²Vö. pl. Kornis Gyula: *Történetfilozófia.* Bp. 1924. Kornisról vö pl. újabban Somos Róbert: *Filozófia és politika Kornis Gyula munkásságában.* Valóság 2003/2. 63–79.

³³Vö. Joó Tibor: *Bevezetés a szellemtörténetbe.* Bp. 1935. Valamint pl. Uő: *Szelmetörténet.* Nyugat 23. évf. 1932. 2. 110–113.

³⁴Prohászka-ról legújabban Percz László: *Antifi bózofus bujdosó. Prohászka Lajos és a „nemzeti filozófia”.* Világosság XLIX.évf. 2008/1. 3–13. Valamint Lackó Miklós: *Bujdosó vagy szabadságszerető realista? Írások és viták a nemzeti jellemről.* = Uő: *Korszellem és tudomány, 1910–1945.* 143–219. Karácsonyra vö. Lányi Gusztáv: *Magyarság, protestantizmus, társasléktan... (Hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében).* Osiris Kiadó, Bp. 2000.

³⁵Vö. ehhez Wellmann Imre: *Mezőgazdaságtörténetünk új útjai.* Különnyomat a Domanovszky-Emlékkönyvből. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1937. 1–51.

³⁶Vö. Vardy: *Modern hungarian historiography.* 248–249. Valamint Erős Vilmos: *A Szekfű-Mályusz vita.* „Csokonai Új História Könyvek”. Csokonai Kiadó, Debrecen 2000. passim és a függelék.

egyelőre csak adattárral, 1944-ben.³⁷) Mindkettőnek az a jelentősége, hogy – Klebelsberg sorozatának alapvetően politikatörténet-centrikus alapállásával szemben – történetírásunk gazdaság- és társadalomtörténeti irányváltására tettek kísérletet. A korszak történetiszemléletét tükröző módszertani kiadványok közül meg kell említeni még a Hóman Bálint által szerkesztett és 1931-ben piacra került *A magyar történetírás új útjai* című kötetet.³⁸ A munka szándéka szerint a szellemi-történet magyarországi programját kívánta megfogalmazni, jó néhány írása azonban – pl. Németh Gyula, Szentpétery Imre,³⁹ Mályusz Elemér – inkább pozitivistá beállítódást tükrözött.⁴⁰

A hivatalos történetírói iskolák közül mindenekelőtt a Szekfü Gyula neve által fémjelzett szellemi-történeti iskolát kell említenünk.⁴¹ Ezen áramlat reprezentánsai közé tartozhat rajta kívül Hóman Bálint, Váczy Péter, Joó Tibor, Deér József is.⁴² Szekfü történetírói pályája már az első

³⁷Vö. Szabó István: *Ugocea megye*. Bp. 1937. MTA. XII. 615 l., 4 térkép, 15 vázlat. (Magyarság és Nemzetiség, 1. sorozat. 1.); Ila Bálint: *Gömör megye*. II. (A–L). III. (M–R.) Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1944–46. IV. (S–Z) és I. (A megye története 1773-ig.) 1968 és 1976.

³⁸ Vö. *A magyar történetírás új útjai*. Szerkesztette Hóman Bálint. Magyar Szemle Társaság, Bp. 1931. (A könyv második kiadása 1932-ben jelent meg.)

³⁹Vö. például Szentpétery Imre: *Történelmi segéd tudományok*. Uo. 321–352.

⁴⁰Természetesen az intézményrendszer fenti áttekintését még számos elemmel ki lehetne egészíteni. Így például meg lehet említeni az Országos Levéltár két világháború közötti működését is, ahol ekkor számos Domanovszky- és Mályusz-tanítvány tevékenykedett, s ennek is köszönhető, hogy az intézmény a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások igen fontos fórumává vált. (Vö. ehhez még például Lakos János: *A Magyar Országos Levéltár történetének vázlatja 1970-ig*. Levéltári Szemle 2006/2. 36–42.)

Lényeges még megemlíteni mondjuk az Eötvös Kollégium két világháború között betöltött szerepét, hiszen ez ekkor is az elitképzés egyik legfontosabb intézménye volt. Tanárai közül kiemelkedik Horváth János, Eckhardt Sándor, Gombocz Zoltán vagy a külföldiek közül például Aurélien Sauvageot, akik a magyar kultúra nemzetközi (így francia, angol és olasz) kapcsolatát is mélyítették. (Utóbbit folyóiratok is biztosították, vö. *Études hongroises*. Nouvelle Revue de Hongrie, Hungarian Quarterly, Corvina.) Az Eötvös Kollégiumhoz vö. pl. A. Sauvageot: *Découverte de la Hongrie*. Librairie Felix Alcan. Paris. 1937. Valamint pl. *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Szerk. Nagy József Zsigmond–Szfjártó István. Bp. 1989.

A folyóiratok közül pedig még a Történetírás című lapot lehetne kiemelni, amely részben katolikus beállítottságú volt, részben pedig a Mályusz-féle népiségtörténet ellensúlyozására jött létre. Főszerkesztője Belitzky János volt, munkatársai közül pedig Kósa János, Csapodi Csaba, Gárdonyi Albert, Weidlein János nevét említhetjük meg, ugyanakkor a folyóirat színvonala meg sem közelítette a Mályusz-féle kutatások színvonalát. Maga az orgánium mindezzel utal a két világháború közötti történetírásunk egy fontos megosztó tényezőjére, a katolikus-protestáns ellentétre is. A katolikus táborban az említetteknek kívül még Ványó Tihamér, Ember Győző, Meszlényi Antal, Tóth László és Hermann Egyed, Iványi Grünwald Béla nevét lehetne megemlíteni (valamennyien Szekfü-tanítványok, vö. A Regnum egyháztörténeti évkönyv, illetve folyóirat), a protestáns táborba pedig Mályusz, Szabó István, Domanovszky mellett Paulinyi Oszkár, Károlyi Árpád, Révész Imre, Pleidell Ambrus, Zoványi Jenő, R. Kiss István, Pompéry Aurél sorolható, akik többnyire vehemensen bírálták Szekfü és mondjuk Hóman Bálint műveit. Alapvetően a népi írók is (kivéve például Szabó Zoltánt vagy Keresztury Dezsőt) a protestantizmusoz húztak (vö. a későbbiekben Németh László, Szabó Dezső nézeteit), s ugyancsak érvényes ez a mindenekelőtt pedagógus Karácsony Sándorra vagy az inkább politikus Ravasz Lászlóra. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a két világháború közötti történetírásunk nem írható le csupán katolikus-protestáns pengeváltásként, hiszen például a Szekfü-tanítvány Kosáry Domokos protestáns, míg az inkább a Századok köréhez húzó, sőt tartozó Hajnal István katolikus volt. Vö. mindezekre pl. Hatos Pál: *A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig*. Múltunk. 2005/1. 89–117.

⁴¹Szekfüre legújabbban vö. pl. *Szekfü Gyula*. (Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést írta Dénes Iván Zoltán). Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 2001. Valamint Szekfü Gyula: *Nép, nemzet, állam. Válogott tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Erős Vilmos. Osiris Kiadó, Bp. 2002.

⁴²Hómanhoz vö. a későbbiek. Deérhez vö. *Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriumára*. Szerkesztette Koszta László. JATE Press, Szeged 2006. Valamint Deér József: *Királyság és nemzet. (Tanulmányok 1930–1947.)* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2005; Uő: *A magyar törzsszövetség és patrimonialis királyság külpolitikája*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2003.

világháború előtt megkezdődött, főként a nevezetes *A száműzött Rákóczival*, illetve az azt övező botrányal.⁴³ Ennek nagy hatása volt történelemszemléletének alakulására a későbbi időszakban is. Szekfű legfontosabb művei ezután *A magyar állam életrajza* (1918), *Három nemzedék* (1920), *Magyar történet* (1928–1934),⁴⁴ *Bethlen Gábor* (1929), *Állam és nemzet* (1942), *Forradalom után* (1947).⁴⁵ Történeti irodalmunkban hatalmas számú munka foglalkozik Szekfű életművének elemzésével, sőt művei saját korukban is soha nem hallott visszhangot váltottak ki, a szaktörténetírásnál is. Abban azonban többé-kevésbé egyetérthetünk, hogy Szekfű szemléletének fő komponensei (különösen a *Három nemzedék* időszakában) a forradalom- és liberalizmusellenesség, a keresztény-germán kultúrközösségbe való tartozásunk koncepciója, bizonyos fokú kultúrfőlény hangoztatása a szomszédos (főként szláv) népekkel szemben és az állami autoritásnak a közép-pontba helyezése.⁴⁶ A harmincas-negyvenes években bizonyos fokú nyitás következik be alapvetően konzervatív s historiográfiai szempontból a Ranke–Meinecke hagyományát követő szemléletében. Ezért – főként a *Három nemzedék* 1934-ben kiadott V. könyvében⁴⁷ – Szekfű nagyobb érzékenységet tanúsít a szociális problémák irányában, s fellép a választójog kiterjesztése, a radikálisabb földbirtokreform vagy a dunai népek együttműködésének érdekében. Úgy tűnik azonban, hogy szemléletében a harmincas-negyvenes években is inkább a kontinuitás figyelhető meg. Azaz ebben az időszakban is alapvető szerepe van az állami-nemzeti szempontoknak, s ezeknek alárendelődik a társadalmi haladás, a társadalmi szuverenitás szempontja. Mindennek szemléletes példája az *Állam és nemzet* (1942) című,⁴⁸ alapvetően a harmincas évek tanulmányait egybefogó kötet. Ebben a középkori magyar nemzetiségi politikát is elemző könyvben Szekfű két nemzetfogalmat, a francia politikai és a német népi nemzet fogalmát állítja szembe. Ezek között definiálja a sajátosan magyar, a nemzeti érdekeknek szerinte leginkább megfelelő Szent István-i állam fogalmát, mely a nemzetiségek asszimilációjára törekvő francia közösségfogalommal szemben biztosítaná azok autonómiáját, s ezért türelmet is tanúsítana ilyen jellegű törekvésekkel szemben. Ugyanakkor alapjaiban különbözne a disszimilációra építő völksisch nemzetfogalomtól, hiszen a nemzeti kisebbségek szuverenitását csak addig segítené, amíg ezek nem veszélyeztetik a történeti politikai magyar állam szuverenitását. Azaz Szekfű a dunai népek konföderációjának gondolatát

Váczy Péterhez Uő: *Szellemtörténet*. Magyar Szemle XIII.kötet, 1931. november. 243–252. Valamint Uő: *A magyar történelem korai századaiból*. História. – MTA Történettudományi Intézete. Bp. 1994.

A Szekfű köréhez közel álló történetírónak lehet tekinteni többek között Gratz Gusztávot is, jóllehet őt szakmai tekintetben Hómantól, Deértől vagy Váczytól egy világ választja el. Vö. pl. Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora (Magyarország története 1918–1920)*. Magyar Szemle Társaság, Bp. 1935. Új kiadása Bp. 1992.

⁴³Vö. erre újabban Szelke László: *A fekete sárگا Szekfű. Szekfű Gyula és a Rákóczi mozgalom*. Folia Historica, 2005. 19–46. Az alapvető irodalom természetesen a Szekfű-fejezetben idézendő monográfiák Dénes Iván Zoltán és Glatz Ferenc tollából.

⁴⁴Ennek egyik legújabb kiadott verziójára vö. Szekfű Gyula: *Rövid magyar történet 1606–1939*. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Soós István és Pótv János. Osiris Kiadó, Bp. 2002.

⁴⁵Szekfűről részletesen vö. a következő fejezet. Valamint még utószavam. = Szekfű Gyula: *Nép, nemzet, állam*. 715–740.

⁴⁶Mindezekre legújabbán vö. Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok (A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története)*. Különösen „A konzervatív nemzeteszmé” című fejezet. 289–385. Minderről kritikám vö. Erős Vilmos: *Szekfű Gyula és a konzervatív nemzetfelfogás*. A Gyurgyák János *Ezzé lett magyar hazátok (A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története)* című könyvről rendezett tudományos vitauülésen tartott előadás. Debreceni Akadémiai Bizottság, 2008. február 6.

⁴⁷Vö. Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1934.

⁴⁸Újabb kiadásához vö. Szekfű Gyula: *Állam és nemzet (Tanulmányok a nemzetiségi kérdéstről)*. Fónagy Zoltán utószavával. Lucidus Kiadó, Bp. 2001.

soha nem fogadta el, de maga a problematika középpontba helyezése is egyértelműen jelzi, hogy szemléletében változatlanul a nemzeti szuverenitás kérdései állnak előtérben, a Ranke–Meinecke által képviselt „Primat der Aussenpolitik” jegyében.⁴⁹

Mindehhez természetesen hozzá kell fűzni, hogy Szeffű történetírását nem lehet egyszerűen leírni a hatalmi kérdések s a külpolitika elsődlegességének középpontba helyezésével. Mint már szó esett róla, a szellemtörténet számos egyéb elemét is adaptálta, elég itt akár csak *A száműzött Rákóczi, A magyar bortermelő lelki alkata* című tanulmányt⁵⁰ (a *Magyar történetről* már esett szó) vagy a *Mi a magyar?* című kötetet, illetve az abba írt tanulmányát idézni.⁵¹ Ezekben a szellemtörténeti megközelítés olyan elemei dominálnak, mint a pszichologizáló, beleérző dilthey-i módszer, a világnézeti-eszmei motívumok történetalkotó szerepének elismerése, bizonyos fokú elitizmus, szkepticizmus a haladásnak tekintett tömegszerű jelenségekkel szemben vagy a belső-morális tényezőkre való összpontosítás s a történetírás erkölcsi-nevelő funkciójának elismerése.⁵²

A két világháború közötti történetírásunk egy másik kiemelkedő irányzata és alakja, Szeffű iskolájának legszangvinikusabb ellenfele, a népiségtörténet, illetve annak atyja, Mályusz Elemér⁵³ volt. A Mályusz által kidolgozott népiségtörténeti program alapvetően a dualizmus időszakának népies-realista iskolájából (Pesty Frigyes, Révész Imre, Szabó Károly, Tagányi Károly), valamint a német „Volkstumskunde”-ből táplálkozott. Ez utóbbi legjelesebb történései. H. Aubin, E. Keyser, O. Hoetzsch, O. Brunner, R. Kötzschke.⁵⁴ Mályusz népiségtörténeti programjának is nem utolsósorban politikai indítékai voltak. Ő ugyanis úgy gondolta, hogy a Trianon utáni megváltozott helyzetben a magyar történettudomány legfontosabb feladata a népi gondolat, a népi nemzetfogalom érvényesítése. Azaz a szomszédos országokban rekedt magyarság kulturális-szellemi összetartozás-érzésének felkeltése, megőrzése, amit Mályusz a magyar „néptalaj” és „kültúrtalaj” változásainak történeti vizsgálatától remélt.⁵⁵ Hozzá kell tenni azonban, hogy Mályusz irányzata egyfajta modernizációt is jelenthetett a történetíráson belül, tekintve, hogy népiségtörténeti programjában az egész európai, sőt amerikai történetírás (Annales, New History) által megfogalmazott új paradigmával találhatók párhuzamok.⁵⁶ Így

⁴⁹A téziszről vö. Szeffű Gyula: *Történetpolitikai tanulmányok*. Magyar Irodalmi Társaság, A Napkelet Könyvtára 3. Bp. 1924.

⁵⁰Vö. Szeffű Gyula: *A magyar bortermelő lelki alkata. Történelmi tanulmány*. Minerva Társaság, Pécs 1922. Új kiadása. = Uő: *Nép, nemzet, állam*. 231–292.

⁵¹Új kiadására vö. Szeffű Gyula: *A magyar jellem történetünkben. = Mi a magyar?* Szerkesztette Szeffű Gyula. Helikon. Bp. 1992. (Eredetileg 1939.) 489–556.

⁵²Ebben a tekintetben Szeffű egy alkalommal Benedetto Croce-ra is hivatkozik. Vö. Szeffű Gyula: *Forradalom után*. Cserépfalvi, Bp. 1947. Vö. erre még Erős Vilmos: *Erkölc és államrezon (Szeffű Gyula és Jacques Maritain kapcsolata)*. Világosság 2008/9–10. 167–174.

⁵³Az újabb Mályusz-irodalomra vö. például Mályusz Elemér publikációi (1985–1998), meg nem jelent kéziratai (1913–1967) és az őt méltató művek. Összeállította Soós István. Történelmi Szemle 1998/1–2. XL.évf., 163–166.

⁵⁴Vö. mindezekről még a következőkben a Mályuszról szóló fejezet. Valamint pl. Peter Lambert: *Social history in Germany. = Making history. (An introduction to the history and practices of a discipline.)* Edited by Peter Lambert and Phillipp Schofield. Routledge, London and New York 2004. 93–108. Ugyanott részletes irodalom is a kérdéstről.

Magyarul legújabbban. Romsics Gergely: *Völkisch kihívás, konzervatív válasz (A Habsburg Birodalom a két világháború közötti német és osztrák történetpolitikai gondolkodásban – magyar kitekintéssel)* című doktori értekezése. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp. 2007.

⁵⁵Vö. Mályusz Elemér: *A középkori magyarság település- és nemzetiégi politikája*. A szöveget sajtó alá rendezte, gondozta és az utószót írta Soós István. Lucidus Kiadó, Bp. 2002.

⁵⁶Doktori programjának irodalma alapján hasonlót sugall újabbban Halmos Károly is, aki egyenesen a történeti antropológia elődjének tekinti a népiségtörténetet. Hasonlóképpen fogalmaz – Szabó István kapcsán – Fáy Béla. Vö. Fáy Béla: *Szabó István – életközelből*. = *Szabó István Emlékkönyv*. Kovács Ágnes közreműködésével szerkesztette

mindenekelőtt a rokontudományokkal (néprajz, földrajz, nyelvészet, statisztika, antropológia, régészet, szociológia) való kooperáció, új, tömeges jellegű, alkalmanként nem írásos vagy nem okleveles (nem irodalmi) forrásoknak a történetírásba való bevonása (anyakönyvek, urbáriumok, periratok, dülő- és személynevek, városalaprajzok, térképek), grafikonok szerkesztésének igénye vagy az ún. földrajzi szemlélet, mely történetileg-földrajzilag szervesen létrejött egységek, kisebb közösségek történetére irányította a figyelmet. (Majdhogynem a mai divatműfaj, a történeti antropológia, a „Montaillou” szemléletének jegyében.) Mályusz iskolájához már említett tanítványai, illetve rajtuk kívül Szabó István vagy Ila Bálint tartoztak.⁵⁷

Mályusz történetírói oeuvre-je, spektruma azonban a népiségtörténeten kívül egyéb területekre is kiterjedt. Így alapvetőnek számítnak társadalom- és kormányzattörténeti kutatásai, melyek keretében az egész (szinte saját koráig tartó) magyar társadalomfejlődésre átfogó, alapvetően Szekfű-ellenes koncepciót fogalmaz meg.⁵⁸ Ennek középpontjában a köznemesség története áll, tekintve, hogy Mályusz szerint az idegen, német eredetű és arisztokratikus kormányzatú városi polgárság nálunk nem játszhatta el a nyugat-európai „tiers état” szerepét. A magyar köznemességnek azonban mindig volt egy elit felső rétege, amely európai látókörének birtokában hajtóereje lehetett a modernizációs törekvéseknek. Ezt bizonyítják például az 1790/91-es országgyűlés által kiküldött regnicoláris bizottságok munkálatai.⁵⁹ De említhetnénk Mályusz egyház- és szellemtörténeti kutatásait is. Ezekben részint megvédi a protestantizmust (szintén a katolikus Szekfűvel szemben), amennyiben ez szerinte nem felülről terjesztett mozgalom volt, hanem az egész középkori egyházi társadalom elvilágiasodása s így annak megújulási igénye készítette elő.⁶⁰ Másrészt a protestantizmus nem csupán a vallási egység fölösleges megbomlását eredményezte, hanem – Troeltsch és Max Weber szellemében – reális, a polgárosodást elősegítő társadalmi mondanivalója is volt (evilágiság, racionalizmus, individualizmus, materializmus stb.). Szellemtörténeti tanulmányaiban pedig azért veti el a *Magyar történetben* Hóman és Szekfű által kifejtett felfogást, mert az történelmünkben részint túlzottan kiemeli, a „neobarokk” szükségleteinek megfelelően, a középkor–barokk–romantika–neoromantika vonalat, a Mályusz által preferált gótika–reneszánsz–felvilágosodás–liberalizmus sor rovására. Másrészt nem alkalmazza következetesen a szellemtörténeti kategóriákat. Például Hóman is használhatná a román és görök művelődés fogalmait (vö. az *Árpád-házi Boldog Margit* című tanulmányt⁶¹), Szekfű pedig átlátszó szándékkal, a Habsburg-ellenreformáció igazolásának igényével teszi a 18. századra s festi meg oly kedvező színekkel a magyarországi barokk időszakát. Meg kell emlékeznünk még Mályusz politikai-programatikus írásairól is (*A vörös emigráció*

Ráczy István. Kossuth Egyetemi Könyvkiadó. Debrecen 1998. 24–37. Megjegyzem, Peter Lambert említett írásában alapjában cáfolja a hasonló felvetéseket.

⁵⁷Ilához vö. a Mályuszról szóló fejezet, illetve Csíki Tamás: *i.m.* (*Társadalomábrázolások és értelmezések*). 121–123.

⁵⁸Vö. Mályusz Elemér: *A patrimoniális királyság; Uő: A karizmatikus királyság.* = *Klió szolgálatában*. 11–21, 22–44. Eredetileg *Társadalomtudomány* 13(1933). 1–2, 37–49; illetve *Társadalomtudomány* 14(1934). 3. 153–178.

⁵⁹Vö. Mályusz Elemér: *A reformkor nemzedéke.* = Uő: *Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok.* Szerkesztette. Soós István. MTA Történettudományi Intézete, Bp. 2003. 425–463. Eredetileg *Századok* 57–58. (1923–1924). 1–6. 17–75.

⁶⁰Vö. Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1971. Mályusz műveinek bibliográfiájára vö. még Steven Bela Vardy: *Clio's Art* című *i.m.* 232–247.

⁶¹Újabbán vö. *Klió szolgálatában* 73–107. Eredetileg = *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére.* Bp. 1933. 341–384.

– 1931, *A magyar történettudomány* –1942).⁶² Ezekben alkalmanként találó tudománypolitikai megjegyzéseivel együtt vitatható s egyéb munkáihoz képest kevésbé színvonalas nézeteket fejt ki.⁶³

A két háború közötti historiográfiánk nagy hatású személyiségeként tartjuk számon Domanovszky Sándort, illetve az általa vezetett mezőgazdaság-történeti iskolát.⁶⁴ Ez utóbbi Domanovszky tanítványainak (Sinkovics István, Wellmann Imre, Csapodi Csaba, Léederer Emma, Belitzky János, Komoróczy György, Bakács István)⁶⁵ doktori disszertációit tartalmazza (első kötete 1930-ban jelent meg), s többnyire egy kora újkori nagybirtok, uradalom gazdálkodásának történetét mutatja be. Az iskola egyik legfontosabb eredménye a Gutsherrschaft és Grundherrschaft fogalmainak meghonosítása, illetőleg annak a problémának a felvetése, hogy a kelet-európai agrárfejlődésben a kora újkortól kezdődően ismét a termelhető nagybirtok kerül előtérbe. Domanovszkyék ezzel az egyoldalúan nyugatos orientációt erőltető Szekfüékkel szemben a magyar fejlődés kelet, kelet-közép-európai, főként cseh és lengyel párhuzamaira mutatnak rá.⁶⁶ Domanovszky mindemellett a magyar történetírás egyik igen szorgalmas munkása volt, kutatásai kiterjedtek a szakszerű filológiai kritikán alapuló krónikatanulmányokra

⁶²Vö. pl. Mályusz Elemér: *A magyar történettudomány*. (Bolyai könyvek). Bp. 1942. Részletesen mindezekről vö. Erős 2000.

⁶³Vö. mindezekhez részletesen Erős Vilmos: *A Szekfü–Mályusz vita*.

⁶⁴Vö. Granasztói György: *Egy történész időszerűsége. Domanovszky Sándor*. Történelmi Szemle 1984. 1–2. 303–312; Glatz Ferenc: *Domanovszky Sándor. Történetíró és tudományszervező (A magyarországi gazdaság- és társadalomtörténet-írás történetéből)*. = Uő: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet*. 242–274; Glatz Ferenc: *Egy Habsburg-nádor a magyar történetírásban (Domanovszky Sándor József nádor iratai c. kéziratoss művének kiadása 1988-ban)*. = Uő: *Történetírás-korszakváltásban. (Tanulmányok)*. Gondolat Kiadó, Bp. 1990. 226–261; Steven Bela Vardy: *Domanovszky and the Hungarian Civilization or Kulturgeschichte School*. = Uő: *Modern hungarian historiography*. 161–174. Uo. további részletes irodalom is Domanovszkyhoz.

⁶⁵Vö. ezekhez például Szabó István korabeli ismertetéseit. *Komoróczy György: Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Századok* 1933. 205–214; *Wellmann Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770–1815. esztendőkre. Századok* 1934. 432–435.

Hozzá szeretném még tenni, hogy birtokomban van Szabónak egy 1929-ben (!) a nagy hírű Annales-ban megjelent ismertetése Bakács István–Járay Edit könyvéről, amely – tudomásom szerint – az első magyar szerzőtől származó publikáció a folyóiratban, amelyet azután sajnos nem sok követett. Wellmannra vö. Glatz Ferenc: *Wellmann Imre (1909–1994)*. História 1994. Valamint *18. századi agrártörténelem*. (Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányából. A tanulmányokat válogatta és a kötetet szerkesztette Csíki Tamás, Rémiás Tibor.) Miskolc 1999.

⁶⁶Hozzá kell fűzni mindehhez, hogy a Domanovszky-féle mezőgazdaságtörténeti iskola eredményeit leginkább Szabó István hasznosította és szintetizálta 1948-ban megjelent parasztságtörténeti tanulmánykötetében (vö. Erős 2006, valamint a későbbiek). Szabó egyébként – mint szó volt erről – rendszeresen recenzálta e nagybirtoktörténeti tanulmányokat (vö. Wellmann, Komoróczy, Bakács–Járay kritika, illetve ismertetés). 1948-ban arra a következtetésre jut, hogy bár a 16. századtól kezdődően eltérés/elkanyarodás figyelhető meg a nyugat-európaiktól a magyar gazdaság és társadalom fejlődésében, ami például a jobbágyság helyzetének romlásában, illetőleg a rendiség újbóli megerősödésében nyilvánul meg – a magyar fejlődés nem azonosítható a kelet-európaival. A magyar jobbágy ugyanis szabadságának számos elemét megőrizte (vagy kivívta), például megszökhetett, irtásföldeket szerezhetett, végrendelkezhetett (azaz birtokát örökíthette), sőt gyakran a nemesség soraiba is emelkedhetett (vö. *A jobbágy megnevesítése* című tanulmányát). Ráadásul a magyar társadalomban több olyan elem volt – így a végvári katonák, a hajdúk, a parasztvármegyék, a mezővárosok –, amelyek nem tartoztak direkt földesúri fennhatóság alá, s így jelentős szabadságokkal, kiváltságokkal rendelkezettek, s a jobbágyi emelkedés további lehetőségét biztosították. Szabó végső konklúziója meglátásom szerint az, hogy a magyar társadalmi fejlődés egyfajta átmenet Nyugat és Kelet között, amivel – úgy tűnik – igen jelentősen közeledett a népi írók, kitüntetetten Németh László harmadik utas pozíciójához. Vö. *A harmadik út felé (Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban)*. Válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Erős Vilmos. „Kisebbségkutatás Könyvek.” Lucidus Kiadó, Bp. 2006.

(*Mügelin Henrik*⁶⁷), középkori gazdaság- és társadalomtörténeti kérdésekre (*Mázsaszekér, A harmincadvám eredete, A szepesi városok árumegállító joga*), újkori politikátörténetre (*József nádor iratai és élete* a Fontes sorozatban),⁶⁸ s mint említettük, az ő irányításával kerültek napfényre a *Magyar művelődéstörténet* kötetei is, 1939-től. Domanovszky egyébként szintén nagy vitákat folytatott a Szekfű-féle szellemtörténettel s elsősorban annak Habsburg-orientációját, a rendiség szerepének háttérbe szorítását, a barokk iránti túlzott rajongását, valamint Erdély jelentőségének alábecsülését bírálta.⁶⁹

Szekfű irányzatához – már csak vallási, de személyes, baráti okokból is – közelebb állt Eckhart Ferenc alkotmány- és jogtörténeti kérdésekkel foglalkozó történetírása.⁷⁰ Maga Eckhart ennél szélesebb spektrumban kutatott, hiszen ezek gazdaságtörténeti (*A magyar gazdaság száz éve, Mária Terézia gazdaságpolitikája*), intézménytörténeti (*A jogi kar története a Pázmány Péter Tudományegyetemen*), köztörténeti (vö. több idegen nyelven is megjelent összefoglalását a magyar történelem egészéről), politikátörténeti (*1848 a szabadság éve*) problémákra is kiterjedt.⁷¹ A legjelentősebb eredményeket mégis a jog- és alkotmány-, illetve közigazgatás-történet terén mutatta fel, melyek közül az 1946-ban kiadott *Magyar alkotmány- és jogtörténet*⁷² című szintézise a magyar történettudomány ebben a tekintetben azóta sem megközelített alkotása. De megemlítendő az első állami egyenesadóról vagy az úriszéki bíraskodás történetéről írt könyve is.⁷³ A legnagyobb port mégis a Hóman által szerkesztett kötetbe (*A magyar történetírás új útjai* címűbe) írt, az alkotmány- és jogtörténet szellemtörténeti ártértékelését sürgető tanulmány váltotta ki,⁷⁴ melyben a főként Timón Ákos, de mások – mindenekelőtt közjogászok – által megfogalmazott szentkorona-eszmét támadta meg. (Eckhart a problémáról utóbb, 1941-ben *A szentkorona-eszme története* címmel könyvet is írt.⁷⁵) Eckhart szerint ugyanis a Szent Korona tana nem a magyar nemzeti génusz vele született, innata alkotása volt, nem a magyarságnak a szabadság és parlamentarizmus iránti különös, az angol és francia fejlődést is felülmúló érzékéből fakadt, amely ráadásul egész történelmünkön végigvonul –, hanem történetileg, a 16. században, Werbőczy idején fogalmazódott meg. Ebben – főként Mályusz Elemér instrukciójára⁷⁶ – Pádúai Marsilius népszuverenitás-elméletének, illetve a köznemesség társadalmi vezető szerepének tulajdonított nagy jelentőséget, amivel egyébként a szentkorona-eszme fogyatékoságaira, más, alsóbb (polgári) társadalmi rétegeket kizáró voltára is rámutatott. Összességében Eckhart fő törekvése alkotmány- és

⁶⁷Vö. pl. Domanovszky Sándor: *Mügelin Henrik német nyelvű krónikája és a Rimes Krónika*. Századok 41 (1907), 20–35; 119–142.

⁶⁸Vö. Glatz Ferenc: *Egy Habsburg-nádor a magyar történetírásban* című idézett tanulmány.

⁶⁹Legújabbban Óze Sándor: *Szekfű Gyula török koros munkássága. = Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*. Szerkesztette Paksa Rudolf. Argumentum Kiadó, Eötvös József Collegium, Bp. 2007. 91–126.

⁷⁰Vö. Várdy: *Modern hungarian historiography. Legal and Constitutional History and the „Doctrine of the Holy Crown”* című fejezet. 175–195. Uo. részletes irodalom is Eckharthoz; Kardos József: *Az Eckhart-vita és a szentkoronatan*. Századok, 103. évf. 1969. 1104–1118; Uő: *A szentkorona és a szentkorona eszme története*. Bp. 1992; Új kiadás, vö. Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerkesztette, a jegyzeteket kiegészítette és az utószót írta Mezey Barna. Osiris Kiadó, Bp. 2000.

⁷¹Eckhartra vö. még számos ez idáig ismeretlen dokumentum az MTA Könyvtárának Kézirattárában. Például önéletrajzai és svájci előadása a magyarországi nemzetiségi kérdéstről. Ms 5614/63. Ms 5614/66. Valamint Ms5615/1–16.

⁷²Vö. 68.sz. jegyzet.

⁷³Vö. Eckhart Ferenc: *A földesúri büntető bíraskodás a XVI–XVII. században*. Akadémiai Kiadó. Bp. 1954.

⁷⁴Vö. Eckhart Ferenc: *Jog- és alkotmánytörténet. = A magyar történetírás új útjai*. 269–320.

⁷⁵Vö. erről Szekfű Gyula: *A Szentkorona eszme. = Uő: Állam és nemzet* 304–311. Eredetileg Magyar Nemzet, 1941. március 30.

⁷⁶Vö. Mályusz Elemér: *Az Eckhart-vita*. Századok 65. évf. 1931. 406–419.

jogtörténetünk európai szemszögből történő bemutatása volt, aminek végső eredménye, hogy e fejlődés a Nyugat helyett inkább a cseh és lengyel iránnyal mutat rokonságot. (Eckhart jogtörténeti kutatásainak folytatói Bónis György, Kovács Ferenc, Mezei László voltak.)⁷⁷

A két világháború közötti történetírásunk utolsó nagy és igen eredeti, invenciózus s talán iskolateremtő alakja Hajnal István⁷⁸ volt. A Mályusz Elemér közeli barátjának számító Hajnal a húszas években, a Fontes sorozat, illetve a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet keretein belül szintén főként újkori, kora újkori politikátörténeti kérdésekkel foglalkozott (*A Kossuth-emigráció Törökországban, Az 1642-es meghiúsult országgyűlés*),⁷⁹ jóllehet már ebben az időszakban kifejtette az írásbeliség társadalom- és kultúraszervező funkciójáról tett felfedezéseit. Igazi változást – tematikai szempontból is – a Pázmány Péter Tudományegyetem egyetemes történeti tanszékére való kinevezése jelentett számára. Itt elsősorban társadalom-, technika- és művelődéstörténeti kérdésekkel foglalkozott, hogy élete vége felé, 1945 után visszatérjen ifjúkora kedvenc írástörténeti és politikátörténeti kérdéseire (*A Batthyány-kormány külpolitikája*⁸⁰). Hajnal legeredetibb tézisét az *Egyetemes történet* 1934-ben megjelent, már említett kötetében fejtette ki. Elsősorban a német szociológia (Tönnies, Vierkandt, Max Weber, Hans Freyer) elméletei voltak rá nagy hatással, de applikálni igyekezett a francia és angolszász szociológia eredményeit is (vö. *Történelem és szociológia* című tanulmányát, Századok 1938).⁸¹ Hajnal mindenekelőtt a középkori, rendi-hűbéri társadalomszerveződést állította középpontba és értékelte pozitívan (Tönnies „Gemeinschaft” és „Gesellschaft” megkülönböztetésének mintájára⁸²), mondván, hogy ez organizmusokban sokkal nagyobb szerepe volt az igazi kultúralkotásban kiemelkedő jelentőségű tradíciónak, szokásszerűségnek és minőségre való törekvésnek. A céhekben például a rentabilitásra, a munka végeredményére, a mennyiségre összpontosító gyárakkal ellentétben sokkal nagyobb szerepe volt az anyag megmunkálásának, a műgonddal való minőségi és egyedi termékeket előállító alkotótevékenységnek. Az ilyen munka valóban betölthette közösség- és kultúraszervező funkcióját. Hajnal nézeteiből több visszaköszönt a népi írók ideológiájában (különösen Németh László, de Erdei Ferenc is nagy tisztelője volt), nem utolsósorban kultúrkritikus, a kapitalizmus és liberalizmus kritikáját tartalmazó felfogását átvéve. Hajnalt a negyvenes évek elején a nácizmussal való kacér-

⁷⁷Vö. pl. Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Bp. 1947.

⁷⁸Hajnalra újabban: Hajnal István: *Technika, művelődés*. Tanulmányok. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket és az összekötő szöveget írta Glatz Ferenc. História. MTA Történettudományi Intézete, Bp. 1993; Lakatos László: *Az élet és a formák. Hajnal István történelemszociológiája*. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 1996. Valamint *Hajnal István*. (Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Lakatos László.) Magyar Panteon. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 2001. Ugyanitt részletes irodalom is Hajnalról.

Gyáni Gábor: „...ne deklaráljanak mesterségem ellenfelének...” *Hajnal István levelezéséből halála 50. évfordulója alkalmából*. Korall 2006/24–25. 5–22.

Hajnal és Halász Gábor kapcsolatához Lackó Miklós: *Történetírás és irodalmi élet*. = Uő: *Sziget és külvilág* 345–368.

⁷⁹Vö. pl. *A Kossuth-emigráció Törökországban*. Szerkesztette és a bev. írta Hajnal István. Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris, Bp. 1927.

⁸⁰Új kiadásához vö. Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Második kiadás. Az előszót írta és sajtó alá rendezte Urbán Aladár. Gondolat Kiadó, Bp. 1987.

⁸¹Vö. Hajnal István: *Történelem és szociológia*. = Uő: *Technika, művelődés*. 157–204. Eredetileg Századok, LXXIII. (1939). 1. 1–32.; 2. 137–166.

⁸²Tönnieshez vö. a 19. századi német historizmusról szóló fejezet.

kodással is megvádolták, ezért hosszas huzavona után, 1943-ban a Századok szerkesztőségétől is megvált,⁸³ utódja pedig Eckhart Ferenc lett.⁸⁴

(Egy ilyen jellegű összefoglalóban – természetesen – lehetetlen minden jelentős történelmünk életművét méltatni s valamilyen irányzatba besorolni. Az említettek kivételül azonban feltétlenül szólnunk kell ebben az időszakban is Károlyi Árpádról, Takáts Sándorról, Erdélyi Lászlóról, Angyal Dávidról, sőt Marczali Henrikről.⁸⁵ Ők nem utolsósorban nagyarányú forrásfeltáró és forrásközlő tevékenységükkel tűntek ki, s közülük – az elhallgató Marczali helyett – leginkább Károlyi Árpád a rankei irány legkövetkezetesebb folytatója. De megemlíthetjük még Szentpétery Imre⁸⁶ vagy a politikai szerepvállalása miatt érdemtelenül elhallgatott Hóman Bálint nevét is. Pedig előbbi már ifjúkorában felhívta magára a figyelmet a Lamprecht-vitát közvetítő módszertani tanulmányaival, hogy azután a harmincas évekre a segédtudományok legkiválóbb hazai művelője legyen. Hóman Bálint⁸⁷ pedig alapvető gazdaságtörténeti [*Károly Róbert gazdaságpolitikája*], pénztörténeti [*A magyar pénzügy 1301-ig*], településtörténeti [*A magyar városok az Árpádok korában*]⁸⁸ munkákat írt, de jelentős teljesítménynek számítanak a *Magyar Történet* általa írt fejezetei vagy tudománytörténeti, elméleti tanulmányai is.

A rész tudományok fejlődésében rá kell mutatnunk a két világháború közötti időszakban még mondjuk az egyháztörténet [Zsilinszky Mihály, Zoványi Jenő, Révész Imre⁸⁹], a hadtörténet [Gyalóky Jenő, Markó Árpád⁹⁰] teljesítményeire is. Egyebekben pedig igen fontosak az ókor-

⁸³Vö. a korábbi jegyzetek.

⁸⁴Hajnal legismertebb tanítványai Istványi Géza, Guoth Kálmán, Berlász Jenő voltak. Utóbbihoz vö. *Gazdaságtörténet-Könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*. Szerkesztette Buza János. Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek. 1. Bp. 2001.

⁸⁵Róluk vö. a dualizmus kori magyar történetírást tárgyaló fejezet, valamint Steven Bela Vardy: *Modern hungarian historiography. Interwar Hungarian Positivism* című fejezet. 136–146.

⁸⁶Vö. Vardy: *Modern hungarian historiography. Auxiliary and allied sciences* című fejezet. 205–212. Szentpéteryre különösen 211–212. Valamint Szentpétery Imre: *Magyar Oklevéltan. A magyar történettudomány kézikönyve*. II/3. Bp. 1930.

⁸⁷Hómanra vö. például Glatz Ferenc: *Hóman Bálint. Németbarátság történelmi alapokon. Hóman Bálint 1944-ben*. = *Uő: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet*. 304–328; Horváth László Béla: *Hóman Bálint utolsó évei (1945–1951)*. Sic itur ad Astra, 1993/3–4. 120–229; Ujváry Gábor: *A politikus Hóman Bálint*. = *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Szerk. Ormos Mária. Osiris Kiadó, Bp. 2003. 261–285; *Uő: A végtelenben újra találkoznak (Szekfű Gyula és Hóman Bálint párhuzamos, majd elvált életpályája)*. = *Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*. Szerkesztette Paksa Rudolf. Argumentum Kiadó–Eötvös József Collegium, Bp. 2007. 43–78.

Legújabbban Gyurgyák János foglalja össze a Hómanról szóló irodalmat, illetve Hómannak a közelmúltban újból megjelent műveit = *Ezzé lett magyar hazátok* című i. m. 625–626. Új kiadásaira vö. például Hóman Bálint: *Történetírás és forráskritika*. I–II. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő 2003; Hóman Bálint: *A történelem útja. Válogatott tanulmányok*. Szerkesztette Buza János. Osiris Kiadó, Bp. 2002.

⁸⁸Új kiadására vö. Hóman Bálint: *A magyar városok az Árpádok korában*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő 2005.

⁸⁹Révész Imrere vö. pl. Szabó István: *Révész Imre*. Magyar Tudomány 1967. 784–786. Valamint Barcza József: *Révész Imre, az egyháztörténész*. Confessio 1989. 3. 25–31; Révész Imre: 'Vallomások'. *Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok. 1944–1949*. Válogatta, szerkesztette Barcza József. Bp. 1990.

⁹⁰Vö. pl. Gyalóky Jenő: *Végvár és csatátér*. = *Magyar Művelődéstörténet*. III. (A kereszténység védőbástyája.) Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1939. 217–254.

A két világháború közötti hadtörténetíráásra (persze igencsak elavult szemlélettel) vö. Horváth Miklós: *A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai (Tervtanulmány)*. I–II.rész. Hadtörténeti Közlemények 1965. 4. 631–663, 1966. 1. 64–90.

történet [Alföldy András,⁹¹ Kerényi Károly,⁹² Dobrovits Aladár⁹³], a sinológia és indológia [Ligeti Lajos, Baktay Ervin, Schmidt József⁹⁴], az arabisztika [Germanus Gyula], valamint mondjuk a bizantinológia [Moravcsik Gyula] és a ruszisztika [Hodinka Antal], illetve a Kelet-Európával kapcsolatos kutatások [Divéky Adorján, Bíró Vencel, Lukinich Imre⁹⁵] eredményei.⁹⁶

A hivatalos történetírói iskolákon, irányzatokon kívül meg kell ismerkednünk azokkal a történetfelfogásokkal is a szóban forgó érában, melyek ugyan nem vagy csak polemikusan kapcsolódnak a hivatalos történetíráshoz, a korszak történet szemléletére mégis jellemzők, illetve nagy hatást gyakoroltak rá. Közülük elsőként a nemzeti romantikus iskolát emelném ki.⁹⁷ A nemzeti romantikusok mindenekfelett a dualizmus kori történetírás Thaly, Timón Ákos, Toldy Ferenc és mások által képviselt, már említett irányát követték.⁹⁸ Azaz szerintük a történelemmel való foglalkozás célja a nagy egyéniségek, hősök felmutatása, a dicső nemzeti múlt iránti lelkesedés felkeltése s különösen a nemzeti szabadságért, a nemzeti függetlenségért vívott harcok felemlegetése. A nemzeti romantikus iskola a két világháború közötti periódusban főként polemikus jellegével tűnt ki. Fő képviselőik ez időszakban Zoványi Jenő, Csuday Jenő, R. Kiss István, Gálócsy Árpád, Pompéry Aurél, részben a szintén debreceni történész Szabó Dezső,⁹⁹ de hozzájuk sorolhatjuk *A száműzött Rákóczi* vitában Szekfűt támadókat vagy az Eckhart-vita során a hagyományos szentkorona-eszme tanának védelmezőit, sőt a népi írók egy részét és Bajcsy Zsilinszky Endrét is.¹⁰⁰

⁹¹Vö. újabban Forisek Péter: *Tudóssors 1945 után. Adalékok Alföldi András emigrációjához*. Debreceni Szemle XV. évf. 4. Új folyam. 2007. október. 476–490.

Alföldi új kiadása pl. Alföldi András: *Magyarország népei és a római birodalom. Keletmagyarország a római korban*. Attraktor Kiadó, Máriabesenyő–Gödöllő 2004; Uő: *A későrómai birodalom válaszáton (I. Valentinianus és a senatus összeütközése)*. Attraktor Kiadó, Máriabesenyő–Gödöllő 2006.

⁹²Kerényihez vö. például *Mitológia és humanitás (Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára)*. Osiris Kiadó. Bp. 1999.

⁹³Vö. pl. Dobrovits Aladár: *Egyiptom és a hellénizmus*. Bp. 1943. Uő: *Egyiptom festészete*. Bp. 1944.

⁹⁴Vö. pl. *A magyarság őstörténete*. Szerkesztette Ligeti Lajos. Magyarságtudományi Intézet. Bp. 1943. (Reprint kiadása vö. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986.); Schmidt József: *Buddha élete, tana, egyháza*. Bp. 1920; Baktay Ervin: *India művészete a történelem és művelődés keretében az őskortól a 20. századig*. 2. kiad. Bp. 1963.

⁹⁵Vö. erről részletesen Steven Bela Vardy: *The Development of East European Studies in Hungary Prior to 1945*. = Uő: *Clio's Art...* 75–119. Hodinkáról a dualizmus kori fejezet; Steven Bela Vardy: *Antal Hodinka: A Pioneer of Slavic Historical Studies in Hungary*. = Uő: *Clio's Art*. című i.m. 121–127. Megemlíthető még *Hodinka Antal Emlékkönyv (Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére)*. Szerk. Udvari István. Nyíregyháza 1993; valamint Moravcsik Gyula: *A magyar történet bizánci forrásai*. Bp. 1934.

⁹⁶A két világháború közötti régészethez vö. Tompa Ferenc: *Régészet. = A magyar történetírás új útjai*. 353–364. Valamint pl. gróf Zichy István: *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig*. Attraktor Kiadó, Máriabesenyő–Gödöllő 2005.

A korszak kitűnő város-, illetve településtörténései közül ki lehet még emelni Pleidell Ambrus nevét is. Róla vö. Szabó István: *Pleidell Ambrus (1900–1935)*. Századok 1935. 504–505.

⁹⁷Vö. *The National Romantic School*. = Vardy: *Modern hungarian historiography*. 121–128; valamint Kosáry Domokos: i.m. *(A magyar történettudomány a két világháború között.)*

⁹⁸Vö. minderre a dualizmus kori történetírást tárgyaló fejezet.

⁹⁹Vö. pl. R. Kiss István: *Az átértékelt Bethlen Gábor (Válaszul Szekfű Gyulának)*. Debrecen, 1929; Zoványi Jenő: *Szekfű és társai történetírása*. Bp. 1938; Csuday Jenő: *Nemzeti történetírásunk téves útjai*. Bp. 1932; Pompéry Aurél: *Irányzatok-e a magyar protestáns történetírás*. I. Bp. 1930.

Szabó Dezsőre Vardy: i.m. *(Modern hungarian historiography)* 144–146.

Megjegyezhető, hogy az ún. nemzeti romantikus iskola egyes képviselői ekkor már a Szekfű-táborban is megtalálhatók. Vö. például Pethő Sándor: *Szekfű Gyula történetírása*. Bp. 1933.

¹⁰⁰Bajcsy Zsilinszkyhez vö. pl. Tilkovszky Lóránt később idézendő tanulmányait.

A nemzeti romantikusok legfontosabb céltáblájuknak a Szekfű-féle szellemtörténetet tekintették. Különösen sérelmezték, hogy az dezavualja a nemzeti hagyományainkat, leértékeli nemzeti hőseinket, revideálja nemzeti történelmünk árulóit (Károlyi Sándort, Görgeyt),¹⁰¹ s történelmünket Habsburg-párti, katolikus legitimista szemszögből mutatja be. Kétségtelen joggal mutattak rá Szekfűék „átértékelésének” bizonyos egyoldalúságaira, szemléletük összességében azonban provinciális maradt, tekintve, hogy az általuk megírt művekben szinte nyoma sincs a modern európai történettudományi irodalomnak s így módszereknek – a teoretikus kérdések felvetését nagyképűségnek tartották –, s megmaradtak a hagyományos politika- és eseménytörténet narratív, felszínes, a mélyebb összefüggések iránt érzéketlen jellegénél. Fel sem vetődött pl. a gazdaság és társadalom- vagy művelődéstörténet igénye, nem is beszélve mondjuk a „világnézet” fogalmának alkalmazásáról vagy pl. Hajnal Istvánéhoz hasonló szociológiai elméletekről.¹⁰²

Szintén a nem hivatalos irányzatokhoz sorolnám a polgári radikális irányzat követőit. Fő teoretikusuk, Jászi ugyan külföldön tartózkodott (vö. a dualizmus kori fejezetet), de itthon folyóirataik is voltak – pl. a Századunk –, melyekben szintén inkább a Szekfű-féle „átértékelés-sel” szembeni polémiajükkal tűntek ki (vö. Csécsy Imre, Vámbéry Rusztem, Hatvany Lajos

¹⁰¹ Vö. minderről részletesen Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története*. I–II. Osiris Kiadó, Bp. 1994.

¹⁰² A két világháború közötti időszak hivatalos történetírásán kívül álló irányzatai közül az egyik igen jellemző a turáni történefeltételezés, amelyről a korábbiakban (a dualizmus kori történetírásunkat tárgyaló fejezetben) már részben esett szó. A turáni és fajelméleti történelemszemlélet fő reprezentánsai ekkor például Málnási Ödön, Baráth Tibor, Gálócsy Árpád, Méhely Lajos, Milotay István, Sebestyén Gyula. A turanista felfogás szerint a magyarság nem finnugor, hanem török eredetű, s így rokonait is inkább Belső-Ázsiában, a turáni fennsíkon, alkalmanként azonban Kínában és Japánban keresték (innen eredeztethető azután a sumér–magyar, kelta–magyar stb. rokonság tézise is). A kiindulópont minden esetben egy nagy, harcos nép – mint a magyarság őse – keresése, további tézisek: a magyarság azonosítása a honfoglalás művét végző nemességgel (az alávetett parasztság idegen, főként szláv eredetű – látható, hogy Kézaiig visszanyúló tézis), Szent István negatív megítélése (az idegeneket preferálta és elősegítette a magyarság felhígulását), a későbbiekben a nemesség és parasztság küzdelmét Gobineau módján a magasabb rendű török és az alacsonyabb rendű finnugor (vagy szláv) népek küzdelmeként interpretálták, a török hódítás veszteségeit bagatellizálták, s így pozitíven tekintettek a „rokonfajú” néppel, a törökkel való szövetkezés híveire, a dualizmus idején a hanyatló Török Birodalom támogatását tekintették alapvetőnek, az első világháború után – a magyarság érdekeit eláruló nyugati hatalmakkal szemben – a keleti (persze nem szovjet és persze nem a szomszédos országokkal történő kiegyezésre törekvő, hiszen a magyarság velük szemben fajilag-kulturálisan magasabb rendű) politikai orientációt tartották célravezetőnek.

A turáni nézeti részben érintkeztek a népiek felfogásával, s a legjelentősebb „pályafutást” talán Baráth Tibor futotta be, aki a második világháború alatt az Új Európa gondolatát, azaz a németek melletti végsőig való kitartást képviselte és propagálta. Esetében is egyértelmű, hogy a turanizmus a nyilas szélsőjobboldal ideológiája, a második világháború után pedig a nyugati emigrációnak a népiekkel (Kovács Imre, Szabó Zoltán) homlokegyenest szemben álló irányzata maradt.

A turanizmusoz vö. Gyurgyák *i.m.* különösen a *Málnási Ödön és Baráth Tibor történeti megközelítései* című fejezet, 277–287, valamint 223–232; A régebbi irodalomból mindenképp Németh Gyula: *A magyar turanizmus*. Magyar Szemle XI. kötet. 1931. 132–139; újabban még Ablonczy Balázs: *Keleti vonások gondolkodásunkban a két háború között*. = *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Szerkesztette Pritz Pál (Sipos Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével). Magyar Történelmi Társulat, Bp. 2006. 87–106.

Baráthhoz vö. még Uő: *A magyar népek őstörténete*. Egyesített kiadás. Somogyi Zoltán. P.O. Box 190. Franklin Park, USA. 1997. Valamint Paksa Rudolf: *A történetírás mint propaganda. Baráth Tibor útja a szaktörténetírástól a mítoszgyártásig*. Kommentár 2006. 5. 69–79.

Sebestyén Gyula Szekfű Gyula elleni becsületsértési perének anyaga az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található, G 631 jelzet alatt. Vö. erről még Vértessy Miklós: *Becsületsértési per Szekfű Gyula ellen*. Kritika 1976. 12. 12–14.

Gálócsy Árpád – útszéli hangvételű – Szekfű-ellenes támadásaihoz vö. Király Aladár: *Harc Rákóczi becsületsértésért*. Bp. 1931.

ezzel kapcsolatos tevékenységét¹⁰³). Szekfűnek mindenekelőtt liberalizmusellenességét, 1918/19 elítélését, irracionális szellemtörténeti módszerét, államfetiszmusát vetették a szemére, valamint bírálták germanofil magatartását is.¹⁰⁴

Lényegesen szélesebb körű hatást váltottak ki a népiek a népi írók mozgalmának történelemről alkotott nézetei.¹⁰⁵ Ők nem utolsósorban szintén a Szekfű által fémjelzett szellemtörténet bírálatából indultak ki, s bár sok tekintetben érintkeztek a nemzeti romantikus iskola pozíciójával (az őstörténet bizonyos kérdései, a protestantizmus, Erdély szerepének megítélése, a Habsburgok, a vallási küzdelmek, a reformkor), alapvetően megkülönbözteti őket tőlük a társadalomkritikus beállítódás s a szociológia (különösen a szociográfia) iránti affinitás. Nézeteik legfőbb formába öntői Szabó Dezső, Németh László, Illyés Gyula,¹⁰⁶ valamint a mozgalmakkal

¹⁰³Vö. minderre még Gyurgyák: *i.m. A polgári radikálisok és az urbánusok nemzetfelfogása* című fejezet. 155–213. Illetve az ehhez tartozó irodalomjegyzék.

A polgári radikálisok Szekfű elleni kritikáihoz vö. pl. Csécsy Imre: *Német szellemtudomány, magyar liberalizmus. Századok* 1934. 223–235; Uő: *Szekfű Gyula az asszimilációról és disszimilációról*. Uo. 1939. 128–130; Hatvany Lajos: *A magyar történelem kisajátítása*. A Toll 1931. júl. 21. 8–12, valamint pl. Braun Róbert recenziója a *Három nemzetdekről*. Auróra, 1921. 5–12.

¹⁰⁴A polgári radikálisok Szekfű-bíráta több vonatkozásban érintkezett a baloldal Szekfűvel szembeni kritikájával. Vö. minderre még a következők.

¹⁰⁵Vö. Steven Bela Vardy: *The Populists and Their Criticism of Geistesgeschichte. = Modern hungarian historiography*. 129–135; Némethi Dénes: *Népi szociográfia 1930–1938*. Bp. 1985; Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom (A harmadik reformnemzedék)*. Püski, Bp. 1989; Lackó Miklós: *Népiek tegnap és ma. = Uő. Sziget és külvilág*. 165–190; Romsics Gergely Völkisch kihívás, konzervatív válasz (A Habsburg Birodalom a két világháború közötti német és osztrák történetpolitikai gondolkodásban – magyar kitekintéssel.) című doktori értekezése. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp. 2007. Legújabbán Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A népiek nemzetfelfogása* című fejezet. 387–461. Uo. bőséges irodalom is.

¹⁰⁶Szekfű és a népiek kapcsolatához vö. legújabbán Gergely András: *Szekfű Gyula és a „Harmadik Magyarország” irónemzedéke. = Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*. Szerk. Paksa Rudolf. Argumentum Kiadó – Eötvös József Collegium. 2007. 7–16.

Mályusz Elemér és a népiek kapcsolatáról Lackó Miklós: *Történetírás és irodalmi élet* című *i.m.*

Hozzá lehet tenni mindehhez, hogy nem minden népi író állt szemben Szekfűvel, hiszen például Szabó Zoltán, Kovács Imre vagy Keresztury Dezső kifejezetten a Szekfű-táborba tartozott. Vö. erre Erős Vilmos *Erkölc és államrejon (Szekfű Gyula és Jacques Maritain kapcsolata)* című, említett tanulmány.

Természetesen roppant bátor vállalkozás a népiek történetiszemléletének teljes felvázolása, s a fenti felsorolás korántsem teljes, hiszen Kodolányi János, Veres Péter, Erdei Ferenc, Tamási Áron, Erdélyi József, Féja Géza, Várkonyi Nándor művei legalább annyira hozzátartoznak a képhez, mint az említettek. Nézeteik közül ki lehet emelni általában a magyar történelem függetlenségi és radikális hagyományainak hangsúlyozását (illetve általában is egy optimista szemléletet), középpontban Dózsával és Petőfivel, az őstörténet iránti igen erőteljes érdeklődést, a magyar nép és kultúra keleti gyökereinek kiemelését, a protestantizmus iránti vonzódást, a szomszéd népekhez való közeledés igényét, a parasztság nemzetfenntartó szerepének hangsúlyozását, az Alföldnek mint a magyarság par excellence területének a bemutatását. Nézeteik jelentős teherterele a Németh László munkásságában is jelentkező etnocentrikus, alkalmanként xenofób, az asszimiláció problémáját túldimenzionáló szemlélet, amely a magyar történelem fő gondját a 18. századtól kezdődően (de főként a dualizmus korában) az idegen eredetű középosztályban látja. Ugyanakkor jelentős tévedés lenne mindezt roppant módon leegyszerűsítve a turanizmussal, tehát a fajlemélettől azonosítani.

Vö. mindezekhez például (de korántsem a teljesség igényével) Szabó Dezső: *Ede megeví ebédem. = Uő: A magyar káosz*. Bp. 1990. 286–390; Féja Géza: *A felvilágosodástól a sötétedésig*. Bp. 1943; Várkonyi Nándor: *Sziriati oszlopai*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1972.

Nem ehhez kötődik csak említendő Tamási Áron: *Szellemi őrség (Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965)*. Összegyűjtötte, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta Nagy Pál. Palatinus, 2001.

Érdekes és sok tekintetben meggyőző (és persze cáfolható) Romsics Gergely idézett doktori értekezésének fő tézise, amely a népiek történetiszemléletét egy alapvetően ahistorikus népi nemzet fogalomból vezeti le, illetve konfigurálja, szemben mondjuk a szellemtörténet – Szekfűék – történeti alapú politikai nemzet fogalmával.

inkább csak érintkező Karácsony Sándor és Bajcsy Zsilinszky Endre.¹⁰⁷ Közülük a leghatásosabb koncepciót Németh László fogalmazta meg *Kisebbségben* (1939)¹⁰⁸ című tanulmányával, mely – egyebek mellett – szintén a Szekfű által képviselt ideológia bírálatából nőtt ki. Németh e széles hullámokat felvert esszéjében vázlatot ad az egész magyar szellemi élet (főként persze irodalom) 18. század óta tartó fejlődéséről, s ebben két vonalat, két szellemi típust a „mély” (vagy törzsökös) és „híg” (vagy jött) magyarokat különböztet meg. A „mélymagyarok” (Csokonai, Berzsenyi, Katona, Kemény, Zilahy Károly, Ady, a népi írók s feltehetően ő maga) a nagy művek igazi alkotói, a nagy művészek, akiknek nagysága nem utolsósorban abból ered, hogy tisztában vannak a magyarság igazi problémáival (paraszság, középosztály, Kelet-Európa, demokrácia). Tragikumuk abból ered, hogy kiszorulnak a nemzet vérkeringéséből, a nemzeti élet irányító pozíciójából, mert ezt az irodalmi élet szervezői, a literátorok, az „impresszáriók” és a könnyed, felületesen optimista, mert a nemzet tragikus sorskérdéseivel nem szembesülők (Kazinczy, Petőfi, Jókai, Osvát, Babits és végső soron Szekfű)¹⁰⁹ veszik át. Így a „mélymagyarok” kisebbségben maradnak a felületesen asszimiláltakkal szemben, s Németh akarva-akaratlanul is azt sugallja, hogy a nemzeti problémák megoldását a disszimilációtól, az idegenek (zsidók, németek) nemzettestből való kirekesztésétől lehet várni. Hozzá kell tenni azonban, hogy Németh Szekfű-kritikája – a történetírás szemszögéből is – sok reális elemet tartalmaz.¹¹⁰ Így nem alap nélkül mutat rá a kultúrfőlény hangoztatásának ostobaságaira s helyette olyan történetírást sürget, amely Kelet-Közép-Európa népei történetében inkább a közös, összekötő vonásokat emelné ki – később Bibó István közvetítésével Szűcs Jenő¹¹¹ valósítja ezt meg. De joggal hiányolja a szociológiai vagy komparatistikai módszereket is vagy emeli ki és bírálja Szekfű direkt aktualizálásait (neobarokk), illetve történetpolitikai szempontból a Szent István-i állam revíziójának gondolatát.

Természetesen e helyütt is fel kell vetni az alapvető kérdést: hogyan foglalhatnánk össze a két világháború közötti történetírásunkról alkotott képet, illetve mennyiben jelentett ez előrelépést mondjuk a dualizmus kori történetírásunkhoz viszonyítva?

Mielőtt a kérdésre válaszolnánk, nem árt rövid kitekintést tenni az európai történettudomány ekkori helyzetére. Ennek egyik legfontosabb változása, névuma ugyanis ebben az időszakban az, hogy a 19. századi, rankei típusú történetíráshoz képest annak egy új paradigmáját, mintáját, modernizációját kívánta megvalósítani. Az új paradigma megvalósításának igénye – mint erről már részben esett szó – mindenekelőtt az amerikai New History, a francia Annales,

¹⁰⁷Vö. Tilkovszky Lóránt: *Bajcsy Zsilinszky önéletrajzi vallomása politikai nézeteinek fejlődéséről és a szellem-történethez való viszonyáról. Részletek Szekfű Gyulához intézett 1942. évi vitáiratóból. Századok* 1971. 966–1001. Valamint pl. Bajcsy Zsilinszky Endre: *Mátyás király. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1983.* (2. kiad., az első 1939-ben jelent meg.) Karácsonyra vö. Lányi Gusztáv: *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan... című i. m.*

¹⁰⁸Némethhez legújabban Vö. Gyurgyák: *i. m.*, illetve az ott felsorolt irodalom a 631–632. Különösen ki lehet emelni Grezsa Ferenc: *Németh László Tanú-korszaka. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1990;* Monostori Imre: *Németh László Tanú-korszakának korabeli fogadtatása. Magvető Kiadó, Bp. 1989;* Lackó Miklós: *Egy szerep története. = Uő. Sziget és külvilág.* 10–78.

¹⁰⁹Vö. Németh László: *Szekfű Gyula. = Uő: Kisebbségben. I–II. Bp. 1942. 185–274.*

¹¹⁰Vö. még mindehhez Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkot (Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával).* Osiris Kiadó, Bp. 1999. Minderről kritikám vö. Erős Vilmos *A hatalom humanizálása avagy Szekfű démonizálása. Megjegyzések Dénes Iván Zoltán: Eltorzult magyar alkot. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával című könyvéhez. Századvég* 2000/4. 135–144.

¹¹¹Vö. természetesen Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról.* Magvető Kiadó, Bp. 1983. Szűcshez irodalom vö. Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok.* 648–649.

illetve később a német „Geschichte und Gesellschaft”(1975), az angol Past and Present (1952) körében ment végbe, de az olasz történetírásban is kimutathatók hasonló, párhuzamos törekvések. Ez iskolák/irányzatok közös jellemvonása volt, hogy – nem csekély mértékben a 19. századi pozitivizmus hagyományaihoz kapcsolódva – az ún. „szcientista”, tudományos történetírás megteremtését tűzték ki célul. Ennek fő elemei: a rankei, alapvetően narratív történetírással szemben elsődleges törekvésük az általános tendenciák, törvényszerűségek, struktúrák felállítása, elméletek alkotása volt, s ebben az elemző, analitikus jellegben látták a történelem tudományosságának zálogát. Másrészt az inkább a segédtudományokra összpontosító 19. századdal szemben sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a rokontudományokkal (antropológia, archeológia, pszichológia, közgazdaságtan, földrajz, néprajz, szociológia) való kooperációnak (interdiszciplinaritás). Ennek az volt az értelme, hogy elsősorban ezektől a társadalomtudományoktól várták az elméleteket, teóriákat, s az ő segítségükkel (antropológia, nyelvészet) vált lehetővé egyebek között az új, nem írásos forrásoknak a történettudományba való bevonása. Ez már azután az új „minta” egy következő építőkövét jelentette, az elsősorban írott, főként okleveles vagy aktajellegű forrásokkal operáló 19. századi történetírással szemben ugyanis nagy szerepet tulajdonítottak az írásos, de nem okleveles forrásoknak (adóösszeírások, anyakönyvek, periratok, választói névjegyzékek, urbáriumok, személy-, dülőnevek, földrajzi nevek, imakönyvek), valamint a nem írásos forrásoknak (térképek, városalaprajzok, használati tárgyak, bútorok, öltözködés, élelmiszerek) a történetírásba való bevonásának. Fontos szempontjuk volt az ún. földrajzi szemlélet is, mely a mindenekelőtt a politikai keretekre, államra építő 19. századi történetírással szemben történetileg-földrajzilag szervesen létrejött egységek, ún. „művelődési körzetek” történetére összpontosított az amerikaiaknál a szekcionalizmus, a franciáknál a regionalizmus formájában. Lényeges célkitűzésük volt – amennyiben erre lehetőség nyílt – a grafikonok, táblázatok, térképek alkalmazása is, s összességében egy a kollektív, tömegszerű jelenségek vizsgálatára irányuló szintetikus gazdaság-, társadalom- és civilizáció-történet megteremtése volt a céljuk, mely politikailag is progresszív, társadalomkritikus kívánt lenni, s a rankei „Primat der Aussenpolitik”-kal szemben inkább a belpolitikai reformok fontosságára, a „Primat der Innenpolitik”-ra hívta fel a figyelmet.¹¹²

Aligha kérdéses, hogy a két világháború közötti magyar történetírás több tekintetben követte ezt a paradigmát. Ebben a vonatkozásban kapja meg igazi jelentőségét pl. Domanovszky Sándor mezőgazdaság-történeti iskolája (s egyéb, gazdaságtörténeti kutatásai is) vagy Hajnal István szociológiai nézőpontú egyetemes történeti munkái, de pl. Mályusz Elemér népiségtörténeti irányzata úgyszintén. Ezek ugyanis – mint láthattuk – hasonló, párhuzamos innovatív törekvéseket képviseltek az említett modernizációs iskolákkal, hiszen a középpontba gazdaság- és társadalomtörténeti problémákat állítottak, figyelmük elsősorban a kollektív tömegszerű jelenségek analízisére irányult, alapvetőnek tekintették az elméletalkotást és a társtudományokkal való kooperációt (Hajnal – szociológia, Mályusz – néprajz, nyelvészet stb.), s nem hiányzott a földrajzi szemlélet sem, főként Mályusz Elemér egy-egy kisebb közösség történetét bemutatni kívánó népiségtörténetében.

Joggal vetődhet fel természetesen az a kérdés is, hogy mit kezdjünk ezek után a köztudatban élesen lerakódott felfogással (amit bőségesen alátámaszt az időszak történészeinek egyéni „hitvallása” is, elvégre a Hóman szerkesztette kötet is ennek megvalósítását tekinti fő

¹¹²Vö. mindezekre az összefoglalás egyéb fejezetei.

céljának¹¹³), miszerint a két világháború közötti történetírásunk a szellemtörténet időszaka volt. (Már csak azért is fontos e felvetés, mert a korszak vezető történészéről, Szekfű Gyuláról a szcientista történetírás szempontjából nem esett szó.)

Anélkül hogy a szellemtörténettel kapcsolatos bonyolult kérdésekbe és irdatlan irodalomba részletesen belemerülnénk,¹¹⁴ leszögezhetjük: a szellemtörténet a maga szintetikus látásmódjával szintén előrelépést jelenthetett a dualizmus kori történetíráshoz képest.¹¹⁵ Ez mindenekelőtt abban csapódott le, hogy a történelmet szélesebb értelemben vett művelődéstörténetként fogta fel, amennyiben látóköre a politikai eseménytörténeten kívül a nemzetiségek, iskolázás, mezőgazdaság, társadalom, földrajzi viszonyok, egyházi berendezkedés stb. bemutatására is kiterjedt. Bizonyára ennek is köszönhető, hogy a hivatalos történetírás keretein belül, bár Szekfűékkel nagy vitákat folytattak, Domanovszky, Hajnal István vagy Mályusz is művelte ezt (vö. a *Magyar művelődéstörténet*, illetve Mályusz szellemtörténeti munkáinak sora), vagy annak keretén belül is értelmezhetőek (pl. Hajnal középkorfelfogása). Másrészt a hivatalos történetírás keretein kívül pl. Németh László elkecseregetett harcokat folytatott a Szekfű-féle iránnyal, ugyanakkor van-e inkább par excellence szellemtörténeti mű, mint a *Kisebbségben* mélymagyar-hígmagyar tipológiája, vagy maga az a tény, hogy korának problémáit a felvilágosodástól kezdődő irodalmi (tehát szellemi) fejlődésből, a fő alakok szembenállásából vezeti le?!¹¹⁶ Végül szeretnék arra is utalni, hogy a történetírás fejlődésének újabb, a nyolcvanas évektől bekövetkező fejleményekben a jó értelemben vett szellemtörténeti attitűd számos komponense – ideatan, a leíró-narratív jelleg, a történetírói szubjektivitás elismerése, a történetírásnak ismét egyfajta művészetként való felfogása, a morális momentumok hangsúlyozása, a kultúrkritikus-pesszimista beállítódás – mind-mind visszaköszönnek.¹¹⁷

Itt is meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a korábban már említett elméletek értelmében – az egyébként is differenciált – szaktörténetíráson túl a nem hivatalos történetfelfogás szem-

¹¹³Vö. a korábbiak.

¹¹⁴Vö. erre Erős Vilmos: *A szellemtörténet*. Valóság 2008/5. 20–35.

¹¹⁵Korábban utaltam a két világháború közötti történetírás jellegéről, illetve a szellemtörténetről való eltérő értékelésekre. Mint látható volt, Marczali Henrik, Gunst Péter, Léderer Emma, újabban Dénes Iván Zoltán, Szabó Miklós és Gyáni Gábor értékelése inkább negatív (legalábbis nem gondolják, hogy meghaladta volna a dualizmus kori történetírást). Ugyanakkor pl. Hanák Tibor, Várdy Béla, Lackó Miklós, Glatz Ferenc újabban Lánzi András véleménye alapvetően pozitív, s inkább az európai jellegét, illetve párhuzamait hangsúlyozzák.

A korábban említetteken kívül vö. Lánzi András: *A magyar szellemtudományok a két világháború között*. Világosság 1998. 3. 27–47. Valamint Gyáni Gábor: *Nacionalizmus és történetírói diskurzus*. = *Forrásvidékek. Társadalomtudományi tanulmányok Némedi Dénes 60. születésnapjára*. Szerk. Felkai Gábor, Molnár Attila Károly és Pál Eszter. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 2002. 23–37.

¹¹⁶Vö. még mindehhez a sok tekintetben mesteri esszé: Németh László: *A magyarság és Európa*. = *Üő. Sorskérdések*. Bp. 1989.

¹¹⁷Vö. a későbbiek.

pontjai is számba veendőek a történetírás fejlődésében, s ezért volt fontos a nemzeti romantikus, polgári liberális, népi és a baloldali, marxista történetfelfogásokra¹¹⁸ való rövid kitekintés.¹¹⁹

The Hungarian Historiography between the World Wars. The above study is part of a historical synthesis to be prepared. The essay analyses the historiography in Hungary between the two world wars. In the first half the author depicts the paramount institutions, periodicals, source collections, syntheseses ... etc. and gives a picture about the development of auxiliary, respectively allied sciences of history too.

In the followings the author features the main streams of the period. For example the famous Geistesgeschichte school (represented mainly by Gyula Szekfű), the ethnohistory of Elemér Mályusz, the agricultural researches initiated by Sándor Domanovszky, the constitutional history school of Ferenc Eckhart and the universal history with a sociological vein, represented by István Hajnal.

The study summarises briefly some other, less dominant historians and schools also and treats some representatives of the nonofficial historical thinking. F. e. the national romantic school, the liberal-radicals, the populists (with László Németh in the centre) and the basically marginal marxism.

¹¹⁸Vö. pl. Lackó Miklós: *Révai József a magyar történelemről.* = Uő: *Sziget és külvilág.* 203–259. Vö. erre még Gyurgyák: *i.m. Szocialista és kommunista nemzetkonceptiók* című fejezet. 463–534; Kerékgyártó Kálmán: *Magyar Történet. Új hang I*(1938). 6. 110–118.

A baloldali, marxista irányzat – amint arra joggal mutat rá Lackó Miklóssal szemben Kosáry Domokos is 1982-es írásában – Magyarországon alapvetően jelentéktelen volt a szóban forgó periódusban, és csak a Szovjetunióban voltak (az ottani ideológiai elvárásokhoz készségesen igazodó) képviselői. Bolgár Elek leginkább Szekfű és Hóman kritikájával tűnt ki, mindkettőt lényegében fasisztának minősítve. Itthon az alapjában nem szaktörténész Molnár Erik tesz közzé marxista ihletésű történeti tanulmányokat, amelyek részben megelőlegezik a későbbi (Pokrovszkijjal kacérkodó) „társadalomtörténetnek” szánt, valójában mélyen politikai indítékokból származó és így végső soron a politikátörténetben megragadt írásokat. A leginkább eredeti (s talán a legtöbb demokratikus töltést hordozó) tanulmányokat – Lukács Györgyön kívül – Révai József fogalmazta meg. Révainak értékesek a népieket elemző írásai, valamint Szabó Ervin a népfront gondolat jegyében született kritikái, amelyek a németek elleni összefogás szellemében a hagyományos köznemesi osztály pozitív (azaz a nemzeti, nem csupán az osztályérdeket képviselő) reprezentánsait (Kossuth, Kölcsey) helyezik a középpontba.

¹¹⁹Természetesen a két világháború közötti magyar történetírás tárgyalásakor megemlíthetők az emigrációba kényszerült, alkalmanként európai jelentőségű alkotók is, mint mondjuk Polányi Károly, Mannheim Károly, Hauser Arnold stb. Mivel azonban működésük alapvetően nem a magyar történettudomány keretein belül értelmezhető, itt csak az említés szintjén eshet róluk szó. Vö. egyébként például Polányi Károly: *Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom.* Társadalomfilozófiai írások. Gondolat, Bp. 1986; Hauser Arnold: *A művészettörténet filozófiája.* Gondolat, Bp. 1978. (Hauserhez külön a személyes vonatkozásokról is vö. *Hauser Arnold.* = *A század nagy tanúi.* Szerk. Borus Rózsa. RTV, Minerva, Bp. 1978. 109–151.); Mannheim Károly: *Tudásszociológiai tanulmányok.* Osiris Kiadó, Bp. 2000.

Demeter Zsuzsa

„Még meg-jö Gyöngyösinek a' betsületi”

Adalékok egy kiadástervezet háttéréhez*

Igaz ugyan, hogy Gyöngyösi István összes munkáinak megjobbított, autográf kéziratokon és az editio princepsen alapuló hiteles kiadására csak a huszadik század során került sor,¹ de e szándék nem volt ismeretlen a korábbi századok Gyöngyösi-kutatói számára sem. A legkorábbi kiadástervezet báró Ráday I. Gedeon nevéhez fűződik, aki először Szerencsi Nagy Istvánt² kéri fel a munka elvégzésére. Szerencsi mellett két marosvásárhelyi literátor, Kovásznai Sándor³ és Zilai Sámuel⁴ is bekapcsolódik a kiadás előkészítésének munkálataiba. A tervezett kiadás Kovásznai és Ráday 1792-ben bekövetkezett halála miatt abbamaradt, de az előkészületek során váltott levelek, valamint Kovásznainak a *Porából megéledett Főnix*hez írt, több mint kilencszáz oldal terjedelmű magyarázó jegyzéke a 18. századi Gyöngyösi-recepció legfontosabb forrásait képezik. A levelek⁵ és a *Porából megéledett Főnix avagy Kemény János emlékezetéhez* fűzött *Magyarázó jegyzék*⁶ együttes vizsgálata több szempontból is indokolt: egyrészt Kovásznai magyarázó jegyzékében, bár igyekszik komparatív szempontok alapján értékelni a *Kemény*-eposz

* Az *Értékek és ideológiák az irodalomban* (szerk. T. Szabó Levente és Korondi Ágnes. Kolozsvári Magyar Irodalomtudományi Tanszék, Kolozsvári Láthatatlan Kollégium, Kolozsvár 2008) című konferenciakötetben megjelent tanulmány javított változata.

¹Először Badics Ferenc az RMKT-sorozatban jelenteti meg Gyöngyösi munkáit: *Gyöngyösi István összes költeményei*. Kiad. és bev. Badics Ferenc. 1–4. Bp. 1914–1937. (RMKT), kritikai kiadás. A 20. századi Gyöngyösi-kutatás eredményeit felhasználva, a Badics-kiadás tévedéseit korrigálva Jankovics József és Nyerges Judit 1998–2005 között rendezti sajtó alá az újabb Gyöngyösi-sorozatot: Gyöngyösi István: *Márssal társalkodó Murányi Vénus*. Szöveggond. és jegyzet Jankovics József, Nyerges Judit, utószó Jankovics József. Bp. 1998. (RMK, Források 8.); Gyöngyösi István: *Porából megéledett Főnix avagy Kemény János emlékezete*. Szöveggond. és jegyzet Jankovics József, Nyerges Judit, utószó Jankovics József. Bp. 1999. (RMK, Források 10.); Gyöngyösi István: *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága – Palinódia (Kesergő Nimfa)*. Szöveggond. és jegyz. Jankovics József, Nyerges Judit, utószó Jankovics József. Bp. 2000. (RMK, Források 11.); Gyöngyösi István: *Rózsakoszorú*. A szöveget gond. Jankovics József irányításával az ELTE Eötvös József Collegiumának szakszemináriuma, jegyz. és utószó Jankovics József. Bp. 2002. (RMK, Források 12.); Gyöngyösi István: *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása – Cuma városában építetett Dédalus temploma – Heroida fordítások*. Szöveggond. és jegyz. Jankovics József, Nyerges Judit, utószó Jankovics József. Bp. 2003. (RMK, Források 13.); Gyöngyösi István: *Új életre hozott Chariclia*. Sajtó alá rend., szöveggond. és jegyzet Jankovics József, Nyerges Judit, utószó Jankovics József. Bp. 2005. (RMK, Források 14.)

²Szerencsi Nagy István tanulmányait Székelyudvarhelyen és Nagyenyeden végzi. 1777-től az odera-frankfurti egyetem hallgatója, 1783-tól ev. ref. lelkész Győrben, 1789. január 7-én halt meg.

³Kovácsnai Sándor (1730–1792), a marosvásárhelyi kollégium professzora. Hagyatéka többek között a marosvásárhelyi Teleki Tékában, valamint a Ráday Levéltárban található. Hagyatékából Kocziány László közöl részleteket *Az Ész igaz útján* című könyvében. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1970.

⁴Zilai Sámuel (1753–1800) a marosvásárhelyi kollégium professzora, 1798-tól a kollégium rektora. Életrajzát Koncz József közölte 1896-ban. Lásd Koncz József: *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története*. Marosvásárhely 1896. 233–237. Rádayval folytatott levelezése a Ráday Levéltárban található VIII/2888–2901. A fennmaradt tizennégy levelét Ladányi Sándor közli az ItK-ban: Ladányi Sándor: *Zrínyi Török Áfiuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. század végi problémáiról*. ItK XXIX(1975). 4. sz. 482–498.

⁵Tanulmányunkban Szerencsi, Kovásznai és Zilai leveleit vizsgáljuk: a levelek a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában (a továbbiakban Ráday Lt.) találhatók: *Szerencsi Nagy István levelei Ráday Gedeonhoz*: Ráday Lt. VI. a. 1. 1435–1518.; *Kovácsnai Sándor levelei Ráday Gedeonhoz*: Ráday Lt. VIII. 1197–1200; *Zilai Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz*: Ráday Lt. VII. 2888–2901.

⁶Kovácsnai Sándor: *A' Gyöngyösi István', Porából meg-éledett PHOENIX-ének, avagy Kemény János' dolgairól írt Magyar Verseinek, Jegyzések-által-való Magyarázatja. Elöll-járó beszéd az Olvasóhoz*. MS autogr. TKt., 681 c/3. sz./1–205.: szövegközlés; a–1.: előljáró beszéd; 1–717.: magyarázó jegyzések.

egy- passzusait, kiemelve a 18. századi barokk szerző művei közötti motívum- és szövegis-métléseket, de ezen elemzéseknek, valamint a Gyöngyösi-életművel kapcsolatosan felmerülő problémák megtárgyalásának, irodalom- és történelemfelfogása kifejtésének igazi terepe mégis a Rádayval váltott levelei lesznek. A Kovásznai–Ráday-levélváltás ezért a Gyöngyösi-recepció igen fontos forrásául szolgál: Kovásznai nemcsak Ráday impozáns könyvtárára, értékes irodalomtörténeti jegyzeteire hagyatkozik munkája során, de leveleiben polemizál is mecénásával az egyes Gyöngyösi-szövegek szerzőségéről, nyelvezetéről. Másrészt a magyarázó jegyzék elkészítésében Ráday mentorszerepe vitathatatlan. Ráday ugyanis nemcsak a szükséges forrás-munkákat bocsátja a vásárhelyiek rendelkezésére, de leveleiben igyekszik a Kovásznai és Zilai által felsorakoztatott problémákra, kérdésekre részletesen kitérni, így a leveleket a *Magyarázó jegyzék* egyik legfontosabb forrásának tekinthetjük.

A dolgozat terjedelme ugyanakkor nem ad teret a két forrás részletes ismertetésére, ezért főként a kiadástervezettel kapcsolatos kérdésekre, valamint a *Kemény*-eposzhoz kapcsolódó problémák tárgyalására szorítkozunk – a levelekben megjelenő egyéb, ugyancsak a Gyöngyösi-életműre vonatkozó kérdéseket csak jelzésszerűen érintjük. Ugyancsak nem vállalkozunk a *Magyarázó jegyzék* részletes elemzésére, csak az elkészítés során felhasznált források számba-vételére, valamint Kovásznai szerkesztési elveinek bemutatására törekszünk.

„Én az Inspectiot és Correcturát sok dolgaim között-is felvállalom”

Mint jeleztük, Ráday kiadástervezetének első nyomairól a Szerencsi Nagy Istvánnal váltott levelekből értesülünk. Gyöngyösi művei megjobbított kiadásának szándéka feltehetően valami-kor az 1780-as évek második felében fogalmazódhatott meg Rádayban, 1787-ben már Szerencsi és Zilai is az előkészületekről számolnak be. Szerencsi 1787. augusztus 20-án, Győről kelt le-velében arról tudósít, hogy: „jelentettem a' Gyöngyösi Munkáinak újra való ki-nyomtattatását Streibig Uramnak, ki-is kap rajta, és örömet kinyomtatya, tsak hogy méltóztassék N[agy]ságod azon jó originális Editioakat véle közleni, vagy én hozzám ad fideles manus által küldeni.”⁷

A levél a további munkálatok szempontjából két fontos adatot árul el. Egyrészt, hogy Ráday fogja előszóval ellátni a készülő köteteket, s ebben tisztázza a Gyöngyösi-biográfia kérdéses pontjait: „Az ezek eleibe téjendő N[agy]ságod praefatioját én is nagyon ohajtom, mert nem régiben-is egy valakivel disputáltunk arról, h[ogy] vallyon ugyan Gyöngyösi protestans volté elsőbb, és az után Hívatalért lett volté pápistává? Én álitottam a' más rész tagadta. Ennek az Athenásra nézve-is nagyon szeretnék vegire járni.” Másrészt pedig, hogy a kiadásba nemcsak Gyöngyösi már megjelent, hanem kéziratban maradt munkái is bekerülnek: „Annyival ked-vesebb fog az uj Editio lenni ha a N[agy]ságod tudos praefatioja eleibe nyomtattatik és ha a M[anu]s[criptum]ban levő és még soha ki-nem nyomtattott munkái-is hozzá tétetnek. Én az Inspectiot és Correcturát sok dolgaim között-is felvállalom, 's ha N[agy]ságod helyben hagyja, a' mostani Orthographia szerint fogom corrigalni.”⁸

A fentebbi levél megírása után mintegy három hónappal Zilai Sámuel is bekapcsolódik a munkálatokba. Zilai első ismert, Rádayhoz intézett levele 1787 novemberében, Kovásznaié

⁷Szerencsi Nagy István levele Bárány Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VI. a. I. 1514. Az idézett levél megjelent a Figyelőben. Közread. Kis Áron. Figyelő Bp. I/1876. 182–184.

⁸Uo.

azonban csak 1789. július 8-án íródik. Első levelében Zilai arról tudósítja Rádayt, hogy az októberi, Pesten kötött egyezségükhöz híven kész a Gyöngyösi-kiadást – Kovásznaival együtt – felvállalni, és ez ügyben egyeztetett Szerencsivel is. „Octobernek elsőbb napjaiban udvarolván Pesten, M[é]lt[ósá]gos L. B. Ur N[agysá]godnak, jelenttem vala a' Gyöngyösi munkái iránt való gondolatomat. Most újra bátorkodtam N[agysá]godnak instálni, méltoztassék az én reá-ügyelésemmre ajánlani. Abban bizonyos lehet N[agysá]god, hogy idegen helyt sohol annak ugy utánna nem látnak mint én. Betűkkel-is újjakkal nyomtattatnók. Egy szóval, minden részben érdeme szerint bánnánk véle. Azon kívül-is N[agysá]godnak a' mint említette, mind egy akár hol nyomtatódjék. Tiszt[eletes] Sz[erenci] Nagy István Uramnak pedig, se kára, sem haszna nem forogván benne, úgy mondotta, nem léssen ellenére. A' Streibig Uramnak tett jelentés azért nem lenne akadályúl. Független a N[agysá]god' tettzésétől. Igaz ugyan hogy meszszeke vagyunk Pesttől: de addig nem fognánk hozzá a' munkához, míg a' szükségesekről nem *correspondálnánk* 's mindenek irán N[agysá]god' parantsolatját vehetnők. És így a' messze létel leg-kisbebben sem hátráltatna dolgunkban. Serényen-is hozzá látnánk, hogy annál hamarabb szolgálhatnánk véle a' Közönségnek.”⁹

Kocziány azonban úgy tudja Kovásznai-életrajzában, hogy Ráday felkéri Kovásznai Sándort is a Gyöngyösi-kiadás előkészítésére, pontosabb hivatkozást, időpontot azonban nem közöl. Zilai nevét ebben a kontextusban nem említi, s Ráday korabeli irodalomszervezésben betöltött szerepének tudja be, hogy sikerült felkutatnia Kovásznait. „[...] a kezdő lépést Ráday tette meg: ő hívta fel Kovásznai figyelmét egy Gyöngyösi-kiadás lehetőségére, s mindjárt el is küldte neki Gyöngyösi egy művét. Hogyan tudta meg Pesten Ráday, hogy az isten háta mögötti kisvárosban még él egy tudós, aki erre a feladatra vállalkozott, nem tudni. Mindenesetre Ráday irodalomszeretetét, centrális szerepét az akkori irodalomban mi sem bizonyítja jobban, mint a távoli Marosvásárhelyen felfedezett Kovásznainak újra munkába állítása, bekapcsolása az irodalmi életbe.”¹⁰ Ha elfogadjuk Kocziány magyarázatát, akkor a Ráday–Kovácsnai-levélkezés kezdetét 1789 nyarára tehetjük, július 8-án kelt válaszlevelében köszöni meg ugyanis Kovásznai a *Főnixet*.

Kocziánynak maga Kovásznai mond némileg ellent: *Magyarázó jegyzékének Előljáró beszédében* magának tulajdonítja a Gyöngyösi-szövegek megjobbításának és jegyzékekkel való ellátásának ötletét, de későbbi életrajzírójához hasonlóan ő is csodálkozva kérdi, vajon hogyan szerezhetett tudomást tervéről a Pesten élő irodalomszervező. Zilai előzetes szerepét diszkréten elhallgatja.¹¹ Az *Előljáró beszéd*ben nem találjuk a hivatkozott Ráday-levelé időpontját, mindössze csak annyit közöl Kovásznai, hogy Ráday levelében kéri meg a kiadás előkészítésére, s levélváltásuk kezdetén elküldi neki a *Kemény*-eposz első kiadását. Kovásznai első levele is ezt látszik igazolni: tudósít a kiadás kézhezvételéről és megköszönéséről, s a levélben nem is találunk utalást korábbi levelekre. Ugyancsak erre enged következtetni a levél intrója is, hisz mind Kovásznai, mind Zilai, a műfaji hagyományokhoz híven, leveleik elején megadják a válaszolandó levél pontos adatait. 1789-es levelében azonban nem találunk ilyen hivatkozást, a levél Kovásznai mentegetőzésével indít, melyből valóban úgy tűnik, hogy ez Kovásznai első levele:

⁹Zilai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VIII/2888.

¹⁰Kocziány: i. m. 37.

¹¹„[...] mikor ezen szándékomot [ti. a Gyöngyösi-szövegek megjobbítását, jegyzékekkel való ellátását], *nem tudom mi módon*, észre vette-vólna Méltóságos L. B. Idösb Rádai Gedeon Ur ö Nagysága [...]” (kiemelés tőlem, D. Zs.) Kovásznai Sándor: i. m. c.

„Nem merészlettem-vólna ezenn tsekély levelemmel Nagyságodnak alkalmatlanokodni, ha a' Nagyságod[nak] hozzám előbbször mutatott kegyelmessége és jó-akarátja nem bátorított-vólna. De minthogy N[agysá]god nekem méltoztatott két izben-is könyvbéli jó-akarátját mutatni, onnét bizodalmat és bátorságot vettem, hogy Nagyságodat ezenn írással nem fogom meg-bántani.”¹² Tehát feltételezhetjük, hogy Ráday valóban csak 1789-ben, két évvel a Zilával megkezdett levélváltás után keresi fel a vásárhelyi professzort, s már első levelével együtt postázza a *Kemény*-eposz első kiadását is. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy 1787–1789 között az első Gyöngyösi-kiadások hiánya miatt nem állnak neki a kiadás előkészítésének – s az első ismert Kovásznai-level tanúsága szerint Kovásznai a *Kemény*-eposz első kiadásának kézhezvétele után azonnal nekilát a *Magyarázó jegyzék* elkészítésének.

Mindezek fényében azonban Kovásznai fentebb említett csodálkozását nem tekinthetjük másnak, mint retorikai fogásnak, hiszen Zilai leveleiben folyamatosan többes szám első személyben értekezik a Gyöngyösivel kapcsolatos kérdésekről – és nem csak –, sőt nemegyszer név szerint is hivatkozik Kovásznaira: összegzi az idős professzor Gyöngyösivel kapcsolatos nézeteit, beszámol munkásságáról, érdeklődik, milyen lehetőségek lennének a Kovásznai által lefordított Cicero-műnek, a *De officiis*nak a kiadására, ismerteti a Gyöngyösi-kiadáshoz kapcsolódó terveit. Tehát folyamatosan úgy hivatkozik rá, mint aki tetemes részt vállal a Gyöngyösi-kiadás előkészítésében, sőt 1789. március 18-án kelt levelében épp Kovásznai idős korára való tekintettel sürgeti az edíciók elküldését, hiszen, mint írja: „Tisz[ele]t] Kovásznai Uram a' jövő nyárat örömet rá fordítaná, és a' nevezetes difficultásokat N[agysá]goddal communicálná, úgy tartván, hogy azok tsak N[agysá]god által igazíthatók.”¹³ Ráday tehát mindenképp értesül arról, hogy Zilai nem egyedül végezné el a tetemes munkát, sőt arról is tudomása van, hogy a Gyöngyösi-recepció egyik sarkalatos kérdésében, jelesül a Zrínyi–Gyöngyösi-vita eldöntésében Kovásznai „a' pálmát Gyöngyösinek láttatik adni”.¹⁴ Nehezen hihető tehát, hogy Kovásznai nem tud a Zilai–Ráday-levélváltásról, a tervezett Gyöngyösi-kiadásról, főként, hogy a Zilai-levelek többször tolmácsolják Ráday felé Kovásznai köszönetét és nagyrabecslülését.

A fentebbi tényeket látszólag megcáfolja az a Jancsó Elemér által a NyIrK-ben közölt¹⁵ levél, melyet Ráday írt – Jancsó szerint „valószínűleg” – Kovásznainak. A levél dátuma 1788. július 8., Pest. Mint Ráday szavaiból kiténik, a levél válasz egy korábbi Kovásznai-levelre. Eszerint tehát a Kovásznai–Ráday-levélkezés kezdetét a Kovásznai és Kocziány által állítottnál korábbra, az 1788-as év első felére kellene tennünk, ami további, lappangó Kovásznai-leveleket is feltételezne. Ha azonban összevetjük Zilainak az 1788-ban kelt leveleit¹⁶ a Jancsó által közölt levél tartalmával, akkor feltételezhetjük, hogy Jancsó tévedett a levél címzettjét illetően: megkockáztatjuk, hogy ennek címzettje nem Kovásznai, hanem Zilai Sámuel. Zilai az 1788. január 23-án kelt levelében 12 pontban összegzi azokat a kérdéseit, amelyekre Rádaytól „tanátsot” és „igazgatást” vár.¹⁷ A Jancsó által közölt levél fél évvel később keletkezik ugyan,

¹²Kovácsnai levele Ráday Gedeonhoz. 1789. július 8. Ráday Lt. VII/1197.

¹³Zilai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VIII/2892.

¹⁴Zilai levele Ráday Gedeonhoz. 1789. január 21. Ráday Lt. VIII/2891.

¹⁵Jancsó Elemér: *Adatok az erdélyi felvilágosodás történetéhez. Id. Ráday Gedeon levele Kovásznai Sándorhoz. NyIrK IV(1960). 3–4. sz. 370–373.* Jancsó a levelet Lányi Gábor marosvásárhelyi tanár hagyatékában találta. A levelet részleteiben Kocziány is idézi: *i. m.* 190–194.

¹⁶Összesen két levélről van szó, az egyik január 23-án, a másik október 12-én kelt.

¹⁷Zilai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VIII/2889. A Zilai által említett főbb kérdések: 1. A *Murányi Vénus* két kiadásának egybevetése; 2. Érdeklődik az általuk nem ismert *Thököly-műről*; 3. Tudósítás a *Csalárd Cupidó*

de Ráday bevezetőjében szabadkozik a kései válaszáért, mondván: „Bora Uram Tiszteletes Uram gondolatya szerint olyan hamar el nem indulhatott, kitől is válaszatot kívántam volna meg küldeni.”¹⁸ Utána pedig a Zilai által pontokba szedett kérdések sorrendje szerint igyekeznek „tanácsot” adni, tehát kitér a *Murányi Vénus* kettős kiadására, a *Thököly*-szövegre, a *Florentinára*, a *Rózsakoszorúra*, Koháry verseire, Zrínyire stb. A levelezések során találunk ugyan példát arra, hogy a két vásárhelyi professzor egyazon napon keltezi Rádayhoz címzett levelét, de ilyen mérvű szövegazonosságra nem találunk példát a levelekben. Feltehető tehát, hogy Ráday levele Zilai januárban kelt kérdéseire reflektál, s a „Tiszteletes Uram” megszólítás mögött nem Kovásznait kell sejtenuünk, hanem Zilait. S ha Zilai október 12-én kelt levelét elolvassuk, akkor bizonyossá válik, hogy Ráday válaszát Zilai Sámuelnek kézbesítették: Zilai ebben az időben három levelet kap Rádaytól, melyek közül az egyik az, amelyet „Bora Uramnak által-adott”.¹⁹ A fentebbiek tükrében tehát a Kovásznai–Ráday-levelezés kezdetének továbbra is az 1789-es évet tekinthetjük (s nem az 1788-as évet), s a Jancsó által közölt levél címzettje eszerint Zilai Sámuel.

„Felette sajnáljuk, hogy a’ Gyöngyösin nem dolgozhatunk”

Mint látjuk, Ráday több szálon is megpróbálja megszervezni a Gyöngyösi-művek kiadásának előmunkálatait. 1789. január 4-én azonban Szerencsi váratlanul meghal, így a munka teljes egészében a marosvásárhelyiekre marad. Az előkészületek menetéről mind Zilai, mind Kovásznai levelei egyaránt tudósítanak: ezekből kitűnik, hogy főként Kovásznai az, aki a munka érdemi részét – a Gyöngyösi-kiadások egybevetését, jegyzékekkel való ellátását stb. – elvégzi, Zilaira főként a könyvek beszerzése, a munkafolyamat adminisztrálása marad. Az előmunkálatok majdnem két évet vesznek igénybe – erről, mint láttuk, csak Zilai beszámolóiból és Kovásznai jegyzékéből értesülünk. Az első Gyöngyösi-szöveg „megjobbítása” további két évig tart: Kovásznai bevallása szerint²⁰ csak 1789. július elején kezd hozzá a munkához, azaz a *Porából megéledett Főnix* sajtó alá rendezéséhez, a szövegkritikai jegyzék elkészítéséhez, és 1791. december 8-án fejezi be. Kovásznai 1792. március 8-án meghal, ezután Zilainak még két, Rádayhoz intézett levelét ismerjük, ezekben azonban már nincs szó a Gyöngyösi-kiadásról. Kovásznai munkája kéziratban marad, s az 1796-ban, Dugonics szerkesztésében megjelenő Gyöngyösi-kiadás nem használja fel munkájának eredményeit. Ráday 1792 augusztusában bekövetkezett halála pedig végleg megakasztja a Gyöngyösi-kiadás munkálatait.

A Zilai–Ráday-levélváltás kezdetéig Gyöngyösi műveinek majdnem ötven kiadása lát napvilágot, az első és legfontosabb teendő tehát a kiadás előkészítése során a különböző edíciók megszerzése és egybevetése, a kérdéses szerzőségű szövegek tisztázása, az egyes szövegeken belüli homályos, érthetetlen részek „megvilágosítása”, valamint a *Magyarázó jegyzék*hez szükséges forrásmunkák beszerzése.

kéziratáról; 4. Értesítés a *Chariclia* lőcsei edíciójának beszerzéséről; 5. Kérdések az ismeretlen *Florentina* című kéziratáról; 6. Értekezés a „*Nymphá*”-ról, azaz a *Palinódiáról*; A *Rózsakoszorúval* kapcsolatos kérdések felsorakoztatása; 7. Zrínyi „*Syrenájának*” elkérése; 8. Koháry István verseinek nyomtatásáról; 9. A „*Klimius*”-fordításról; 10. Csuzi Jakab *Theologiájának* kiadása; 11. Ráday szövegeinek kiadásáról; 12. Kérdések az ismeretlen *Ne bánts d’ magyarról*.

¹⁸Jancsó: i. m. 371.

¹⁹Zilai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VIII/2890.

²⁰Kovácsnai: i. m. d.

Szerencsi halála után a két marosvásárhelyi literátor nagy lendülettel kezd a munkához, erről tudósítanak Zilainak Rádayhoz címzett levelei is. A kezdeti lelkesedés azonban igen hamar alábbhagy, a munkálatok megkezdése után egy évvel nehézségekbe ütköznek. Legnagyobb gondjuk, hogy nem sikerült a Gyöngyösi-művek első kiadásait megszerezni, s noha Ráday felajánlotta a könyvtárában lévő kiadásokat, azok Pestről Vásárhelyre nehezen jutnak el. Az 1788. január 23-án, Rádayhoz írott levelében²¹ Zilai még bizakodó: részletesen beszámol a rendelkezésükre álló Gyöngyösi-kiadásokról, s egyben – a Ráday levelére válaszolva – felsorolja a Gyöngyösi-munkákat is. Nyolc Gyöngyösi-szöveget említ ebben a levelében – a ma Gyöngyösinek tulajdonított tíz mű közül –, ami a későbbi levelekben még eggyel egészül ki: mindez akkor válik igazán jelentőssé, ha tudjuk, hogy az általuk említett szövegek közül három csak a 19. század második felében és egy a 20. századi Badics-kiadásban jelenik meg először.

Egy évvel később kelt levelei azonban már a munkálatok szüneteltetéséről tudósítanak, s kéri Rádayt, hogy a szükséges Gyöngyösi-kiadásokat mihamarabb juttassa el Vásárhelyre, melyeket ők lemásolva visszaküldenek: „Felette sajnáljuk, hogy a' Gyöngyösin nem dolgozhatunk, hogy új életre hoztattának rongyaiból kiöltöztetvén.”²²

1787-ben három Gyöngyösi-szövegnek van meg egy vagy több kiadása Vásárhelyen: a *Főnix*nek, a *Murányi Vénus*nak és a *Chariclián*nak.

Az 1693-ban megjelent *Főnix*nek egy győri kiadását említi Zilai, amelyről nincs tudomásunk, s amely alapján szeretnék a sajtó alá rendezést elkezdeni. Kovásznai *Magyarázó jegyzékének Előljáró beszédéből* tudjuk már, hogy Ráday elküldi a *Főnix* 1693-as, lőcsei kiadását. 1790-ig még további két *Főnix*-kiadást sikerül megszerezni: egy, ugyancsak 1693-ban kiadott változatot, „mert 1693-ban kétszer jött-ki Lötsén ez a' munka, némelly külömbségekkel”,²³ és az 1713-ban, a lőcsei Brewer-nyomdában kiadott edíciót.

Az 1664-ben közreadott *Murányi Vénus*nak két kiadását birtokolják, ezeket – Ráday tanácsára – próbálják összehasonlítani. Zilai nem pontosítja, milyen kiadásokról van szó, így nem tudjuk, az 1788-ig megjelent kilenc *Murányi Vénus*-kiadás közül melyikről is beszél. Egy későbbi Kovásznai-levelelől kiderül, hogy az egyik esetben a budai, 1775-ös, hibás kiadásról van szó.²⁴ 1790. április 25-én kelt levelében²⁵ pedig megemlíti: ígéretet kaptak, hogy „egy betsületes Kolozsvári Deák” elküldi nekik a *Murányi Vénus* 1702-es kolozsvári kiadását is. Kovásznainak 1790. május 2-án kelt leveléből ugyanakkor az is kiderül, hogy megérkezett Pestről a rég várt 1664-es kiadás is: „Oh mely sokat külömböz ez a' Kassai Editio az én Budai romlott editiómtól.”²⁶ A *Chariclián*nak a lőcsei – tehát a még Gyöngyösi életében, 1700-ban megjelent – kiadásával rendelkeznek. Két Gyöngyösi-szövegről Ráday leveléből értesülnek: „A' *Tököli Imrének* adott házassági tanácsát *Gyöngyösinek* mi itt hírül sem hallottuk eddig”,

²¹Zilai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VIII/2889.

²²Zilai levele Ráday Gedeonhoz. 1789. január 11. Ráday Lt. VIII/2891. Lásd továbbá Zilainak az 1789. január 11-én, március 18-án, április 5-én, május 18-án kelt leveleit: Ráday Lt. VIII/2891–2894. 1789. március 18-án írja Zilai: „Igen erőssen örvendett [ti. Kovásznai] rajta, hogy N[agy]ságod nem tágitja a' Gyöngyösi Munkáinak régen és sokaktól várt új Editióját. Tiszt[eletes] Kovásznai Uram jó szível dolgoznék 's dolgozott volna eddig-is rajta, ha az első editioji mind mellette vólnának. De egy 1700béli Lötsei Chariclián kívül ezen tzelra több kezünk között nintsen.” Ráday Lt. VIII/2892.

²³Kovácsznai: *i. m. d.*

²⁴Kovácsznai levele Ráday Gedeonhoz. 1790. január 12. Ráday Lt. VII/1199.

²⁵Zilai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VIII/2896.

²⁶Kovácsznai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VII/1200.

valamint a „*Florentinát*”²⁷ nem esmérjük, nem láttuk. Hol jött-ki közelebb?”²⁸ A *Csalárd Cupidó* és a *Palinodia* kiadásai nincsenek a kezükben, de tudomásuk van róluk. A *Rózsakoszorúról*, valamint Gyöngyösi életéről ellenben pontosabb információval nem rendelkeznek, ebben kéri Ráday segítségét: „A’ *Rosa-koszorura* nintsen-é valami subsidiuma N[agy]ságnak? Hol? hányszor? és mikor jött e’ ki? Továbbá: a’ Gyöngyösi életire nints é valami gyűjteményetskéje N[agy]ságnak? Ha nints; leg-alább a’ mit emlékezetében tart róla N[agy]ságnak, méltotassék velünk közleni.”²⁹

1789. július 8-án két levelet is postáznak Rádaynak.³⁰ Zilai levelében újra a kezdeti lelkesedés hangján számol be az újrainduló Gyöngyösi-munkálatokról, ekkor kapják meg a *Kemény-eposz* 1793-as kiadását. A levélből kiderül, hogy Ráday nemcsak a *Rózsakoszorú* – feltehetően 1772-es, nagyszombati – kiadását küldi el Vásárhelyre, de csatolja mellé az 1690-es lőcsei kiadás *Ajánlásának* másolatát is. Az eddigi levelekben felbukkanó nyolc Gyöngyösi-szöveg újabbal egészül ki, a *Dédalus templomával*, s a *Florentina* mellett ez az a mű, amelynek szerzőségéről vita alakul ki Kovásznai és Ráday között. Kovásznai a *Dédalust* Gyöngyösi művének tartja,³¹ míg Ráday Tétsi Zachariásénak: „Méltotassék N[agysá]gnak velünk közleni honnan vérszen ezen értelemre árgumentumot: mert mi ezt Gyöngyösinek tulajdonítjuk.”³²

Ugyanezen a napon kelt levelében Kovásznai is a Gyöngyösi-munkálatokról tudósítja Rádayt: a későbbi munkálatok szempontjából igen fontosnak tekinthető a levélnek az a passzusa, amelyben megköszöni mecénásának a *Főnix* első, 1693-as, lőcsei kiadásának kézbesítését. Ez az első olyan – ismert – levele Kovásznainak, amelyben részletesebben kifejti a Gyöngyösi-kiadástervezettel kapcsolatos elképzeléseit, s amelyben részben választ is találunk arra a kérdésre, hogy az egyre betegebb és egyre nehezebben dolgozó Kovásznai miért épp a *Főnixszel* kezdi el nagyarányú munkáját: „Régtől fogva sajnállottam hogy azt a’ drágalatos és bölts munkát a Budai nyomtató legények úgy el-motskolták. Minekokáért el-szántam magamban, hogy ha Isten ő Felsege életet és egészséget engedend, minden eszemet, erőmet arra fordítsam, hogy az egészsz Gyöngyösit a’ régi Lőcsei ki-adattatása-szerént meg-ujjitsam, és nem tsak a’ Textusát az igaz Magyar nyelv-szerént meg-jobbitsam, hanem Historiai, és Philologiai notákkal vagy magyarázatokkal-is fel-ruházsam.”³³

A *Magyarázó jegyzék* előszavában további részleteket tudunk meg arról, miért a *Főnixszel* s nem Gyöngyösi első munkájával, a *Murányi Vénusszal* kezdi el a kiadás előkészítését: „És

²⁷Teljes címe: *Igaz barátságának és szíves szeretetnek tüköre*, először 1751-ben Budán jelenik meg, s levélváltásuk kezdetéig további öt kiadása lát napvilágot. A legújabb, Jankovics-féle Gyöngyösi-kiadásban már nem szerepel a mű.

²⁸Zilai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VIII/2889.

²⁹Uo.

³⁰Zilai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VIII/2895.; a Kovásznaié: Ráday Lt. VII/1197.

³¹A *Dédalus* „[...] a’ Gyöngyösi gyöngy esztől szüül. A’ verseknek szépsége, a’ benne lévő stilus, és Descriptiók nyilván arra mutatnak. Sőt az idő is meg-egyezik. Mert le-va oda festve a’ titulus-alá a’ Sibylla’ képe, a’ ki egy könyvet tart a’ kezében, melyben az 1697 esztendő szám van írva, a’ mikor Gyöngyösi leg-inkább virágozott, és senki más akkor élt Magyar poeta a’ rhytmust úgy nem tartotta-meg. De hogy Gyöngyösi irta-légyen azt a’ *Dédalus templomát*, azt bizonyítja az a’ tsudálatos szép rendű gondolat, a’ képző elme’ munkájának ereje, de kivált az a’ *Figura*, melyet a’ Rhetorok *Descriptiónak* hívnak, a’ mely a’ miképen minden ekesen szóllásnak veleje, úgy a’ Poesisnek épen lelke és természetére tartozó dolog. Soha pedig senki a’ Magyar írók-közüll, a’ melyeket én olvastam, evel a *Figurával* úgy nem tud élni mint Gyöngyösi István.” Kovásznai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VII. 1197. Levelének további részében a *Főnixből* hozott példákkal bizonyítja a két mű szerzőjének azonosságát.

³²Zilai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VIII/2895.

³³Kovácsznai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VII/1197.

e' már annak-is az oka [ti. a Ráday által elküldött *Főnix*nek az 1693-as, löcsei edíciója], hogy nem a' leg-első munkáját, a *Murányi Vénust*, kezdettem leg-először Gyöngyösinek magyarázni, hanem ezt a' Kemény János Fejedelemtől irt *Phoenix* nevű, leg-jobban ki-dolgozott, és a versekre-nézve-is leg-szebben ki-palérozott munkáját.”³⁴

Idézett leveléből arról is tudomást szerzünk, hogy elkezdte a *Főnix*hez fűzött jegyzékek összeállítását, négy hónap múlva kelt levelében már arról értesülünk, hogy „Én már felin tull járok a' Kemény Jánosnak és az akkori Historiából-is világosítom a' dolgot, mert másképen sok homály maradna benne. Az historia pedig világossága mindennek.”³⁵ 1790. május 2-án kelt levele szerint³⁶ a *Főnix* „recenziójában” már a III. Könyv 3. részénél tart, s ugyanakkor tudósítja Rádayt a török szavak megfejtésével kapcsolatos nehézségeiről is. Mint a *Magyarászó jegyzékéből* is kiténik, Kovásznai elsősorban a *Főnix* történelmi szegmensét értékeli. A *Főnix* III. Könyvének 3. részében található török szavakkal kapcsolatosan ezért maga Gyöngyösi is gyanúba keveredik: „[...] honnan tudhatta Gyöngyösi olyan accurate? Valjon nem inkább poesisi költemény-é mind ez, leg-alább nagyobb része. [...] Meg-vallom hogy sok gondolkozást okoz nekem ez a' kérdés. Mert egészszen *Fictiónak* nem lehet tartani.”³⁷

Kovácsznai leveleinek egyik fő kérdésköre a Gyöngyösi-szövegek szerzőségének a kérdése, valamint az egyes művek megírásának és kiadásának időpontja. Érvrendszere retorikai-poétikai és történelmi elemeken alapul, a két leggyakrabban hivatkozott szerző Ovidius és Vergilius. A vita során Kovásznai igyekszik a Gyöngyösi-szövegek összehasonlító vizsgálata révén, valamint a Gyöngyösi korabeli poétikai-retorikai elvek mentén érvelni, kimutatni a különböző szövegekben felfedezhető azonos toposzokat, motívumokat, megfeleltetni a szövegeket a műfaji előírásoknak. A tudományosan tekinthető érvek ugyanakkor gyakran kiegészülnek gyerekkori emlékekkel, szóbeli hagyományon alapuló argumentumokkal. A *Dédalus teploma* szerzőségével kapcsolatosan már idézett – szöveg szintű – argumentumait már nem retorikai-poétikai érvekkel, hanem fiatalkori emlékeire hivatkozva egészíti ki: „Én azt hallottam [ti. hogy Gyöngyösi munkája] Tiszt[ele]t Püspök Borosnyai Lukáts Jánostól, Deák koromban, a' kinek fíjait akkor tanítottam. Már pedig ez a' Püspök a' mult Seculumban született-vólt. Sőt Báró Szilágyi Urtól-is ugy hallottam [...]”³⁸ Néhány hónappal később, november 15-én kelt levelében a Ráday által Gyöngyösinek tulajdonított *Florentina* szerzőségét vitatja, „sótalannak és sületlennek” titulálva azt: „[...] de ha valaki az egészszen munkának minden részeit egybe-veti, könnyen ki-tetszik az ő majomsága.”³⁹ 1790-ben kelt levelében pedig a *Murányi Vénust* tartja „bárdolatlannak”⁴⁰ Ráday ugyancsak gyerekkori emlékeire hagyatkozik a *Florentina* szerzőségével kapcsolatban: „De hogy a' munka kérdés nélkül a Gyöngyösié, avagy csak onnan is

³⁴Kovácsznai: *i. m. c.* Kovásznai nem ismeri a *Főnix* kéziratait, így nincs tudomása arról sem, hogy a két 17. századi és a 18. századi kézirat, valamint az 1693-as edíciók között milyen nyagarányú eltérések vannak: az első kiadás III. könyvének IV. részéből, a 64. szakaszt követően 31 szakasz (mintegy 120 sor) hiányzik.

³⁵Kovácsznai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VII/1198.

³⁶Kovácsznai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VII/1200.

³⁷Uo.

³⁸Kovácsznai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VII/1197. A *Dédalus*-vita Kovásznai későbbi leveleiben is kiemelt helyen szerepel, Ovidius és Vergilius képezi argumentumainak fő alapköveit.

³⁹Kovácsznai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VII/1198.

⁴⁰Kovácsznai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VII/1199.

tudom, hogy azt manuscriptumban gyerekkoromban már láttam és úgy olvastam mint minde-
netől Gyöngyösi munkájának tartott munkát.”⁴¹

Kovásznai leveleiben tisztázni próbálja az egyes Gyöngyösi-szövegek keletkezésének idejét is: mint fentebb is láttuk, poétikai-retorikai-históriai forrásokon alapuló érvrendszerük gyakran kiegészül személyes véleményekkel, emlékezetesen alapuló dátumokkal, „tradíciókkal”: igen szemléletes példa erre Kovásznainak a Szécsi Máriáról kialakított álláspontja is: „A’ mi pe-
dig azt a’ Traditiót illeti mely-szerént a’ Palatinusné Szétsi Mária Gyöngyösit Göröngyösinek, ő pedig Szétsi Máriát már nem Murányi Vénusnak hanem Murányi Vén-husnak mondotta-
vólna, hogy az nem tsak bizonytalan hanem épen az igazsággal ellenkeznék, elléggé meg-
mutatja a’ Chronologia. Mert Gyöngyösi Szétsi Máriának életében soha olyan vén nem volt
hogy Göröngyösinek mondhatott-vólna tőle. [...] Gyöngyösi a’ Szétsi Mária halálakor mint-
egy negyven vagy leg-feljebb ötven esztendő volt.”⁴²

A *Magyarázó jegyzék* szempontjából leveleinek azok a legfontosabb részei, amelyek a *Kemény*-eposzhoz kapcsolódnak. Néhány homályos kérdésben ugyanis máris Ráday segítsé-
gét kéri: „[...] pag. 148. Ezt a’ szóllásnak formáját: *uszóván festették*, és pag. 13. *uszóván is
festett*. Nem érthetem. [...] Ugy nem tudom mit téssen ez a’ szó: *ordas*, mely elő fordul pag.
15. Hasonlóképen a’ sem bizonyos előttem mellyik Botskai István légyen a’ ki említettik p.
5. és pag. 6. Ki volt Telegdi István? Ugyan ott, ki volt Tsáki István? Az-é a’ ki olyan kedves
embere volt Catharinának a’ Betlen Gábor Fejedelem’ feleségének? [...] De kivált vagynak egy
néhány Török szók ebben a’ könyvben mint p. o. *Majtz, Zain, Zubon, Kaftán, Tauz, Beslia*, ‘s
a’ t. [...]”⁴³

„E’ *Phoenix*nek világosításában, a’ mit tudtam, le-irtam”

Hogy a mesternek titulált Rádaytól nem minden esetben kapott kielégítő választ kérdéseire,
az kitetszik a *Magyarázó jegyzékből* is. A fentebb idézett kérdések közül nem egyről a jegy-
zékben is elismeri, hogy nem sikerült megfejtenie: „*Uszóván festetni*. Tudakoztam a’ kiktől
lehetett mindenkettől, de senki értelmét ezen szóllásnak meg-nem magyarázta. Én azért nem
szégyeltem meg-vallani, hogy én ezt a’ szóllást nem értem. Vagynak más szók’ és szóllások’
formái-is Gyöngyösiben, a’ mellyeket én nem értek, és mind azokat szorgalmatosan meg-
fogom jegyezni, hogy mások a’ kik értik, magyarázzák-meg, és ne engedjék ezt a’ homályt-is
Gyöngyösiben maradni.” (I:2.36.)⁴⁴

Kovásznainak a levelekben vázolt poétikai-retorikai-históriai nézetei a *Magyarázó jegyzék*-
ben nyerik el végleges, letisztult formájukat.⁴⁵ Munkáját a *Kemény*-eposz szövegének bemásolá-

⁴¹Jancsó: i. m. 371.

⁴²Kovásznai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VII/ 1199.

⁴³Kovásznai levele Ráday Gedeonhoz. Ráday Lt. VII/1197.

⁴⁴Kovásznai: i. m. 38. A zárójelbe tett hivatkozást Kovásznai alapján közlöm: minden oldalszám tetején római számmal jelzi, melyik könyvnel tart, illetve arab számmal, hogy a könyvön belül melyik részt idézi. A második arab szám a strófaszámra utal, ezeket a lapszélén jelöli. A lap bal felső, illetve jobb felső sarkában saját kéziratának oldal-
számát közli.

⁴⁵Kovásznai törekvései az irodalomtörténeti hagyomány újrakiadására és textológiai szintű megjobbítására nem a *Kemény*-epossal kezdődtek. 1773-ban megírja egykori patrónusa, Lázár János életrajzát, valamint kiadásra elő-
készíti a hagyatékban talált verseket – a tervezett kiadás azonban, a *Főnix*-jegyzékhez hasonlóan, soha nem jelent

sával kezd, melyet a rendelkezésre álló kiadások egybevetésével „jobbított meg”. A teljes kézirat után a már többször idézett *Elöljáró beszéd* következik, melyet a leendő átlag-, és nem tudós olvasóra való kitekintés gesztusával indít. Ez a gesztus ugyanakkor egész munkájában irányadó-nak bizonyul: Kovásznai ugyanis nem szelektál a Gyöngyösi-szöveg jegyzeteinek elkészítések, hanem a strófák sorrendjében igyekszik majdnem minden szót megmagyarázni. Nem alfabetikus sorrendben vagy az egyes tematikus részek elkülönítésével, hanem a szakaszok sorrendjében tárgyalja a *Kemény*-eposz szavait, igyekszik felsorolni mindent, amit véleménye szerint a mű megértéséhez tudnia kell a leendő olvasónak.⁴⁶ Ugyanakkor a jegyzetek értő olvasásához is útmutatást ad: „Igen szükséges pedig ezeket a' Jegyzéseket úgy olvasni, hogy elsöben olvastassék-meg a' Gyöngyösi strófája, és az-után az arra tett magyarázat; mert másképen semmi helyes értelme nem lenne, sok helyt, e' Jegyzéseknek, ha valaki azokat különösön olvasná.”⁴⁷

Kovácsnai *Elöljáró beszéde* ugyanakkor nem korlátozódik pusztán a Gyöngyösi-olvasó számára előírt értelmezési stratégiákra – a különböző jegyzettípusok megjelölésével párhuzamosan röviden felvázolja saját poétikai és történelmi nézeteit is, kifejti a korabeli historia litterariákon alapuló Gyöngyösi-toposzokról (pl. a magyar Ovidius toposzáról) kialakított véleményét. Imitációelvű ars poeticájára többször utal, s gyakran kiemeli a Gyöngyösi-mű és az ovidiusi költészet közötti hasonlóságokat: Ovidius és Vergilius nélkül „nem-is lehet az ő verseit senkinek-is meg-érteni”.⁴⁸

Ugyancsak az ovidiusi költészetre hivatkozik a *Kemény*-eposz címének megfejtésekor: jegyzékében hosszasan meséli Ovidius *Metamorfózis*ából a Főnix-történetet, majd ekként alkalmazza a Gyöngyösi-szövegre: „De az hamvából egy kis nyüvetske származik a' melyből nevededik az ujj Phoenix. A' régi Ekklé'siai tanítók ebből szokták-vala próbálni a' jövődő fel-támadást, pedig tsak költött és fabulás madár a' Phoenix és sehol sints a' poéták' agyán-kivüül. Ez azért értelme a' Gyöngyösi szavainak: A' miképen a' Phoenixnek hamvából ujj Phoenix támad, ugy a' most meg-hólt Veselényi István' halálából a' leszsz, hogy Annát Kemény János vészi-el, a' ki néki szinte olyan drága Phoenixe leszsz, mint Veselényi vólt. Utóljára jegyezzük-meg azt is, hogy erre a' Phoenix fabulájára tzelez Gyöngyösi ebben-is, mikor ezt a munkáját *Porából megéledett Phoenixnek* nevezi.”⁴⁹ (I:1.51.)

Az *Elöljáró beszédben* nagy vonalokban jelzett, az antikok imitációján alapuló, erősen historikus vetületű, ugyanakkor az olvasói elvárásokat is felölelő ars poeticát Kovásznai a jegyzékek során igyekszik gyakorlatba ültetni. Bevezetőjében felvázolja a munka során alkalmazott „jegyzéstípusokat”, illetve megjelöli a felhasznált forrásmunkákat is: „[...] matériájokra nézve

meg. Következő munkája már szerencsésebbnek mondható, a Teleki Sámuellel közösen előkészített kétkötetes Janus Pannonius-kiadás és magyarázó jegyzék 1784-ben megjelenik – igaz, Teleki Sámuel igencsak megrostálja Kovásznai jegyzékeit, és a kiadáson elfelelji feltüntetni a szövegekhez fűzött jegyzések szerzőjének, Kovásznainak a nevét.

⁴⁶Gyors számítást végezvén: a megközelítőleg 35 ezer szóból álló szöveghez: Kovásznai, ha csak minden 5 szót lát el magyarázó jegyzékkel (szakaszonként mondjuk öt szót), akkor is hétezerre tehető a jegyzékek száma.

⁴⁷Uo. i.

⁴⁸Uo. a.

⁴⁹Uo. 23.

ezen Jegyzések vagy *Grammatikára*,⁵⁰ és *Syntaxisra*,⁵¹ vagy *Rhetorikára*,⁵² és *Poesisra*⁵³ vagy *Historiára*⁵⁴ tartozok.”

Mind az öt „jegyzéshez” megadja a felhasznált forrásokat. A történelmi jegyzékek elkészítésekor nyomtatott és írott forrásokra egyaránt támaszkodik. A nyomtatott források közül kiemeli többek között Bethlen Jánosnak a *Transsylvaniae libri quattuor* című munkáját, mely „ebben az 1791-dik esztendőben-is ki-jött harmadszor-is Kolosvárt”,⁵⁵ Montecuccoli 1718-ban, Bécsben megjelent *Commentari bellici* című művét, Grondski Sámuel *Historia belli cosacopolonici* című, 1789-ben Koppi Károly kiadásában megjelent munkáját. A kéziratban lévő történelmi munkák közül Szalárdi János *Siralmas magyar krónikáját*, Kemény János *Önéletírását* és Cserei Mihály *Históriáját* használja fel.

A történelmi vonatkozású passzusok megvilágításakor Kovásznai mindig jelzi a felhasznált források adatait. A források használata az esetek többségében a kérdéses passzus megvilágítására szorítkozik. Kovásznainak csak abban az esetben derül ki – akár szándékolatlanul is – politikai állásfoglalása, ha egyáltalán nem áll rendelkezésre forrás. A Gyöngyösi-szövegben előforduló történelmi eseményekről, Kemény János, illetve II. Rákóczi György lengyelországi hadjárataról, a Gyöngyösi-szöveg címzettjéről, Apor Istvánról igyekszik pontosan dokumentálni, és szigorúan – nem egy esetben szó szerint – ragaszkodik a történelmi forrásokhoz. S bár

⁵⁰„A Grammatikai Jegyzésekben igyekeztem meg-jelentetni, a’ mennyire tudhattam, azokat a Magyar Szókat, és Szóllásokat, mellyek Deákból, Görögből, Németből, Frantzából, Tótból, Törökből, és más idegen nyelvekből vettek eredetet, és osztán Magyar Szókká változtak; minéműiek igen bővön találatnak a’ Gyöngyösi’ írásaiban; melyből azt-is meg-lehet itélni, ha vallyon ugyan oly szüz Nyelv-é a’ mai Magyar Nyelv, a’ mint némelyek nevezik és írják? holott kivált Némettől, és Tóttól oly sok fiakot fogadott, és szült e’ Magyar Anyai Nyelv? [...] A’ Gyöngyösi’ *Ortographiáját* pedig vagy írásának módját a’ Lötsei nyomtatások-szerént meg-tartani és hagyni helyesebbnek itéltem, mint azt a’ Tsétsi *réguláji*-szerént meg-változtatni.” Uo. d.

⁵¹„Másodsor, a’ *Syntaxisra* tartozók azok, mellyek a’ Szóknak egyben-rakattatásokat magyarázzák. Mert vagynak e’ Poetában a’ szóknak olyan egyben-szerkeztetési, mellyeket bajos vólna minden olvasónak jól meg-érteni világosítás-nélküli. Tehát mind azok, és a’ szóknak némely tsudálatos *Regimenjei* ’s egy mástól való függései, *Syncope*, *Hypallage* figurákkal ’s több ide tartozó dolgokkal egyetemben, e’ Jegyzésekben meg-magyaráztanak.” Uo. e.

⁵²„Továbbá, a’ *Rhetorikai* vagy Ékessen szóllásból vett Jegyzések, azok, a’ mellyek megmutatták, az Ékessen-Szóllás’ mesterségének mellyik részéből vette Gyöngyösi ez vagy amaz szóllásának formáit? Mert mintsem tsak egy strófa-is ebben a’ munkában, melyben a’ *Rhetoricának* nyilván való nyomai ne láttatnának. Azon egy értelemnek sok féleképen és bővön való ki-mondásai, a’ részeknek elé számlálása, a’ *Thesis* és *Hypothesis*, vagy a’ közönséges beszédre-való ki-menetel, és annak a’ jelen való dologra lévő szabása és alkalmaztatása az emberi indulatoknak és egyéb dolgoknak bőlts le-írása, mely *Description*nak nevezetik; a’ tsudára méltó kedves *Methaphorák*, *Allegóriák*, hasonlatosságok és egyéb *Tropusok*, *Figurák* vagy szóllásbéli tzipfrázások, egy szóval, a’ valóságos Ékessen Szóllásnak minden *réguláinak* minden unalmas maga-vetés-nélküli-való meg-tartása. [...] A’ *rhetorikára* való az-is, mikor igen sok helyeken az *Adjectivum* helyett *Substantivumot*, a’ *Concretum*-helyett (: a’ mint hívják :) *Abstractumot* teszen; a’ *Verbummal Nomen*-helyett él, ’s. a. ’ t.” Uo. e–f.

⁵³„Következnek már a’ Poesisből vett Jegyzések, mellyekben nem-tsak a’ régi költeményes historiák rövideden elé-beszéltetnek, hanem szorgalmatosan meg-mutattatnak a’ régi poetáknak, kivált Ovidiusnak és Virgiliusnak írásának részei, mellyeket belőlök vett Gyöngyösi, és a’ maga matériájára bőltsen alkalmaztatott. Mely poetáknak és más Deák írónak-is mondásait, és azoknak írásoknak tzikelyeit tsak Deáku *citáltam*; [...] Ugyan ezen poeisi Jegyzésekre való azok-is, mellyekben igyekeztem meg-külömböztetni a’ poeta’ költeményét a’ valóságtól. Mert a’ régi poeták’ szokása-szerént, a’ valóságos meg-lett dolgokat a’ maga költeményeivel sok helyeken ugy meg-elegyítette, hogy némelykor alig lehehet meg-esmérni és itélni, ha valjon történt dologt beszéll-é, vagy magától költött fabulát?” Uo. f–g.

⁵⁴„De már utóljára a’ mi-nézi az *Historiai* Jegyzéseket, azok leg számosabbak és bővebbek; mivelhogy egy munkájában-is e’ poetának oly sok idejebéli historia nintsen mint ebben a’ Phoenixben. Azért minden igyekezetemmel azonn voltam, hogy semmi historiától világosságot kívánó dolog magyarázatlan ne maradna, ha nem mindenek-előtt érthetővé lenne.” Uo. g.

⁵⁵Uo. g.

nyilván az egyes források kiválasztása – melyet nagyrészt az határozott meg, hogy miről volt tudomása, illetve hogy mi volt számára elérhető – is szolgáltatathat adalékokat Kovásznai történelmi nézeteiről, igazi hordereje a forrásokkal alá nem támasztott jegyzéseknek van: „*Magyar; Oláh 's. a' t.* Itt már Nemzetségekre-nézve említi a' Rákótzai hadait, minthogy Erdélyt igen sokféle gyülevész nép lakja; jóllehet három a' fő és Törvényes Nemzet, Magyar, Székely és Szász; de ezek mellett másfélék-is találatnak, mint az Oláhok, Örmények, Németek, Tzigányok és mások. Valaki volt pedig az, aki az Erdélyi lakosokat három Nemzetre osztotta először, elég tudatlanul tselekedett abban, hogy a' Székelyeket a' Magyaroktól meg-külömböztette, holott a' Székely az Erdélyi Magyarok színe és veleje volt mind örökké, 's ma-is az.”⁵⁶ (II:1.20.)

Hasonlóan történelmi jegyzeteihez, grammatikai, szintaktikai és poétikai jegyzékeit is igyekszik forrásokkal alátámasztani. Főbb forrásai közé tartozik a heidelbergi akadémia görög-tanárának, Leonclavius (Löwenklav) Johannesnek *Annales Sultanorum Othomanicorum* című munkája, mely 1588-ban jelent meg Frankfurtban, Suetoniusnak a *De vita Caesarum* című műve, Ovidius és Vergilius munkái. A jegyzetkészítés során, mint *Előljáró beszédében* írja: „*Eustathius*⁵⁷ és *Serviust*⁵⁸” követi, „kik-közüll amaz Homérusra, e' pedig Virgiliusra Magyarázó Jegyzéseket irt, az ujjabbak közüll pedig *Perizoniust*⁵⁹ és az ő *Aelianusra* irt Jegyzéseit” használja fel.⁶⁰ Ezek a jegyzetei ugyanakkor párhuzamba állíthatók a levelekben kifejtett nézeteivel: míg a levelekben az egyes szövegek szerzőségének, keltezési idejének, a történelmi-poétikai-retorikai elveknek, az antik auctorokon alapuló érvrendszernek a bővebb, polemizáló kifejtését olvashatjuk, a jegyzékekben a vita során kialakult letisztult, árnyaltabb, tételszerű véleményekkel szembesülünk.

Ugyanakkor ki kell emelnünk a jegyzeteknek azon vetületét is, amelyre Kovásznai nem hívja fel *Előljáró beszédében* az olvasó figyelmét: az értetlen olvasónak szóló jegyzetei ugyanis nem tartoznak szorosan a szövegkritikai igénytel bíró jegyzettípusokhoz. S mivel Kovásznai ezen jegyzések megvilágosítására nem használt külön forrásokat, ezek árulnak el legtöbbet nézeteiről, illetve a korabeli művelődéstörténeti viszonyokról. S ha figyelembe vesszük Kovásznai jegyzetkészítési eljárását, a legterjedelmesebbnek épp ezek a jegyzések mondhatók. Szembetűnő az olyan magyarázatoknak a sokasága, amelyeket nem lehet besorolni a Kovásznai által megadott jegyzettípusokba, vagy a megadott tipológiát keverve, néha saját véleményével tarkítva alkalmazza: elsősorban a néphíthez,⁶¹ népköltészethez, szólásmondásokhoz kapcsolódó, a természettudományi,⁶² valamint a korabeli művelődés- és mentalitástörténetre stb. vo-

⁵⁶Uo. 103.

⁵⁷Homérosz műveihez írt kommentárjai latinul jelentek meg Firenzében 1730-ban.

⁵⁸Vergilius-kommentárját, a *Commentarii in Virgilio Maronis operat* Petrus Burmannus leydeni professzor adja ki harmadszor 1746-ban.

⁵⁹Perizonius (Jaques Voorbroek) 1701-ben adja ki kritikai kiadásban Aelianust.

⁶⁰Kovácsznai: *i. m. h.*

⁶¹„*Tüzes lidértzetek A' mely szikrákat üstökös tsillag' farkához hasonlítja, most másodsor ludértzhez mondja hasonlónak, vagy még azoknál-is több szikrát mond szóródni a' kovásznai minden ütéseivel. Ludértznek szokták hívni az ürnek felső részében formálódott, és onnan éjjelenként, a' földre sűrű szikrákkal le-eső tüzetek.; melyekről a' babonás tudatlanság igen sok költeményeket szokott beszélni és hinni; hogy az olyan tűz képében a' gonoszs lélek szokott járni valamely emberhez és azt nyomorgatni; a' melynek lud-lába és szörnyű büdössége-vólna 's. a' t. Itt pedig az hasonlatosság tsak addig terjed-ki, a' mennyiben ezek a' tsudálatos tüzek a' földre sok szikra' hullatással esnek-le.” (II:3. 29.) Uo. 184.*

⁶²Például a Gyöngyösi-szövegben megjelenő leopárd, tigris szavakhoz a következő magyarázatokat fűzi: „A' Tigrisnél pedig semmi nintsen e' világon kegyetlenebb, vadabb és fenébb állat. Azt mondják hogy mikor dob-szót

natkozó magyarázatokra⁶³ gondolunk. Érvrendszere alátámasztására nemegyszer él köznyelvi fordulatokkal, közmondásokból vett példákkal is.⁶⁴ Mindezek azonban csak kiragadott példák – a Kovásznai által megadott források és jegyzettípusok száma, ha elolvassuk a jegyzeteket, igencsak bővíthetőek. Ahhoz azonban, hogy Kovásznai jegyzeteit érdemben tudjuk vizsgálni, csoportosítani kellene az egyes jegyzettípusokat. A *Magyarázó jegyzék* esetleges kiadásának is⁶⁵ csak úgy lenne igazi hozadéka, ha a Kovásznai által oly sokat emlegetett „leendő olvasónak” nem jelenlegi – a Gyöngyösi-szöveg szakaszait követő – jegyzetapparátusban kellene eligazodnia, hanem azokat az egyes tudományterületek és jegyzettípusok alá sorjázva tanulmányozhatná.

Additional Contributions to the Background of a Planned Edition. The most Important Sources of the Gyöngyösi Receptions in the 18th Century. Although an authentic edition of the complete works of István Gyöngyösi, based on revised autograph manuscripts and editiones princeps was only published in the twentieth century, the project had not been unknown for the researchers of Gyöngyösi in earlier centuries, either. The first planned edition is connected to the name of Baron Gedeon I Ráday, who asked István Nagy Szerencsi to complete this task. Beside Szerencsi, two writers from Marosvásárhely, Sándor Kovásznai and Sámuel Zilai also join in in the preparing work of the edition. The planned edition was not completed because of the death of Ráday and Kovásznai in 1792, yet the letters exchanged during the preparatory stage, as well as the explanatory notes of more than nine hundred pages written by Kovásznai to the *Porából megéledett Főnix* (The Phoenix Revived from Ashes) have constituted the most important sources of the Gyöngyösi receptions in the 18th century. Our paper tries to provide additional contributions to the background of this planned edition.

hall, ugy neki dühödik, hogy maga-magát öszve-tépi, szaggatja.” (I:1.37.) Uo. 18.; „*Babos Leopárdnak* A’ leopárd, párdutztól és nőstény oroszlántól született mérges élő-állat. A’ feje olyan mint az oroszlánnak, de egyéb teste tarka babos mint a’ párdutznak.” (I:2.45.) Uo. 39. „A’ szívárvány örökké a’ Napnak-ellenében lészen; és a’ Nap’ sugárinak a’ felhőkben lévő apró tseppeknek viszsza-veretésekből származik. Három nevezetesebb szín látszik a’ szívárványban, veress, zöld és bársony színű; némelykor sárga szint-is elegyit a’ többi-közé. Ennél nagyobb tsudája és disze nints a’ levegő-égnek.” (I:4.27.) Uo. 71–72.

⁶³„Szokások az ifju özvegy aszszonyoknak magokat ugy viselni, mint ha soha többször férjhez nem akarnának menni. Dido Virgiliusnál így esküszik: De inkább a’ föld hasadjon-meg nékem, vagy a’ meny-kő-által pokolra taszítassam-le, mint sem másodsor-is férjhez menjek. A’ felől még-is Aeneáshoz ment!” (I:3. 38.) Uo. 55.

⁶⁴A Gyöngyösi-szövegben gyakran előforduló mutató névmások felcserélését (a ki, aki tárgyra, mi, ami személyre vonatkoztatását) nem tartja hibának, mert: „a’ szó olyan mint a’ pénz, melynek haszna a’ velle-való élettől függ”. (I:1. 27.) Uo. 12.

⁶⁵A *Magyarázó jegyzék* betűhív átirata doktori disszertációm függelékét képezi.

Varga P. Ildikó

A magyar Kalevala

A finn eposz jubileumi magyar kiadása*

Az idei évet finn és magyar szempontból egyaránt Kalevala-évnek nevezhetjük. 1849-ben, 160 évvel ezelőtt jelent meg Helsinkiben az 50 énekből álló finn eposz, 1909-ben pedig, éppen 100 évvel ezelőtt Vikár Béla fordítása az MTA kiadásában Budapesten, mely a második a teljes magyar Kalevala-átültetések sorában. A fordító Vikár 1859-ben, azaz 150 évvel ezelőtt született.

A következőkben a magyarra fordított eposz egyik ünnepi kiadását vizsgálom, az 1935-ben megjelentet.¹ Arra keresem a választ, hogy a jubileumi Kalevala-kiadásnak milyen szerepe volt az eposz magyar irodalmi központba kerülésének folyamatában.

André Lefevere egyik tanulmánya szolgál kiindulópontomul, melyben a Kalevala angol fordításaiban, a fordítások paratextusaiban fellelhető analógiákat vizsgálja. Lefevere bevezeti a nyugati háló fogalmát, és kimutatja, hogy a fordítások a nyugati hálónak való alávetettségben születtek – tudatosan vagy tudatlanul ez irányította az angol fordítókat.

Ami a magyar fordításokat illeti, az 1935-ös kiadás Vikár-féle fordításában és paratextusaiban feltételezésem szerint nem a nyugati, hanem sokkal inkább a finnugor hálónak való alávetettség működik.

Lefevere Kalevala-tanulmánya²

André Lefevere-t a leíró fordítástudomány³ amerikai iskolájának képviselőjeként tartják számon. A Kalevaláról szóló tanulmányában az analógia szerepére mutat rá szövegek, szövegrendszerek létrehozásában, egyaránt vizsgálja a Kalevala összeszerkesztésében megnyilvánuló lönnroti tudatosságot, valamint a finn eposz angol fordításaiban, a fordításkiadások paratextusaiban megjelenő utalásokat a görög mitológiára stb. Feltételezése szerint az analógia az egyik legfontosabb tényező az akkulturáció folyamatában, melyben a fordítás oly fontos szerepet játszik. Feltételezése igazolására a Kalevala angol fordításait vizsgálja, a Kalevaláét, melyet oly gondosan formáltak nemzeti eposszá a klasszikus eposzok és az északi sagák analógiájára.

Lefevere érvelésében abból indul ki, hogy a kis nyelvek irodalmi csak akkor kerülhetnek be a „világirodalomba”, ha alávetik magukat a textuális rendszernek vagy bárminek, ami a „világirodalom” aktuális fogalmának alapjául szolgál. Vagyis valami olyasmit kell alkotniuk, mely analóg valamilyen már létező „világirodalmi” elemmel, legyen az része vagy sem saját irodalmuknak. A finn Kalevala és angol fordításai a világirodalomnak való tudatos és ösztönös alávetettséget igazolják. Vizsgálatában Lefevere azt próbálja igazolni, hogy léteznek

* A dolgozat a kolozsvári Magyar Irodalomtudományi Tanszék 2007/2008. egyetemi tanévben megtartott éves bemutatókonferenciáján elhangzott előadásnak az írott változata.

¹ *Kalevala*. I–II. (Ford. Vikár Béla) La Fontaine Társaság, Bp. 1935.

² Lásd André Lefevere: *The Gates of Analogy: The Kalevala in English*. = Susan Basnett – André Lefevere: (ed.) *Constructing Cultures. Essays on Literary Translation*. Multilingual Matters, Clevedon, Philadelphia 1998. 76–89.

³ A leíró fordítástudomány (angolul: descriptive translation studies – DTS) célszövegközpontú vizsgálat, elméleti megalapozója Gideon Toury.

szövegrendszerek, valamilyen fajta „hálói” az elfogadott és elfogadható szövegtípusoknak, melyek megelőznek egy nyelvet, és ezek döntenek el, hogy egy bizonyos szöveget elfogad vagy elutasít-e egy bizonyos kultúra. A szövegrendszer(ek) és a konceptuális háló legtöbbször több nyelvet és nemzetet is átfog, de az is előfordulhat, hogy egy nyelvvel, egy nemzettel esik egybe: ilyen a japán vagy a kínai. Több nyelvet is átfogó a *nyugati háló*, melynek létezését az eposz, pl. a latin, görög és más nyelvű, valamint a romantika léte is bizonyítja, mely romantika stílusirányzatként – fogalmi hálóként is leírható. Amikor ilyen több nyelvet, kultúrát és társadalmat is átfogó hálóról beszélünk, akkor az egyik irodalomban létrejött műfaj, mint pl. a klasszikus eposz, előírhatja, elő is írja, hogy egy másik nyelven – ugyanabban a műfajban – írott műnek milyennek kell lennie: szerkezetileg, dikciójában, különféle alkotóelemeiben, míg a domináns fogalmi háló azt írja elő, hogy egy olyan valamit, mint a „hósi kor”, amikor egy eposz született, hogyan is kell elképzelni. Az analógia és a háló kettős hatása olyan alapvető fontosságú, hogy minden másnak felülírhatja a fontosságát és érvényességét.

A Lefevere által használt „nyugati háló” mintájára bevezetem a „finnugor háló” fogalmát mint az egyedítés konstruálásának egyik legfőbb eszközét. A háló maga szövegrendszerek és a konceptuális rács meglétét feltételezi. Kérdés az, hogy beszélhetünk-e sajátosan finnugor szövegrendszerekről és konceptuális rácsról. A célkultúra felől nézve, úgy gondolom, hogy igen: a finnugor szövegrendszer felölel minden olyan (magyar vagy magyarra fordított) szöveget, mely valamely finnugor nyelven íródott; a konceptuális rács pedig identifikációs (segéd)eszközként írható le: a különbségekre fókuszál ugyanis, felerősíti azokat a „másságokat”, melyek a nyugati háló diktálta fogalmi ráctól megkülönböztetik, és azokat a hasonlóságokat, melyek a finnugor háló megteremtéséhez szükségesek lehetnek.

Magyar–finn kapcsolatok a finnugor rokonság jegyében

Mielőtt megvizsgáljuk az 1935-ös magyar Kalevala-kiadást, röviden tekintsük át a finn–magyar kapcsolatok 20. század eleji történetét. Az áttekintésre azért is szükség van, hogy láthassuk, a vizsgálándó ünnepi kiadás paratextusaiban megjelenő finn–magyar analógiák olyan olvasóközönséget céloztak meg a 20. század harmincas éveiben, mely nyitott volt a finnugor nyelvrokonság tényének befogadására.

1937. október 22-én írták alá a két állam – Magyarország és Finnország – képviselői az első magyar–finn államközi kulturális egyezményt, mely a kapcsolatok elmélyítését és intézményessé tételét fogalmazta meg célként. Az egyezmény 16 cikkelyéből négy – a legrészletesebben kidolgozottak – a rokonsági eszmén és nyelvrokonságon alapuló együttműködéssel foglalkozott. Az egyezmény aláírásakor Uno Hannula miniszter az államközi kapcsolat szükségességét éppen a nyelvrokonsággal (néprokonság?) motiválta: „Azok a kapcsok, melyek bennünket összekötnek, a messzi múltig nyúlnak vissza. A magyar nyelv *vér* és a finn nyelv *veri* szava bizonyítja, hogy vérségi kapocsról van szó, melyet az eltelt évezredek sem tudtak szétszakítani. Ezeket a szent kapcsokat óhajtjuk a jövő generáció számára is megőrizni.”⁴

⁴„Ne siteet, jotka meitä yhdistävät, ulottuvat kaukaiseen menneisyyteen. Unkarin kielen vér ja suomen kielen verisanat todistavat, että kysymys on veren siteistä, joita vuosituhansien ajatkan eivät ole voineet katkaista. Nämä pyhät siteet tahdomme säilyttää myöskin tuleville sukupolville.” (Ford. tölem V. P. I.) Heimotyö 1938–1939. 65.

Az 1937-es év azonban korántsem a kapcsolatok kezdetét jelentette. A 19. század egyéni kapcsolattartásai után valamiféle intézményesülésről már az 1910-es évtől kezdődően beszélhetünk, gondoljunk a Turáni Társaság alapítására.⁵ Az 1921-es év pedig a Helsinkiben rendezett első finnugor kultúrkongresszus éve, melyet az 1924-es tallinni és az 1928-as budapesti követett.

Már az 1920-as években olyan háromnyelvű – magyar, finn és észt – folyóiratok indulnak, mint a Fenno-Ugria, Heimokansa vagy Heimotyö, melyeket Finnországban adtak ugyan ki, de Magyarországra és Észtországba is eljutottak. A folyóiratokban megjelent cikkekben a háború közeledtével egyre inkább a nyelvrokonságon alapuló közösségvállalás szükségessége és a veszélyérzetből fakadó szovjetellenesség érhető tetten.

A finnugor népek összefogásának szükségességét hirdető gondolatnak kitűnő táptalaja volt az egyre elterjedtebb és nyelvészetiileg is bizonyítottabbá vált finn–magyar nyelvrokonság gondolata. Finnországban, a svédttől való elhatárolódásból fakadóan, egyfajta válaszként fogalmazódott meg a pángermanizmus skandináv változatának és a pánszlávizmusnak, valamint az európai pánnacionalizmusnak a létrejöttére.

A Kalevala 1935-ös magyar kiadása

A finn eposz első kiadása, a 32 énekből álló – ma Régi Kalevalaként emlegetett kötet – 1835-ben jelent meg Helsinkiben a Finn Irodalmi Társaság kiadásában. Száz évvel később Európa-szerte megemlékeztek a finn eposzról, Magyarországon is.

A százéves évfordulóra Vikár Béla fordítása jelent meg a La Fontaine Társaság kiadásában, melynek Vikár Béla tagja, majd titkára is volt. A fordításszöveget tartalmazó kötethez csatolták a *Magyarázatok a Kalevalához* címűt is. Az 1935-ös szöveg különbözik az 1909-es kiadásétól. A szövegváltozat módosításait maga a fordító végezte.

A fordításszöveget tartalmazó kötet piros-fekete-fehér színű. Egyszerre magyaros és finnes: színeiben magyaros, motívumában finnes – összekapcsolódó ujjak, melyek a finn Kalevala Társaság jelvényében is megtalálhatók. A kötet illusztrációit jogdíjfizetés kötelezettsége nélkül Akseli Gallén Kallela fia, Jorma bocsátotta a magyar kiadó rendelkezésére, a papír pedig a finn állam ajándéka volt.

A *Magyarázatok a Kalevalához* a fordító név- és szómagyarázatai mellett Kosztolányi Dezső esszéjét, Balassa Imre utószavát és Zempléni Árpádnak a fordítóhoz intézett levelét tartalmazta. A következőkben azt vizsgálom, hogy a Kosztolányi-esszében és Balassa utószavában a finn–magyar analógiákon keresztül hogyan konstruálódik a finnugor háló mint az egyedítés legfőbb eszköze.

A *Magyarázatok a Kalevalához* kötet

Kosztolányi Dezső, aki akkor a fordítóhoz hasonlóan maga is a La Fontaine Társaság tagja volt, Vikár Béla felkérésére írta meg Kalevala-esszéjét.

⁵L. bővebben: Szűj Enikő: *A finnugor néprokonsági eszme a 20-as, 30-as években*. = Kincses Nagy Éva (szerk.): *Őstörténet és nemzetudat*. Szeged 1991. (Magyar Őstörténeti Könyvtár) 72–88. és Kincses Nagy Éva: *A turáni gondolat*. = Uő. (szerk.): *Őstörténet és nemzetudat*. Szeged 1991. (Magyar Őstörténeti Könyvtár) 44–49.

Kosztolányi esszéjéből természetesen nem hiányoznak azok a párhuzamok, melyek a Kalevalának a nyugati hálózhoz való idomulását húzzák alá: az eposz hőseit a görög és római mitológia hőseivel hasonlítja össze: Väinämöinen „a finn Apollo vagy Orpheus”, Ilmarinen „afféle Herkules vagy Hephaistos” vagy Tuonela „a finn Styx”. Ezzel pedig egy olyan eposzi sorba helyezi a Kalevalát, amelybe addig a magyar irodalmi köztudat nem volt hajlandó behelyezni. Gondoljunk csak Szász Károlynak a világirodalom eposzairól szóló művére, ahol a Kalevala a Kalevipoeggel együtt a toldalékban szerepel.

Ezt követően azonban kitér azokra a sajátosságokra is, melyek a finn eposzt a görög és római eposzoktól megkülönböztetik: „Nem hősköltemény abban az értelemben, mint az indusok, görögök vagy latinok értették ezt. Talán inkább így nevezhetnők: ősköltemény. Nem lehetne azokkal a szavakkal kezdeni, mint az Aeneist: Arma virumque cano. A fegyverek itt nem katonai célokra valók, idegen népek leigázására, hanem többre és nagyobbra, a természet meghódítására. [...] Szerkezete sem olyan, mint Homeros vagy Vergilius hőskölteményeie. Ágbogas, összeszótt-font mellékcelemek, lírai betoldások gazdag halmaza ez, tele gyermek ellentmondással, lángeszű szeszéllyel, egymásra hányt kincsek tékozló, keleti bősége.”⁶

A különbségek mellett pedig rögtön talál magyar–finn párhuzamokat is. Így lesz a kereszténység felvétele után a Kaleva földjéről távozó Väinämöinenből „dalos Koppány”.

Az analógiák sora tovább folytatódik, Kosztolányi nyelvi bizonyítékokat is találni vél: „A halottak névtelenül és titokzatosan aludtak kissé lecsökkent étellel [...] a birodalomban, melyet a finn hitrege tárgyiasan *Manala*-nak nevez, mely – mint a szó rokon idoma is mutatja – nem jelent egyebet, mint Föld alatt, vagy *Tuonela*-nak, mely nyelvünkön is csak ennyi: *túlnan*.”⁷

A magyar–finn párhuzamok a magyar fordítás és fordítója, valamint a finn eposz és összeszerkesztője egymás mellé állításával is működtethetővé válnak. Vikár Béla Lönnrothhoz hasonlóan mesebeli alakként jelenik meg a szövegben. A fordító a finn eposz magyarra ültetésének sikeréért önként vállalta a vándoréletet, a vidéki életet: „Ő [Vikár Béla] teljes két évtizedig búvárkodott és dolgozott, behatolt a Kalevalába, ebbe a mérhetetlenül gazdag őserdőbe, finn földön is élt, vidéken e nép közt, aztán az elkészült verseket itthon fölolvasta kenesei parasztoknak, betanultatta velük s az önkéntelen változtatásokat, melyeket az ütemeken és a szavakon tettek, értő kézzel belemunkálta a szövegébe.”⁸ A néptől való tanulás motívuma az etnográfus Vikárhoz vezet bennünket, ezen keresztül pedig a Kalevala népi jellegét erősíti. Kosztolányi tulajdonképpen azt a felfogást erősíti meg, amely szerint: csak így, kitűnő etnográfusként és a Lönnrotéhoz hasonló elhatározással és lelkiülettel lehet a finn eposzt magyarra ültetni.

Ugyancsak a tökéletes fordítás képzetének alátámasztására, valamint a magyar fordítás utolérhetetlenségének az érzékeltetésére került a szövegbe a később is sokat idézett Paasonen-kijelentés: „A finnek ma is állítják, hogy Vikár Béla fordítása mindegyik között a legkülönb. Paasonen Henrik szerint belőle vissza lehetne állítani a finn szöveget, ha történetesen elvesznék.”⁹

Kosztolányinak a vikári szöveg nyelvéről írott sorai a legtöbbet idézett sorok közé tartoznak.

⁶Kosztolányi Dezső: *Kalevala*. = Vikár Béla: *Magyarázatok a Kalevalához*. La Fontaine Társaság, Bp. 1935. 6.

⁷Uo. 7, kiemelés az eredetiben. E dolgozat szempontjából lényegtelen, hogy az etimológizálások – *Manala* = maan alla = a föld alatt – megállják-e vagy sem a helyüket.

⁸Uo. 5.

⁹Uo. 6.

A magyar fordítás nyelvéről vallott felfogásában benne van a *Kalevala mint magyar őseposz* gondolat csírája: „homályos ősiségét érezteti nyelvünk ismeretlen múltjának, azt a káprázatot keltve, hogy csak így költették volna a mi Kalevalánkat, ha az el nem pusztul valahol Ázsia fönnsíkjain.”¹⁰ A magyar királyi koronázást idéző mondat: „mintha ötvenkét régi vármegyénk mindegyikéből egy marok földet vett volna, hogy belőle jelképes halmot emeljen egyfajta szertartásra utal – a Kalevala magyarrá koronázására. Az, hogy ez sikerült, egyfelől a fordító érdeme, másfelől pedig magában a műben rejlő világszemléletből fakad, mely a magyarok számára azt jelképezheti, amit a kereszténység tűzzel-vassal kiirtott, ázsiai hagyományainkat, hitregéinket, a regősénekek és a virágénekek egész lelkiségét”¹¹, vagyis egy olyan ősiséget, melyre akár a 20. században is szükség lehet a hagyomány folytonosságának fenntartása érdekében.

Ami a fordítás nyelvzetét illeti, Kosztolányi meglátásában Vikár „megtartotta a mai paléozott szó- és szólamkincset, de inkább ízelítőül, sohasem az érthetőség rovására, hanem jellemzésül és színfoltul tájzavakkal tarkázta a szöveget, az ország minden részéből, háromszéki és göcseji szavakkal éppúgy, mint felső-tiszai és csallóközi szavakkal, ezenkívül föllevenítette néhány kihalt és régi szavunkat kódexeinkből s merész, talpraesett ötlettel – elvonások útján – új szókat is formált”.¹² „Mesterien-mesterkél” és „nemlétező” nyelvnek láttatja a fordítás nyelvzetét, mely éppen egyszeri és egyedi volta miatt felel meg tökéletesen egy olyan alkotásnak, mint a Kalevala: „mesterien-mesterkél, mégis természetesen folyó varázsos nyelvvel pedig elérte, hogy a Kalevala mintegy gyűjtőmedencéje, olvasztótégelye lett egész szókincsünknek. [...] Nemlétező nyelv ez, de ízig-vérig magyar...”¹³

Az analógiák sora azonban még nem ér véget. Kosztolányi a magyar népi hiedelmekből idéz fel párat annak bizonyítására, hogy a magyar népi életben is fellelhetőek a sámánizmus, a finnugor ősi hit maradványai.¹⁴ Ezek után jut arra a következtetésre, hogy: „Nem kell nekünk széljegyzet, hogy a Kalevalát olvashassuk. Titka még most is itt lüktet bennünk. Ezer esztendő csekély idő ahhoz, hogy a vérben lakozó ösztönöket végképp eltüntesse.”

A fordítás által teremtett mű kettős célt szolgál tehát: fenntartja, újrafelfedeztetni az elveszett (elveszettnek hitt) hagyományt és erősíti a (vér)rokonsági kapcsolatokat.

Amint arra a magyar–finn kapcsolatok felvázolásában is rámutattam, az 1930-as évekre oly jellemző módon a nyelv- és néprokonság együttesen jelenik meg. Kosztolányi nemcsak az esszé végén hangsúlyozza a vér szerinti kapcsolatot, hanem az esszé elején is. A Kosztolányi-szöveg

¹⁰Uo. 5.

¹¹Uo. 4.

¹²Uo.

¹³Uo.

¹⁴„Parasztjaink, minekelőtte innának, az ország nem egy vidékén még ma is a földre loccsantják az ital első kortyait, hogy ezzel öntudatlanul is áldozatot mutassanak be a föld szellemének. Orvosaink hiába küzdenek a babonák, a szemverésben és rontásban való mélyen gyökerező hit ellen. Legtöbb szitkunk és káromkodásunk átkozódásból áll, mely a betegséget másra akarja áthárítani. A halott csecsemő koporsójába anyatejjel süttött kalácsot tesznek, hogy a kisdéd vissza ne jöjjön mint hazajáró lélek. Körmét, haját a nép fogyó holdnál nyírja, hogy nőjön, a jégeső közeledtére fejszét vág a földbe, hogy a rontó szellemeket eljessze, s az öregasszonyok faluhelyeken, tanyákon még ma is tudnak olyan ráolvasó versikéket, melyekben föllelhetjük a pogány elemeket. Sok helyütt *sellő*nek, vízitündérnek hívják a folyó örvényeit. Azok a regősök Szent István szolgái, akik karácsonykor beköszöntenek a pitvarokba, még mindig nyírfakéreg-ruhájukról és nyírfabocskorukról énekelnek. Egy helyütt sámándobjukat is meglették. Nem is régen törvénytörési jegyzőkönyvben olvastunk táltosokról és gyermekkorunkban sokat hallottunk a garabonciás diákról, aki a viharban bő köpenyegben a felhők fölött lovagol és hajtja maga előtt a szelet. Bűvös számunk a 3, a 7 és a 9, akár a finneké.” Uo. 12–13.

első alcíme: (A monda évezredes vándorútján. – Francia vélemény a finn–magyar atyafiságról). Már itt felülvizsgálja a 19. század (ellentmondásos) viszonyulását a nyelvrokonsághoz, majd leszögezi: „A tudomány azóta kétségtelenül beigazolta, hogy nyelvben, vérben, lélekben egytestvér velünk Suomi népe. Nemzeti büszkeségünknek pedig semmi sem hízelelget jobban, mint hogy gyökereink a Kalevala televényébe nyúlnak vissza.”¹⁵

Ezzel a kijelentéssel, valamint azzal, hogy Arany János Hamlet- és Bérczy Károly Anyeginfordítása mellé helyezi a Vikár-féle Kalevalát, a kanonizáció útján indítja el a művet. Az egymás mellé állításban Arany neve és a már a kanonizálódott Bérczy-fordítás hatása válik működethetővé.

Balassa Imre utószava

Balassa Imre, a La Fontaine Társaság alelnökeként, feltehetően már a kötet nyomdába kerülése előtt olvasta Kosztolányi esszéjét. Az *Utószó* – bár az esszénél rövidebb – szerkezetét és gondolatmenetét tekintve a Kosztolányi-szöveghez hasonlóan építkezik. Lönnrotnak, az eposz-szerkesztőnek a bemutatásával indít, aki egy „zimankós februári napon” a Kalevala-kéziratot a Finn Irodalmi Társaság asztalára tette, miután „földhözragadt szegény orvosként” minden akadállyal dacolva összegyűjtötte a kihalófélben levő népi – epikus és lírai – énekeket. Ezt követi a fordító Vikár bemutatása, aki Lönnrothoz hasonlóan „batyuval a hátán, puskával (sic!) a vállán vágott neki az ismeretlen tájaknak, amelyeken át még gyalogút sem vezetett”.¹⁶

Ugyancsak elmaradhatatlan az utószóból a népköltészet által igazolt közös eredet. A magyar és finn népköltészet formai hasonlóságát és Vikár fordítói zsenialitását egy történet beiktatásával igazolja Balassa: „Mikor harminc évvel ezelőtt Vikár Béla Erdélyt járta, egy falusi kocsmá udvarán székely regösöket danoltatott, hogy följegyezze a szót és a dallamot. Azután hálából – és talán kísérletképpen – elmondott nekik egy részletet a Kalevalából. És akkor egy székely dalos így szólt hozzá:

– Instálom, nincs szöbbs ennél a mű székely költésünknél...

A székely nótás ember magyar dalnak hallotta a Lemminkejnen-rúnókat...¹⁷

A fordítás nyelvezetéről írott sorokban ugyancsak Kosztolányi kifejezései visszhangzanak, amint a vikári szöveg egyszeri és egyedi voltát hangsúlyozza: „A finn ősvilág szólal meg e betűkben, de a magyarság ősi nyelvén. Ez a nyelv a nép és a népköltés őszamátú, igazi, mesterkéletlen és mégis művészi nyelve.”¹⁸

Az utószó zárómondataiban Balassa arról tudósítja olvasóit, hogy a magyar kormány minden közkönyvtárnak juttatott az 1935-ös magyar Kalevala-kiadásból. Ebben a gesztusban, szerinte, egyszerre ott van a politikai akarat és a vérségi kötelék bizonyítéka. Ezzel összecseng a Kosztolányi írta esszében megjelenő népkönyvvé tevés gondolata.

Utószavát Balassa egy magyar–finn analógiával zárja. A Kalevala nem más, mint „szellemi világunk, népi lelkünk, ősi mitoszunk testvérvoltának tanúja és jelképe”.¹⁹

¹⁵Uo. 4.

¹⁶Balassa Imre: *Utószó*. = Vikár Béla: *Magyarázatok a Kalevalához*. La Fontaine Társaság, Bp. 1935. 114.

¹⁷Uo. 115.

¹⁸Uo.

¹⁹Uo.116.

Következtetések

Az 1930-as években fellendülő finn–magyar kapcsolatok, a finnugor nyelv- és néprokonsági eszme divatossá válása tette lehetővé, hogy Vikár Béla fordítása a perifériáról a központ felé mozduljon el. Emellett pedig az 1935-ös kiadás paratextusai, különösen Kosztolányi Dezső Kalevala-esszéje, a benne felmutatott analógiák és Kosztolányi neve egyaránt hozzájárultak a Vikár-fordítás kanonizálásához.

Hogy mitől lesz a magyar Kalevalává ez a kiadás? Az angol Kalevala-fordításokkal ellentétben, amelyekre a nyugati hálónak való alávetettség volt a jellemző, a magyar fordításra, a kiadás paratextusaira a finn–magyar analógiák, egy sajátos módon megkonstruált finnugor hálónak való alávetettség működik. A jubileumi Kalevala-kötet piros-fehér-fekete színeivel és az összekapcsolódó ujjak motívumával egyszerre próbál meg finnes és magyaros lenni, miközben maga a szöveg, a Vikár-féle magyar asszociációkkal teli summázó versikéken keresztül a finn nevek kiejtés szerinti írásáig, inkább magyaros, domesztikáló, az idegenségérzetet megszüntetni próbáló változat.

The Hungarian Kalevala. The Jubilee Edition of the Finnish Epic. My paper deals with the Hungarian jubilee edition of Kalevala. It analyzes the Hungarian-Finnish analogies, which appear in the second volume of the edition of 1935, entitled *Magyarázatok a Kalevalához (Explanations to Kalevala)*. As a theoretical frame I have used André Lefevere's article, which deals with the English translations of Kalevala. The analysis proves that both the Hungarian-Finnish analogies and Dezső Kosztolányi's essay have contributed to the canonization of the Kalevala in Hungarian literature.

MŰHELY

Simoncsics Péter

Teátrista teátrum nélkül,
avagy Csokonai „fekete komédiája”,
*Az özvegy Karyóné s két szeleburdiak**

Néhány szó előljáróban

Csokonai komédiáiról szólva mindenekelőtt személyes viszonyomat kell említenem. Két év híján ötven éve, gimnazista korom óta foglalkoztatják fantáziámat ezek a színdarabok, elsősorban a *Karyóné*. Eleinte „csak” vérbő, életteli figuráira figyeltem föl, akiknek jóvoltából megképzett előttem a kor, a magyar polgárosodás és felvilágosodás kezdeteinek pezsgő élete. Újabb terei nyíltak meg Csokonai színpadi (és személyes) világának számomra, amikor 1987 februárjában a Nemzeti Színház kamaraszínházában, a budai Várszínházban láthattam a darabot Ivánka Csaba rendezésében, akinek ez volt egyúttal rendezői diplomamunkája is a Színművészeti Főiskolán. A szereplők egyike, a Kuruzst játszó Nagy Zoltán jó barátom még közös szegedi diákéveinkből. Ivánka Csaba néhány évvel a bemutató után fiatalon meghalt. Előadásomat az ő emlékének ajánlom, és ugyanakkor köszönetemet fejezem ki Nagy Zoltánnak és társainak a nagyszerű előadásért, amit becses emlékként őrzök nemcsak mint színházi produkciót, hanem úgy is mint a magyar művelődés múltjára nyitott széles kaput.

Egy kis kronológia

Tíz év híján 200 éve, hogy a Somogy megyei Csurgón Csokonai diákjai eljátszották *Az özvegy Karyóné s két szeleburdiak* (1799) című komédiát, melyhez a zenét maga a szerző szolgáltatta „Ver Petronella német nótát [harmóniumon] a firhang alatt professor Csokonay úr” – ahogy a szerzői utasítás utal erre egy másik, ugyancsak Csurgón előadott komédiájában, a *Cultura avagy Pofókban* (1793). Ez utóbbi *Conclusiójában* vagy *Clausulájában* az egyik szereplő, Ábrahám szájjával Csokonai egy harmadik előadást is megígér a nézőknek, mégpedig a *Gerson du Malheureux avagy Az ördögi mesterségekkel megtaláltatott ifjú-ét* (1795), de szavát nem tudja megtartani, mert segédprofesszori állását nem hosszabbítják meg, ezért 1800 márciusában elhagyja Csurgót, s visszatér Debrecenbe. Csokonainak nem adatott meg, hogy most említett színdarabjait, sem *A méla Tempefőit* (1793), sem pedig színdarab- (és operalibrettó-) fordításait Pietro Metastasio *Galateáját* (1796 előtt), *A pásztor királyát* (1796 előtt), *Az elhagyatott Didóját* (1796 előtt) és más ezekhez hasonló darabok fordításait, pl. Schikaneder *Zauberflötéjét* – amelynek a magyarul mai

* A Magyar Kultúra Napján Kolozsváron, a Rhédey-házban 2009. január 22-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

fülünknek furcsán hangzó *Boszorkánysíp* (1793) nevet adta – igazi teátrumban és professzionális aktorok előadásában láthassa. Még kezdő drámaíró volt, *A méla Tempetőit* mindenestre már megírta, amikor 1793-ban színműveit följajánlotta – hiába.

A teátrista

Mégis a csurgói két előadás híre szinte máig ver, sőt a szereplőknek, „professor Csokonay” kedves diákjainak nevét is tudjuk. Nekik köszönhető az is, hogy ezeknek a komédiáknak egyáltalán fönmaradt a szövege. Tudniillik Csokonai csak a szerepeket írta meg s osztotta ki egyenként a szereplőknek, valahogy úgy, ahogy annak idején Shakespeare tette a maga darabjaival, amelyeket később mások állítottak össze egységes, kinyomtatható szövegekké. Ez a nemtörődomség – látszat, a valóságban a gazdag és pazarló teremtőerő jele. Csokonai – írja róla egy kivételes beleérzőképességű és értő olvasója – „volt a mi első és egyetlen igazi spon-tán költőnk, akit az égvilágon semmi egyéb nem érdekelt, csak a poézis, s aki ha az ujját elvágta, nem vérevel, hanem verseivel harmatozott s figefalevél helyett valami megírandó új versezet-plánumot rakott a sebére”.¹ Ehhez csatlakozva szeretném demonstrálni, hogy nemcsak poétaként volt „natus”, hanem drámaíróként is. Ami nem zárja ki, mert összeegyeztethető a róla közfelfogásban élő képpel, hogy ti. „poeta doctus” volt. Mutatis mutandis, ahogy már dráma- és operalibrettó-fordításaiából is látható, igen jól ismerte a kor drámairodalmát.² De ennél fontosabbnak ítélem, amit a személyes beszámolókból, köztük a tőle magától származókból is ismert eseteken túl sok-sok anekdota meg a személye körül kikristályosodott „garabonciás” legenda bizonyít, hogy rendkívül színes, magával ragadó személyiség volt, akit kivételes rögtönző- és utánzóképeséggel áldott meg az ég. Egyszemélyes teátrum volt ő, amikor dunántúli nemesi kúriákban, komáromi polgárok házaiban maga olvasta fel köszöntőit vagy „furcsa vitézi verzetét”, a *Dorottyát* – mondhatni egy tál pecsenyéért meg egy pint borért. Az pedig már dokumentált tény, hogy rögvést valódi teátrumot tudott teremteni maga köré abban az egyetlen évben, amikor csurgói diákjaiban igazi játszótársakra lelt.

Mi teszi a teátrumot?

Három tényezőről beszélhetünk: a darabról, a játzó személy(ek)ről és a közönségről. Amint mondtam, Csokonai egyszemélyes teátrum volt az udvarházakban, ahol mindhárom tényező megvolt: ő volt a „darab” (versei) szerzője és eljátszója, közönsége pedig az udvarház népe. A „versek és versezetek” nyelve az ő életnedvekkel (humor) teli, ízes, szinte „harapható” magyar nyelve volt. De a komédia („satirai játék”) az élő nyelven túl még valamit kíván, mégpedig egynél több szereplőt, valamint egy hálózatot, ami e szereplők között feszül. Ezt a hálózatot a szereplők közti viszony tartja feszültségben, s mivel a szereplőknek a társadalmi hierarchiában (miniatúr formában egy jelenetben) más és más a pozíciója (férfi és nő, öreg és fiatal, úr és

¹Karácsony Sándor: *Csokonai. = A könyvek lelke*. Exodus, Bp. 1941. 104.

²Erről tanúskodnak a kor népszerű szerzői, August Friedrich Ferdinand von Kotzebue (1761–1819), Pietro Metastasio (1698–1782), Emanuel Schikaneder (1751–1812) darabjainak (librettóinak) fordításai, valamint az is, hogy a *Dorottyában* jele van annak, hogy ismerte a norvég (dán) „Molière”, Ludwig Holberg (1684–1754) komédiáit is.

szolga, „gavallér” és „köz-kalmár” stb.), ez a feszültség úgyszólván eleve adva van bármely színpadi játékban, s ez az, ami a közönség figyelmét magára vonja és ébren tartja. A színpadi fölállásnak sajátos nyelvi vetülete van: s ez abban mutatkozik meg mindenekelőtt, hogy a szereplők mindegyike első személyben beszél. A szerepek plaszticitását ebből a nyelvtani első személy uniformizáltságából következően valami más tudja csak megadni. Mi lehet ez a más?

(1) A nyelvtani első személy olyan kötelező rabság, amiből a szereplők nem szabadulhatnak. Ebből az ókori dramaturgia a kórus segítségével szabadította ki őket, amennyiben a kórus mondta el mindazt, amit a szereplők nem mondhattak el. Később, már Plautusnál (i. e. 254–184) is, a legközönségesebb fölállásban, az úr és szolga viszonyában a szolga mondta (tette) mindazt, amit az úr nem mondhatott (tehetett) meg nyíltan. Ez a „kettős” fölállás a plaszticitás biztosításának egyik legfontosabb eszköze.

(2) A nyelvtani első személyben beszélő szereplők fölváltva beszélnek, ez a dialógus, a párbeszéd, amelyen gördül, amelyben kifejlődik a cselekmény.

(3) További plaszticitást, egyéni jellegzetességet ad a szerepeknek a stílus vagy – szociolingvisztikai kifejezéssel – a rétegnyelv: máshogy beszél egy vidéki nemes, máshogy egy világot látott „gavallér”, máshogy egy tanult skriba és máshogy egy iskolát nem járt béres. A dráma nyelvét tehát először is egyfajta nyelvi uniformizáltság (a nyelvtani első személy dominanciája), másodsor a szereplők közt zajló dialógus, harmadszor pedig a szereplők nyelvének stiláris (szociolingvisztikai) sokfélesége jellemzi.

A költői nyelvet viszont mindenekelőtt a prozódiai kötöttség jellemzi, ami a drámában, éppen a váltakozva beszélő szereplők létrehozta szaggatottság miatt, ha lehetséges is, nehezebben hozható létre. A prozódiai kötöttség mindenre kiterjedő kényszere viszont megengedi, sőt generálja a nyelvtani személyek változtatását, amint a *Dorottya Második könyvének Estelig* alábbi kiragadott részei mutatják

Személytelen elbeszélő (rejtett 3. személy)	<i>Megpendül egyszerre Izsák száraz fája, Zengő szerszámokkal kíséri bandája, Kellemes hangzások a szálát bétöltik, Az ifjú szíveket örömmre felköltik. [...]</i>
Váltás a 3. és 1. személy között	<i>Carnevál felkiált: „Urak, egyet szólok! Itt sok új mátká van: gondolkodjunk rólok!” [...]</i>
<i>Személytelen elbeszélő</i> (rejtett 3. személy)	<i>Kezdődik a minét. – Három gavallérral Három deli dáma kiáll szép manérral: [...]</i>
Személyes elbeszélő (nyílt 1. személy)	<i>Sem kedvem, sem eröm nincsen arra nekem, Hogy minden sor táncot leírjon énekem.³</i>

³Felhasznált Csokonai-kötetek: *Csokonai Vitéz Mihály összes művei három [öt] kötetben*. Harsányi István és dr. Gulyás József gondozásában. Genius Kiadása, Bp. 1922; *Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Levelezés*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Debreczeni Attila. Akadémiai Kiadó, Bp. 1999.

Amikor – a költőként beérett – Csokonai érdeklődése a 18. század utolsó évtizedében a színház felé fordul, professzionális magyar színtársulat Magyarországon, illetve a kisebbik hazában, Erdélyben éppen csak hogy létrejött (Magyar Nemzeti Játékszíni Társaság 1790, Erdélyi Magyar Színház Társaság 1792). A közönség színházzal iránti természetes érdeklődését fokozta a nemzeti nyelvnek a kor művelődésében elfoglalt központi szerepe is: a színpadi beszéd egyúttal a megújítandó magyar nyelv laboratóriuma volt. Csokonai színjátékai és színjátékfordításai ennek a laboratóriumi munkának a különböző fázisait képviselik, ezek nagyszerű csúcscsképpen értékelhetjük a *Karnyónét*. Ennek a folyamatnak két, egymással összefüggő fázisát szeretném bemutatni az itt következő előadásban.

Az élete végéig diáknak maradó, örök tudnivágyó Csokonai, aki, mint mondtam, született aktor, vérbeli színjátékos is volt, mindig megtalálta a temperamentumához illő és érdeklődésébe vágó témákat. Amikor például olaszul tanult (minden bizonnyal még 1796 előtt), kezébe jutott Pietro Metastasio *Didone abbandonata* című operalibrettója, amit nyelvtanulási gyakorlatként le is fordított. A Vergilius *Aeneis*éből ismert epizód az operairodalom többször feldolgozott témája, közülük a legismertebb a *Didó és Aeneas*, Henry Purcell (1659–1695) 1688-ban, illetve 1690-ben Londonban bemutatott operája, amelyet Csokonai nem ismerhetett, mert még kottája is csak 1840-ben jelent meg nyomtatásban. De ugyanúgy nem ismerte a Metastasio librettóját megzenésítő Domenico Sarro operáját sem, amelynek bemutatója 1724-ben volt Nápolyban. Csokonai rendelkezésére csupán maga a librettó állott, s vele együtt annak a tudata, hogy eredetileg ez egy „opera seria”, azaz „énekes szomorú játék” szövege volt. Az *elhagyott Didó* kielégít a dráma elé állított három feltétel közül kettőt, amennyiben (1) a szereplők első személyben beszélnek, (2) a szereplők „páros felállásban” lépnek fel, úgymint „király” vagy „királyasszony” és alantasa, akik egymást kiegészítve, dialógust folytatva beszélnek. A drámai feszültséget az ismert epizód magva adja, hogy Éneás visszautasítja Didó szerelmét. Kettejük drámai ellentétét kiemeli és tovább fokozza, hogy Didónak királyi kérése van az álnevet (Arbaces) viselő Járbás, a mórok királya személyében (ez az álneven szereplés is „kettős felállás”!), akit viszont ő utasít el. Didónak is, Járbásnak is van – ma úgy mondanánk – bizalmasa, Csokonai úgy fordítja – „meghittje”: Didónak a hamis Ozmidás, Járbásnak a hű Aráspsz. Didónak ott van még hűségese hűga, Szeléne, Csokonai szavával „Éneásnak alattomba való szeretője”, akit meg a másik „hű” alantás, Aráspsz szeret „alattomba”, s így reménytelenül. Éneás legyőzi Didó iránti szerelmét, és apjának adott szavát tartva elhagyja Didót és Karthágó királyságát, hogy elvégezze kötelességét, a trójaiak új honalapítását. A szerelmének visszautasításáért bosszút álló Járbás a mór seregek élén fölégeti Karthágót, Didó a lángok közé veti magát. Deus ex machina: Neptun kiemelkedik a dühöngő tengerből, lecsillapítja a Karthágó üszkös romjait betemető hullámokat, minden bánat és tragédia feloldódik Neptun fényes tengeri birodalmában. Az igazi tragédia nem Karthágó pusztulása és Didó öngyilkossága, hanem a reménytelen szerelmeknek ez az egymásba érő, egymást erősítő láncolata. Didó Éneást, Járbás és Ozmidás Didót, Szeléne megint Éneást szereti és mind viszonzatlanul.

Ehhez a jelenetről jelenetre intenzívebbé váló, drámai feszültséggel terhes cselekményhez nem ér fel azonban a dialógusok nehézkes nyelvezete. A szereplők nyelve így nincs is egyénítve, s a dráma főntebb említett (3) kritériuma nem teljesül:

Ozmidás: *Micsoda beszéddel jelentették ki tenéked az istenek saját akaratjokat?*

Éneás: *Ozmidás, soha az álom ezen szemekre nem hozza az ő édes elfelejtését, hogy az atyám komor tekintetét ne fesse le mindjárt előttem. Fiam (így szól ő és én ezt hallom), háládatlan fiam, ez az Olaszország, melynek felkeresését reád bízta Apolló, és én? A szerencsétlen Ásia várja, hogy a te erősséged munkája által egy más földön épüljön fel ismét Trója. Te azt felfogadtad, én az én életemnek utolsó percén azt a te fogadásodat értettem, akkor, midőn a kéznek csókolására hajlottál, és nekem arra megesküdtél. És te azonban hazádhoz, önnön magadhoz, atyádhoz háládatlan lévén, itten a henyességbe vesztegeted (te perdis) magadat és szerelembé? Kelj fel: a te hajóidnak vétkes köteleit vagdald el, ereszd meg a hajó köteleket: nézz azután én reám komor szemöldökkel és menj.*

Lehetne a szöveg ügyetlenségeit Csokonai olasz nyelvben kezdő voltával magyarázni, mert erre mutathatnának éppen az olyan magyartól idegen frázisok, mint „az álom [...] *nem hozza* az ő édes elfelejtését”, vagy „*midőn* a kéznek csókolására *hajlottál*”, vagy „nézz [...] én reám komor szemöldökkel”, amint a zárójelbe tett latin (és nem olasz!) „*vesztegeted* (te perdis) *magadat*” ideiglenes fordítói megjegyzés is. Az azonban, hogy Anchises „Olaszország” elérését kéri számon fiától a Vergiliust betéve ismerő Csokonai tollán, más kell legyen, mint az olaszul tanulni kezdő ügyetlensége. Később „visszatér” Csokonai stílusérzéke, és már „Itáliát” mond, lásd alább. Az egész szövegen végig érződik ez az „idegenség”, amiből itt következik mutatóba néhány:

- *Óafrikainak a ruházatjáról nem látszik én előttem.*
- *Tudja meg azt: azonban' lásson engemet az ő bosszújára elcsapni azt a fejet; és azzal az Éneásét együvé tévén vinni azt az én megbántatott királyom lábai elibe.*
- *Hogyan? Mégsem mentél el? [kérdi Didó Éneástól] Ékesíti mégis e vadon partokat a nagy Éneás? És valóban én azt hittem, hogy már általmenvén a tengeren, az Itália keblében triumfusba húznád a meghódoltatott népeket és az elnyomott királyokat.*

Mert lehet, hogy Csokonai ezen a szövegen tanult olaszul, de magyarul már tudott, s hozzá milyen jól! Ha tehát a fordítás Csokonaié (amit lehet vitatni, sőt további összehasonlító stílus-elemzésnek alávetni, valamint a kéziratot grafológiai megvizsgálni), akkor más okának kell lenni ennek a – sejtésem szerint szándékos – idegenségnek. Ez pedig a Csokonai által csak közvetve s éppen csak nyelvén keresztül megismert műfaj, az *opera seria* maga. Ennek „nyelvezete” az, ami új, sőt zene nélkül éppenséggel idegen is.

Az *elhagyatott Didó* Csokonai fordításában olyan komikus hatású szöveggé lesz, mint Weöres Sándor fordításában Schiller *Der Handschuh* című balladája, jelzésül most elég, ha csak a címét mondom: *A kézcipő*. A komikumot az jelenti, hogy a balladában, illetve a tragédiában festett komor történések és érzelmek ellentétben állnak az eredeti nyelv (a német, illetve az olasz) magyar fordításának szokatlan, földhözragadt, betű szerinti voltával. Ez tehát éppen a fordítottja, az inverze annak, ahogy a *Dorottya Előbeszédében* Csokonai a komikumot magyarázza: „Nálam a komikumnak a kútfeje az, hogy a történetet, mely magában nevetséges, úgy

adom elő, mint nagy és fontos dolgot.” De a hatás ugyanaz lesz, hiszen ugyanabból a konstelációból, két össze nem illő dolog egymás mellé állításából áll elő. Hozzátehetjük még ehhez, hogy maga az *opera seria* műfaja is komikus – lehetett, legalább addig, amíg a közönség hozzá nem szokott ahhoz, hogy a szereplők énekelve beszélnek, méghozzá olykor egyszerre ketten, hárman, sőt többen is (lásd duett, tercett stb.), ami, ha elfogulatlan szemmel nézzük (tanulatlan füllel hallgatjuk), ma is komikusnak hat.

Az etnográfus és művelődéstörténész Claude Lévi-Strauss úgy látja, hogy a reneszánsz zenéje, benne az opera mint új zenei műfaj akkor jelent meg, amikor a mítosz háttérbe szorult: „Valami olyasmiről van szó pontosan, mintha a zene teljesen megváltoztatta volna hagyományos formáját, hogy átvehesse azt az – intellektuális és egyúttal érzelmi – funkciót, amit nagyjából ugyanebben a korban a mítikus gondolkodás feladott.”⁴ Ebből a szempontból tekintve tehát az opera sem más, mint „travesztált mítosz”.

Összefoglalva: Csokonainak ez a fordítása (valamint más operaszövegek és librettók fordításai is) egy új színpadi műfajnak, az *opera seriának* tör utat – annak újszerűségével, furcsaságával, idegenségével együtt, s ezáltal a színház világának a határait tágítja. Ahogy egy letűnő kor műfaját, a heroikus eposzt a maga korához viszonyítva komikus eposszá travesztálja, ugyanúgy láttatja Csokonai ösztönösen és szintén komikus színben a jövő kornak ezt az új műfaját, az *opera seriát*, az „énekes szomorújátékot” a saját korához való viszonyában. Nem volt ebben a törekvésében egyedül: Mozart a *Varázsfuvola*ban, aminek Schikaneder írta librettóját Csokonai *Boszorkánysíp* címmel fordította magyarra, valami hasonlót próbált, azaz a fenséges operát mosolyt fakasztó színpadi játékká „szállítani le”.

Megint egy kis kronológia

1799-ben Csokonai túl volt a Vajda Júliával való füstbe ment házassági tervén s ezzel együtt azon a lehetőségen, hogy valaha is megállapodott „polgári” egzisztenciát teremtsen magának. A megállapodott élet reménye mégis fölcillan számára, mert helyettes tanítói állást kap a debreceni kollégium egy somogyi partikulájában Csurgón, amelyet a felvilágosult, Georgikon-alapító katolikus főúr, Festetics György is támogat. Csokonai jól ismeri Somogyot, hiszen már évek óta sokat vendégeskedik különböző nemesi udvarházakban, ahol szívesen látják a ház népét és a sohasem hiányzó vendégsereget verseivel mulattató „vidám természetű poétát”. Ebben az évben írja két remekművét, a *Dorottyát* és a *Karnyónét* is. Előbbit maga adja elő nemesi közönségének, utóbbit diákjaival adatja elő.

A *Karnyóné* teljesíti a dráma mindhárom kritériumát, mert (1) szereplői első személyben beszélnek, (2) világos és átlátható drámai szerkezete van, és (3) szereplőinek nyelve egyéni, ízes, zamatos, többféle rétegenyelv.

⁴„It is exactly as if music had completely changed its traditional shape in order to take over the function – the intellectual as well as emotive function – which mythical thought was giving up more or less at the same period.” Claude Lévi-Strauss: *Myth and Music. = Myth and Meaning*. Rotledge & Kegan Paul. London and Henley 1978. 46.

A drámai szerkezetet adó jelleme

Karnyóné, a vénülő és szerelemvágyó „özvegy” kalmárné a szereplők közül az egyetlen, akinek valakije-valamije van: van egy imbecilis fia (Samu), van gazdagsága (a boltja), van segédje (Lázár deák) és szolgálója (Boris). Alakjának drámaiságát az elvagyódás vs. felelősségvállalás, az adniakarás/adnitudás vs. érzelmi kisémmizettség, valamint és leginkább az öregség/rútság vs. szereleméhség ellentétpárjai adják. Az „özvegy” kalmárné alakjának az ad különös hitelességet, amit Lilla-szerelemként tart nyilván az irodalomtörténet. Csokonai *Karnyóné* szerelmi epedezésébe belerajzolja a maga – visszamenőleg most már ön maga által is lehetetlennek látott – reménytelen szerelmét Vajda Júlia (= Lipitlotty vagy Tipttopp, egyremegy!) iránt. *Karnyóné* tehát Csokonai szinte kegyetlen szentvelenséggel megrajzolt karikatúra-önarcképe. *Karnyóné* Lipitlotty iránti epedését finomkodó, précióz stílusa képviseli:

Jó reggelecskét kívánok, de még nem is láttam az uracsát ilyen furcsán öltözve (Lipitlotty magyar mentébe, német nadrágba, egyik lábán csizma, a másikon cipő), bizony szintúgy nevetethném, hahaha, no de hol a menykücskébe vette azt a rendes libériácskát? Igazán hogy mi fiatalocskák csak akkor látjuk meg, mikor az uracsák bele is bolondúlnak, hogy ezzel a szócskával éljek.

Ezzel a mézesmázos tónussal éles kontrasztot ad a szerelmében csalódott *Karnyóné* átkozódása:

Hitetlen bestia! Még azon felül csúfalkodsz is? Óh édes szegény férjem, ha te most élnél, az isten nyugósson meg – boldog egek! Miket is kell szenvedni az embernek, és kiktől, és mikor? Te koldus kutya, a ki az én korpámon tanúltál meg ugatni! te hetyke kakas, a ki az én szemetemen taréjosodtál meg!

És vessük össze most ezt a dörgedelmet az ugyancsak visszautasított *Didó* kifakadásával:

Csak az áruló Énéás megbosszulásáért, a ki első oka az én bajaimnak, szeretném én szívni az éltető levegőt. Ah csinálja meg legalább a szél, csinálják meg legalább az istenek az én bosszúállásimat: és villámok és mennykövek, és forgószelek és zivatarok tegyék a levegőt és a habokat néki halálösökká. Menjen bujdosóul, és egyedül! És az ő szerencséje oly iszonyú legyen, hogy kintelenitessék irigyelni az enyímet.

Mennyire erőtlen ez a *didói* panaszkodás *Karnyóné* elkeseredett kitéréséhez képest, pedig tele van világbíró erőkkal: istenekkel, széllal, villámokkal, mennykövekkel, míg ott csak községes háziállatokról és a nem éppen fenséges gazdasági hátsóudvarról van szó.

Samu, *Karnyóné* idéetlen fia ebben a párhuzamosságban Csokonai senkinek sem kellő költészetének a megfelelője, amit valamiképp meg szeretne óvni az értetlen világtól. A modern lélektan ismerője sem rajzolhatta volna meg pontosabban ezt a gyermeki fejlődés orális fázisában megrekedt figurát, aki állandóan eszik, szürcsöl és csámcsog, akit csak az étel érdekel: „Jaj tejem, jaj tálam!” – visítja, miközben mellette gyilkosság történik (Lipitlotty lelövi Tipttoppot).

Dramaturgiaiailag igen fontos szerepet játszik: mint küldönc vagy hírvivő, aki vagy rossz helyre viszi a hírt, vagy összekeveri az átadandó üzeneteket, s így hoz létre mindig új helyzetet és váratlan bonyodalmat, s kap ezáltal újabb lökést a cselekmény. Olyan ő, mint a *Szentivánéji álom* Puckja.

Lázár deák Karnyóné mellett a darab másik olyan alakja, akinek pozitív vonásai vannak: hűséges és lelkiismeretes segéd. „Rácos” beszéde nemcsak nyelvi zűrzavart jelez, hanem általános dezorientációt is. A modern nyelvészet derítette fel, hogy a nyelvnek különböző rétegei vannak, mindenekelőtt van egy nagyon mélyen ülő, minden nyelvet külön jellemző rétege, a beszédbeli személyek hálózata, amely szoros kapcsolatban áll a deixissel, azaz a mutatónévmások, a térbeli tájékozódás nyelvi rendszerével. Amikor idegen nyelvet tanulunk, a legnagyobb gondot többnyire éppen ennek a személy- és mutatónévmási rendszernek az elsajátítása jelenti. Csokonai drámai zsenije elébünk állítja *Lázár deák* komikus figuráját, ami az ő tört magyarságának és a mi nyelvi kánonunknak egymást zavaró voltából ered. Drámaírói remeklése szinte tudományos pontosságú nyelvi megfigyelésen alapszik:

Lázár: *Csoeto bizony. Az a tatár látott 8 rőf posztóból nyakravalót, a Samuka olyan comissiót parancsol az asszonynak, hogy a bizony hallottam. Csak kérdezzen az asszon.*

Felcseréli az alanyt a részeshatározóval (nem *Samuka*, hanem az *asszony* „parancsolt comissiót” *Samukának*), második személyű igealakhoz harmadik személyű alanyt tesz (helyesen: „kérdezzen az asszony”). Ezzel az elementáris nyelvi dezorientációval „harmonizál” a teljes geográfiai (és biográfiai) zűrzavar:

Tippopp: *[...] Hát mi újság mostanában?*

Lázár: *Ah! Bizon most affélével, kevéssel udvarolhatok – hanem in specie most vala nálunk az a vasáros úr, akinek itt által ellenbe van a bótja, derék afféle úri ember. Beszéli, hogy a híres francia vezér generál Lasci vissza húzta a maga táborát Málta városáig, és így már a franciák túl nyomattattak a Pisegrü vizén, és hogy a török basa admirál Nelson a helvéciai hajóssereget egészen semmivé tette. Néki privát levélbe írták, hogy a három hatalmas császár mellé társul állott a Burkus császár is, és hogy már csak a genuai király tart frigyét a franciákkal.*

Tippopp: *Hát Bonapártról nem hallott valamit Lázár?*

Lázár: *Egyébként semmit sem, hanem egy francia katona beszélé tegnap a bótunkba, hogy már igen öreg ember lévén, letette a szolgálatot és báróságot kapott.*

Tippopp: *Hahaha! Bizony rendes, meg azt nem hallottam.*

Lázár: *Aza hír is foly, kedves úr, hogy francia admirális Tiposzáb Velencére éjtszakának idején rá ütött, de a várhoz a nagy kősziklák miatt hozzá nem férhetett. Az bizony ránk nézve nem igen hasznos újság, mert határos lévén Trieszttel, Niederlanddal és Grécce, ahonnan a császári fabrikákból kapjuk a portékákat, a kereskedésünk szenvedni fog, és még sokkal drágább lesz minden. Hanem ellenbe a török császár vezére Paszszanvandoglu nyolcadfél száz lovas spáhival a Rajna mellett Sz.-Domingóba beütött, tizenkétszáz*

francia képviselőt hadi fogolylyá tett. Egy pesti korrespondensem azt is írja, hogy ott a kávéházakba –

Szerencsére megjelenik Karnyóné, és belefotja Lázárba a szót, mert különben még eljutnánk a mai globális gazdasági káoszhoz.

A két „gavallér”, *Lipitlotty és Tiptopp* csak néhány vonással van ugyan megrajzolva, de mindkét figura telitalálat, öltözetük, különösen Tiptoppé, önálló drámai „szereplő”:

Tiptopp: *Ah! Alázatos szolgálója az úrnak! Örvendek, hogy tisztelhetem az urat, éspedig vidám orcával, s épen igen szép hábitusba tisztelhetem.*

Lipitlotty: *Jó szerencsét kívánok az úrnak! Mi a tatár, hol vette az úr ennek a rendes módinak ideálját? Úgyse géljen! Olyan mint a travestált Virgilius, vagy mint a milyen világot az olasz mercatimágók hordoznak.*

Tiptopp: *Az igaz, hogy ez a legújabb párisi módi épen olyan, – de nem is csuda, mert most az egész Páris csupa il mondo inverso. Ez a valóságos párisi újmódi, lássa az úr, most már illetlenségnek tartanak elől begombolni a kaputot, hanem hátul szokás, a puderral való hajfehértés kiment a módiból, minthogy különben is szűk a gabona. Hanem a fekete haj, és kinrusz puder kedves a párisiak előtt, mert persze a korom csak olcsóbb, mint a búza.*

Lipitlotty: *De hát azt az egy pár csizmát foldozni viszi az úr a vargához?*

Tiptopp: *Ah! Tehát az úr még nem tudja, a németek a kalapjokat a hónap alatt hordozzák, s hajadon fővel járnak. A franciák erre ráúntak már, mezít-láb járván, a csizmájokat így hordozzák. Más példa: a bécsiék csak az állokig szokták bétékerni a nyakokat, e' csekélység, noha a magyarok ezt is soknak tartják, a párisi újmódi nyakravaló kötéshez egész lepedők kívántatnak. Más példa: a németek csak az orrok környékét tubákozzák be: de a mai franciáknak csak a szemek csillámlik ki a tubák közzül.*

Szinte sajnálom abbahagyni... A két gavallér nyelvi világa, mint a lelkük is, kettős: van egy finomkodó, piperkóc, tudálékos nyelvük felfelé, mint föntebb és alább:

Lipitlotty: *Lássa az asszony, én csak első vagyok, ugyé, a legújabb pesti módik felvételébe, és pedig egyedül az asszonyért, sőt, hogy kevesebbet mondjak, az asszony szívéért*

és van egy kiméletlenül rideg lefelé, amikor Lipitlotty a szerencse fiának hiszi magát, és nincs többé szüksége Karnyóné gazdagságára:

Lipitlotty: *Igen is, én azt gondolom, hogy én az asszony contójára semmi számot nem tartok már, az asszony se tartson már semmit is az én szívem contójára.*

Karnyóné: *És én szegény özvegy –*

- Lipitlotty: *És a szegény özvegy özvegy marad, mint eddig volt. Gondolkodjon kopersórol, s menjen idvezült férje után az örökkévalóságra. Mi ifjak még egy kevéssé itt akarunk múlatni a siralom völgyén. Adieu.*
- Karnyóné: *Igen érzékenyen tréfál az úr; ebbe a matériába nem örömet hallom a tréfát.*
- Lipitlotty: *Ne csalja meg magát asszonyosságod, én nem tréfálok, értse meg a tréfát: 25 ezer forintnak a lottéria által urává lettem, asszonyosságod pedig egy köz kalmárné – én egy fiatal gavallér vagyok, a kin minden kap: asszonyosságod pedig egy olyan 60 esztendő s ütött-kopott hasadt hegedű, a kit a sátán se tudna már kanafóriázni. Én eszemmel tudok élni – az asszony pedig egy vén bolond.*

Kuruzs szófosásból élő, az élettől már csak a napi boradagot váró „kupec poéta” Csokonai másik darabbéli önarcképe. Míg Karnyóné, a másik önarckép, ellentétektől feszített, bonyolult jellem, aki még akar valamit az élettől, Kuruzs egyszerű lélek, ő már csak vegetál. Kuruzs travestált alakban vetíti előre az öt évvel később Nagyváradon Rhédey Lajosné Kácsánci Terézia temetésén „felfogadott költőként” *A lélek halhatatlanságát* deklamáló Csokonai alakját. Egy elveszett költő (a kollégiumi borbély fia) rejtezik Kuruzs alakjában, aki versben, de legalább cikornyás beszédben tud leginkább megszólalni:

- Kuruzs: *Sok ezer jókkal, mint megannyi kárbunkulusokkal körülkoszorúzott jó napot kívánok és comprecálok úri kegyes gráciájának. Nincs e belső nyavalyája az úrnak? Nem akar-é eret vágatni, vagy mostanában köpölyt hányatni úri tagjaira, vagy magát reparáltatni? Vagy akármiét aranyra változtatni – in specie azt a botját – vagy nem akarja-é jövendő sorsát hallani – mikor házasodik meg – lesz-é szép felesége – hány fia lesz, hány leánya – melyik szabóval varrat legszebb nadrágot – makk aduttba nyer-é többet vagy a tökbe? Elvész-é az a szüimölcs az orráról vagy több nő? Stb. Akar-é avult ruhát, ezüst gombot adni, vagy viseltes gatyamadzagot, elvászott lakatot[,] beírott papirozt, maradék gánicát et cetera. Vagy akar-é az úr fazekat drótoztatni, pipát köttetni, rostát corrigáltatni, vagy pedig, ami ehhez hasonló mesterség névnap kösöntőt, halotti búcsúztatót, paszit, vagy lakodalmi salutátiót, vagy más ehhez hasonló kupec poesist parancsolni – vagy, no – kosárt köttetni – s több a féle ejusmodi.*

Boris alakja dramaturgiai szükségszerűség, mint vén gazdaasszonyának fiatal szobalánya, és hűtlen cselédként a hű segéd, Lázár deák ellenpontja.

A darab végén előkerülő „szegény petyhült” *Karnyó* pedig nem más, mint Csokonai szülővárosa, Debrecen, amelyet elhagyott, miután nevelő iskolája, a kollégium kivetette magából, s ahová sikertelen érvényesülési és házasodási kísérlete után visszakényszerült.

A darab cselekményének hajtóereje Karnyóné szerelme Lipitlotty iránt, akinek helyére Tiptopp tolakszik csalással; az ő „választottja” Boris, Karnyóné csalfa cselédje. A cselekményt késlelteti Lázár deák szószátyárkodása, és ideig-óráig félresiklatja Samuka, Karnyóné

félnótás fia. Végkifejlet: a szerelmében csalódott Karnyóné megmérgezi magát, de előtte még énekel egy utolsót, a rászedett Lipitlotty lelövi Tiptoppot. Csak a mellékszereplők maradnak meg. S ekkor érkezik meg váratlanul Karnyó s nyomában a deus ex machina, tündér és tündérfi, s föltámasztják a halottakat.

Ez a drámai kergetőzés a szerelem (a szerencse, a boldogulás) után – nem kell bizonygatnom, mert korábban ki is kotyogtam – *Az elhagyatott Didó* dramaturgiája. A *Karnyóné* szereplői azonban nem királyok, királyasszonyok, félistenek és istenek, hanem a publikumhoz közelálló „köz” polgárok, amint érzékletes és egyénített nyelvükből kihallani. Ami *Az elhagyatott Didó*ban fátum volt, a kikerülhetetlen végzet, itt csalóka szerencse, „lottéria”, amit nem a sors, hanem emberi csalárdság és hiszékenység irányít. Még a darab végi deus ex machina, a tündér és tündérfi megjelenése és a szereplők feltámasztása általuk sem valami mitológiai-mesebeli csoda. Inkább ironikusan, rejtekezve azt sejteti, ha ki nem mondja is, hogy nem az a tragédia, ha belehalunk a szerelembé, hanem ha túléljük, és szeretetlenül, sikertelenül, reménytelenül kell tovább élnünk, ahogy Csokonai kényszerült élni Debrecenbe való visszatérte után. Csokonai már Csurgón előre megérezte eljövendő sorsát.

Komikum a látható részletekben, tragikum a háttérben – Csokonai műveltségében és személyes életében. Az életnedv (humor) e két fajtája együtt folyik Csokonai vénájában és foly körül bennünket, a *Karnyóné* közönségét. Említettem már, hogy Csokonai született színjátékos, utánczó és rögtönző tehetség, alakváltó „garabonciás” volt, ami abban is megmutatkozik, hogy férfi létére női alakban mutatja meg magát a *Karnyóné*ban, bújtatja el megsebzett énjét – az önsajnálát legcsekélyebb jele nélkül (ez is színészi erény!). A magyar irodalom nem bővelkedik efféle, a másik nem perspektíváját magáévá tevő szerepjátszó írásokban. A közelmúltból két ilyen szerzői „metamorfózist” tudok mégis említeni: Weöres Sándor *Psychéjét* (Magvető, Budapest 1972), és, nicsak! a Csokonai nevével élő, sőt visszaélő Esterházy Péter *Tizenhét hattyúkját*, amely Csokonai Lili név alatt jelent meg (Magvető, Budapest 1987).

A *Dorottya* és a *Karnyóné* után Debrecenbe visszatérve még öt évet élt a „vidám természetű poéta”. Költői életének koronája *A lélek halhatatlansága*, ami a kuruzsi klasszifikációban „kuponc poézis”, s amit akárhol nyitok fel, vigasztaló távlatok nyílnak meg előttem:

*Boldog! Százszor boldog, a ki nem született,
A ki nem ízlelte még meg az életet!
De jaj! A ki egyszer van és kezdett lenni,
Örök halál annak semmiségbe menni.
Ha nem levék vala, e nagy jót nem tudnám,
S a nem esmért halál karjain aludnám,
De az élet bennem mihelyt szikrát vetett,
Fellobbant a hozzá vonzódo szeretet.*

Arany Zsuzsanna

Seneca halála

Kosztolányi beszélgetőlapjainak kiadásáról*

„– Írjatok – szólt –, elmondom, milyen. Látom ezt a fürdőszobát, a fáklyát és titeket, mindnyájatokat, kik itt álltok. Paulinát, aki sír, a kedves és áldott – s feléje fordult, intve a kezével –, a tanítványokat, az orvost és katonákat. Csodálkozom azon, hogy csak ennyi. És várom, mi következik” – olvashatjuk *A véres költő* (további kiadásaiban: *Nero, a véres költő*) címet viselő regény *Seneca* fejezetében. Ebeczki Györgynek jutott eszébe, hogy a halálba menő Seneca, aki tollba mondta tanítványainak tapasztalatait az utolsó út kezdetéről, és a haldokló Kosztolányi, aki kényszerű némaságában beszélgetőlapokra rögzítette félelmeit, gondolatait, mondandóját, között akár párhuzamot is vonhatunk. Ahogyan ír erről nekrológjában, mely az Új Időkben láttott napvilágot: „Erőtlen, haldokló kezével még mindig fogta a tollat, amelyből folyt a lélek kék vére, a tinta. A gondolatai még lángoltak és utat kellett nyitnia gondolatainak. Remek könyvében, a *Véres költő*ben leírta Seneca halálát. Az antik bölcs, mialatt vére a fürdőmedence vizével keveredett, tanítványainak diktálta, hogy mit érez, hogyan halad a sötétség felé. Így jegyezte Ő is cikázó betűkkel az utolsó utat a sötétség felé. Költő volt a haldoklásában is. A szenvedésen túl, a búcsúzáson túl a költő kiolthatatlan szomjúságával figyelte a változást: a sötétséget. De Őutána csak szikrázó világság marad.”¹

A nagy művészek élete mindig is közérdeklődésre tartott számot. Az életrajzírók azonban nem feledkeztek meg egy-egy alkotó utolsó időszakáról sem, halála körülményeinek elmeséléséről. Ám nemcsak ezen utolsó időszak, hanem az „utolsó szavak” is különös jelentőséggel bírnak, s részét képezik az alkotó kultuszának. Sokszor szájhagyományban is fennmaradnak, az utókor számára, amolyan szentenciaként. És talán ezek jellemzik leginkább az embert, hisz gyakran épp ezekből az utolsó megnyilatkozásokból – mint ahogy egy regénynek az utolsó fejezetéből – nyeri el értelmét maga az egész élet(mű). Nagyon ritka az az eset, amikor ez az utolsó megnyilatkozás művé teljesezhet. Mozart félig megírt, ám vázlatainak köszönhetően Süssmayer által mégis befejezett *Requiemje* kuriózumnak számít, s lényegében összes addigi zenei szerzeménye betetőzésének tekinthető. Az utolsó feljegyzések/írások általában megmaradnak töredéknek, s sajátos műfajokká lesznek. Inkább személyes iratokká, melyek nem az (irodalmi) mű létrehozásának szándékával íródtak, s a szerző maga sem hagyta jóvá közreadásukat. Többnyire nem is képes már erre, ám mégis odafigyelünk rájuk, s újra és újra felmerül az igény azok publikussá tételére. „A »megtörténtnek« a »kitalálttal«, a fiktiivvel szembeni előnyben részesítése a nyugati kultúra egyik alapító mozzanatán nyugszik, és valószínűleg mindig is meglesz a maga közönsége.”²

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹Ebeczki György: *Kosztolányi Dezső*, Új Idők XLII. évf. 47. sz. 1936. nov. 15. 730.

²Z. Varga Zoltán: *A Beszélgetőfüzetek és az önéletrajzi tér*. Szépliteratúra Ajándék, 2000. 12.

Etikai kérdések

Kérdés persze, hogy vajon milyen etikai problémákat vehet fel mindez, és vajon mennyiben részei ezek a szövegek az adott szerzői életműnek. További kérdés, hogy egyáltalán milyen műfajról beszélhetünk: műalkotásról vagy épp „mosodai számláról”? „Jakobson tanulmánya óta pontosan tudjuk: nemcsak a lírai vers és a recenzió, de az intim napló és a bizalmas, pornográf magánlevél is lehet a maga módján kanonizált, szigorú hagyományú irodalmi műfaj.”³ Ugyanakkor sokan érvelnek amellett, hogy amennyiben egy adott – szerencsés esetben klasszikus – szerző nevéhez köthetjük a szöveget, akkor maga a szerzőség válik szervezőelvvé, tehát nem feltétlen kell a műfajiság kérdésével foglalkoznunk. Talán az egyik leghíresebb példát Michel Foucault hozza, aki épp a szerzői funkció létéről, illetve nemlétéről elmélkedve írja a következőket: „Nem olyan dolog-e a mű, amit egy »szerző«-nek nevezett személy hozott létre? [...] De tételezzük fel, hogy valóban egy szerzővel állunk szemben. Azt jelenti-e ez, hogy minden, amit írt vagy mondott, minden, amit hátrahagyott, művéhez tartozik? A probléma elméleti és egyszersmind technikai is. Ha például Nietzsche összes művének kiadására vállalkozunk, hol húzzuk meg a határvonalat? Természetesen mindent ki kell adni, de vajon meg tudjuk-e mondani, mit is jelent ez a »minden«? Magától értetődik, hogy mindazt, amit Nietzsche maga publikált, hozzátevé természetesen műveinek vázlatait, aforizmáinak terveit, lapszéli jegyzeteit és javításait. De mi van akkor, ha egy aforizmákat tartalmazó füzetben egy ajánlólevélre, egy megbeszélte találkozóra emlékeztető cédulára, egy mosodai számlára bukkanunk? Ezek is hozzátartoznának a műhöz? Tulajdonképpen miért is ne?”⁴ A nagy filozófusoknak sok esetben épp az asztalfiókba rejtett töredékei válnak a későbbi korok számára valóban jelentőssé, s saját korukban ünnepezt műveik inkább „elavulnak”. Regényírók és költők esetében viszont annyiban más a helyzet, hogy esetleges utolsó irataik műfaji szempontok alapján kihullnak az idő rostáján, vagy legalábbis perifériára kerülnek. Ugyanakkor épp a posztmodern bölcselők állították, hogy szöveg és szöveg közt nincs különbség, tehát – Foucault példáját továbbvezetve – nem pusztán azért lehetnek fontosak e „marginális” feljegyzések, mert ugyanaz a szerző hozta létre őket, mint aki a kanonizált regényt, hanem mert minden műfaj egyaránt szövegnek számít, tehát: értelmezhető. Azzal pedig, hogy valami értelmezhető lesz, egyúttal kiadhatóvá is válik, sőt maga a kiadás is sajátos értelmezéssé minősül át, részben behatárolva a további értelmezések körét.

Vajon a kötetbe rendezés gesztusával és a szerző – mint az adott szövegért „felelős” személy – nevének feltüntetésével mennyiben avatjuk „irodalommá” az adott írást. Számos példa kínálkozik mind az irodalom, mind a társművészetek köréből, amikor egy eredetileg nem művészi teljesítménynek szánt írást, tárgyat kiadunk, kiállítunk, s ezáltal művészetté avatjuk. Duchamp polgárpukkasztó akciójától kezdve Van Gogh cipőket ábrázoló híres festményéig sorolhatjuk a példákat. Utóbbit elemezve Heidegger híres esztétikai jellegű könyvében megállapítja, hogy eszemből mű lesz, mikor is Van Gogh olyan használati tárgyat, mint egy pár cipő, művészi módon jelenít meg, azaz festménye témájává tesz: „A művészet művében a létező igazsága lép működésbe. A »működésbe lép« itt azt jelenti: valamit felállítani. A műben egy létező, egy pár

³Horváth Iván – Tverdota György: *Előszó*, = „Miért fáj ma is”. Az ismeretlen József Attila. Szerk. H. I. – T. Gy., Balassi – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1992. 10.

⁴Michel Foucault: *Mi a szerző?* Ford. Erős Ferenc – Kicsák Lóránt. = *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Debrecen 2000. 123–124.

parasztcipő léte fényébe állíttatott. A létező léte ragyogásának állandóságába jut. [...] Arra gondolnánk hát, hogy Van Gogh festménye egy létező pár parasztcipőt másolt és éppen azért lett mű, mert ez sikerült neki? Arra gondolnánk vajon, hogy a festmény a valóságosról vett volna másolatot, amit aztán egy művészi termékbe helyezett volna bele? Semmiképp. Tehát a műben nem az adott esetben kéznél lévő egyes létező visszaadásáról van szó, hanem ellenkezőleg: a dolgok általános lényegének visszaadásáról.⁵

Babits Mihály beszélgetőfüzeteinek közzététele hasonló kérdéseket vethet fel. Egyrészt adódik a probléma, hogy e kétkötetes munka⁶ vajon mennyiben része az életműnek, másrészt értelmezhetjük-e önálló „műként”. Vannak, akik szerint posztmodern monodrámának feleltethető meg az eredetileg egészen más szándékkal íródott szöveg: „Közreadni Babits Mihály *Beszélgetőfüzeteit*: irodalomtörténeti tahóság, (irodalom)-intézményesített bunkóság. Közreadni a *Szabad ötletek jegyzékét*... Örömmel olvassuk őket. Szép és termékeny félreolvasás: Bókay Antal posztmodern narratív szerkezeteket vesz észre a József Attila szövegben. Nem kell nagy fantázia hozzá, hogy a Babits-szöveg a (megíratlan) magyar avantgárd vagy abszurd monodrámaként táruljon elénk.”⁷ Z. Varga Zoltán hasonló következtetésre jut, mint az imént idézett Mekis D. János. Ő is az eredetileg nem művészi szándékkal íródott szöveg irodalmivá minősülését fedezi fel, mikor ekként fogalmaz: „azok a *Beszélgetőfüzetek*, amelyek tudomásunk szerint az irodalmiság minden valaha volt normáját megszegik, irodalomként kezdenek funkcionálni. [...] Sokkal inkább az avantgárd dialektikája az, ami eszünkbe juthat a *Beszélgetőfüzetek* esetéről. A normaszegés normává emelése, a művészet és az irodalom történetileg meghatározott fogalmának folyamatos felforgatása és áthelyezése.”⁸ Ha egy szerző, szerkesztő vagy sajtó alá rendező megjelentet egy munkát – legyen az bármilyen műfajú és tárgyú szöveg –, azt követően már a mindenkori befogadó közönségen múlik, miként értelmezi és hogyan olvassa azt. S e ponton válik hangsúlyossá a szövegkiadó felelőssége is. Nem pusztán a szerzői jóváhagyással való nem törődés, sőt olykor az annak való ellenszegülés⁹ morális dilemmájával kell szembenéznünk ilyen jellegű munkák közreadásánál, hanem annak mikéntjével is, azaz: milyen módon, milyen formában, milyen kommentárokkal közöljük a fellelt kéziratot?

Kosztolányi Dezső életének utolsó szakaszában, az Új Szent János Kórházban készített ún. beszélgetőlapjainak kiadása során – melyeken keresztül gégemetszését követően kommunikált környezetével – nekünk is szembe kell néznünk a fenti kérdésekkel. Kosztolányi ugyan nem szánta közlésre ezeket a feljegyzéseit, az azonban adatunk arról, hogy szerette volna, ha az emberek megtudják szenvedésének történetét. Ascher Oszkár, aki többször is meglátogatta a haldoklót, s együtt virrasztott vele a nagybetegek számára oly félelmetes éjszakában, a következőket írta: „Megesketett rá, hogy feltárom utolsó hónapjainak belső történetét, hosszú szenvedése titkait, melyeket rám bízott. »Írd meg ezt[:] a haldoklásom«, – »s ez jól fog esni még ott is.« – »Ne feledd azt, amire kértelek«. – »Írd meg, hogy történt.« – »Másra nem is kérlek.« Újból és újból el kell olvasnom az írását, hogy ezt a pár emlékező sort (amelyek

⁵Martin Heidegger: *A műalkotás eredete*. Bev. Hans-Georg Gadamer. Ford. Bacsó Béla. Európa, Bp. 1988. 60–62.

⁶Babits Mihály *Beszélgetőfüzetei*. I–II. Szöveggond. Belia György. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1980.

⁷Mekis D. János: „*Nem használ komolyan semmi, csak rövid időre*”. Szépliteratúrai ajándék, 2000. 3.

⁸Z. Varga Zoltán: *i. m.* 16.

⁹Köztudomású, hogy Franz Kafka a művei felől úgy végrendelkezett, hogy el akarta égettetni összes kéziratát. Ha az akkori kiadók tiszteletben tartják végakarátát, akkor ma szegényebbek lennének a világirodalom e jelentős alkotásaival.

egyelőre csak emlékfoszlányai az utolsó hónapok eseményeinek) le tudjam írni a nyilvánosság számára, ahogy megígértem neki. S írnom kell majd hosszan, részletesen is. [...] aztán újból kétségbeesett napok jönnek, már nehezen mozdul, ekkor kezdődnek a kérések, hogy *haldoklását, gyötrődését írjam meg*, felemeli ujját, hogy *esküdjem*. – *Kívülről nézi önmagát, világosan látja, hogyan pusztul, gyengül napról napra.*”¹⁰ De Kosztolányi Dezsőné is hasonlólt állít könyvében, amikor éppen a beszélgetőlapokból ad közre részleteket: „És ettől fogva [ti. a hangját elvevő gégemetszést követően] beszélni sem tud. Most ír, mindent leír papírdarabkákra. Egy kötetre valót ír, és ennek a kötetnek minden egyes szava szívet tépő, torkot hasító olvasmány. »Majd írd meg, hogy mennyit szenvedtem« – írja fel nekem többször is.”¹¹ Természetesen azt is tudnunk kell, hogy a szerzői szándékról tudósító két forrás és – az említettekén kívül – Török Sophie szövegközlése¹² nem mentenek fel az alól, hogy mégiscsak Kosztolányi konkrét jóváhagyása nélkül jelentetnénk meg szövegeit. Az egészséges Kosztolányi talán másként végrendelkezett volna, mint a nagybeteg szenvedő. Utolsó kijelentéseit ezért sem szabad feltételek nélkül elfogadnunk. Mindenezek ellenére a szóban forgó dokumentumok megismertetését fontosnak ítéljük a Kosztolányi-filológia és az ezzel kapcsolatos életrajzi kutatások szempontjából, valamint az életmű részeként értelmezzük. Azzal az állásfoglalásunkkal azonban, hogy az életmű részeként tekintünk e feljegyzésekre, még nem állítjuk, hogy (irodalmi) műként értelmeznénk őket, s e kérdés megválaszolását inkább a mindenkori olvasóra-befogadóra bizzuk.

„De vajon jogunk volt-e kiadni ezeket az iratokat? Nem ártunk-e a közzététel által a költő kultuszának?” – tették fel a kérdést a „*Miért fáj ma is*”. Az ismeretlen József Attila című kötet szerkesztői, amikor közreadták József Attila „bizalmas pszichoanalitikus feljegyzéseit”.¹³ A kérdést mi is feltehetjük, s az utóbbira igennel felelhetünk annyiban, hogy ha nem ártunk is Kosztolányi kultuszának, de mindenképp befolyásoljuk a beszélgetőlapok nyilvánosságra hozásával azt. Véleményem szerint azonban pozitív irányban tesszük mindezt, hiszen a l’art pour l’art finomlelkű lovagja, az érzékeny „szegény kisgyermek” és a politikai klikkek közt elvtelenül csapongó világfí, az elmúlt évtizedek befogadástörténetében megjelenő sztereotípiái finomodhatnak, ha az itt közölt kézirat nyílt és őszinte, s a halálos beteg szenvedéseit feketénfehéren bemutató, kétségbeesett és olykor zavaros sorait olvassuk Kosztolányitól. A levelekből és a naplókából¹⁴ kiolvasható ember – és csak másodsorban az alkotó – alakja *árnyalódik* tovább,¹⁵ nem utolsósorban a jelenleg még oly sok megoldandó kérdéssel szembesülő életrajzi kutatásokat is segítve. Ascher Oszkár szintén hasonló megállapításra jut a beszélgetőlapok sorainak ismeretében: „Három és fél évi betegségének utolsó három hónapjában nem tudott már beszélni, gégemetszést végeztek rajta az orvosok, s így, kényszerű némaságában, valósággal az

¹⁰ Ascher Oszkár: *Kosztolányi Dezső utolsó hónapjai*. Az Est XXVII. évf. 253. sz. 1936. nov. 5. 9.

¹¹ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Révai, Bp. 1938. 349.

¹² Török Sophie: *Harc a félelemmel*. Nyugat XXIX. évf. 12. sz. 1936/dec. 432–437.

¹³ Horváth Iván – Tverdota György: *i. m.* 7.

¹⁴ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Szerk. Réz Pál. Osiris, Bp. 1996. 1998.

¹⁵ „Az »életnek« a művek rovására történő felértékeléséből az is következik, hogy az irodalmi munka, a megdolgozottság, a műjelleg többé már nem érénynek, hanem mesterkelt konvenciók működtetésének számít. A művészetnél, az irodalomnál többet ér az élet spontaneitása, formátlansága, az élet írása. Az efféle olvasási mód paradox módon éppen az ún. irodalmon kívüli érények (őszinteség, életszerűség, kézzelfogható valóságvonatkozások stb.) miatt becsüli a személyes jellegű műfajokat, melyek egyszerre korlátozott esztétikai minőségűek, és rendelkeznek az irodalmon kívüli érényekkel. A személyes jellegű mű nem jó mű (művészetnek nem elég jó), viszont nem *csak* mű(vészet), így kívül kerül az irodalom mint intézmény keretein, s éppen ebben áll vonzása és taszítása.” (Z. Varga Zoltán: *i. m.* 12.)

ujjai közé nőtt ceruzával a szeizmográf volt, amely minden moccanását, rezdülését a mélynek és felszínnek automatikusan jegyzi, rajzolja: ilyen automatikus, precíz grafikonok ezek az ő följegyzései is, mert nem a szándék, hanem a kényszerűség rajzoltatta vele ezeket s így kapom a képet a művésztől, aki »Kosztolányi, az ember« volt.”¹⁶ A már korábban napvilágot látott Babits-beszélgetőfüzetek – immár elsődleges irodalommmá válva az irodalomtudósok boncasztalán – olvasása hasonló következtetésekre sarkallta azok elemzőjét: „Minden mű, ami mű, ami irodalom, gyanús: a művész műveiben elrejtve jeleníti meg önmagát, személyes (és különösen nem kiadásra szánt) írásaiban viszont mintegy maszk nélkül, igazi valójában mutatkozik.”¹⁷

A kiadandó kézirat

Kosztolányi Dezső élete utolsó hónapjaiban, azaz 1936. augusztus 8-a és november 3-a között, gégemetszését követően tehát a már említett, ún. kórházi beszélgetőlapokon keresztül kommunikált környezetével. A közgyűjteményekben (MTA Kézirattára, OSZK Kézirattára, PIM Kézirattára) hozzáférhető kéziratos anyag jelentős mennyisége az Új Szent János Kórház fertőző sebészeti osztályán, a „B” pavilon, II. emeleti 111-es szobájában keletkezhetett, miután Kosztolányi átesett az életét megmentő, ám hangját elvevő műtéten. A beszélgetőlap mint műfaji megjelölés egyrészt követi a Babits Mihály beszélgetőfüzeteinek megnevezésére bevezetett terminust, másrészt eltér attól annyiban, hogy Kosztolányi esetében nem füzetekről, hanem különálló lapokról, illetve különböző méretű, színű és típusú (nagyreszt szétesett) jegyzetömbökről beszélhetünk. Választott terminusunk – a fenti okok miatt, a helyesírás módosításával – egyezik a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában található, V.4104 jelzet alatti kéziratos anyag megjelölésével: „Kosztolányi Dezső »beszélgető lapjai« (1936)”,¹⁸ valamint az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található, Analekta 11.392 jelzet alatti autográf megnevezésével: „Kosztolányi Dezső beszélgető lapjai betegségének utolsó napjaiból”. Korábbi szövegközlések alapján – melyek KD feljegyzéseinek rövidebb részleteivel ismertetik meg az olvasót – arra következtethetünk, hogy a forráskiadásban közöltek túl megsemmisültek, elvesztek vagy kallódnak még olyan kéziratlapok, melyeket szintén a halála előtti időszakban vetett papírra azok szerzője.

A kézirat – keletkezési körülményeinek köszönhetően – számos olyan sajátosságot mutat, mely egyedinek mondható a szerzői autográfok sorában. Egyrészt Kosztolányi nem szánta közlésre e feljegyzéseket, másrészt betegen, nemegyszer rosszullettek közepette, olykor morfinszármazékok hatása alatt, kórházi ágyában fekve vetette papírra sorait. Egyes szöveghelyek és a hozzájuk tartozó írásképek arra engednek következtetni, hogy az orrszondán keresztül, mesterséges táplálás közben is írhatott le szavakat, jelezve ápolóinak esetleges fájdalmait.

A kéziratlapokon az egyes, egymástól gyakran független jelentésű s feltehetően külön időpontban íródott mondatok, kifejezések szabálytalan elrendezésben szerepelnek. Előfordulnak fejfelé lefelé írt sorok, átlósan, keresztben, a lap szélénél papírra vetett mondatok is. Az ezek közti kronológiai sorrendet nem minden esetben tudtuk megállapítani. Általában azokat a

¹⁶Ascher Oszkár: *Az utolsó szavak*. Nyugat XXIX. évf. 12. sz. 1936/dec. 444.

¹⁷Z. Varga Zoltán: *i. m.* 11.

¹⁸Szintén a PIM Kézirattárában található, V. 3196/83. jelzet alatt (1 fol.) a következő megjelöléssel kéziratos anyag: „Kosztolányi Dezső utolsó feljegyzései. – Töredékek (1936)”.

mondatokat vettük előre, melyeknek vagy írásképe (milyen ceruzával íródott, mekkora betűkkel írta le azokat Kosztolányi), vagy tartalma összefüggést mutatott az előző oldalakon írtakkal. Előfordulnak olyan utólagos betoldások is a lapokon, melyek azért lettek bekarikázva, mert Kosztolányinak már nem állt rendelkezésére megfelelő mennyiségű papírfelület, s így próbálta kiemelni és olvashatóvá tenni mondandóját. Hasonló okból láthatók vízszintes vonalak a kéziratlapokon, melyek különböző kijelentéseket választanak el egymástól.

A papírlapok különböző méretéből adódóan Kosztolányi a kisméretű lapoknál megtöri mondatait, a nagyobb lapok esetében pedig folytatólagosan ír le olyan mondatokat és kifejezéseket is, melyek nem tartoznak össze. Az össze nem tartozó szövegrészek különböző időpontokban íródhattak, de olyan eset is előfordul, hogy a Kosztolányinál lévő látogató, ápoló vagy orvos megszólal, s ő arra reagál folytatólagos írással. Sajátos párbeszéd – „beszélgetés” – alakul tehát ki, ahol az olvasó már csak az egyik fél közléseivel találkozhat.

Sajtóvisszhang Kosztolányi betegségéről és haláláról

Kosztolányi betegsége élénken foglalkoztatta a közvéleményt. A sajtó azonban részben visszafogott volt, s inkább csak találgatások keringtek a pesti kulturális élet szereplői közt. Az újságokban ugyanis a szerző életében főként csak olyan cikkek láttak napvilágot, melyek pillanatnyi javulásáról számoltak be, s újra és újra cáfolni igyekeztek azt a hírt, hogy Kosztolányi halálos betegségben szenvedne. Kórházi beszélgetőlapjaiban azonban a következőket olvashatjuk: „Hallom, hogy eltemettek a lapok.”¹⁹ Az állítással ellentétben a korabeli hírlapok csak – még 1936 augusztusában – Kosztolányi gyógyulásáról beszéltek, illetve november 4-étől a haláláról és temetéséről. Közmegegyezés volt, hogy a beteg előtt eltitkolják állapotát – noha Marosvásárhelyen Czako doktor megmondta neki, hogy rákos –, s teljes hírzárlatot rendeltek el, tudván, hogy Kosztolányi a kórházban is olvassa a lapokat: „Mindenki tudta a városban, hogy a költő menthetetlen. A nyomtatott betű azonban óvatosan, tisztelve a szenvedést, nem írta meg a lesújtó tény, Kosztolányi az *utolsó napokig újságot olvasott* és a költő minden szenvedélyével félt a haláltól.”²⁰ Kosztolányi Dezsőné életrajzi könyvéből azt tudhatjuk meg – ellentétben a marosvásárhelyi látogatásról szóló híradásokkal –, hogy férje elől még orvosai is eltitkolták az állapotát. Stockholmban azonban szintén megmondták volna, hogy – a budapesti áldiagnózisokkal ellentétben – nem epulisban szenved. A feleség azonban – könyve tanúsága szerint – megkérte a kezelőorvost, doktor Bervent, hogy ne árulja el a pontos diagnózist: „Önöknel Bécsben és Budapesten nem mondják meg az orvosok az igazat. Mi itt mindig az igazat mondjuk – hallom a tanár büszkélkedő szavát. A fogaim összeverődnek. Kirázott a hideg. – Nem – könyörgök –, nem, ne mondja meg neki az igazat. Nem kételkedhettem a tanár szavában. Odahaza hamis leleteket mutattak nekünk.”²¹ Susan Sontag *A betegség mint metafora* címet viselő kötetében ír erről a jelenségről, melyet a társadalomnak a betegséggel és a halállal kapcsolatos félelmi tüneteként aposztrofál: „Annak idején mindennapos dolog volt, hogy a beteg elől, majd a halála után a gyermekei elől is eltitkolták a betegség valódi természetét.

¹⁹MTA Kézirattára Ms4620/140/42.

²⁰[Szerző nélkül]: *Kosztolányi Dezső ma délelőtt meghalt*. Az Est tudósítójától. Az Est 1936. nov. 4. 3.

²¹Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Révai, Bp.1938. 316.

De az orvosok és a család tagjai azokkal sem beszéltek nyíltan, akik tudtak betegségükről.”²² Kosztolányi halálát követően aztán számos cikk tudósított arról, hogy a nagybeteg költő nem ismerte a pontos diagnózist. Ezt követően – a korabeli megjelöléssel élve – „rák-pánik” tört ki Budapesten, s a Társadalmunk című napilap az alábbiakról tudósított: „A lapok megírták, hogy: hogyan kezdődött Kosztolányi Dezső tragikus betegsége, hogyan fejlődött ki a jelentéktelennek látszó nyálkahártyasérülésből a gyógyíthatatlan sebes torokrák. Leírták a kezelés módját, a betegség lefolyásának történetét, az operációk minden mozzanatát, tobzódtak az orvosi szak-kifejezésekben, ismertették a rák rohamos terjedését, és az olvasó követhette a mondatok során Kosztolányi szörnyű szenvedéseit az első fájdalomtól egészen az agóniáig. Ezek a riportok olyan döbbenetes rák-pánikot idéztek elő, amilyenre még sohasem volt példa Pesten. Emberek, akiknek valami közönséges fohésszerűségük volt, egyik orvostól a másikig rohantak.”²³

Kosztolányi kultusza már életében elkezdődött, s halálát követően teljesedett ki, egészen napjainkig húzódoma. Az első leírások – melyek főként napilapokban jelentek meg – betegségről és haláláról tudósítanak, szenzációhajász bulvárnnyelven. Orvosai közül leginkább Hauber Lászlót nevezik meg, akit Márai Sándor ajánlott az akkor már a stockholmi rádiumkezeléseken átesett s végképp reményt veszített Kosztolányi figyelmébe. A cikkek azonban nem pusztán a betegség utolsó stádiumairól, hanem annak kezdetéről, illetve az 1933 nyarától 1936. november 3-áig terjedő időszak kálváriájáról is tudósítanak. Az újságcikkek szerzői a retorika eszközeivel élve hatásvadász történeté alakítják Kosztolányi betegségét. A szilvamag nagyságú piros folt felfedezésének leírásakor már előrevetítik a közelgő veszedelmet, a halálos kór elhatalmasodását. A teljes igazságot Kosztolányi betegségének lefolyásáról nehéz kiderítenünk, hisz a rendelkezésünkre álló források egyfelől szintén torzíthatnak (Kosztolányiné könyve férjéről), másfelől hiányosak (Kosztolányi kórházi beszélgetőlapjai). Annyit mindenesetre rekonstruálhatunk, hogy a korabeli tudósítások nem feltétlenül fedik a valóságot.

A betegség tüneteinek leírásán túl olyan problémák is foglalkoztatták az újságírókat s feltehetően az olvasókat is, melyek a híres emberek halálakor kerülhetnek előtérbe. Mik voltak Kosztolányi utolsó szavai? Kik voltak jelen a kórteremben, amikor örökre lehunyta szemét? A lapok egymásnak ellentmondó történeteket mesélnek ezzel kapcsolatban, s némely leírás patetikus stílusából egyértelműen következtethetünk a legendaalkotás jelenségére, azaz: a szöveg nem a pontos tudósítás és információátadás szándékával íródott, hanem szándékosan idealizálni kívánja Kosztolányi halálának körülményeit. A 8 Órai Újság például a következőket írja le: „Egészen az utolsó pillanatáig öntudatnál volt, csak halála előtt negyedórával veszítette el eszméletét és fél tizenkettőkor állott be a halál. Az orvosok mindent megpróbáltak, éjjel-nappal felváltva ágya mellett tartózkodtak, próbáltak injekciókkal segíteni, sajnos, nem sikerült. Az Új Szent János Kórház fertőző sebészeti osztályán ma délre mintha megváltozott volna az élet. A máskor forgalmas folyosókon lábujjhegyen járnak az orvosok, ápolók, egy hangos szó nem hallatszik az egész épületben, mindenki gyászolja a halott költőt. Bent a halottaszobában nem tartózkodik más már, csak Kosztolányi fia és kezelőorvosa, dr. Hauber László és a költő ápolónője. Felesége, Harnos Ilonka színésznő, aki maga is író és aki részt vett férje utolsó nagy művének megírásában, az utolsó pillanatig férje ágya mellett volt és az ismerősök-

²²Susan Sontag: *A betegség mint metafora*. Európa, Bp. 1983. 9–10.

²³Palásti László: *Rák-pánik*. Társadalmunk VII. évf. 46. sz. 1936. nov. 13. 3.

nek alig sikerült a teljesen összetört asszonyt a betegágytól elvinni.”²⁴ Ezzel némileg ellentétes a Budapesti Hírlap összefoglalója, mely a következő: „Meglátod, én meghalok – mondotta Hauber főorvosnak és többé már nem is tudott beszélni. Fejbőlintással jelezte, hogy fájdalmai nincsenek. Fél tizenegy órakor agonizálni kezdett és tizenegy óra hat perckor megszűnt élni. Utolsó percéig eszméleténél volt. Halála percében is intett szemével, hogy megismer mindenkit...”²⁵ Az Est tudósítója szabályos színpadi jelenetet rendez Kosztolányi halálának körülményeiből, s ismét csak eltérő információkkal szolgál: „Fél tizenegy után elvesztette eszméletét. Most már csak percekről volt szó. Az Est munkatársa 11 órakor érkezett az Új Szent János Kórházba. A 111-es szoba előtt beszélt Hauber főorvossal, amikor kilépett a szobából az egyik orvos, félrehívta Hauber Dezsőt [!]. A főorvos arca elkomorodott, belépett a szobába, egy perc múlva kilépett: – Kosztolányi Dezső meghalt – mondotta. A haláltusa három perc alatt végzett a költővel. Kosztolányi felesége eszméletlenül esett össze, fia csendesesen zokogott az ágynál. Az egyik apáca lefogta Kosztolányi szemét, összekulcsolta kezét. Az évekig tartó betegség által meggyötört, lesóványodott arc kisimult a halálban. Olyan, mintha békésen aludna. A fehér szoba csupa gyász. Az orvosok, akik már sok halált láttak, könnyeznek, az ápolónők sírnak. Magyar költő, egyike a legnagyobbaknak halt meg az Új Szent János Kórház 111-es szobájában.”²⁶ A Nemzeti Újság híradásában pedig az is megfigyelhető, hogyan válik vallási-ideológiai beállítottság „áldozatává” a híresség halálának összefoglalása: „Csütörtökön délután temették Kosztolányi Dezsőt, a kiváló költőt a Kerepesi úti temető halottasházából, a római katolikus egyház szertartása szerint. Kosztolányi Dezső teljes öntudattal halála előtt felvette az utolsó kenetet.”²⁷ Azt tudjuk, hogy Kosztolányit a római katolikus egyház szertartása szerint temették el, arról azonban, hogy mi jellemezte istenképét az utolsó időszakban, kevés forrás áll rendelkezésünkre. Kórházi beszélgetőlapjaiban említi, hogy meggyónt: „Meggyóntam / *tam* / Titok.”²⁸ Szintén tudjuk, hogy a Radákovich-szerelem idején templomba is elment az asszony. Ahogyan Mária visszaemlékezik minderre: „Én akkor nagyon vallásos voltam. Elmentem mindig-mindig, Ernával. A német kisasszony. Japival [Papp Oszkár, Radákovich Mária fia] minden vasárnap elmentünk. Messze volt a templom, nem Visegrádon, hanem Visegrádon kívül volt. Visegrád előtt még. És mentünk templomba, és akkor elkísért bennünket a templomba. És állt mellettünk. Beültem a padba, és ő mellettem állt, és nekem olyan furcsa volt, hogy közben elővette noteszát, és írt valamit bele.”²⁹ Az istenhit megjelenését vélik sokan felfedezni a *Hajnali részegség* soraiban is. Nem tudhatjuk tehát biztosan, hogy Kosztolányi valóban felvette-e az utolsó kenetet, de a felsorolt források alapján lehetségesnek tartjuk.

A főként napilapokban közölt tudósítások másik csoportja – az eseményekből következően – Kosztolányi temetésének leírása. Feltételezzük, hogy közös sajtóanyag készülhetett az eseményről, mert kisebb-nagyobb változtatásokkal ugyan, de mindegyik sajtóorgánom lényegében ugyanazt a szöveget közli. A korabeli politikai elvárásoknak megfelelően kiemelik azon

²⁴[Szerző nélkül]: *Kosztolányi Dezső ma délelőtt meghalt*. A 8 Órai Újság tudósítása. 8 Órai Újság XXII. évf. 252. sz., 1936. nov. 4., 14.

²⁵[Szerző nélkül]: *Kosztolányi Dezső meghalt*. Budapesti Hírlap LVI. évf. 252. sz., 1936. nov. 4. 7.

²⁶[szerző nélkül]: *Kosztolányi Dezső ma délelőtt meghalt*. Az Est tudósítójától. Az Est XXVII. évf. 252. sz. 1936. nov. 4. 3.

²⁷[Szerző nélkül]: *Eltemették Kosztolányi Dezsőt*. Nemzeti Újság XVIII. évf. 254. sz. 1936. nov. 6. 4.

²⁸MTA Kézirattára Ms4620/141/14.

²⁹PIM Hangtár K03008.

tisztségviselőket, akik gyászbeszédet mondtak a költő sírjánál. Az inkább irodalmi beállítottságú lapok azonban a kor köztiszteletnek örvendő íróegyéniségeinek megemlékezéseiről tudósítanak. Amennyiben messzebb menő következtetések levonására is vállalkozunk, a következő kérdéssel kell szembesülnünk: vajon mennyiben befolyásolja a mindenkori kánonalkotást a politika? Kosztolányi „az irodalom nagy halottjaként” fekszik koporsójában, s ezt a címét az is alátámasztja, hogy hány elismert és befolyással bíró politikus személyiség jelent meg a sírjánál. Lényegében már ennél az epizódnál elkezdődik recepciója, életművének klasszikussá válása. Való igaz, hogy minderre ellenpélda is akad. Mozartot jeltelen sírba temették, életműve mégsem került a feledés homályába. Herczeg Ferenc a hatalom kegyeltje volt a Horthy-korszakban, mégsem forgatjuk ma túl gyakran műveit. Annyi azonban megállapítható, hogy Kosztolányi befogadástörténetének indulásakor ezek a tényezők is szerepet játszhattak. A számos róla szóló cikk ugyanis hamarosan róla szóló pályaképekké, kezdeti életrajzokká és életműve darabjainak értelmezéseivé alakult át. A betegség és a halál bulvárízű leírását és a temetés protokollszerű tudósításait követően – sőt már azzal párhuzamosan is – ugyanis megjelennek az első irodalomtörténeti írások is Kosztolányi munkásságáról.

Vántsa Judit

A romániai magyar könyvtári szaksajtó vázlatos története

Bevezetés

Egy szakmán belüli közösségnek – jelen esetben a romániai magyar könyvtárosoknak – fejlődéséről, előrehaladásáról, tudományos kommunikációjáról, eredményeiről és munkásságáról mindeddig nem volt egy átfogó leírás, összefoglalás. Erre a gyűjtőmunkára vállalkoztam 2005-ben, amelynek eredményeként kell megszületnie a *Romániai magyar közkönyvtárügy 1945 után* című disszertációnak. Jelen írás egy szelete ennek a kutatásnak – ezért vázlatos –, és itt nem fogom részletezni azokat a tudománytörténeti, könyvtártörténeti nézeteket, amelyek az egyes időszakokra jellemzőek voltak a romániai magyar könyvtárügyben.

A romániai magyar könyvtári szaksajtó múltjának feltárása nem kis nehézségbe ütközik, hiszen a Kuszálík-féle sajtótörténeti bibliográfiában,¹ a Művelődésben,² a Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban³ és a Magyar Könyvszemlében⁴ megjelenő bibliográfiai hivatkozások többéves eltérést mutatnak az egyes lapok indulását, megjelenési gyakoriságát tekintve. A gyűjtőmunkát nehezítette, hogy az 1945 után megjelenő lapok közül egyetlen könyvtári szakfolyóirat sem állta ki az idők viszontagságait, és nem tudott folyamatos megjelenést biztosítani évtizedeken keresztül, mint ahogy a magyarországi könyvtári szaklapok közül a Magyar Könyvszemle (1876–) vagy a Könyvtári Figyelő (1955–) megtehetette. Ezt a hiányt próbálta pótolni a Művelődés, amely hol rovatként, hol mellékletként igyekezett felkarolni a romániai könyvtárügyet.

A folyóiratok feldolgozásának egyik nehézsége, hogy még mindig vannak olyan lapszámok, amelyek lelőhelye ismeretlen, csak a Kuszálík-féle bibliográfiákból lehet tudni valamikori létezésükről. Értelemszerűen mindezek tartalma sem kerülhetett feldolgozásra, tehát a kutatás e témában még nem zárult le. Ez az írás arra vállalkozik, hogy átfogó képet fessen azokról a kiadványokról, amelyek a szakma hírnökei szerepét kívánták betölteni 1945 után a romániai magyar könyvtárosok körében.

Könyvtárosok Tájékoztatója (1950–1965)

Az első romániai magyar könyvtári szaklap (1950. aug./szept. 1. évf. 1. szám – 1965. okt./dec. 9. évf. 4. szám), amelynek első száma 1950-ben jelent meg Bukarestben. 1953 februárjáig havonta jelent meg, ezután 1957-ig szünetelt. 1957-től új évfolyamszámozással – ez volt a

¹Kuszálík Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Teleki László Alapítvány – Közép-Európa Intézet, Bp. 1996.

²Szabó Zsolt: *Egy szakma és egy (könyvtáros) folyóirat fél évszázados kalandja*. A Könyvtárosok Tájékoztatójától a Könyvesházig. Művelődés 2007. febr. 28–29.

³Könyvtári Szemle. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. III. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1994. 235.

⁴Csorba Csaba: *Tizenöt éves magyar nyelvű könyvtári folyóirat Romániában*. Magyar Könyvszemle 1972.1–2. 142–143.

félreértések forrása⁵ – negyedévenként jelent meg folyamatosan 1965-ig. Indulásakor a Román Népköztársaság Minisztertanácsa mellett működő Kulturális Intézmények Bizottsága jelentette meg a III. évfolyam 2. számáig, majd 1957-től az Oktatás- és Művelődésügyi Minisztérium indította újra, végül 1962-től a Művelődés- és Művészetügyi Állami Bizottság lapjaként jelent meg. A román nyelvű Călăuza Bibliotecarului⁶ című könyvtári szaklap társlapjaként adták ki,⁷ de ennek ellenére a román nyelvű lap havonta, míg a Könyvtárosok Tájékoztatója negyedévenként jelent meg. Hogy név szerint kik szerkesztették a Könyvtárosok Tájékoztatóját, nem lehet tudni, ugyanis egyetlen név sincs erre vonatkozóan feltüntetve a lapokon, mindössze két évfolyam lapszámaiban (1963–1964) tüntetik fel a külső munkatársak neveit. A román nyelvű Călăuza Bibliotecarului lapszámain sem tüntették fel a szerkesztőket, mindössze annyit tudunk meg, hogy egy bizottság megbízása alapján jelent meg.⁸ Ez a bizottság a Könyvtárosok Tájékoztatójának impresszuma szerint a már említett Kulturális Intézmények Bizottsága volt.

Az első lapszámban Bányai László, a Nagy Nemzetgyűlés Elnöki Tanácsának tagja ír vezércikket,⁹ melyben bemutatja az induló lap célkitűzéseit, feladatait. A propaganda hangvételű írásban ismerteti a könyvtárak feladatait, melyeknek meg kell könnyíteniük az ideológiai, technikai és irodalmi könyvek terjesztését. Mindezek mellett azonban fontos információkat kapunk az akkori könyvtárügy mindennapjairól, terveiről.

Ami a jelenlegi könyvtári cikkekből hiányzik, az akkor nem hiányzott egyetlen lapszámból sem, ez a kritikai hangvétel egy-egy könyvtár/könyvtáros tevékenységével kapcsolatos. Mindezt akkor ösztönzésként könyvelték el, és tettek arról, hogy mielőbb bemutatassák a pozitív változást is. Erre vonatkozóan már az első lapszámban felhívást olvashatunk a „Szerkesztőségi üzenetek” című rovatban: „...a könyvtárosok tevékenységét a bírálat és önbírálat szellemében elemezve lapunk hozzájárul munkájuk ösztönzéséhez és megjavítására irányuló törekvéseihez.”¹⁰

Az 1950-es évek elején nagyon sok könyvtáralapításról számolnak be a lapban. Éppen ezért a Kulturális Intézmények Bizottsága feladatul tűzte ki az új könyvtárosok ezreinek irányítását, beavatását a könyvtári munka alapjaiba. Ez a könyvtárosi had építette ki tulajdonképpen a közkönyvtárak hálózatát Romániában. A lap jelentős szerepet töltött be a könyvtárak egységes szervezési és gazdálkodási szabályzatának bevezetésében, az olvasószolgálat új módszereinek (pl. szabadpolcos rendszer) körvonalazásában. Számba vette a könyvtárosok sikereit, örömeit, nehézségeit, tapogatózásait, tájékoztatta a közvéleményt a könyvtárak fejlődéséről. A nagy könyvtárak tapasztaltabb munkatársai a lapon keresztül segítették a könyvtárosok új közösségének szakmai képzését, ahogyan vállvetve dolgoztak velük az új könyvtári hálózatok megteremtésén is.¹¹ Ez az időszak nagyon fontos szerepet játszik a közkönyvtárügy elindulásában. A lelkesedés is nagy volt, hisz egy új intézményhálózat alapjait rakták le akkoriban. Hogy ez mennyire hatott ki a szakmai sajtó fejlődésére, bizonyítja a Könyvtárosok Tájékoztatójának

⁵ Szabó Zsolt: *i. m.* (2. jegyzet) 2007. febr. 28–29.

⁶ Călăuza Bibliotecarului (1948–1965), havonta megjelenő, román nyelvű, országos könyvtári szakfolyóirat.

⁷ Kuszálík Péter: *i. m.* (1. jegyz.) 1996. 348. cikkely, 120.

⁸ „Apare sub îndrumarea unui comitet.” Călăuza Bibliotecarului 1948/1.

⁹ Bányai László: *A Könyvtárosok Tájékoztatója magyar nyelvű kiadása elé.* Könyvtárosok Tájékoztatója 1950/1. 1–3.

¹⁰ Szerkesztőségi üzenetek. Könyvtárosok Tájékoztatója 1950/1. 32.

¹¹ Feltételezhetőleg a Könyvtárosok Tájékoztatója cikkeinek szerzői a nagyobb könyvtárak szakemberei közül kerültek ki.

szerepét átvevő Könyvtári Szemle, melynek első számában a szerkesztők megindokolják nemcsak a névváltozást, hanem a tartalmi változást/fejlődést is: „A könyvtári hálózat mennyiségi növekedésének a befejeztével, a módszertani vezetőszervek arcélének és a szakmai képzésnek különböző szinten történő kialakulásával létrejttek a feltételei, hogy lapunk arcéle, felépítése a jelen követelményeihez igazodjék.”¹²

Könyvtári Szemle (1966–1973)

A román nyelvű szaksajtó, a Călăuza Bibliotecarului 1966-tól Revista Bibliotecilor név alatt jelent meg. Társlap lévén, a Könyvtárosok Tájékoztatójának utóda a Könyvtári Szemle lett, amely szintén Bukarestben jelent meg 1966. jan./márc. (10. évf. 1.sz.) – 1973. okt./dec. (17. évf. 4. sz.) között. Az első években a Művelődés- és Művészetügyi Állami Bizottság adta ki, 1971-ben a 3. számtól a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács vette át e feladatot. A lap negyedévente jelent meg.¹³

Induláskor a Könyvtári Szemle feladatául tűzte ki:

1) A könyvtári tevékenység különböző vonatkozásait a fejlett tapasztalatok alapos elemzésével vesse fel, hogy mozgósítsa a könyvtárosokat a Román Kommunista Párt IX. kongresszusán megszabott gazdasági és kulturális feladatok teljesítésére.

2) Megkülönböztetett figyelmet fordítanak a nép kulturális felemelkedését legközvetlenebbül szolgáló állami közkönyvtárak és szakszervezeti könyvtárak problémáira; elmélyültebben fognak foglalkozni az iskolai, a tudományos és a speciális könyvtárakkal. A szerkesztőség arra törekszik, hogy a lap az összes könyvtár sajtószervévé váljon, megfelelően tükrözze tevékenységüket, támogassa a haladást a könyvtárszervezés terén, továbbá a fejlett munkamódszereket és a könyvtárközi együttműködést népszerűsítse.

3) A Könyvtári Szemle serkenteni fogja az olvasószolgálat, a könyvpropaganda, a gyűjteményszervezés, a könyvtári gazdálkodás és felszerelés mélyreható kutatását a kor könyvtártudományának szintjén; összegezni fogja a fejlett tapasztalatokat a munka valamennyi vonatkozásában, és – szoros együttműködésben a módszertani szervekkel – cselekvően fogja előmozdítani gyakorlati alkalmazásukat. A román könyvtártudomány haladó hagyományainak tanulmányozásával és értékesítésével, a hazai könyvtárak fejlett tapasztalatainak általánosításával egyidejűleg a lap igyekszik olvasói elé tárni a külföldi könyvtártudomány és könyvtári gyakorlat eredményeit.¹⁴

A lap életébe gyökeres változást az 1971-es év hozott, amikor a román lap főszerkesztője – egyúttal a magyar nyelvű társlapé is – a nagyváradi származású Ștefan Gruia¹⁵ lett. Nemcsak a magyar nyelvnek, de a magyar művelődés legkülönbözőbb vonatkozásainak és a magyar irodalomnak is kiváló ismerője és kedvelője volt. Alkalmazta Balogh József (1931–2006) költő-újságíró, akinek Kijevben szerzett újságírói diplomája és lelkesedése jó ajánlólevélnek számított a könyvtárosok magyar nyelvű folyóiratának felfuttatásához. Lapszerkesztőként egy

¹²Könyvtári Szemle 1966. 1. sz. 1.

¹³Kuszálík Péter: *i. m.* (1. jegyz.) 1996. 347. cikk. 120.

¹⁴Könyvtári Szemle, i. h. (12. jegyz.)

¹⁵A Könyvtárosok Tájékoztatója 1953/ januári lapszámban ő írja a vezércikket, amelyből kiderül, hogy a Kulturális Intézmények Bizottsága Könyvtár-Igazgatóságának igazgatója.

ideig szabadon érvényesíthette (érvényesítette is!) bibliológiai koncepcióit, neve szerepelt az impresszumban is. A következő három évben a Könyvtári Szemle a csak szigorúan szakmabeliekhez tartozás szűk kereteit áttörve a legnépesebb olvasóközönség érdeklődési körébe vágó művelődés- és irodalomtörténeti népszerűsítő-tájékoztató jellegű írásokkal hívta fel magára a figyelmet.¹⁶ Jakó Zsigmond történész, Vita Zsigmond, Kántor Lajos irodalomtörténészek, Binder Pál, Ritoók János művelődéstörténészek, Forró László író, Szilágyi Domokos költő szolgálták a könyvtárügyet írásaikkal. Mindez elsősorban a költő, publicista, műfordító és művelődés-szervező Balogh József fáradhatatlan szervezőmunkájának, kapcsolati tőkéjének köszönhető. A Könyvtári Szemle valamennyi frissen megjelent számának ismertetését rendszeresen közölte a romániai magyar sajtó, sőt a budapesti testvérnap, a Könyvtáros is elismeréssel írt róla: „A 15. évfolyamában járó folyóirat az idén formájában is, tartalmában is megújult. Modern külsőt kapott és változatos, gazdag illusztrációs anyagot közöl. [...] A romániai magyar sajtóban igen kedvező visszhangot kapott a megújult folyóirat, amely méltán válik népszerű segítőtjévé a romániai magyar könyvtárosoknak.”¹⁷

Egy másik magyarországi rangos folyóirat, a Magyar Könyvszemle is bemutatja olvasóinak a Könyvtári Szemlét: „A folyóiratot nálunk sem igen ismerik, kurrens szakbibliográfiák nem dolgozzák fel cikkeit. Mivel nem elsősorban tudományos folyóirat, a közművelődési könyvtárakra vonatkozó részről a Könyvtáros feladata lenne a rendszeres referálás, hogy ezzel is csökkentsék közművelődési könyvtárosaink nemzetiségi magyar viszonylatban elképesztő járatlanságát.”¹⁸

Amint olvashattuk, a lapnak 1966-ban más célkitűzései voltak, mint amit az 1970-es évek elején képviselt. Hogy erről az útról miért tértek le, nem lehet tudni. Talán azt hitték a szerkesztők, azzal, hogy kilépnek a szakmaiság kereteiből, nagyobb lesz a lap iránt az érdeklődés, a többféle téma több olvasót fog vonzani. Azonban az akkoriban megjelenő írásokból pontosan kitűnik, hogy a lap iránt nem igazán volt érdeklődés. Néhányan azonban próbálták népszerűsíteni, nem sok sikerrel. Znorovszky Attila (1943–1989) népművelő, újságíró azt írja a lapról: „Amolyan sűrűre kisegérnek néztem, hazai magyar nyelvű sajtótermékeink satnya mostohatestvéreinek. [...] Amikor lapozgatni kezdtem, döbbenem rá, hogy méltatlan az ismeretlenségre [...] több figyelmet érdemel [...] a lap messze túllép azon, hogy csupán a könyvtárosok hideg-rideg tájékoztatója legyen. [...] Változatos anyaga nemcsak a hivatásos irodalmár, hanem az egyszerű olvasó számára is érdekfeszítő. [...] Miért zárkoznak el még a könyvtárak is az előfizetéstől?”¹⁹

Ezzel a néhány gondolattal Znorovszky Attila akarva-akaratlan rátapintott a lényegre, hogy miért volt ily kevésbé keresett a lap. Ha színvonalas, csak a könyvtárosok számára megjelentetett szaklap lett volna – még akkor is, ha a szakmán kívüliek „hideg-rideg” lapnak tartják –, amely valóban a tanulást, tájékoztatást szolgálja, nem kellett volna kevesellni az előfizetők számát a könyvtárosok körében. A lap megpróbált a művelődéstörténet, irodalomtudomány irányába lépni és nyitni a nagy olvasóközönség felé is, akiket ez a kavalkád nem igazán nyűgözött le, a szakmabeliek pedig továbbra is a színvonalas szaklapot áhították. Mészáros József meg is fogalmazta mindezt A Hétben: „...közleményeinek nagyobbik hányada mégis a legnépesebb olvasóközönség érdeklődési körébe vágó művelődés- és irodalomtörténeti

¹⁶Szabó Zsolt: *i.m.* (2. jegyz.) 2007. febr., 28–29.

¹⁷Könyvtáros 1971/11. 655.

¹⁸Csorba Csaba: *i.m.* (4. jegyz.) 1972/1–2. 142–143.

¹⁹Znorovszky Attila: *Újjászületett folyóirat. Igaz Szó 1971/5. 792.*

népszerűsítő-tájékoztató jellegű írás.”²⁰ Mindezek után nem csoda, ha a lap példányszáma az 500-at is alig érte el, majd 1974-re megszűnt.

1974-től a Művelődés²¹ című közművelődési folyóirat negyedéves mellékleteként Könyvtár cím alatt jelent meg egy könyvtárosoknak szóló lap, amely majd rovattá lefokozva a Művelődésben jelentkezett háromhavonta. Mielőtt továbblépnénk a Könyvtár című lap ismeretetésével, nézzük meg, milyen szerepet töltött be a Művelődés a könyvtárak életében.

Művelődési Útmutató (1948–1956)

A Művelődés elődje a Művelődési Útmutató volt. A lapot – amint alcímében is olvasható – a kultúrházak számára adták ki Bukarestben 1948. július (1. évf. 1. sz.) – 1956. április (9. évf. 4. sz.) között havonta. 1948. július–szeptember között a munkásság és a dolgozó földművesség számára és szempontjából feldolgozott időserű politikai és művelődési kérdésekről tájékoztattott. 1948. augusztus – 1950. április között a Művészet- és Tájékoztatásügyi (1949. júliustól Művészetügyi) Minisztérium felügyelete alatt jelent meg; 1951. február–december között a Kulturális Intézmények Bizottságának folyóirataként a tömegkultúra irányítására szánták. 1950-től a Román Népköztársaság Minisztertanácsa mellett működő Kulturális Intézmények Bizottsága adta ki; 1953 decemberétől a Művelődésügyi Minisztérium kulturális intézmények vezérigazgatósága; 1956 áprilisában a Művelődésügyi Minisztérium.²² A lapon nincs feltüntetve a szerkesztőség neve. Tartalmát tekintve elsősorban a széles kulturális tevékenységek bemutatására volt hivatott, de a Művelődési Házakban szervezett olvasókörokról és könyvtáralapítási kezdeményezésekről is rendszeresen tudósított.

Művelődés (1956–)

1956. május (9. évf. 5. sz.) – 1985. december (38. évf. 12.) között a Művelődésügyi Minisztérium (1957 májusától az Oktatás- és Művelődésügyi Minisztérium) adta ki. 1960. januártól az Oktatás és Művelődésügyi Minisztérium és a Román Népköztársaság Országos Szakszervezeti Tanácsának (1960. májustól Szakszervezeti Központ) havonta megjelenő folyóirata; 1962. szeptembertől a Művelődés- és Művészetügyi Állami Bizottság; 1971. októbertől a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata. 1980. aug./szept. – 1985. decembere közt a Megéneklünk Románia Országos Fesztivál folyóirata, melyet a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács adott ki.²³ A Művelődés megjelenése 1985. december (38. évf. 12. sz.) – 1990. január (39. évf. 1. sz.) között szünetelt, helyette a Cîntarea României (Megéneklünk Románia) című folyóiratban jelent meg Műhely címmel 16 oldal.²⁴ A romániai magyar szellemi élet mindeneként számon tartott folyóirat továbbéléséhez bizonyára hozzájárult, hogy az utolsó tíz

²⁰Mészáros József: Szakfolyóirat – a nagyközönségnek. A Hét 1971/21. 4.

²¹Előbb Művelődési Útmutató (1948–1956), majd 1956-tól napjainkig Művelődés – közművelődési folyóirat. Megjelenik Kolozsváron.

²²Kuszálík Péter: *i. m.* (1. jegyz.) 1996. 428. cikk. 135–136.

²³Kuszálík Péter: *i. m.* (1. jegyz.) 1996. 428. cikk. 135–136.

²⁴Kuszálík Péter: *A romániai magyar sajtó 1989 után*. Teleki László Alapítvány, Bp. 2001. 511. cikk. 196.

évfolyam repertóriumát²⁵ 1989-ben közreadta a József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára. A repertórium igen jó lehetőséget nyújt azok számára, akik a romániai magyarság kulturális életéről, annak közelmúltjáról vagy régebbi hagyományairól kívánnak tájékozódni. Fontos segédeszköz azonban az egyéb témákban érdeklődők számára is. A lap ugyanis nemcsak a különböző művelődési mozgalmakkal (műkedvelő színjátszás, táncházmozgalom stb.) és intézményekkel (művelődési otthon, könyvtár, múzeum) foglalkozott, hanem teret adott a tudományos közleményeknek is. Ezek a magas színvonalú ismeretterjesztés ürügyén megjelent írások elsősorban a helytörténet, a néprajz, a tudománytörténet kutatói számára jelentenek fontos forrásmunkákat. A repertórium a lapban közreadott cikkeket megjelenésük sorrendjében írja le. Ezt követi a névmutató (amely a cikkek szerzőit sorolja fel), majd az egyéb neveket közlő, a tartalmi feltárás sok szempontú lehetőségeit megvalósító 80 lapos tárgymutató. Ez utóbbiból könnyen kideríthető, hogy tíz év alatt mintegy negyven könyvtári vonatkozású publikáció látott napvilágot a lapban, nem számítva a Könyvtár című, jóval korábban megszüntetett mellékletben közölt írásokat.²⁶

A bukaresti szerkesztőség mellett hamarosan megalakult a kolozsvári és csíkszeredai főszerkesztőség is (1990 februárja, ill. márciusa). 1991 júliusában a lap életében változás áll be: Kolozsvárra költözik a szerkesztőség, az Erdélyi Múzeum-Egyesület főtéri házába; Szabó Zsolt személyében új főszerkesztőt neveznek ki; Mezei József főszerkesztő-helyettes lesz; Gagy József és Horváth Arany főmunkatárs; Kassay Miklós és R. László Ferenc az olvasó-szerkesztők.

Az indulásnál jelen lévő munkatársak továbbra is teljes létszámban a lap munkatársai: Lévai K. Zsuzsa, Magyar Vincze Enikő, Szőke Magdolna, Lakó Attila, Winter Péter.

A Művelődés továbbra is folytatja a többirányú tájékoztatást. Hűséggel szolgálja a művelődés iskolai és iskolán kívüli ügyét. Az állandó rovatok (Vadrózsák, Enciklopédia, Kórusaink történetéből, Könyvtár²⁷ stb.) biztosítják a folyamatosságot. A maga nemében továbbra is egyedülálló a lap a témák sokfélesége, változatossága tekintetében.²⁸ Mindegyik lapszám tartalmaz könyvtárral foglalkozó írásokat, tehát a könyvtárügy is jelentőségének megfelelő helyet kapott a folyóiratban.²⁹ De térjünk vissza a Művelődés mellékletére, a Könyvtárra.

Könyvtár (1974–1985)

A lap tulajdonképpen a megszűnt Könyvtári Szemle szerepét vette át. Negyedévenként 32 oldalas terjedelemben jelent meg, előbb, 1974-től, utóbb, 1985-ig rovatként volt jelen a Művelődésben.

²⁵Saliga Zsuzsanna (összeáll.): *Művelődés 1976–1985*. Repertórium. Szeged. 1989. JATE. = URL: <http://muvelodes2.adatbank.transindex.ro/?a=repertoriumrol>

²⁶Arató Antal: *A „Művelődés”-ről és a romániai magyar könyvtárakról*. Könyvtáros 1991. 3. sz. 168–169.

²⁷Volt olyan lapszám, amelyben a Könyvtár rovatcím alatt nem könyvtárral kapcsolatos anyag jelent meg. Pl. *Művelődés* 1976/4. sz.

²⁸Szabó Pálné: *Művelődés 1990–1991*. Repertórium. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. (Szakdolgozat) Szeged. 1997.

²⁹Arató Antal: *i. m.* (26. jegyz.)

Kitartó küzdelem árán sikerült Balogh Józsefnek kiharcolnia, hogy 1977-től, ha teljes önállóságát nem is nyerhette vissza, de ismét külön fűzött és számozott negyedévi mellékletként jelent meg 1977–1982 között Mezei József szerkesztésében. 1984-től már sötét felhők gyülekeztek a Művelődés egén is: a román kulturális forradalom jegyében fogant Megéneklünk Románia fesztivál folyóiratává süllyedt, így vele együtt haldoklott az 1985-ös decemberi, utolsó számig, Könyvtár rovatként a Művelődésben. Ettől kezdve a román lap Erdélyben terjesztett példányaiban 8–16 lapnyi, irodalminak nevezett, olykor versként tördelt kultúrforradalmi propagandaanyagot közöltek egészen a '89-es decemberi forradalomig.³⁰

Könyvesház (1991–)

1989 után a Művelődési Minisztérium határozatot hozott mind a Revista bibliotecilor, mind a Könyvtár újraindításáról. Mindkét folyóirat régi gárdája fokozott lelkesedéssel vetette bele magát a lapszerkesztésbe, és 1991-ben Kolozsváron megjelent a Könyvesház 1991. (1. évf. 1. sz.) – 1993/1994. (3/4. évf. sz.n.). A következő négy lapszám Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda közös kiadásban jelent meg 1996. április (6. évf. 1. sz.) – 1996. december (6. évf. 4. sz.) között, majd ezt követően újra Kolozsváron. Megjelenési gyakorisága szinte évente változott: 1991–1992: félévenként; 1993–1994: egyszer, összevont szám; 1995: szünetelt; 1996-tól: negyedévente; 2002-től: egyszer, összevont szám; 2006–2007: egyszer, összevont szám.

Főszerkesztők: Balogh József (1991. 1. sz.), Szabó Zsolt (1991. 2. sz. – 2007).³¹

„Tudatában vagyunk: nehéz fába vágtuk a fejszét. Csaknem két évtizedes kényszerű szünet után szeretnénk újra könyves folyóirathoz juttatni a romániai magyar művelődési élet valamenyi érdekelt képviselőjét, író, műfordítót, könyvkiadót, grafikusművészt, könyvtárost, könyvterjesztőt, bibliográfust, szakíró, lelkipásztort, antikváriust és bibliofil, fizikai és szellemi dolgozót, fiatalot és felnőttet, tehát mindazokat, akiknek létszükséglete a könyv és akik igénylik a tájékoztatás immár nélkülözhetetlen, hagyományos és modern eszközét” – írja Balogh József a Könyvesház 1999/1-es számában. Az egyik legkitartóbb munkatárs, az ex libris gyűjtő, művészeti és könyves szakíró, bibliográfus Gábor Dénes visszaemlékezése szerint neki hídszerep jutott osztályrészül, hiszen hosszú évek alatt külső munkatársként egyformán szoros szálakkal kötődött mind a Művelődéshez, mind a Könyvtári Szemléhez. Amikor tehát a Könyvesház címmel újjáalakult könyvtáros szaklap szerkesztőségébe nyert meghívást, nagy lelkesedéssel fogott hozzá Balogh Józseffel az alapok újbóli lerakásához. Nem csak rajtuk múltott, hogy a valóság a megálmodottnál halványabbra sikerült, s mire 1991-ben az első Könyvesház-szám megjelenhetett, már ismét csak a Művelődés mellékleteként és a negyedévi időszakosságot fél-évre cserélve állhatott hűséges olvasói elé. A kezdeti eufória után jött a hideg zuhany: az állami nyomdák elzárkóztak a kis példányszámú folyóiratok szedése-nyomása elől. Nem voltak hajlandók az állami kiadókkal szembeni szerződéses kötelezettségeiket sem teljesíteni. A nívótlan, magánkézben levő lapokat részesítették előnyben, amelyek tulajdonosai kenőpénzekkel csaptak le a nyomdákra, ezáltal gyors iramban verték fel a nyomdai előállítás költségeit. De nem kedvezett az irodalmi, művelődési lapoknak, folyóiratoknak az állami lapterjesztő vállalat és a

³⁰Szabó Zsolt: *i. m.* (2. jegyz.) 2007. febr. 28–29.

³¹Kuszálík Péter: *i. m.* (24. jegyz.) 2001. 423. cikk. 177.

posta sem. A kormányzat gazdaságpolitikája, a papír árának ismételt drágítása, a nyomdai költségek növekedése, valamint az életszínvonal csökkenése, a pénz vásárlóerejének felhígulása, a munkanélküliség és a politikai életben tapasztalható szélsőséges törekvések, a közhangulat leromlása semmiképp sem volt kedvező egy újabb, a könyv világával foglalkozó nemzetiségi folyóirat megjelenítéséhez.³²

A Művelődés szerkesztősége úgy határozott, hogy az EMKE Könyvtári Szakosztályának segítségét kérve végszükség esetén állami támogatás nélkül is megjeleneti a lapot, mégpedig (kiugorva az 1995-ös évet, de menet közben pótolni szándékozva azt az űrt is) negyedévenkénti rendszerességgel. „Számítunk ugyanakkor a Romániai Magyar Könyves Céh érdekközösségen alapuló támogatására is. A lap arcélét kicsit újragondolva, a legfőbb törekvésünk, hogy tájékoztatást nyújtsunk a könyvek »fogyasztóinak« az olvasási és könyvbeszerzési lehetőségekről, a könyvtárak életéről. Hírt adunk írói műhelyekről, kiadók, nyomdák és könyvüzletek aktuális helyzetéről. És szeretnénk kitekinteni a Kárpát-medence magyar közösségeinek hasonló problematikájára is, hisz a magyar könyv bárhol születik és él, mindannyiunk érdeklődésének közös tárgya” – írták a szerkesztők.³³

Az egyik legnagyobb gondot a lap tartalmának összeállításában az anyagok begyűjtése okozta. Habár az évente megrendezett Romániai Magyar Könyvtárosok Vándorgyűlésén a lap szerkesztői rendszeresen kérték a könyvtárosokat, hogy küldjenek cikket, beszámolót, tájékoztatót könyvtárukról, tevékenységükről, az anyag nagyon lassan gyűlt, és a folyóirat könyvtári lap helyett egyre inkább művelődési lappá alakult. Mikulás Gábor információs tanácsadó úgy jellemezte a lapot – és ezzel együtt a romániai magyar könyvtárügyre is utalt –, hogy megfontolandó az értékmegőrzés elé helyezni az értékkeresztést, legyen benne jövőre vonatkozó elképzelés, terv, amit be tudna mutatni, és melyre később vissza lehet tekinteni. Sente Ferenc is hasonló gondolatokat fogalmazott meg: „Gondozni kell a lapot! Sok-sok rimánkodás a szerkesztőségnek, »írjanak cikket«, sőt küldjék is el időre.” Továbbá javasolja, hogy „év végére jelentessenek meg egy Könyvesház kalendáriumot, abban elférne mindaz a szellemi kincs, ami a szerkesztők asztalfiókjában rekedt a szűk esztendőben. A megújult lap tartalmában is dicséretes: sok hasznos felvilágosítást tartalmaz az erdélyi könyves vállalkozásokról, törekvéseikről, gondjaikról. A könyvtárakról szóló hírek »kevesecske és öregecske« – kezdetnek jó, hogy máris vannak Vajdaságból átvett hírek is, de hol a többi magyar vidék? Hol Erdély? Mielőbb meg kell alakulnia a lap körüli levelezői hálózatnak. A Kárpát-medence minden tájáról érkeznek írások könyvekről, könyves eseményekről, könyvtári életéről, olvasóköri működéséről.” Néhány lelkes könyvtárostárral előfizetőket és hirdetőket szerveznek a Könyvesháznak. „Erdélyt és a többi magyarlakta román vidéket rátok hagyjuk. Az EMKE Könyvtári szakosztályában sejtek akkora erőt, hogy lelkesíteni tudjon könyvtárosok mellett tanítókat, papokat, más értelmiségieket, hogy szóljanak és tegyenek a magyar művelődés érdekében azzal, hogy terjesztik a Könyvesházat. Szeptemberig fel kellene állnia a lapot szellemileg támogató csoportnak. Lehetséges?”³⁴ A kérdés azóta is nyitott...

Volt közben egy kis szünet, amikor előbb még azonos címmel, Könyvesházként 1996-ban a csíkszeredai Pro Print és Pallas-Akadémia könyvkiadó, illetve a Corvina Könyvesház adta ki

³²Balogh József: *Kinek épül a Könyvesház?* Könyvesház 1991. 1. sz. 1.

³³*Új nekifutás elé.* Könyvesház 1996. ápr. 1. sz. 3.

³⁴Sente Ferenc: *Nyílt levél Kiss Jenő íg. úrnak, ... abból az alkalmából, hogy újjászületett a Könyvesház.* Könyvesház (6.) 1996. júl. 2. sz. 7.

a lapot, majd Könyvjelző címmel 1997-ben folytatták a kéthavonkénti megjelenést³⁵ 1997. jan./febr. (1. évf. 1. sz.) – 1997. máj./jún. (1. évf. 3. sz.) között. Habár sajtótörténeti szempontból úgy jelenítik meg, hogy a Könyvesház szerepét vette át, a lapon ez áll: Romániai magyar könyvszemle, a romániai magyar könyvkiadók, könyvkereskedők és könyvbarátok lapja. Felelős szerkesztője Simon Attila. Kiadja a Corvina Könyvposta Kájoni Kiadója.³⁶ Simon Attilának a lapszám első számában közreadott cikke rávilágít arra, hogyan próbálták a lapot mégis életben tartani. A Művelődés mellékleteként esetlegesen megjelenő Könyvesházat 1996 márciusától Kiss Jenő, az EMKE Könyvtári Szakosztályának elnöke támasztotta fel, s vállalásának megfelelően jelentetett meg 1996-ban 4 számot. Hogy a lap belátható időn belül ne bukjon meg, a költségeket az EMKE Könyvtári Szakosztálya és a Romániai Magyar Könyves Céh (RMKC) közösen vállalta magára. Előbbi szervezet részéről semmilyen hivatalos állásfoglalás nem született. Az RMKC 1996 végén (elvileg) vállalta bizonyos oldalszám (lapszámonként 8 oldal) költségeinek fedezését. A Művelődés főszerkesztője, Szabó Zsolt a Könyvesházat a Művelődés laptestébe szerette volna beolvasztani, 16 oldalas terjedelemben. Ugyanakkor felmerült annak a lehetősége is, hogy a lapot egy erős szakmai szereplő adja ki üzleti vállalkozásként. Elsőként a csíkszeredai Corvina Könyvposta jelentkezett. Erre együttműködési alternatívák születtek, és választás elé került a lap szerkesztősége: vagy marad minden a régiben, azaz labilis anyagi helyzettel próbálják megjelentetni a lapot, vagy pedig vállalkozásként kezelik; vagy marad a szűk rétegnek szóló tartalom, vagy pedig figyelembe veszik az olvasók igényeit is; vagy 1000-1200 példányban jelenik meg, vagy ennek többszörösére emelik a lapszámot. A Corvina Könyvposta az utóbbiak mellett döntött. Februártól kéthavi rendszerességgel Csíkszeredától Bukarestig, Aradig, Nagybanyáig Könyvjelző címmel egy új lap jutott el a könyvbarátokhoz, de benne valószínűleg a '96-os Könyvesház megújulásra való törekvéseinek eredményét fedezi fel az olvasó.³⁷

Újabb egy év szünet után, 1999-től ismét Könyvesházként és ismét a Romániai Magyar Könyvtárosok Egyesülete különböző pályázatokból nyert támogatásaiból évente két számot, olykor kis késéssel, de megjelentet a Művelődés. „Megpróbálunk lépést tartani a felmerülő újabb igényekkel is. Olvasóink elsősorban a székelyföldi magyar könyvtárosok, visszajelzéseik biztatóak, anyagi létünk bizonytalanságait bizakodással, szervezési újításokkal próbáljuk áthidalni. Amíg lehet, ahogy lehet” – írja a főszerkesztő Szabó Zsolt. A Könyvesház küllemében is utal a Művelődéshez való tartozásra, nemcsak azért, mert alcímszerűen föltünteti, hogy a Művelődés melléklete, de azáltal is, hogy borítójának megtervezője ugyanaz a Deák Ferenc grafikusművész, aki a Művelődés megújódott címlapját is tervezte.³⁸

2003-ban az Illyefalván megtartott vándorgyűlés végén, az egyesületi ügyek megbeszélésakor felmerült egy gyakrabban jelentkező könyvtári szaklap kiadásának igénye. A Művelődés mellékleteként megjelenő Könyvesház ugyanis a szakmai igényeket csak részben elégíti ki, hisz évente egyszer jelenik meg, ezért inkább könyvtártörténeti írásközlésre alkalmas, ami természetesen továbbra is nagyon fontos. Akkor e kérdés függőben maradt, elsősorban az anyagiak miatt. Sok könyvtárost azonban továbbra is foglalkoztatott a gondolat, hogy gyakrabban megjelenő szaksajtója legyen a romániai magyar könyvtárosoknak.

³⁵Szabó Zsolt: *i.m.* (2. jegyz.) 2007. febr. 28–29.

³⁶Kuszálík Péter: *i.m.* (24. jegyz.) 2001. 424. cikk. 177.

³⁷Simon Attila: *Könyvesház*. Könyvjelző 1997. jan.–febr. 3.

³⁸Szabó Zsolt: *i.m.* (2. jegyz.) 2007. febr. 28–29.

Mivel a könyvtár az információs társadalom egyik alapvető intézménye, elvárando követelmény, hogy munkatársai rendelkezzenek olyan napi információkkal, amelyek a körülöttünk zajló szakmai, politikai vagy társadalmi vonatkozású eseményekről adnak hírt. Nagyon fontos a szakmán belüli kommunikáció, bizonyítja ezt az RMKE elektronikus levelezőlistája is, ahol számos kérdést lehet megvitatni. De e két pólus, a Könyvesház és az RMKE-lista között szakadék tátongott, melyet egy legalább havonta megjelenő könyvtárosi szaklap hidalt volna át. Végül is ez a szakadék egyre kisebbedni látszik azáltal, hogy sikerült létrehozni egy elektronikus hírlevelet, amely ha nem is kimondottan a szakmai tudás és ismeret bővítését tekinti feladatának, de a szakmai előrehaladásban mindenképp jelentős szerepe van.

ReMeK-e-hírlevél (2006. szeptember –)

Mint minden lapnak, ennek is története van. 2006. augusztus 4-én Kézdivásárhelyen maroknyi könyvtáros találkozott a Báró Wesselényi Miklós Városi Könyvtárban, hogy meghallgassa Mikulás Gábor Bizalomépítés szolgáltatásfejlesztéssel című előadását. Az itt felvetett témák, valamint az azok kapcsán született hozzászólások és – nem utolsósorban – a szünetekben folytatott hasznos információcserék, beszélgetések alkalmával hangzott el többször a javaslat, hogy legyen a könyvtárosoknak saját szakmai lapjuk. Mivel legfőbb akadály a pénzforrások hiánya volt, olyan megoldást kellett választani, amely kevés anyagi alapot igényel: az elektronikus formát. Olyan lapot kellett létrehozni, amely elsősorban a könyvtárosokról, könyvtárosoknak szól. Amely tájékoztat a különböző könyvtárakban zajló eseményekről, szakmai rendezvényekről, hasznosítható információkat szolgáltat könyvtáraknak és könyvtárosoknak egyaránt.

Ezen a tanácskozáson felmerült, hogy a lap nyomtatott formában jelenjen meg, hisz nagyon sok könyvtárban – főleg községekben – nincs internethozzáférés, de amikor az érveket és ellenérveket felsorakoztattuk, anyagiak miatt el kellett vetni az ötletet. Amint utólag megtudtuk, a sepsiszentgyörgyi megyei könyvtár megoldotta, hogy a lap Kovászna megyében eljusson azokba a könyvtárakba is, ahol nincs internethozzáférés: kinyomtatnak minden lapszámot, és elküldik a könyvtárakba.

2006. szeptember 1-jén megjelent az első lapszám ReMeK-e-hírlap címmel. A lap két munkatárssal indult: Bákai Magdolna gyergyószentmiklósi és Vántsa Judit kézdivásárhelyi könyvtárvezetők vállalták a szerkesztést és a terjesztést. A harmadik lapszámtól a csapat kiegészült még egy szerkesztővel, Kelemen Katalinnal, a Csíkszeredai Megyei Könyvtár könyvtárosával. Több alkalommal jelent meg felhívás az RMKE levelezőlistán is, hogy a lap szerkesztőket keres, de sajnos nem vonzott senkit az önkéntes, szabadidőben, fizetés nélkül végzendő feladat. 2007 októberében a szerkesztőségétől megvált Vántsa Judit (továbbra is besegít a háttér munkákba, főleg a megrendelők toborzásában), így újra két szerkesztője maradt a lapnak 2008 márciusáig, amikortól Tóth-Wagner Anikóval és Hubbes László-Attilával, a sepsiszentgyörgyi Bod Péter Megyei Könyvtár munkatársaival kiegészült a csapat. A visszajelzések és a növekvő megrendelések tanúsága szerint a lap egyre népszerűbb, mivel több olyan információt is közöl, amely a közkönyvtárak fejlődését szolgálja. Beszámol a pályázati kiírásokról, a romániai és a magyarországi könyvtáros egyesületek híreiről, rendezvényekről. Mivel a szerkesztők székelyföldiek, néhány olvasó hiányolta, hogy a lapban elsősorban székelyföldi könyvtárakról szóló hírek vannak, míg a szórványvidékről szinte semmi. Ezért a szerkesztők több alkalommal is

felhívást intéztek az RMKE-levelezőlistán keresztül a könyvtárosokhoz, hogy küldjenek híreket, beszámolókat könyvtáraikról, azonban ezeknek a híreknek nagy része továbbra is a Székelyföldről érkezik. Ugorjunk vissza néhány gondolat erejéig a lap indulásának körülményeihez.

2006 augusztusában a szerkesztők javaslatot kértek a könyvtárosoktól az RMKE-levelezőlistán a hírlap nevére, így a hozzászólások alapján jutottak el a ReMeK-e-hírlap elnevezéshez, melynek kiemelt betűi a romániai magyar könyvtárosokra utalnak. 2006 decemberében a lap olvasóinak visszajelzései alapján a szerkesztők úgy döntöttek, hogy a lap nevén változtatni kellene, mivel a hírlevél kifejezés jobban illik, akár a tartalmi, akár a terjesztési szempontokat veszünk figyelembe. Így a 2007. januári lapszám ReMeK-e-hírlevél címmel jelent meg. A hírlevél minden hónap első munkanapján jelenik meg, terjesztésére egy levelezőlistát hoztak létre. Ez a lista csak a lap terjesztésére szolgál, hisz a kapcsolattartásra, levelezésre ott van az RMKE-levelezőlista.

A megjelent lapok archiválása is felmerült, amikor Moldován István 2007 októberében felajánlotta, hogy archiválná a lapszámokat a Magyar Elektronikus Könyvtárban. A hírek nagyon örültek a szerkesztők, hisz nemcsak a régebbi lapszámokhoz lehet így hozzáférni, hanem szélesebb olvasói réteg szerezhet tudomást a romániai magyar könyvtáros társadalomról.³⁹ Jelenleg minden lapszám megtalálható az Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázisban a következő link alatt: <http://epa.oszk.hu/html/vgi/boritolapuj.phtml?id=01260>

Jelenleg a romániai magyar nyomtatott könyvtári szaksajtó léte bizonytalan. A Könyvesház megjelenése kérdéses, hisz a legutolsó, 2006–2007-es összevont szám 2008-ban jelent meg, így a 2005–2006-ban írt cikkek csak a történelmet gazdagítják. Amibe most kapaszkodhatunk, az a ReMeK-e-hírlevél. Kérdés azonban, hogy kívánják-e a romániai magyar könyvtárosok vagy szervezetük a belső és külső szakmai nyilvánosságot annyira, hogy ezért intézkedéseket hozzanak, időt és pénzt fordítsanak például elektronikus hír- és dokumentumtár létrehozására vagy akár nyomtatott szaklapra.

³⁹Vántsa Judit: *ReMeK-e-hírlap. A romániai magyar könyvtárosok elektronikus hírlevelének bemutatása*. Könyvesház 2006–2007. 1–2. sz. 48–50.

Killyéni András

A magas géptől a roverig

A kerékpározás megjelenésének története Kolozsváron

Sport- és közlekedési eszközként a kerékpár napjainkban nem hiányzik a városok, falvak utcáiról, útjairól. A kerékpár múltját közel száz éve kutatják, története pedig hálás téma, hiszen rengeteg érdekesség került és kerül elő múltjából.

Nekünk, kolozsváriaknak sem kell szégyenkeznünk, hogy e történethez nincs mit hozzáadnunk: városunkban a biciklizésnek százhusz éves története van. Már az 1880-as évek elején megjelentek Kolozsvár utcáin az első „vasparipák”, nem sokkal később már különböző versenyeket rendeztek mind országúton, mind kerékpárpályán. Dolgozatom célja a kolozsvári kerékpározás megjelenésének bemutatása: kik révén honosodott meg ez a sport, milyen versenyeket rendeztek városunkban, kik forgalmaztak és milyen kerékpárokat.

A kerékpár feltalálása

A kerékpár története 1817-ben kezdődik, amikor Karl Friedrich Drais német báró bemutatta az általa feltalált kétkerekű futókereket, amelyet azóta a kerékpár őseként tartanak számon. A fából készült „ló nélküli utazógép” nem volt más, mit két kerék, amely közül az első irányítható volt, egy ülőke, a szerkezetet pedig lábbal kellett hajtani. A találmány nagy sikernek örvendett, elsősorban azért, mert sokkal gyorsabb volt az akkori közlekedési eszközöknél, így a négyórás postautat meg lehetett tenni rajta egy óra alatt.¹

Drais találmánya sikere ellenére nem terjedt el, fejlesztésekre volt még szükség ahhoz, hogy hasonló jellegű szerkezet a közlekedésben használható legyen. Az első lépést e fejlődésben a skót Kirkpatrick MacMillan emelőkaros pedáljai jelentették (1839), amelyekkel megnőtt a sebesség is, emellett a hajtáshoz már nem kellett a lábat a földre tenni.

Az 1860-as években kialakul a modern kerékpár: a francia Ernest Michaux pedált szerelt az első kerékre amelynek átmérőjét is megnövelte. Találmányát az 1867-es viláagiállításán mutatta be. A gép fémvázaz és gumikerekes volt (tömör gumi), és velocipéd néven terjedt el. A velocipéd gyors elterjedéséhez hozzájárult a kerékpárversenyek szervezése, amelyek 1868-ra már a hölgyek körében is igen népszerűek lettek.²

1869-től az egyre nagyobb első kerekű velocipédek terjednek el, az 1870-es években pedig megjelenik a hajtólánc és a golyóscsapágy is. A nagy kerekű kerékpárok hirtelen népszerűsége ellenére, elsősorban a bukások miatt, 1879-ben megszületett az egyforma kerekű rover kerékpár, amely már sokkal nagyobb közlekedési biztonságot nyújtott. A bicikli fejlődéséhez és tökéletesítéséhez hozzájárult John Dunlop légtömölős abroncsa, amellyel a kerékpározás már sokkal kényelmesebb lett, így a 20. századra megszületett a ma is használt modern kerékpár.³

¹ Walter Umminger: *A sport krónikája*. Officina Nova, Bp. 1922. 114.

²I. m. 146.

³Az *elsőkrónikája*. Találmányok, felfedezések. Magyar Könyvklub, Bp. 120–121.

Kolozsvári kerékpáros magas gépen (1890)

A magas gép és a rover

Az 1870-es évektől Európában és Angliában is elterjedt a magas gép: ennek a típusnak az első kereke akár a másfél méteres átmérőt is elérte, míg hátsó kereke jóval kisebb volt. Dr. Istvánffi Gyula, a kolozsvári kerékpározás kiemelkedő alakja, aki az első magyar nyelvű kerékpáros-könyvet írta, 1877-től számította a magas gép korszakát. Ezt a kerékpárt nagyon könnyen lehetett hajtani, emellett nehezen romlott el, könnyen lehetett szállítani. Nagy hátránya épp magasságából eredt: nagyokat lehetett esni róla, a kerékpáros súlyosan megsérülhetett, emellett nagyon nehezen lehetett fel- és leszállni róla, és a megállás is nehézkes volt.⁴

A magas gép után 1880-tól következett a rover kerékpár, más néven a biztonsági kerékpár, amelynek két kereke egyforma volt. Az angol Tangent & Coventry Tricycle Co. gyártotta először. Amikor megjelent, senki sem vette komolyan, előnyei miatt azonban néhány év alatt teljesen kiszorította a magas kerekű kerékpárt.⁵ A biztonsági kerékpár gyorsabb volt a magas típusúnál, nem rázott annyira, és kitűnően lehetett hegyre hajtani vele. Előnyei miatt a mai napig használják.

Kerékpározók a Kolozsvári Atlétikai Clubban

A kolozsvári kerékpáros élet kezdeteiről Kuskó István, az 1880-as évek sporttörténésze, sportagitátora jegyzett fel néhány fontos adatot. „A kerékpár föltalálásában a magyar leleményesség nagy buzgalmat fejtett ki. Dr. Brassai Sámuel világhírű tudós írása szerint az öreg Bolyai összeállított egy triciklit, s a 19. század elején ezzel és ezen zónázott Marosvásárhelytől Bonyháig. Le van ez írva a Kolozsvárt megjelent K. Közlöny 1888. márc. 31-i számában Kuskó István tollából. Brassai Különben Borbély György főgimnáziumi tanár előtt is megerősítette az állítást.

Drais bárónak a találmányához hasonló 4 kerekű járművet Szutor Bálint mezőtúri kerékpárt is készített. Túrról Szarvasra két óra alatt ment vele s aznap vissza is tért, mint Deáky

⁴Dr. Istvánffi Gyula: *A kerékpárosság kézikönyve*. Kertész József nyomdája, Bp. 1894. 23–24.

⁵Uo. 20.

Albert Baloldal c. lapja 1875. aug. 26-i száma erősíti. E lap már a velocipéd nevet használja... Kolozsvárt Magyarutca 51. szám alatt Hermann Gyula kerekes mester állított össze saját találmányú kerékpárt. Velocipédezett is vele, mint Kőrösy József tornatanár mondja.”⁶

Láthatjuk tehát, hogy a biciklizés Kolozsváron is komoly hagyománnyal rendelkezett. A sportág fénykorát az 1880-as évek közepén érte el, nem sokkal budapesti népszerűvé válása után. Kuskó István is szemtanúja volt a furcsa járgány első budapesti megjelenésének. „E sorok írója is akkor és ott látta először e szárnyas kerekeket. A rendőrök kinyilatkoztatták, hogy »A váczi-utczában nem szabad veloccipázni.«”⁷

1883-ban Tutsek Sándor jogász a Kolozsvár–Dés utat biciklin tette meg, dr. Istvánffy Gyula és Bartha Gergely pedig nagy feltűnést keltettek, amikor biciklin mentek ki a sétátra. Később Jancsó Lajos is gyakran biciklizett nagy kerekű biciklijén, s így a biciklizés lassan elterjedt a kolozsvári atléták körében, akik ekkor már igényt tartottak a szervezett versenyésre is.

1887-ben megalakult a Kolozsvári Atlétikai Club bicikliköre, mely lefektette azokat a szabályokat, melyeket e sport üzöi kötelesek voltak betartani. A KAC keretében működő Bicycle Club szabályzata kimondta: „megköveteli a klub kerékpározóitól, hogy a kerékpározás megtanulása után, mielőtt nyilvános helyeken s utakon futtatnának, a kormányzásban és hajtásban a megkívántató gyakorlati jártasságról vizsgát tegyenek. Rendszeres oktatás történik a klubban a kerékpározásból a kezdőknek, mely célra Albert Károly művezető ajánlta fel egyik gépjét, ki egyúttal a tanítást is vezeti.”⁸

1887-ben, a KAC őszi viadalának (melyet az egyesület Marosvásárhelyen rendezett meg) meghívottja volt Vermes Lajos, Magyarország leghíresebb kerékpárosa. Nagy ámulatot keltett a nézők körében, amikor kiderült, hogy Vermes biciklin érkezett, majd a verseny után biciklin tért haza Szabadkára. A versenyen gyönyörű bemutatót tartott, olyan gyakorlatokat végzett, melyeket az erdélyi sportrajongók addig elképzelni sem tudtak.⁹ Vermes óriási sikerén felbuzdulva a kolozsvári kerékpárosok is rákaptak a biciklis kirándulásokra. Eleinte rövidebb kirándulásokat tettek Szatmár és Bihar megyébe, majd később a Kárpátokon is átkeltek Bukovina és Bukarest felé. Ezekre a kirándulásokon a sportolók kirándulási íveket vezettek, melyek a megtett út hossza és az irány mellett az út minőségét is lejegyezték. A leghosszabb utat, 2024 km-t dr. Istvánffy Gyula tette meg.

Mádéfalvi Istvánffy Gyula botanikus, egyetemi tanár 1860. április 5-én született Kolozsváron. Kuskó István kerékpárosnak és tudósnek nevezte, hiszen már huszonegy évesen doktori címet szerzett a bonni egyetemen. 1885–87 között a münsteri porosz akadémián tanított a fiatal botanikus, de később hazatért. A botanika mellett nagyon szerette a sportot is. „Kerékpárkirándulásait kevés kivétellel tudományos kutatások céljából teszi. Erdély flórájáról szóló tudományos ismertetése szaklapokban és önálló művekben feltűnést keltett a tudományos körökben s hatása abban nyilvánult, hogy Kolozsvárról, hol mint egyetemi magántanár huzamosan működött, kinevezték Budapestre a Nemzeti Múzeum növénytári őrévé.”¹⁰

⁶Emlékkönyv dr. Haller Károly működéséről. Negyvenéves tanári jubileuma alkalmából kiadta az ünnep-rendező bizottság. Szerk. Kuskó István. Kvár 1906. 155.

⁷Uo. 156.

⁸Dr. Siklóssy László: *A magyar sport ezer éve*. III. Országos Testnevelési Tanács, Bp. 1929. 608.

⁹*A Kolozsvári Athletikai Club III. Évkönyve*. Szerk. Kuskó István. Közművelődés Irod. Int. Könyv- és Köznyomda, Kvár 1890. 40.

¹⁰Killyéni András: *A kolozsvári sportélet életrajzi gyűjteménye (1818–1918)*. Ábel Kiadó, Kvár. 2006. 71.

1889-ben a kerékpáros turizmus már versenyjellegűt öltött. A verseny tétje: ki tesz meg hosszabb utat. A győztes Borbély György lett, aki Kolozsvártól Párizsig és vissza kerékpározott. Kolozsvári sportolók által elért évi eredmények: „első Borbély György bajnok, aki 5549 kilométer utat tett meg. Második dr. Istvánffy Gyula 3475 km eredményével; bejárta Erdélynek nagyobb részét, a Királyhágón túli részeket le Orsováig, Pancsováig, Újvidékig, Szlavóniáig és a román határszélig. Harmadik Stampa Keresztély, 1389 km. Negyedik Bartha Gergely, 1367 km. Ötödik Dunky Ferenc, 1267 km. Hatodik Benke Ferenc, 950 km. Hetedik Kuskó István, 788 km. Nyolcadik Albert Károly, 529 km. Összesen 15 314 km.”¹¹

Kuskó István volt a KAC „íródeákja”, neki köszönhetjük, hogy megírta az egyesület három évkönyvét, s így a százhusz évvel ezelőtti események lejegyezve maradtak. De óriási érdeme volt Dunky Ferencnek is, Kolozsvár egyik neves fényképészének, aki megörökítette az eseményeket, s így hű képet alkothatunk a korabeli kolozsvári sportéletéről.

1889. május 20-án nagyméretű megmozdulást rendeztek a KAC kerékpározói: a kerékpárosok felvonulását. „Versenyeken és képzőművészeti körök is a nehezebb feladatokat keressük, hogy a könnyebbek megoldása ne okozzon gondot. Gépek mellett álló kerékpáros csoportképeket már láttunk hazánkban, felvonulást eredeti levél után azonban még nem. Képünk a tornavívó intézet gyakorló udvarán lett felvéve. E képpel a felvonulást s a gépek bemutatását óhajtottuk inkább elérni. Elöl a biztonsági gépek vannak, éspedig középen kétüléses (tandem) rover, a két szélén kangaroo gépek. A második sorban a magas gépek foglalnak állást.”¹²

Nem sokkal később, 1889. október 5-én a KAC biciklisei ismét versenyre keltek egymással: ezúttal hegyre fel. A versenyzők a Tanítók házától indultak, és 7 km-en keresztül hajtottak fel a Feleki-tetőre, 365 m-es szintkülönbséget teljesítve. Leszállni, megállni, a biciklit tolni nem volt szabad. A győztes Philippovich Emil volt, aki elsőként ért fel magas géppel 39 perc 9 mp alatt.

1890-ben rendezte a KAC utolsó kerékpárversenyét, a Kolozsvár–Szamosújvár és vissza útvonalon, párhuzamosan a gyaloglóversennyel. A 60 km-es távon hárman versenyeztek, Bartha Gergely győzött Borbély György és Körösy József előtt. A verseny után rövidesen a kerékpáros klub elvált a KAC-tól, a kerékpárosok pedig megalakították az első kimondottan kerékpáros egyesületet.

A Kolozsvári Kerékpáros Egylet

1890-ben a KAC-ban elhatalmasodott a belviszály, ami egy évvel később az egyesület megszűnéséhez vezetett. A kerékpárosok vezetői ezt érezték, s úgy döntöttek, hogy javasolják a biciklisek számára a kilépést az egyesületből, így jött létre a Kolozsvári Kerékpáros Egylet. Az új egyesület első elnökének dr. Istvánffy Gyulát, kapitánynak Bartha Gergelyt, titkárnak pedig Stampa Keresztélyt választották.

A fiatal egyesület 1891-ben elsősorban a KAC megmaradt szakosztályával versenyzett, és már az első nagyobb versenyen az új egyesület versenyzői kiemelkedő eredményeket értek el, s így 1892-re az összes kerékpáros az új egyesületbe tömörült. Az atlétikai egyesületben a kerékpáros csoport megszűnt, az új egyesület pedig kiadványban szögezte le célkitűzéseit: a kerékpározás

¹¹Dr. Siklóssy László: *i. m.* 609.

¹²A *Kolozsvári Athletikai Club III. Évkönyve*, 18.

előmozdítását és népszerűsítését versenyek és ünnepeles felvonulások révén, verseny- és gyakorlópálya építtetését, új tagok beszervezését, taníttatását, valamint tagjainak védelmét.¹³

1892. október elején az egylet 50 km-es versenyt rendezett. 8 versenyző indult a Feleki-tetőről 5–5 perc különbséggel, a cél Marosújvár volt, ahol Halaska Ubáld bányatanácsos és a helyi lelkes közönség várta az érkezőket. A legjobb időt Bartha Gergely érte el – 1 óra 59 perc 45 mp –, őt Dunky Ferenc és Kahle János követte.

Dr. Istvánffi Budapestre költözésével helyét az egylet élén dr. Ferencz Ákos vette át, majd 1893-ban meggyőzték dr. Haller Károly egyetemi tanárt, Kolozsvár volt polgármesterét, hogy vezesse az egyletet. Dr. Haller munkájának sikerei hamar jelentkeztek: az egyletbe egyre többen iratkoztak be, a versenyekre pedig az ország nagyobb egyesületeinek képviselői is beneveztek.

1893. október 8-án érdekes versenyt szervezett az egylet: Szilágysomlyóra három csoport versenyző érkezett. A Kolozsvárról induló csoportban Bartha Gergely győzött, aki a 120 km-t 6 óra alatt tette meg. Egy másik csoport Bánffyhunadról indult, itt a 70 km-es távot Stampa Keresztély tette meg leghamarabb, 3 óra 24 perc alatt. A Csucsáról indulók közül Lengyel Zoltán budapesti egyetemi hallgató tette meg leghamarabb a 48 km-es távot, 2 óra 26 perc alatt.¹⁴

1894-ben a kerékpáros egylet megkapta a sétatéri atlétika pályát (melyet 1889-ben készítették a KAC atlétika versenyei számára). Ez a pálya a Szamos partján volt, s komoly anyagi befektetéssel újították fel. Bartha Gergely egyleti kapitány ekképp emlékezett vissza az egylet tevékenységére: „A Kolozsvári Kerékpáros-Egylet 1892, 93. és 94. évben dr. Haller Károly elnöklété alatt rendezte legkimagaslóbb versenyeit úm. Désre, Zilahra, Csucsára, Nagyváradra, Szilágysomlyóra, később Aradra. 1895. évben dr. Haller alatt honosodtak meg a pályaversenyek, mivel csak neki köszönhető, hogy hathatós befolyásával a sétatéri 333 méteres kör- és emelt műpályát fölépíthettük circa 6000 korona költséggel, mely aszfaltos kéreggel burkoltatott s melynek belterületén volt a többféle testgyakorló pálya és tenis-grand is. Szintén az ő lelkes buzdítása- és anyagi hozzájárulásával látatott el a következő évben a pálya állandó tribünnel, »igazlátói« emelvénnyel és vetkező, illetve ledörzsölő épülettel.”

A modern, európai színvonalnak megfelelő pálya mészkőburkolatát lehengerelték és forró kátránnyal öntötték le, melyet homokkal szórtak be. A pályaavató versenyt 1894. szeptember 24-én tartották gr. Bély Ákos és br. Wesselényi Béla elnökletével. A megnyitó 2000 m-es

Stampa Keresztély, a kerékpáros egylet titkára

¹³A Kolozsvári Bicycle Club alapszabályai. Magyar Mihály nyomdája, Kvár 1888. 3.

¹⁴Dr. Siklóssy László: i. m. 609–610.

versenyen ifj. Fekete Pál győzött. A vendégek 5000 méteres versenyén első lett Modl Lajos, a Hunnia Magyar Bicycle Club versenyzője, őt Schwab Béla és Minich Jenő, a Magyar Athletikai Club versenyzői követték. Az 1000 méteres bajnoki versenyen Wiegand Rezső győzött Dunky Ferenc és Huszty Mátyás előtt. A főverseny, a 10 000 m heves küzdelmet hozott, végül Modl győzött 19 perc 38 mp-es idővel Minich és Schwab előtt.

Kuszkó István érdekes dolgokat jegyzett fel az akkori versenyekről, illetve ennek résztvevőiről: „Molnár Endre építész kitűnő tervet készített s nagy költséggel és a tagok buzgó közreműködésével olyan versenypályát létesítettek, mely Európában ritkította párját. A Kerékpáros-Egylet ez időtől kezdve emelkedett. Azonban több az egyleten kívül álló ok volt, ami megszilárdulását megakadályozta. A testi nevelés ügyét szolgáló nemes versenynek ideális körébe befurakodott az »özlet«. A pályákon versenyzők jelentek meg jó nevű fővárosi egyletek nevében, akik maguk között galíciai nyelven beszéltek, kerékpárgyáraknak álltak szolgálatában, értékes díjakat követeltek s e díjak elnyerése fölött néha már előre megállapodtak.”¹⁵

Az 1895-ös közgyűlésen dr. Czikmántory Ottó felhívta a figyelmet, hogy a „velophobok” elleni küzdelmet folytatni kell, e sportág további népszerűsítése a cél. Kik is voltak ezek a velophobok? 1895-ben a Hunnia Magyar Bicycle Club versenyén a kor legjobb magyar versenyzői nagy meglepetésre csak néhány második helyet szereztek, a versenyeket ismeretlen, többnyire magyarul nem beszélő sportolók szereztek meg. Olyan kerékpárosok indultak ezen a versenyen, akik – mint később kiderült – bicikligyárak, -kereskedések fizetett versenyzői voltak, akik győzelmükkel megbízóiknak dicsőséget, maguknak pedig szép összegeket nyertek. A „versenyző reklámon”, ahogy nevezték őket, elnyerték az amatőr versenyek díjait, ezért a rangosabb versenyeket szervező egyletek ellenlépéseket tettek velük szemben.¹⁶ Kizárni őket nem lehetett, hiszen senki sem ismerte, senki sem tudta bizonyítani profizmusukat, lehetett viszont korlátozni, hány versenyszámban indulhatnak. Így a versenyeken rendezett 6-7 versenyszám közül általában hármat zárt versenyként hirdettek meg, így ezeken csak a szervező egyesület képviselői vehettek részt.

Az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő sportból egyre többen próbálták hasznot húzni: a város adóztatni akarta a sportot, mert a bicikli közlekedési eszköz, a Sétatér Egylet le akarta bontatni a pályát, mely a vezetőket zavarta, tehetséges budapesti versenyzők pedig rejtett reklámmal szolgálták a nagy bicikligyártókat. Az egylet gondjai egyre nagyobbak lettek.

Ennek ellenére az 1896-os millenniumi kerékpárverseny nagy sikert jelentett az egyesületnek. Hat versenyszámbot rendeztek, hármat kimondottan az egyesület versenyzői számára. „A 2000 m-es megnyitó versenyben Wiegand Rezső (HMBC) lett első Hannó Artúr (PKE) és Klimkó László (MTK) előtt. A 3000 m-es vendégek versenyében a befutás sorrendje ugyancsak Wiegand, Hannó, Klimkó volt. A 2000 m-es haladók versenyében Appel Ferenc legyőzte Gy. Gaál Imrét és Keresztes Jenőt. Az 5000 m-es millenniumi főversenyben Hannó, Wiegand, Klimkó sorrendben futottak be a pestiek. A 4000 m-es zártversenyben a hölgyek díjáért Barabás Gyula küzdött sikerrel Appel Ferenc és Keresztes Jenő előtt.”¹⁷

Az egylet 1897-ben örvendett a legnagyobb népszerűségnek, akkor 127 egyleti taggal büszkélkedhetett. Közöttük a kolozsvári közélet neves személyiségeinek sorát találjuk, egyetemi

¹⁵Uo. 610.

¹⁶Uo. 601.

¹⁷Uo. 610.

Országúti kerékpárverseny résztvevői az 1890-es években

tanárok: dr. Szádeczky Lajos, dr. Meltzl Hugó, dr. Terner Adolf, ügyvédek: dr. Csaba Zoltán királyi ügyész, dr. Weisz Miksa ügyvéd, Kőváry Arthúr főszolgabíró, az arisztokrácia képviselői: gr. Lázár István, gr. Teleki Sándor, br. Mannsberg Sándor.

A kerékpáros egyesület utolsó rangos versenyét 1898 tavaszán rendezték mind országúton, mind kerékpárpályán. Az országúti verseny Alsózsukról indult, a versenyzők Désen fordultak és Kolozsvárra érkeztek meg 100 km megtétele után. A versenyt az egyik legjobb budapesti versenyző, Gilemont Ferenc nyerte, sikerének értékét növelte, hogy egy héttel korábban megnyerte a budai hegymászó versenyt is. A pályaversenyeket két nappal később rendezték a Sétatéren, ahol a tribünök megteltek, a pályán kívülről is rengetegen figyelték a versenyt. A sztárvendég pedig az MTK neves versenyzője, Greiner Frigyes volt. Greiner nagy esélyeshez méltóan versenyzett, megnyerte a megnyitó 2000 méteres, majd a vendégek számára kiírt 3000 méteres versenyt. A gyermekek 1000 méteres versenyén br. Wesselényi István, az „árvízi hajós” br. Wesselényi Miklós unokája győzött. Ezután következett a 5000 méteres főverseny, ahol Greiner legyőzte Kolozsvár leghíresebb kerékpárosát, a fiatal Appel Ferencet. A művészi versenyen Muskát gyönyörű produkcióval győzött, de a második helyezett fiatal br. Wesselényi Istvánt is hosszasan tapsolták parádés produkciója után. Ezen a versenyen rendeztek először tandem versenyt is (kétszemélyes kerékpár), itt a Greiner–Szakula páros új magyar rekordidővel győzött. Az utolsó, 5000 méteres nyílt verseny során a kolozsvári kedvenc Appel és az MTK-s Greiner óriási csatát vívott, végül a kolozsvári kerékpáros győzött a nézők nagy örömeire.¹⁸

A lelkes ifjúság Appel győzelme után befutott a pályára, a versenyzőt a vállára kapta, és a tribünök előtt körbevették, hősként ünnepelték. A fiatal sportolóról, aki a Kereskedelmi Akadémia diákja volt, az intézet igazgatója a következőket írta az évkönyvbe: a két ezüst és

¹⁸Ellenzék 1898. április 5. 3.

három bronzérmert szerzett sportoló, aki elnyerte a kolozsvári hölgyek különdíját is, „derekasan sporthírt szerzett intézetünknek”.¹⁹

Kerékpár-forgalmazók

A kerékpárok magas árai miatt az 1880-as években még kevesen vásároltak ilyen közlekedési eszközt. Ez volt az egyik oka, amiért a városi polgárok „furcsa szemmel” figyelték és különcöknek tartották a kerékpárosokat. 1887-ben Kolozsvár 30 000 lakosának 12 kerékpárja volt, 1897-ben a 45 000 lakos közül már több mint ezernek volt kerékpárja. Ennek egyik oka, hogy az 1890-es évek végére a kerékpár már tömegcikk lett.

Városunkban a kerékpárok mindig nagyon drágák voltak, ezért 1898-ban a kerékpáros egyesület ajánlotta a tagoknak, hogy a kerékpárgyártóktól közvetlenül vásároljanak, vagy többen összeállva Amerikából rendeljenek biciklit maguknak. 1898-ban egy „vagyont”, 200–300 forintot fizetett ki Kolozsváron a vevő, ha kerékpárt vásárolt, ezért pedig egy gyenge minőségű, többnyire osztrák gyártmányú kerékpárt vehetett. Az egyesület ajánlata az alábbi volt: ha összegyűl egy minimum 10 darabos rendelés, akkor érdemes Amerikából hozatni, hiszen ott már 10–15 dollárért (kb. 50 forintért) tartós, jó minőségű kerékpárt lehetett beszerezni. Ehhez hozzájárult 60 forint szállítási és vámdíj, 40 ft kereskedelmi adó, 6 ft összeszerelési díj, így 156 forintért kiváló minőségű kerékpárt lehetett vásárolni.²⁰

De kik voltak ezek a „kupecek” városunkban, és milyen áron árulták a kerékpárokat? Kolozsváron három kerékpár-forgalmazó üzletéből lehetett vásárolni a 19. század végén: Bernáth Ede Sándor üzlete a Széchenyi téren volt a Szamos-híd lábánál, Grosz Frigyes üzlete a Főtéren, míg a Tauffer Ferenc Utóda üzlet a Belközép (Deák Ferenc, ma Eroilor) utcában.

Bernáth E. Sándor belföldi és külföldi kerékpárokat is forgalmazott, reklámja szerint „elvév kevés haszon és nagy forgalom”. Nagy hangsúlyt fektetett a reklámra, amelyben bemutatta a kerékpáros szolgáltatásait. „Kerékpárt ne vegyen addig senki, míg meg nem nézte az új 1899. évben érkezett és sok célszerű újításokkal ellátott bel- és külföldi kerékpárjaimat; különösen az angol fegyvergyár készítményeit, mely felülmúl minden képzeletet, úgy csillogása, mint finom anyaga és könnyű hajtásánál fogva...” A különböző típusú kerékpárokat azonnali kifizetésnél 130 és 250 forint között árulta, de forgalmazott tandem (kétszemélyes) és háromkerekű bicikliket is. A kerékpárokra öt év, anyaghibára két év, a kerekre egy év garanciát vállalt. A Bernáth kerékpár-kereskedés büszkén reklámozta műhelyét is, ahol „összes kerékpár részeket és felszereléseket tartok mindig raktáron, az összes javításokat pedig célszerűen berendezett gép- és mechanikai műhelyemben a lehető legrövidebb idő alatt készíttetem el”. Emellett Bernáthtól kölcsönözni is lehetett kerékpárt.²¹

Grósz Frigyes 125 és 300 forint közötti árakkal forgalmazott különböző típusú kerékpárokat az Adria, Schladitz, Peugeot, Beeston és Noricum, illetve Champignon és Patria lánc nélküli kerékpárokat, emellett Grósz volt a Continental gumik erdélyi képviselője. Külön hangsúlyt

¹⁹A kolozsvári bentlakással összekötött Kereskedelmi Akadémia tizenkilencedik évi értesítője az 1896–97. tanévről. Szerk. Kiss Sándor igazgató. 137.

²⁰Ellenzék 1898. március 1. 3.

²¹Bernáth Ede Sándor reklámjai megjelentek az Ellenzék 1898. július 6. szám 4. oldalán, valamint az 1899. május 25. szám 4. oldalán

fektetett az Adria típusú kerékpárok forgalmazására, amelyekről reklámjából megtudhatjuk, hogy „finom angol anyaguk, csinos kiállításuk, szilárd építésük, óraműszerű pontos szerkezetük és könnyű járásuk folytán a kontinens legjobb kerékpárjait is fölülmúlják, és melyekért kétévi jótállás, az első idényben ingyen javítás biztosítatik”.²²

Tauffer Ferenc Utóda elsősorban az angol gyártmányú kerékpárokat forgalmazta: a coventryi Premier gyár kerékpárjait, valamint a steyeri fegyvergyár gépeit. Szintén Tauffernél lehetett vásárolni Dürkopp-féle Diana kerékpárokat, amelyek az 1867-ben alapított híres német bicikli-, motorbicikli- és autógyárban készültek.²³

A kolozsvári kerékpár-forgalmazók szolgáltatásaihoz hozzátartozott az oktatás is: klienseket ingyen, nem klienseket 1–2 forintért tanították saját gépeiken a Tornavívoda udvarán berendezett zárt kerékpáriskolában.

Bernáth reklámja az Ellenzék napilapban

A kerékpáradó

A kerékpár elterjedésével sportszereből közlekedési eszköz lett, ezt kihasználva a nagy városok vezetői úgy döntöttek, megadóztatják a kerékpár-tulajdonosokat. Franciaországban 1893-ban, Olaszországban 1897-ben vezették be országos szinten, Magyarországon viszont községi adóként volt nyilvántartva, és a forgalmasabb városokban alkalmazták.²⁴

Budapesten 1890-ben szabályozták először a kerékpáros közlekedést, ezt a szabályozást a belügyminiszter 1897-ben kiterjesztette az egész országra. Ezen intézkedésekkel megszorítások léptek életbe, a kerékpár felszerelésével és sebességével kapcsolatos előírásokat határoztak meg. A kerékpáradót 1899-ben vezették be országos szinten, mivel a kerékpárt közlekedési eszköznnek tekintették, ezért pedig adózni kell. Budapesten az első adó 5 korona értékű volt, de 1910-re már ez az összeg 10 koronára nőtt. Mindazok, akik kifizették az adót, számtáblát kaptak, amelyen a város címere szerepelt, ezt a táblát a kerékpárra kellett szerelni, és csak így lehetett közlekedni. Akinek nem volt ilyen tábla a kerékpárján, azt a rendőrök megbüntették.²⁵

Kolozsváron a kerékpáradónak a bevezetése nagy felháborodást keltett a biciklisek körében. Városunk kerékpárosai is csatlakoztak az országos szinten szervezett tiltakozó felvonulásokhoz, emellett helyi jellegű megmozdulásokat is szerveztek annak érdekében, hogy meggyőzzék a belügyminisztert, törölje el az adót. Egy korabeli kerékpáros-anekdótát dr. Mező

²²Grósz Frigyes reklámjai megjelentek az Ellenzék 1898. április 22. szám. 4. oldalán, valamint az 1899. május 24. szám 4. oldalán.

²³Tauffer Ferenc Utóda reklámjai megjelentek az Ellenzék 1898. április 11. szám 4. oldalán, valamint az 1899. április 14. szám 4. oldalán.

²⁴Révai Nagy Lexikona. 11. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Bp. 1914. 494.

²⁵Kósa László: *A közúti közlekedés szabályozása 1872–1945 között, különös tekintettel Budapestre.* Bolyai 7. 1998. 3. 84–107.

Ferenc jegyzett le: „Egyszer csak reáteszi a finánc a kezét a kerékpárra is: bevezetik a kerékpáradót. Ennek hírére felsóhajt az egyik kerékpáros: »Jó Isten, még ezt is, hát nem kell eleget fizetnünk a doktornak?«”²⁶

A kerékpár fellendülésének köszönhetően 1898-ban már az ezret meghaladta a kolozsvári biciklisek száma. Az adó bevezetése után sokan eladták vagy eldugták gépeiket, így 1899-re már csak 408 kerékpárért fizettek adót városunkban. Az eljárás ugyanaz volt itt is, mint Budapesten: a kerékpáros kifizette az adót, cserében egy pléhtáblát kapott, melyet a kerékpáron kellett elhelyeznie, enélkül tilos volt a jármű használata. A táblácskát Párizsban gyártották, és igen magas áron szerezte be a város, ráadásul nemsokára a kolozsvári bádigosok is másolni tudták, 20 krajcárért már komoly utánzatot lehetett vásárolni, így 1899-ben a kerékpárosok legnagyobb része 20 krajcáros utánzatot szerelt a kerékpárjára. Akik nem fizették ki az adót, azok csak a rendőrök elől bujkálva közlekedhettek. Egy korabeli történet szerint „füstre tették a kerékpárt, s mint a cigány a lopott sapkát, csak a holdvilágos éjjelenként »viselik«. Ilyenkor a rendőr nem lát.”²⁷

A 20. század elejére több tényező negatívan befolyásolta a kerékpáros egyesület működését. A magas adó megtörte a sport iránti lelkesedést, emiatt az egyesületből kiléptek a biciklisek, új tagot pedig alig lehetett megnyerni az egyesület számára, a kerékpárok magas ára csak növelte a kerékpározástól és az egyesülettől való eltávolodást. Az egyesület már nem tudta biztosítani egyik alapcélkitűzését: kerékpárosainak védelmét. A rendőrök valósággal üldözték a bicikliseket, a bérkocsisok, fiákeresek figyelmetlensége pedig állandó balesetveszélyt jelentett, emellett általános ellenszenv is létezett a polgárok körében, akik alkalmatlan és veszélyes szerszámnak tartották. A város vezetősége nyomást gyakorolt a sétatéri kerékpárpálya lebontása érdekében, mert az nem illett be a park arculatába. Ezeknek a tényezőknek a hatására a Kolozsvári Kerékpáros Egyesület tízévi működés után megszűnt, vele együtt véget ért egy korszak, megmaradt viszont a közlekedési eszköz, és megszületett egy versenysport.

²⁶Dr. Mező Ferenc: *A sport a humor tükrében*. Testnevelés 1938. augusztus. 656.

²⁷Ellenzék 1899. október 2. 3.

SZEMLE

Fogarasi dokumentumok

Documente Făgărășene I. (1486–1630). Editate de Antal Lukács. (Documenta Transylvaniae Historica I. (Colecție coordonată de Marius Diaconescu.) Buc. 2004. 316 lap

A Bukaresti Egyetem Történelem Karán 2002-ben megalakított Centrul de Istorie a Transilvaniei célja Erdély történetének népszerűsítése a fővárosi egyetemi közegekben. Ezt a kezdeményezők nem csupán a szakavatott történészek, valamint egyetemi hallgatók és fiatal kutatók bevonásával törekednek megvalósítani, hanem az eredmények közzétételére 2004-ben életre keltették az Acta Transylvanica című folyóiratot,¹ valamint a Documenta Transylvaniae Historica forráskiadvány-sorozatot, melynek első kötetét a következőkben ismertetjük. Örvedetes, hogy a rangos bukaresti egyetem történetkutatói – az egyéni érdeklődések és kutatások mellett – olyan intézményes keretek kialakítására törekednek, melyek szervezettebb formában teszik lehetővé az erdélyi vonatkozású kutatások végzését. Az bizonyos ugyanis, hogy az erdélyi történeti források alapján olyan jelenségek kutatása is lehetővé válik, amelyek az ókirályság forrásviszonyai közt egyébként nem vizsgálhatók, és melyek eredményei esetenként Moldva és Havasalföld történetébe is beépíthetők. Ezenfelül a kezdeményezés azért is örvedetes, mert pl. a fejedelemség kori forrásfeltárás a százsz történetkutatás beszűkülésével csaknem teljes egészében az erdélyi magyar kutatásra hárult, mely önmagában, belátható időn belül nem képes megbirkózni a tízezres nagyságrendű okleveles anyaggal. Az erdélyi régiség forrásainak feltárása azonban a latin mellett olyan speciális nyelvi (rég magyar és német), paleográfiai, illetve szakirodalmi ismereteket feltételez, melyek nélkül

nem lehet igényes forráskiadvást végezni. Főként az utóbbi megállapítás tükrében kívánjuk ismertetni és megvizsgálni Lukács Antal kiadványát, annál is inkább, mert az említett műhelynek – tudomásunk szerint – ez az első forráskiadványa.

Fogarásföldét mindig is megkülönböztetett figyelemben részesítette a román történetkutatás, s úgy tűnik, ez az érdeklődés az utóbbi években sem lankadt. Lukács Antal bukaresti történészt Erdély e vallási és nemzetiségi szempontból meglehetősen kevert, sajátos jogállású régiója történetének kutatójaként tartjuk számon, aki már eddig is jelentős forrásanyagot tett közzé, pl. *Documente inedite despre familia Boer de Recea*. Arhiva Istorică a României. Serie nouă. I/2004. nr. 1. 75–97; *Originile stăpânirii brâncovenești la Sâmbăta de Sus. Documente inedite*. Acta Transylvanica. Anuarul Centrului de Istorie a Transilvaniei. I/2004. 229–248.), a *Țara Făgărășului în Evul Mediu (secolele XIII–XVI)*. című, 1999-ben megjelent munkájában pedig összefoglalta a térség 13–16. századi történetét. Alábbi kiadványa is voltaképpen ezt a kutatási irányvonalat követi.

A címlap adatai alapján több kötetre tervezett kiadvány első részének román, illetve angol nyelvű bevezetőjében Lukács Antal röviden ismerteti a Fogarásföldével kapcsolatos korábbi kutatásokat és a jelentősebb forrásmunkákat,² majd

¹Acta Transylvanica. Anuarul Centrului de Istorie al Transilvaniei. I/2004. Buc. 2004. 5. (A folyóirat címe egyébként a Magyar Kamara Archivuma [MOL] Acta Transylvanica megnevezésű irategyűjtését juttatja eszünkbe. Vö. Maksay Ferenc: *A Magyar Kamara Archivuma*. Bp. 1992. 37–38.)

²Ezek közül hiányoljuk pl. az Óvári Kelemen és Kolosvári Sándor által közzétett *Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai*. (A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I.) Bp. 1885. című forrás-gyűjteményt, melyben közzéték az 1508., illetve 1690. évi fogarasi statútumokat, vagy Pokoly József forrásközlését: *A fogarasi egyházközség levéltárából*. = Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. Bp. VIII/1910. 106–141. Úgyszintén említést érdemelt volna Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. Bp. 1987. 447–453. is.

rátér a felhasznált levéltári állagok felsorolására. Ezek közül leginkább a gyulafehérvári káptalannak a Magyar Országos Levéltárban (MOL) őrzött Libri Regii (78. oklevél), Protocolla (25. oklevél), Centuriae (11. oklevél) nevű állagait, a Cista comitatuumból a Fehér vármegyére vonatkozó iratokat, a szintén a MOL-ban található Boér család levéltárát (10. oklevél), továbbá a Brassói (27. oklevél), Szebeni (15. oklevél) és Kolozsvári (14. oklevél) állami levéltárakat, a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kézirattárából Kemény Sámuel (Chartophylatium Transsilvanicum), gróf Kemény József (Diplomatarium Transsilvanicum), a Supplementum, illetve Appendix Diplomatarii Transsilvanici), illetve Mike Sándor (Egyveleg gyűjtemény) kézíratos másolatgyűjteményeit, a bécsi levéltárak anyagából pedig a Pars libri secundi literalium instrumentorum Districtum Terrae Fogaras concernentiumnak (8. kivonat) a Bukaresti Nemzeti Központi Levéltárban található mikrofilmjét használta.

A bevezetőt a közölt szövegek román, illetve angol nyelvű rövid kivonatai, majd a rövidítések jegyzéke követi. Az utóbbiból kimaradt a Div. Com. rövidítés feloldása (52, 54. sz.), amely – feltehetően – a gyulafehérvári káptalan MOL-ban őrzött részében található Cista Diversorum Comitatumot jelöli, illetve a <> (pl. 15, 70, 183. sz.) és a { } (pl. 96, 106, 117, 120, 132, 153. sz.) jelek magyarázata.

A kiadvány 221 szöveget tartalmaz, melyek közül – Lukács Antal számbavétele alapján – 32-teljes szövegben, 3-at pedig kivonatok formájában korábban már közöltek. Ennek kapcsán említjük meg, hogy miskolci történészek 2003 első felében elektronikus formában közzétették az erdélyi fejedelmek Liber regiusainak 1635-ig terjedő kötetét,³ következésképpen azt a 78 oklevelet is,

³Erdélyi királyi könyvek I. 1–9. kötet, 1581–1610. 2003. február; II. 10–19. kötet, 1614–1635. 2003. május. CD-ROM sorozat. (Szerk. Gyulai Éva). A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Középkori, Kora Újkori és a Történelem Segéd tudományai Tanszéke – Arcanum kiadása.

melyeket Lukács e másolati könyvekből vett fel kiadványába. Összesen tehát mintegy 110 közöletlen oklevél került be a kötetbe. Lukács a források mindenikénél utal a fennmaradási formára (eredeti, korabeli vagy későbbi másolat), megadja a jelzetest, valamint a korábbi esetleges kiadásokat is jelöli, a források előtt pedig román nyelvű regeszták segítik eligazodni az érdeklődőt, melyek általában jól adják vissza a források lényegét. Lukács Antal az oklevélkiadás bevett szabályainak megfelelően az átiró oklevelet kiemelte az átiró oklevélből, és azt önállóan, a kötet kronológiai sorrendjében a megfelelő helyen közölte. Tartalmi szempontból a közzétett anyag meglehetősen változatos: a szövegek többnyire birtoküggyel kapcsolatosak (főként zálogosítások, adományok), de ezek mellett szép számmal akadnak nemesítések, mentesítések, a helybeliek peres ügyeiben hozott ítéletek, vallatások stb. Ezek a források tehát jól kiegészítik a Fogarasföldre vonatkozó eddigi ismereteinket.

A kötethez hely- és személynév-, illetve tárgymutató csatlakozik.

A kiadvány felépítése megfelel ugyan a forráskiadás szabályainak, de nem teljesen érthető számunkra a vállalkozás koncepciója: ugyanis, ha az 1486–1630 közötti időszakot illetően a Fogarasföldre vonatkozó forrásanyag feltárásakor Lukács bevallottan nem törekedett a teljességre, szükségtelen volt felvenni azt a 21 szöveget, amelyeket korábban ő maga közölt (ezeket – mint-hogy szintén 2004-ben jelentek meg – teljesen el kellett volna hagyni vagy legfőnnebb rövid kivonatokot közölni róluk), illetve azt a két, román nyelvre fordított kivonatot (72, 74. sz.), amelyeket Petrichevich Horváth Emil regesztakiadványából⁴ vesz át (ez esetben viszont – tekintettel a kiadvány ritkaságára – akkor lett volna nyereség a kutatás számára, ha azokat teljes szöveggel közli). Egyébként a 70. szöveget az eredetiről, illetve a 74. kivonat eredetijének teljes szövegét egy másik, szintén a témával kapcsolatos oklevéllel együtt

⁴A Petrichevich család történetének regesztái. Első rész. II. kötet. 1069–1942. Pécs 1942.

Petrichevich már közölte *A Fogarásföldi bojárok a XVI. században* című tanulmányában.⁵ Kétségteljesen hasznosabb lett volna, ha főként a román történet-szek által kevésbé forgatott, illetőleg a nehezen hozzáférhető kiadványokban közzétett szövegek kerülnek újraközlésre. Példaként említjük meg Szabó T. Attila nevét, aki 1962-ben közölt egy érdekes, 1549. évi magyar nyelvű iratot a vidék pásztorságáról,⁶ és melyre egyébként Prodan is felhívta a figyelmet.⁷

Nem derül ki egyértelműen az sem, hogy – tartalmi szempontból – mi minősül „fogarasi” oklevélnek: ugyanis Fogarásföldre, az ottani településekre és lakosokra vonatkozó szövegek mellett akad olyan is, amely Fogarás vidékéről származó személyek más-hol fekvő birtokairól (92. sz.), a fogarasi vár tisztségviselőinek (13, 17. sz.) vagy másoknak (15, 40, 43.) – Fogarásföldét közvetlenül nem érintő – tevékenységéről szól. E tekintetben is pontosan meghatározott és következetesen érvényesített szempontok szerint kellett volna eljárni,⁸ ellenkező esetben a feltárandó anyag számbavétele meglehetősen nehézségekkel járhat.

A bevezető megfelelően szól a kötet időhatáraitól is: azaz milyen megfontolásból indul a kötet Mátyás király 1486. évi – egyébiránt kétes hitelű, újkori másolatban megmaradt – oklevelével, és zárul Brandenburgi Katalin 1630. november 7-i adománylevelével, melyet utóbbi a fogarasi vár és tartománya uraként bocsátott ki. (Ismeretes, Bethlen Gábor 1626-ban – az országgyűlés jóváhagyása mellett – az uradalmat 100 000 forinton hitbérül Katalinnak inscribálta,⁹ s ő azt a fejed-

lemségről való szeptember 28-i lemondása után is megtartotta.)

A kiadvány tartalmi vonatkozásairól találok ugyan egy szűkszavú tájékoztatást, de Lukács Antal egyáltalán nem beszél a kiadás alapelveiről, pedig pontosan ezek tennék ellenőrizhetővé munkáját. Úgy véljük – teljes szövegű közlésekről lévén szó – szükséges lett volna ismertetni a szövegek átirásánál alkalmazott módszert. Az eredetiekkel való egybevetés azt mutatja, hogy mind a latin, mind a magyar nyelvű szövegek esetében a betű szerinti módszert igyekezett követni, tehát az utóbbiak esetében a történészek mellett a magyar nyelvtörténet kutatói is haszonnal forgathatnák a kiadványt. Egyes magyar szövegek (pl. 94, 95, 149, 152.) esetében azonban a kis- és nagybetűk terén tapasztalható következetlenségeket – a ma már általánosan elterjedt eljárásnak megfelelően – nem kellett volna figyelembe venni.

Fölöslegesnek tartjuk a 31 magyar nyelvű szöveg románra történő fordítását, és úgy gondoljuk, hogy ezek esetében is bőven elegendő lett volna román nyelvű szűkszavú regesztákat adni a közölt szövegek mellé (egyébként a fordítás legelfogadhatóbb indoka – melyre úgyszintén nem találok utalást a bevezetőben –, hogy Lukács a szakemberek mellett a szélesebb olvasóközönséghez is szólni kívánt). Ismeretes, a fordítás általában nem tudja megfelelően visszaadni az eredeti szöveget (ha pedig minél hívebben igyekszik tükrözni azt, az többnyire az érthetőség rovására megy), a román kutatók pedig – minthogy a 16. század második felétől a magyar nyelvű írásbeliség egyre inkább tért hódít, és a magyar nyelvű iratok száma rohamosan növekszik¹⁰ – magyar nyelvismeret nélkül, csupán fordításokra támaszkodva nem tudnak beható kutatómunkát végezni. Ugyanakkor kérdéses, hogy a román történettudomány meg tud-e birkózni pl. a teljes 16–17. századi magyar nyelvű oklevelés vagy más jellegű iratanyag románra fordításával. David Prodan – aki pedig nagyon jól ismerte az

⁵Turul, 57/1943. 69–71.

⁶Daczó Máté fogarasi várnagy három levele Nádasdy Tamáshoz. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények VI/1962. 2. sz. 373–376.

⁷*Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. vol. II. Buc. 1968. 20.

⁸Ahogyan pl. Jakó Zsigmond tette: *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. (1023–1300)*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Jakó Zsigmond. Bp. 1997. 31.

⁹*Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. (Szerk. Szilágyi Sándor.) VIII. (1621–1629). Bp. 1882. 318. (a továbbiakban EOE)

¹⁰Istványi Géza: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása*. Bp. 1934. 64–89.

erdélyi forrásviszonyokat – lényegében indokolatlannak vélte a fordítást, és az *Urbariile Țării Făgărașului*¹¹ című forráskiadványával, amelyet szakszerűsége és igényessége mellett e tekintetben is áttörésnek minősíthetünk, világosan megjelölte a követendő irányt.¹²

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a kiadvány koncepcióját és az anyaggyűjtést a tervszerűség hiánya, illetőleg az esetlegesség jellemzi, a címben jelölt időszak gazdag forrásanyagából Lukács pedig egy általunk ismeretlen válogatási szempont szerinti ízelítőt, bővebb „oklevélkálászatot” nyújt. Célszerűbb lett volna tehát a 15. század végétől 1630-ig tartó, viszonylag hosszú időszakot leszűkíteni, illetve annak forrásanyagát a teljesség igényével feltárni és közzétenni (ez esetben beleértve a korábban közölteket is). Az persze valószínű, hogy ilyen munka elkészülte után is fognak előkerülni a témára vonatkozó és az illető időszakból származó iratok, de ez a veszély minden okmánytár esetében fennáll.

Érdeklődve néztük át a MOL kiadásában CD formában közzétett (magyarországi) *Királyi Könyvek 1–9. kötet (1527–1647)* című adatbázist,¹³ amelyben a Fogaras címszónál 1630-ig két bejegyzést is találtunk (Libri Regii 1. kötet, p. 38.,¹⁴ illetve 3. kötet, p. 1055–1056.). Szintén a MOL kiadásában megjelent „A középkori Magyarország

levéltári forrásainak adatbázisa”¹⁵ című CD kiadványban a Fogaras címszó alatt több tucatnyi olyan középkori oklevelet sikerült becserkészniünk, amelyek Fogaras várával és tartományával kapcsolatosak. Mindezekről az említett adatbázisok révén könnyen tudomást lehetett volna szerezni. A gyulafehérvári káptalan jegyzőkönyveiben további bejegyzéseket találunk Fogarasföldre vonatkozóan: pl. F2: 2. p. 395–397; F2: 3. p. 300–302; F2: 5. p. 146, 483–486; F2: 13. fol. 154^v–156^r, 121^r–129^r – az utóbbi lapokon található másolatok közül egyet közölt ugyan Veress,¹⁶ de Kemény töredékes másolata alapján –, F 2: 25. p. 275–277., ezek viszont nem kerültek be a kötetbe. Úgy szintén nem vette fel kiadványába Bethlen Gábor 1613–1614. évi Liber Regiusából (F1: 10.) az 1614. február 14-i bejegyzést (p. 154.) Toronyai Jánosnak fogarasi lelképásztorságában történő megerősítéséről. Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában (Kolozsvár) őrzött Fogarasi református egyházközség levéltárának meglehetősen jelentős, a téma kapcsán – úgy gondoljuk – nélkülözhetetlen anyagából Lukács egyetlen szöveget sem közöl,¹⁷ jóllehet néhány okirat a tárgyalt időszakra vonatkozik (pl. II. Miksa német-római császárnak 1573. június 3-án kelt privilégiuma,¹⁸

¹⁵Szerk. Rác György. Bp. 2000.

¹⁶*Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. III. Buc. 1931. 159–162.

¹⁷Jóllehet Prodan (lásd 11. jegyzet), Juhász István: *Az erdélyi egyházak XVII. századi együttélésének kérdései a fogarasi vártartományban. = Hitvallás és türelem*. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből. Kvár. 1996. 58–72., illetve Pokoly (lásd 2. jegyzet) már felhívták a figyelmet erre a jelentős iratanyagra.

¹⁸Fasc. IV. nr. 80. A szép kiállítású privilégium kivonatos másolata fellelhető a magyarországi Királyi Könyvek fentebb említett adatbázisában (Libri Regii. 3. köt. 1055–1056.). Tudomásunk szerint az eredeti oklevél teljes szövegü közlésére még nem került sor. Magyar nyelvű fordítását lásd Benkő József: *Transilvania specialis. Erdély földje és népe*. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Szabó György. I. kötet. Buk–Kvár. 1999. 554–563. Szabó Károly az eredetiről csupán János Zsigmond 1568. július 30-i iktatóparancsát adta ki (lásd *Székely oklevéltár*. II. 1520–1571. Kvár. 1876. 228–232.), és ezt a közlést vette át Hurmuzaki, aki – egy 1874.

¹¹I–II. 1601–1680. Buc. 1970–1976.

¹²„...Am renunțat la traducerea textelor. Înainte de toate din motive tehnice: traducerile ar fi încercat considerabil volumele. Asemenea texte apoi sînt greu de tradus, unori intraductibile chiar, traducerea alterînd expresii, termeni specifici. Mai mult, traducerile nu pot mulțumi pe cercetătorul de specialitate, el trebuie să lucreze cu textele originale...” Uo. I. vi. Hasonló véleményen van Ursuțiu is, lásd: *Domeniul Gurghiu. (1652–1706)*. Studiu introductiv și ediție îngrijită de Liviu Ursuțiu. Cluj–Napoca, 2007. 33.

¹³Készítették: Vissi Zsuzsanna–Trostovszky Gabriella–Tuza Csilla–Németh István–Kis Péter. Bp. 2000.

¹⁴I. Ferdinánd 1527. december 12-i adományának kivonatos bejegyzése, mellyel Fogaras várát és tartozékait Tamás egri püspöknek, királyi főkancellárnak, illetve másoknak adja, jól kiegészíti a 23. számú szöveget.

mellyel megerősítve átírja II. János választott magyar király 1568. szeptember 1-jei oklevelét Kornyi Bekes Gáspárnak Fogaras várába és tartományába történő iktatásáról vagy Báthory Gábor 1610. május 25-i oklevelét, mellyel a vásárvárat Fogarasnak adományozta¹⁹). Úgyszintén nem találunk egyetlen utalást a fogarasi uradalomnak az Erdélyi Fiscalis Levéltárban (MOL) őrzött gazdag iratanyagára, melyet David Prodan gondosan átnézett ugyan említett forráskiadványa összeállításán, de minden bizonnyal maradtak erre az időszakra vonatkozó közöletlen szövegek is.²⁰ Úgy gondoljuk, ezek alapján Lukács Antal jóval gazdagabbá, változatosabbá tehetné volna a kiadványt.

Ami az oklevelek keltezését illeti, többet ellenőriztünk, ezek közül viszont az alábbiak feloldása hibásnak minősült: a 34. oklevél keltezése helyesen november 13. (november 3-a helyett), a 47. oklevélnek június 28.²¹ (július 12-e helyett), a 61.-nek szeptember 13. (szeptember 17-e helyett), a 139.-nek június 7. (június 8-a helyett). A 62. oklevél élen megjelenő évi keltezés 1567, a szövegben azonban 1557-ről van szó. Vitatható Lukács Antal ama eljárása is, hogy az 1590. december 25-e után kelt és egyházi ünnepek szerint datált oklevelek (116, 139, 173, 185, 187. sz.) keltezését – kivételt, semmilyen indoklás nélkül, csak a 196. szöveg jelent – a régi naptár szerint adja.²² A jelek szerint ugyanis a jelentősebb oklevélkibocsátó intézmények az említett időponttól már a Gergely-féle naptár

szerint keltezték kiadványaikat.²³ Az 1602. április 20-án kelt oklevél (92. sz.) kiadójaként tévedésből Báthory Zsigmond helyett Rákóczi Zsigmond jelenik meg.²⁴ Az 1601. november 1-jei, Kolozsváron kelt szöveg (91. sz.) kibocsátójaként szintén Rákóczi Zsigmond fejedelem tűnik fel. Látszólag ez esetben is Rákóczi, illetve Báthory Zsigmond fejedelmek nevének felcserélésével van dolgunk, de mivel Lukács a szöveget 18. századi másolat alapján közölte, alaposabb utánjárás mellett döntöttünk.²⁵ Báthory ellen szól, hogy a fejedelem november 1-jén nem tartózkodhatott Kolozsváron, minthogy a város ekkor Giorgio Basta kezében volt, s annak bevételével csak a hónap második felében próbálkozott. Ezt bizonyítja a fejedelem – általunk hiányosan ismert – itineráriuma is: 1601. október 26-án Gyulafehérvárt,²⁶ majd november 9–16 között Marosújváron tartózkodott,²⁷ ahonnan

²³Pl. Kolozsmonostori hiteleshely, F 15: 10. 39r–39v: *Datae in festo beatae Stephani protomartyris iuxta stylum novum, anno domini millesimo quingentesimo nonagesimo*; 47r–47v: *Datae feria sexta proxima post festum Nativitatis domini nostri Jesu Christi iuxta stylum novum, anno domini millesimo quingentesimo nonagesimo*; lásd még: 63r–63v., 64r–64v, 64v–65v, 73r stb. – Gyulafehérvári hiteleshely, F 2: 13. 224r–224v: *Datum in festo beati Ioannis evangelistae iuxta novum calendarium, anno domini millesimo quingentesimo nonagesimo*; 225r–227r: *In profesto nativitatis domini nostri Jesu Christi iuxta novum calendarium, anno eiusdem millesimo quingentesimo nonagesimo*. Érdekességképp megemlítünk egy magánoklevelet is: Feltóti István végrendeletének kelte: *Actum Varadini, festo die beatae Priscae virginis iuxta novum calendarium, anno domini millesimo quingentesimo nonagesimo primo*. Vö. *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I.* (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3.) I/3. *Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602*. Mutatókkal és jegyzetekkel reszesztákban közléteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. Kvár.2005. 1378. sz. (A továbbiakban ErdKirKv I/3.)

²⁴Az oklevelet egyébként Lukács a kiadó helyes megnevezésével már közzétette a *Documente inedite despre familia Boer de Recea* című, fentebb említett tanulmányában, 78–79.

²⁵Az okirat szövege Kemény Sámuelnek a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött iratgyűjteményében maradt meg: *Chartophilicum Transilvanicum*, Tom. XXIII. Vol. I. *Privilegia. Litterae privilegiales oppidi Fogaras*.

²⁶ErdKirKv I/3. 1707. sz.

²⁷Uo. 1708–1712. sz.

évi, Kemény József másolatán alapuló kiadás nyomán – közzétette János Zsigmond 1568. szeptember 1-i oklevelét is (vö. *Documente privitoare la Istoria Românilor*. Vol. II/5. 1552–1575. Buc. 1897. 644–649.).

¹⁹Fasc I. nr. 2.

²⁰Pl. Báthory István 1576. március 14-i oklevele, amelyre utal Prodan egyik munkájában (vö. *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. vol. II. Buc. 1968. 21. 64–65. jegyzet).

²¹Esetleg – tekintettel a keltezésben feltűnő “circa” terminusra – július 5.

²²Ismeretes, az 1590. szeptemberi országgyűlésen a rendek hozzájárultak a Gergely-féle naptár bevezetéséhez folyó év karácsony napjával kezdődően. Vö. EOE III. (1576–1596) Bp. 1877. 274, 374.

Kolozsvár meghódoltatására indult: nov. 24-én a szamosfalvi,²⁸ nov. 27-én pedig a Kolozsvár melletti táborban²⁹ bocsátott ki oklevelet.³⁰ A tévedés tehát kétségtelven a keltezésben keresendő: egyfelől tudjuk, hogy Rákóczi Zsigmond 1607. október végén, illetve november első felében Kolozsvárt tartózkodott,³¹ másfelől pedig Fogarasföldre 1710. évi urbárium,³² valamint az ugyanarról készített kivonat,³³ egyebek mellett, a mezőváros lakói által fizetendő dézsma kapcsán megemlíti a fejedelem 1607. november 5-i oklevelét, miszerint a városbeliek nem tartoznak tizeddel a juhok, disznók és méhek után.³⁴ Minden jel szerint tehát Rákóczi lesz oklevelünk kiadója, s ennek megfelelően a keltezés évszámát 1607-re kell javítani. Rákóczi említett rendelkezései, úgy véljük, a Báthory Boldizsár által kezdeményezett és támogatott századvégi rekatolizációs törekvéseket átvészelő, illetve gyarapodó fogarasi reformátusságnak a 17. század eleji újrászerveződéssel hozható kapcsolatba, pontosabban az ottani lelkész (talán éppen az 158. számú oklevélben feltűnő Thelegdy István³⁵) – alighanem az újjáalakulás körüli kezdeti nehézségeken segítő intézkedés gyanánt – a lakosokat újabb dézsmafajta adására kötelezte. Törekvése, mint látjuk, nem járt sikerrel. Összegzésül tehát megállapíthatjuk, hogy a szóban forgó irat helyes évi dátuma 1607, a pontatlanság pedig a másolat készítőjének tulajdonítható. Részletesebben ismertettük „nyomozásunk”

²⁸Uo. 1713. sz.

²⁹Uo. 1714. sz.

³⁰Az eseményekre nézve lásd EOE V. (1601–1607) Bp. 1879. 18–20.

³¹Lásd Rákóczi Zsigmond 1607–1608. évi Liber Regiusát (MOL F1: 7.)

³²MOL, Erdélyi Fiscalis Levéltár: XIV. szekrény, Fasc. 33 B.

³³FogRefLt, Fasc I. nr. 25.

³⁴Decimae. [...] Kendermek, lennek dézmája egészen az megh irt fő predikátor számára jár. Juhokból, disznokból és méhekből hogy dézma adással nem tartoznak, az praecedens urbáriumokból constal, hogy producáltatott volt Rákóczi Sigmond fejedelemtől levelek rolla, sub dato Kolozsvár, die 5. Novembris. Anno 1607.

³⁵Thelegdyről tudjuk, hogy már 1610-ben a fogarasi eklézsia lelkésze volt. (Vö. MOL, F 2: 2. p. 315.)

menetét, minthogy úgy véljük, ilyen fajsúlyú kérdés forráskiadványban nem hagyható megoldatlanul, s ha már nem történt kísérlet annak tisztázására, a kritikai apparátusban okvetlen fel kellett volna hívni az olvasó figyelmét az ellentmondásra. Ez az eset ugyanakkor jó például szolgál az újkori másolatok közlésével járó buktatókra: ezek a többnyire hibás másolatok csakis fokozott elővigyázatosság mellett használhatók a kutatás számára.³⁶

A 8–12. és 16. számú szövegek apparátusából megtudjuk, hogy azokat Báthory Kristóf vajda írta át 1576. április 2-i oklevelében (69. sz.). Ezzel szemben az illető oklevél szövegéből, úgyszintén Lukácsnak ahhoz fűzött megjegyzéseiből az derül ki, hogy azokat valójában Majlád István erdélyi vajda írta át 1535. június 8-án kelt oklevelében. Bár utóbbit Lukács – Veress kiadására hivatkozva – nem vette fel kiadványába, úgy véljük, a zavar elkerülése végett hasznos lett volna azt e helyen újraközölni.

Míthogy egy okmánytár esetében a legfontosabb az, hogy mennyire megbízhatóan közli a kiválasztott szövegeket, szűrőpróbaszerűen néhány eredeti iratot összeolvastunk ezzel a kiadvánnyal, de ezek között egyetlen hibátlan sem találtunk. Az összevetés során néhány félreolvasásként elkönnyelhető pontatlanságot – amelyek magát a szöveget is érthetelenné, esetleg másként értelmezhetővé teszik –, illetve több apró figyelmetlenséget is találtunk, amelyek arra utalnak, hogy az alábbi szövegek ellenőrzése elmaradt (olvasatunkat / vonal után kurzívval adjuk):

A 90. oklevélben: *superioris/existentis, pariter/prout, constitutis/constituendis, terrae/arcis, publicam/ullam, caeterorumque/[ser]vitoriumque, a facturi után kimaradt: Praesentibus perlectis, exhibenti restitutis, caleam/calcem stb.*³⁷ A 94. szövegben: a „rendiben hogi” után kimaradt „amikeppen”, az „ura” után kimaradt „leven”, az „es” után kimaradt „egieb”, teorvenlatassuk/

³⁶Ezzel kapcsolatban lásd Jakó Zsigmond: *i. m.* 31.

³⁷A szöveget ugyanezen olvasati hibákkal közölte Lukács a *Documente inedite despre familia Boer de Recea* című, fent említett tanulmányában, 77–78.

torvenlatsnak, el *vöt/ki voth*, „Ferencz” után kimaradt a „*deak*”, említett/*ielentett*, azon *successio*-inak /*az eo successio*ianak, megh *föztetett/meghfoztatott*, jusok *volt/jutott volt*, kezében/*kepeben*, ezeken/*ezokon* stb. Ugyanitt a kipontozott, azaz a Lukács által olvashatatlanak minősített helyen – noha a „k” betű felső része nem látszik – „*kire*”, illetve „*s mind*” olvasható. A 95. szövegben: *cinalolt/rendelt*, megh *tartunk/meghtartiuk*, „hogi” után kimaradt a „*mind*”, es *poenae/sub poena* stb. A 101. szövegben: *egregii/egregiorum*, *sigilloque/sigillisque*, *aequalem/coaequalem*, *parentium/parentibus*, *una/cum*, *quibusvis/cunctis*, *iure/rite*, a „*reliquorum e***orum*” helyett „*et aliorum*”, a „*rei fa*** ac*” helyett pedig „*rei familiaris*” minden kétséget kizáróan olvasható.

A 109. szöveg apparátusában a „per...” kezdetű, szintén kibetűzhetetlennek vélt szó második része a „...cepit”. A „*Dominus secretarius percepti*” jegyzettel a kancelláriai tisztviselő voltaképpen azt jelezte, hogy az oklevél kiállításáért (esetleg annak a Királyi könyvbe történő bevezetéséért?) járó díjat a *secretarius*³⁸ szedte be az oklevélnyerő féltől. Egyébként Rákóczi Zsigmond Liber regiusában gyakran találunk ilyen, illetve hasonló típusú kancelláriai jegyzeteket (pl. *nihil, nihil dedit*, ad *mandatum domini secretarii nihil est datus* stb), melyek hasznos útmutatásokat nyújtanak a fejedelmi kancellária belső munkájáról. A 141. szövegben a „...psepeum” helyett csaknem teljesen

bizonyosak vagyunk az „*ephippium*” (nyereg) olvasatban, annak ellenére, hogy a kezdő „e” betű olvasata számunkra is kétes.

A mutatóban Lukács egyes helységeket (pl. Háperton/Hopârta, Moha/Grânari, Héviz/Hoghiz stb) Alsó-, illetve Felsőfehér vármegyékbe, a „korabeli” területi-közigazgatási egységekbe sorolta, azonban a kiadvány címében megjelölt időszakban csak Fehér vármegyéről beszélhetünk, felosztására ugyanis jóval később, 1775-ben került sor.³⁹ Bizonyos esetekben, helyesen, megjelenik Fehér vármegye is (pl. Hidvég/Häghig, mely település azonban jelenleg nem Brassó, hanem Kovászna megyében van).

Az ilyenfajta „hibavadászat” további folytatása értelmetlen lenne, és nem is ez volt a célunk. Az biztos, hogy hibátlan forráskiadás nem létezik, de minthogy olyan terjedelmű anyagról van szó, amelynek az eredetivel történő összevetését nagyobb erőfeszítés nélkül akár többször is el lehetett – sőt el kellett – volna végezni, szükségesnek véltük felhívni az érdeklődők figyelmét a kiadvány hiányosságaira is. Mindezen kifogásaink ellenére üdvözljük a kiadvány megjelenését, figyelmébe ajánljuk Fogarásföldre valamennyi kutatójának, és reményünket fejezzük ki, hogy a következő kötet is hasonló, esetleg nagyobb mennyiségű közöletlen forrásanyaggal gazdagítja a történetkutatást.

Fejér Tamás

³⁸1607-ben Kassai István töltötte be ezt a tisztséget, vö. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata. 1540–1690*. Bp. 1980. 185.

³⁹*Erdély és a Részek térképe és helységnevtára*. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján, szerk. Herner János. Szeged 1987. 214.

Kézikönyvek kézikönyve

Heltai János: Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655). Bp., OSZK, Universitas Kiadó, 2008 (Res Libraria II.). 376 lap

Az OSZK és az Universitas Könyvkiadó közös sorozatot indított, amelynek keretében olyan monografikus munkákat adnak közre, amelyek az OSZK-ban működő Res libraria Hungariae kutatócsoporthoz kötődnek és a magyarországi könyvtörténet feldolgozásával foglalkoznak. A sorozatnak eddig két kötete jelent meg, első darabja Viskolcz Noémi munkája, aki az evangélikus egyház megújítását célzó könyvekkel foglalkozik, a második Heltai János monográfiája, ő az 1601–1655 között Magyarországon megjelent bármilyen nyelvű, ill. nem Magyarországon megjelent, de részben vagy egészben magyar vonatkozású könyvek rendszerezésére vállalkozik, forráscsoportját tehát a Régi Magyarországi Nyomtatványok című nemzeti retrospektív bibliográfia 2. és 3., vagyis az eddig elkészült 17. századi kötetei jelentik. Amint a kötet bevezetőjében Heltai megfogalmazza, célja az RMNy-ben felhalmozott adatanyagot folyamatosan olvasható tanulmány formájában, a kiadványok tárgyi, tartalmi és műfaji összetételére összpontosítva közzétenni.

Az RMNy kiadványleíró szabványát méltán tekinthetik a szakemberek Európában egyedülállóknak, hiszen nemcsak pontos bibliográfiai leírást tartalmaz, hanem műfaji besorolást is tesz, összefoglalja a kiadványok tartalmi ismertetését, kimutatja a kapcsolódó tételek közötti összefüggéseket, és a vonatkozó szakirodalmat is felsorolja. A kutatók munkáját emellett a kötetekhez csatolt tízféle mutató könnyíti meg. A mutatók nemcsak a visszakeresésben, az áttekinthetőségben nyújtanak nagy segítséget: az anyagrendezés lehetséges szempontjaira mutatnak rá, amelyek mentén – a kutatói beállítottságtól függően – a kiadványok más és más fókuszú feltárása végezhető el.

Heltai János rendszerezésének alapját a tárgymutató képezi, ebből kiindulva építi fel azt a funkcionális és használati műfaji rendszert,

amelybe nézete szerint az ebben az időszakban kiadott nyomtatványok 90 százaléka elhelyezhető. Az anyag természetének megfelelően tehát speciális műfaji rendszerről van szó, amelybe nem műveket kell besorolni, hanem kiadványokat, hiszen a „mű” szinte soha nem önmagában álló szöveg, hanem (szinte kivétel nélkül) egész szövegbokorról van szó, amelyhez a pre- és posztlimináriák, üdvözlőversek stb. mind hozzátartoznak. Ezekre feltétlenül tekintettel kell lenni, hiszen – Heltai nagyon pontos meglátása szerint – a főszöveg műfaját ugyan nem változtatják meg, de megváltoztathatják funkcióját. Az anyag elrendezése tehát funkcionális és használati szempontok szerint történik, ezzel alapvetően strukturális elemzést és rendezést végez Heltai, amelynek eredményeképpen előttünk áll a 17. század első felének teljes kiadványstruktúrája, melyek a szellemi élet alapvető viszonyait jellemzik és ezekből általános következtetéseket vonhat le. Heltai módszere deskriptív, nem az értékelés, az egyes ágazatokban való elmélyedés a célja, hanem egy olyan rendszer felállítása, amelynek segítségével ennek az időszaknak áttekinthetővé válik a nyomtatványtermése, ezáltal pedig nemcsak segédeszközt kínál a kutatók számára, hanem szempontokat is: egy-egy csoport általános jellemzésére tett megállapításai minden esetben tovább bonthatóak és mélyíthetőek a társadalomtudományok legkülönbözőbb érdeklődéseinek megfelelően. Ez a rendszer négy nagy csoportból tevődik össze aszerint, hogy a kiadvány a társadalom életében milyen funkciót töltött be (vagy milyent rendeltek neki): milyen társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai, szellemi vagy lelki igény kielégítésére szánták, hogy létrejötte milyen társadalmi részintézményhez köthető elsősorban. Heltai János ennek megfelelően az egyházi-vallási, az iskolai, az alkalmi és a jogi-politikai kiadványok nagy csoportjait körvonalazza, amelyeket aztán a

kiadványok használatára vonatkozó szempontok szerint tovább bontja, így alakítva ki az egyes alcsoportokat.

Az első és egyben a legnagyobb és a legösszetettebb csoportot az egyházi- vallásos kiadványok képviselik (a könyvnek mintegy kétharmada foglalkozik ezek bemutatásával), amelyet kiadványról kiadványra haladva tárgyal, öt alcsoportot különböztetve meg. Lévén, hogy az ide tartozó kiadványok a 17. század első felének mennyiségileg is meghatározó csoportját képezik, érdemes lesz ezt részletesebben is ismertetni. A hitforrások, bibliakiadások és más bibliai műfajok alá az olyan kiadványokat sorolja Heltai, amelyek teljes vagy részleges bibliafordításokat tartalmaznak: ilyenek a bibliakiadások, perikópák, prédikációs könyvek részleges bibliafordításai, a bibliai citátumgyűjtemények és a bibliai históriák. A bibliakiadás és a nyomdaalapítás összefüggése nem ismeretlen tény a szakmai közönség előtt, a vizsolyi nyomda felállítás és a Károlyi-biblia ilyen szempontú összefüggéséről Borsa Gedeon kutatásainak köszönhetően már tudhattunk. Heltai János hasonló célokat fedez fel a váradi officina felállítás és Tótfalusi Kis Miklós nyomdászati tevékenysége között is.

A vallás magános és közösségi gyakorlatát szolgáló kiadványok második népes csoportját a különféle műfajokat képviselő prédikációskönyvek (postillák, ünnepi, lectio continuan, valamint a szabad textusválasztáson alapuló prédikációk), az énekeskönyvek és az imádságos-, valamint elmélkedő könyvek képviselik. Ezeknek a műfajoknak az elterjedése új közönség megjelenését is eredményezi: az imádkozó patróna egy új női szerepkört kínált, s különösen az özvegyasszonyok körében vált hiteles társadalmi szereppé.

Ebben a csoportban a legnagyobb alegységet a hitterjesztéssel, hitvédelemmel és a vallási önmeghatározással kapcsolatos kiadványok jelentik. A korszak kiadványstruktúrájának gerincét képezik a vallási vitairatok, hitvallások, tanítások és katekizmusok, az egyházigazgatással kapcsolatos nyomtatványok, az ágendák, kánonok, valamint a vallási olvasmányok. Az ide tartozó szövegek

mindig többféle funkciót töltenek be egyszerre: a hitterjesztés legalább annyira feladatuk, mint a didakszis, s ezekhez szorosan kapcsolódik a vallási önmeghatározás célja is, mely nemcsak a katolikus front ellenében, de az egyes protestáns felekezetek között is fontos szempontként merül fel. Az ide sorolt szövegekre szinte kizárólag az anyanyelvűség jellemző. Kivételt szinte csak az evangélikus nyomtatványok képeznek. Ennek magyarázatát abban látja Heltai, hogy az evangélikusok hitvitáikat nem a magyarországi tereken folytatják, lélekszámuk is meglehetősen csekély a magyar anyanyelvű lakossághoz képest. Bár Heltai „csak” megállapítja a szinte kizárólagos anyanyelvűség tényét, ezzel mintegy kínálja az anyag mélyebb szociológiai elemzésének a tényét. Ennek a csoportnak az összetétele egyben bizonyíték is a kötet bevezetőjében már előrebocsátott meglátásra, amely az RMNy első kötetében található anyag összetétele és az itt található közötti különbségekre vonatkozik. Péter Katalin kutatásai regisztrálták, hogy a kulturális gyarapodás szempontjából a 15–16. századi nyomtatványok az Európában jelentkező tudományos forradalom szellemiségének hazai jelenlétét mutatják – ezt a nagy ívű fejlődést törlik meg a századforduló háborús eseményei, amelynek következtében a magyarországi könyvkiadás nemcsak az európai eszmeiség fejlődéséhez képest esett vissza, de saját 16. századi színvonalát sem érte el. E megállapítás igazságának elismerése mellett Heltai árnyalja is a kialakult képet. A 17. századi anyag feltérképezése során tapasztalt egyházi-vallásos kiadványok túlsúlya éppen az új teológiai, politikai és filozófiai eszmék áramlásának gyors átvételéről és jelenlétéről tanúskodik. Vagyis a vallási-egyházi irodalmat a pezsgés, a dinamikus áramlás jellemzi, s a válság tünete nem túlburjánzásában mutatható ki, hanem sokkal inkább a másik oldal (szépirodalom, „világi” tudományok) sorvadásában.

Ez a csoport példázza leggazdagabban, hogy Heltai műfaji rendszere nem merev, nem lezárt kategóriákra épül, hiszen az egyes fő- és

alcsoportok közötti átjárás szükségszerű, a kapcsolódási pontok, a szövegek többes funkciójára történő állandó rámutatás egyben e rendszer működőképességének a feltétele. A hitterjesztéssel, hitvédelemmel és a vallási önmeghatározással kapcsolatos kiadványok mennyiségileg is a legnagyobb alcsoportot képezik, miközben a műfajilag idetartozó nyomtatványok e tekintetben éppen instabilitásukban ragadhatók meg leginkább. Hiszen a kimondottan hitvitázó céllal készült kiadványok (mint pl. Pázmány *Kalauza*) mellett számos olyan írással kell számolni, amely a vitairat sajátosságait mintegy „mellékesen” hordozza magán. Ilyennek minősül pl. a vallási polémiaát vállaló prédikációk egész sora, azok tehát, amelyeket a vallás közösségi és magánygyakorlatát szolgáló nyomtatványok közt már számba vettek; vagy a következő alcsoportba sorolt vallási tanítások egyes darabjai, amelyek didaktikus funkciójuk mellett erősen polemikus tartalmakat hordoznak, így említésük a hitterjesztés csoportjában sem maradhat el. Az egyes fő- és alcsoportok közötti átjárásra számos példát lehetne még hozni, Heltai minden esetben rámutat a többletfüggőségből adódó kapcsolódásokra, s a rendszerezés művelete mellett éppen ezeknek a kapcsolódási pontoknak a kimutatása jelenti egyben e munka lényegét is.

A további három nagy tömb alá sorolt, az iskolai, az alkalmi és az állam életével kapcsolatos nyomtatványok csoportosítása hasonló módszerrel, bár nem az előbbihez hasonló mélységben történik. Többnyire statisztikai módszert alkalmaz, a rendszerezés mellett arra a kérdésre is válaszolni igyekszik, hogy az egyházi nyomtatványok által teremtett nyilvánosság hogyan viszonyult a teljes kiadványterméshez. A mecenatúrához és a reprezentációhoz kapcsolható kiadványokat Heltai regisztrálja ugyan, de szerényen irodalomszociológiai kérdésként kezeli: a további kutatás célja, hogy az így összegyűjtött anyagot hogyan használja fel ebből meríthető szempontú kutatások elvégzésére. Az iskolákhoz mint intézményrendszerhez köthető kiadványokat három nagy csoportba sorolja: egyik

részük közvetlenül az iskolában folyó tevékenységekhez köthető (mint pl. a tankönyvek), másik részük az iskolai élet más vonatkozásait szolgálja (mint pl. a pedagógia tudomány vagy az iskolaigazgatási kiadványok), harmadik részük pedig kifejezetten iskolai alkalmi kiadvány, amelyeket az iskola tanárai és/vagy diákjai készítettek az iskolával kapcsolatos alkalomra/-ból.

Az alkalmi kiadványok mint különálló nagy csoport alatt két nagyobb alegységet különít el a szerző: egyrészt a kalendáriumokat, másrészt az élet ünnepi eseményei (az emberi élet fordulóihoz kötődő események, mint a keresztesítés, az esküvő, a temetés, és a politikai-egyházi ünnepi eseményekhez kapcsolódóak, mint templomavatás, beiktatás stb.) alkalmából kiadott nyomtatványokat.

Az államiság átalakulása, a stabilitás és – különösen az új államnak számító Erdélyben – a legitimitás igényeinek kifejezése, a két állam közötti viszony nyomot hagyott a kiadványstruktúrára is, így viszonylag könnyen elkülöníthetőek az ebbe a csoportba sorolható nyomtatványok. Három alcsoportja van ennek a nagyobb tömbnek: jogi kiadványok, királytűkrök és más politikai elméleti művek, valamint történeti művek és politikai röpiratok. Az egyes alcsoportok további bontását a forrásanyag szabja meg. Itt is felmerülnek a más csoportokkal való kapcsolódási pontok. (Pl. a királytűkrök moralizáló tartalmai megkövetelik a vallási tanításokat tárgyaló kiadványok között való említésüket is.)

A kötet utolsó fejezetében Heltai János az RMNy két 17. századi kötetének összesen 1769 tételéből azt a 6–7 százaléknyi anyagot veszi számba, amely nem helyezhető el ebben a funkcionális műfaji rendszerben. Ezek egyrészt a tudományos és gyakorlati életre vonatkozó igen vegyes tartalmú kiadványok, másrészt a tágabb értelemben vett, a szórakoztatást célzó, a mai értelemben vett irodalmiság jegyeit magukon hordozó nyomtatványok. Földrajzi könyvek (mint például Szepesi Csombor Márton *Europica varietasa*), gazdasági szakkönyvek (mint a méhészkedés tudományába bevezető Horthi Miklós könyve), az egészségügyi

kérdéseket tárgyaló kiadványok (szabályok, gyógyszerészeti könyvek, a pestist tárgyaló traktátusok) sorolhatók ide. Heltai Jánosnak ugyan nem célja az irodalmiságról folyó vitákhoz hozzászólni, de az ezzel kapcsolatos elméleti megfontolások ott munkálkodnak e csoportosítás háttérében. Nyilván nem ebben a fejezetben olvasunk először a kiadványok esetleges szórakoztató funkciójáról, az egyes művek számbavétele során Heltai minden olyan esetben kimutatta ezt, ahol az adott szöveg ilyen szerepet is betölthetett. Az itt sorra kerülő 54 kiadvány esetében viszont nem funkcióegyüttesről van szó (mint például a bibliai históriák esetében, amelyek ugyan működhetnek önálló olvasmányként is és a szépirodalmiság jellemzőit is magukon viselheték): az itt tárgyaltak viszont nem gyakorlati vagy tudományos céllal születtek, létrejöttükben inkább olyan igények fedezhetőek fel, amelyek a mai köztudat szerinti irodalom létrejöttében működnek.

Kérdés immár csak az marad, hogy Heltai rendszere mennyiben lesz alkalmazható az RMNy (reményeink szerint) hamarosan megjelenő negyedik kötetére is. Láthattuk, hogy mennyire eltérő kiadványstruktúra figyelhető meg a 15–16. századi

kötet esetében is. A funkcionális rendszerbe nem illeszkedő nyomtatványok azt sejtetik, hogy megjelenőben vannak az olyan kiadványok, amelyek a korábbiakhoz képest új eszmeiséget, tartalmakat és formákat hordoznak, ez nyilván összefüggésben van a század hatvanas-hetvenes éveiben történő, nyomdatörténetileg is kimutatható változásokkal. Heltai célja viszont nyilván nem az volt, hogy az egész 17. századot lefedő műfaji rendszert állítson fel, a század egységben való látása ellen éppen ő hoz fel a törésvonalak mellett érveket.

Heltai János könyvének érdeme, hogy nagy adatanyagban segít eligazodni, melyhez elemzői szempontokat is kínál, ilyenformán talán nemcsak a régi magyarosok körében lesz a korszak alapvető kézikönyveinek kézikönyve. Ennek a munkának elvégzésére nem lett volna elég a korszak, a kiadványok alapos ismerete, ehhez az is kellett, hogy a kiadványok egyenkénti kézbevitelével való „ismerkedésnek” olyan múltja legyen, mint az RMNy munkálataiban már egyetemista korától részt vevő Heltai Jánosnak van.

Luffy Katalin

Megidézett rendtartás és kultúra

Kovács Kiss Gyöngy: Megidézett múlt. Tanulmányok, forrásközlések. Komp–Press Kiadó, Korunk, Kvár. 2008. 239 lap

Aki ismeri Kovács Kiss Gyöngy történészi tevékenységét, sejtheti a cím mögé rejtett célzást. Éspedig, hogy a szerző újonnan megjelent tanulmánykötete szervesen kapcsolódik korábbi könyvében (*Rendtartás és kultúra*. Marosvásárhely 2001) kinyilvánított történetírói törekvéseinek sorába. Erdély múltbéli politikai, társadalmi és kulturális változó világának minél árnyaltabb bemutatása mellett kötelezte el akkor magát, és ezt teszi most is.

A kötet Kovács Kiss Gyöngy már megjelent tanulmányait gyűjti össze. Az írások korábbi közlési helyére ugyan nem találunk utalást, de ez nem is annyira fontos. Inkább azt hangsúlyoznánk, hogy

napjaink egymást érő kiadványsorozatokkal, hirtelen felbukkanó, majd ugyanolyan gyorsan el is tűnő, gyakran csak félig kész munkákat piacra juttató kiadókkal zsúfolt publikációs világában kiemelt igény mutatkozik az olyan kiadványokra, melyek egy-egy szerző szétszórtan megjelent alkotásait egymás mellé illesztve tálalja. S ha ez párosul a kiadó azon igyekezetével, hogy megfelelő minőségben, kellemes és esztétikus formában kínálja a mondanivalót – ami esetünkben a Komp–Press Kiadó gondozásában teljesült is –, a kiadvány joggal számíthat a közönség figyelmére és érdeklődésére.

Tartalmát illetően négy évszázad történelmének egyes kockái elevenednek meg az olvasó előtt. Főszereplője Erdély, politikai, intézményi változásai, társadalmával, kultúrájával, művelődésével és mindennapjaival együtt. A három részbe csoportosított tanulmányok első tömbjének címe, *Kolozsvár – a polgárok „respublikája”*, előrevetíti, hogy a szerző vizsgálódásait mikroszinten, Erdély kiemelkedő jelentőségű városának és lakóinak történeteivel kezdi. A település belső világát, társadalmát működtető mechanizmusok, írott vagy íratlan szabályok, szokások és egyének viszonyát vizsgálja, s társadalmon belüli hierarchikus kapcsolatok, érintkezések szövevényes és bonyolult kapcsolatrendszerét rajzolja meg. Felfedezi és bemutatja azon helyszíneket és alkalmakat, melyek e kapcsolatrendszer alakították. A kötet nyitó tanulmánya (*A játékos város*) szemlélteti, hogy a városban uralkodó erkölcsi és magatartásbeli korlátozások ellenére a lakók társadalmi érintkezésre és szórakozásra való igénye meggátolhatatlan. Erre pedig a legalkalmasabb helyszínek a korcsomaház, a lövőhely, ahol a városi polgárok, városzolgák, céhes legények mellett a katonarendűek, körözött gonosztevők is megférnek, és a szórakozás – kártya, kocka, célbalövés – mellett folytatnak baráti csevegést, cserélnek híreket, bonyolódnak tettegességig fajuló vitákba. Ráérzően ragadja meg a szerző ezen alkalmakat a 16–17. századi hétköznapi élet, a mélyebb társadalmi rétegek szokásainak, szemléletének kibontakoztatására. A tanulmány azonban a címben ígérteken túllépve részletes rálátást biztosít a város szülőtermesztési, bortermelési és a bor értékesítéséhez kapcsolódó stratégiáira is. A társadalmi érintkezés, kapcsolattartás helyszíneit – piac, árusboltok, áruskamarák, fürdőház, malom, sütőház, vásár – idézi fel a következő írás is (*Pletyka, becsületsértés, rágalmazás a fejedelem-ség kori Kolozsváron*). Ezúttal azonban a társadalmi viszonyokat alakító tényezők közül a pletyka, becsületsértés és rágalmazás mint bűncselekmény közösségre kifejtett hatásának elemzése kapcsán. Hangsúlyozza ezek esetenként mindkét félre káros hatását, és azt is, hogy a kora újkori közösségek

számára a pletykázkodás révén terjesztett hírek az eltitkolt vétkek nyilvánosságra juttatásával a törvénytelenségek visszaszorításában is jelentős erővel bírt. Sort kerít egyes, a városi joggyakorlatban bevett, mára már kihalt jogi terminusok tisztázására is, mint *vád alá feküdni*, *vád alatt ülni* vagy *vádat valakire rárakni*. Következő írása is (*Adatok a viselet szabályozásához a 16–17. századi Kolozsváron*) az egyén városi társadalomban elfoglalt helyéről tudósít. Ezúttal azonban a mainál jóval kötöttebb rendi társadalom magánéletre való kihatásaival foglalkozik. Kolozsvári 16–17. századi tanácsi határozatokkal bizonyítja, hogy a városlakónak polgári öntudatát, a közösségben elfoglalt helyét öltözetével is ki kellett fejeznie, ami rendi hovatartozásának, városfelei és munkája iránti megbecsülésének, nem pedig hívalkodásának és túlzott luxusigényének kellett a mutatója legyen. A kolozsváriak végrendelezési szokásainak a vizsgálata során is (*Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában*) ismételten a kolozsvári polgár kerül központba, aki végrendeletén keresztül családtagjaihoz, rokonaihoz, a városi közösséghez, annak intézményeihez (templom, ispotály, céhek), valamint a helyi szokásjoghoz és írott örökösödési szabályokhoz kötődő viszonyát fogalmazta meg. A mindennapok apró történései és szereplői mellett azok is megjelennek, akik vagyonukat városuk felvirágoztatására fordították, akik építkezéseikkel a *civitas* arculatát meghatározó építményeket hozták létre (*A város és építői*). A Wolphard–Kakas-ház, a Vicei-ház, a Báthory–Apor Szeminárium, Újhelyi Gábor ötvös „aranyművesháza”, a kárpitosként Bécsből Szebenbe, majd Kolozsvárra került Taufferek Torony utcai háza – a benne működtetett olvasókörrrel (a későbbi kaszinó elődjével) és a bálszalával, a 19. századi városi társadalmi érintkezés és családi kapcsolattartás kiemelt helyszínével –, a Szábel aggmeház vagy az olasz vívómesterként Kolozsvárra érkező, majd sikeres vállalkozóvá vált Gaetano Biassini szállodájának építetői, habár különböző korokban éltek, városuk képe, lakóinak életszínvonala, de nem utolsósorban saját hírnevük emelésének szándékával írták be maguk

és családjuk nevét örökre Kolozsvár történetébe. Jelentős mennyiségű és újdonság számba menő levéltári forrással járul hozzá ezen épületek 18–19. századi történetének megismeréséhez.

E tanulmánnyal a szerző átvezet az Erdélyi Fejedelemség korából a Habsburg-uralom alatti Nagyfejedelemség időszakának történéseibe. Továbbra is Kolozsvárnál és annak lakóinál maradvra, a fejezet utolsó írása (*Kolozsvári bálók a bécsi kongresszust követő években*) újra a társadalmi érintkezések színhelyeire, ezúttal a már fentebb is emlegetett „bálszálákba” vezérel. A bécsi mintára a 18. század végétől itt is divatba jött bálozás szokásával, színhelyeivel, résztvevőivel kapcsolatban újra rámutat, hogy minden társadalmi kategória élt saját szórakozási lehetőségeivel és részt vett, társadalmi pozíciójának függvényében, a reduti elitbálokon, a mesterlegények és mesteremberek burgerbáljain vagy a cselédek, szolgák számára rendezett mulatságokon.

A kötet következő fejezetében – *Habsburg-installáció és erdélyi emlékirodalom* – a szerző másik kedves témája felé irányítja figyelmünket. Elhagyva Kolozsvárt és lakóinak mindennapi életét, vizsgálódásainak középpontjába Erdély 18. századi politikai és intézménytörténeti fejlődése kerül. Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Wesselényi István, Rettegő György, Apor Péter és más emlékirók szemszögéből világítja meg a bécsi politika megnyilvánulási formáit Erdély birodalmi integrációs folyamata során, az erdélyi liberális elvárások, illetve a birodalmi bürokratikus megoldások között feszülő ellentéteket, a császári hatalom megszilárdítását célzó módszereit és eszköztárát és az arra adott helyi válaszokat, valamint a politikai élet és az intézményrendszer területén jelentkező átalakulásokat. Érdekes kép bontakozik ki a különböző felekezeti, társadalmi rangú, politikai beállítódású, temperamentumú, eltérő iskolázottságú, az államapparátusban különböző beosztást betöltő vagy abból kimaradt emlékirók véleményének ütköztetése révén, ugyanis belülről, a politikai döntéseket elszenvedők oldaláról derül fény a folyamat apró mozzanataira.

A harmadik fejezetben – *Test és szellem* – a politikai élet éles vitáinak, olykor roppanásig feszült hangulatának világtól ismét az egyén felé fordul a szerző figyelme. Annak halállal szembeni magatartását vizsgálva (*Kemény János ravatalai*) a 17. századi főúri temetkezések – mint a „nyilvános keserűség tárházai” – spektakulárumának reprezentációs céljaira mutat rá. A fejezet egy másik írása is (*Könyvek és borok*), az elmúláshoz némiképp kapcsolódóan, néhai Demény György kincstári hivatalnok nagyenyedi házában berendezését és javait összeíró 1823-as jegyzék tükrében a tulajdonos életéről, intellektuális képességeiről, vagyoni állapotáról, lényegében egy hivatalnok pályája lehetőségeiről és megvalósításairól alkothatunk képet. Egy harmadik írásban (*Adatok a viselet 18. századi erdélyi szabályozásához*) a szerző, viselettörténeti kutatásait folytatva, az erdélyi diéta 1743-as viseletszabályozási tervezete alapján a viseletszabályozás 18. századi indítékait veszi számba. A korábban már említettek – a fényűzés meggátolása és a lakosság társadalmi állás szerinti megkülönböztetése – mellett a Habsburg-uralom konszolidációja utáni gazdasági szemléletnek megfelelően a takarékosagra való szoktatást is felismerni véli.

Az írások pontos, egyszerű, logikus és ebből fakadóan könnyen követhető, de tartalmas okfejtései attól válnak igazán értékessé és főként hitelessé, hogy kivétel nélkül mind elsődleges levéltári források kritikus feldolgozásain alapulnak. Ezáltal az iratokat létrehozó személyek, intézmények, társadalom közvetlen közelébe kerülhetünk. A forrásszövegek szó szerinti idézése esetén azonban azt gondoljuk, hogy helyesírást és központosítást ajánlatos lett volna minden esetben közelíteni a mai helyesíráshoz, mert gördülékenyebbé tehetnék volna az olvasást. Főként ha a törzsszövegben és nem lábjegyzetben kaptak helyet, és kimondottan olyankor, amikor hosszabb összefüggő rész került idézésre. Ugyanakkor, mivel nemcsak a szakma érdeklődésére tart igényt a kötet, jó lett volna a magyar szövegrészekben előforduló latin kifejezések, részmondatok magyar jelentését is csatolni. Emellett azonban mindenképp hangsúlyozni szeretnénk azt is, hogy

jó érzékkel választotta ki a szerző ezen idézeteket, lényegre törő illusztrációi szövegekörnyezetüknek, színesítik és élővé is teszik azt.

A kötet jegyzetapparátusával kapcsolatban jegeznénk meg, hogy feltétlenül szükség lett volna annak egységesítésére. Zavaró és félrevezető ti., hogy a városi tanácsi, más néven közgyűlési jegyzőkönyvekre *TanJk*, *KvTanJk* vagy *KözgyJk* rövidítések formájában, míg a törvénykezési jegyzőkönyvekre *TJk*, *KvTörvJk* formákban is találunk utalást. Ugyanígy e jegyzőkönyvek régi és új levéltári jelzeteivel kapcsolatban is egységesen kellett volna bánni, mert akkor elkerülhetővé vált volna, hogy a régi kötetjelzetek mellé az új jelzetek során kialakított oldalszám kerüljön (esetünkben a 46–47. oldalak lábjelezetei). Meglátásunk szerint a kérdést egy a kötet teljes tartalmára kiterjedő, levéltári és könyvészeti forrásokot tartalmazó irodalom és rövidítésjegyzék oldhatta volna meg. A tanulmányok közötti kereszttalások kérdésében is pontosítások szükségeltetnek, mert véleményünk szerint, ha olyan tanulmányra történik utalás, melyet a jelen kötet is tartalmaz (pl. a 34. old., 14. jegyz: *A játékos város*), mindenképpen arra és nem

azok korábbi megjelenési helyére lett volna célszerű utalni. Mindezek mellett azonban biztonsággal állítható, hogy a legfontosabb feladatát – a felhasznált adatok helyes értelmezését – hitelesen végezte el szerzőnk.

Több esetben hangsúlyozza, hogy írásait a témák előtanulmányainak szánja, azok átoltatása azonban mindenkit meggyőzhet, hogy korántsem előkészítésről, próbálkozásról van szó. Mindegyikük a dolgok lényegébe vágó elmélyült elemzés, részletes adatfeltárás és érdekesítő értelmezés. Hogy a legtöbb esetben további kutatások szükségesek, amikre külön fel is hívja figyelmünket, az csupán abból adódik, hogy legtöbbször úttörőként először birkózik meg eddig érintetlen témák feldolgozásával.

Végül meggyőződéssel állíthatjuk, hogy a kötet, mely tetszetős külsejével kétségkívül megragadja a közönség érdeklődését, tartalmával a múlt iránt érdeklődők élményvilágában és a szakmai körökben egyaránt a maradandóságot tudja biztosítani magának.

Pakó László

A jogtörténeti kutatások újabb perspektívái

Katalin Gönczi: Die europäischen Fundamente der ungarischen Rechtskultur. Vittorio Klostermann Verlag, Frankfurt am Main 2008. 320 lap

Gönczi Katalin könyve jogtörténeti munka, egészen pontosan a felvilágosodás és reformkor jogszokásának kialakulását, a német és osztrák jogtudományi munkák magyar recepcióját igyekszik feltárni. A kötet azonban nem csupán a jogtörténészek számára bír jelentőséggel, hanem mindazon kutatók vagy érdeklődő olvasók számára, akik a korszak kulturális törekvéseivel foglalkoznak. A felvilágosodás és reformkor írott kultúrájában ugyanis oly erőteljes módon jelen volt a jogszokásokra, a különböző privilégiumokra, az államapparátus működésének legitim vagy éppen illegitim módjára való reflexió, hogy

az irodalom, a művelődés, a társadalom változásainak kutatói előbb-utóbb kénytelenek lesznek jogtörténeti problémákkal is szembesülni. A magyar nyelvű szakirodalom azonban még igen kevés kérdést válaszolt meg megnyugtató módon, ezért is öröndetes az a tény, hogy a Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Intézetének Jogtörténeti Tanszéke, egy-egy budapesti és pécsi résztvevővel kiegészülve, egy DAAD-MÖB projekt keretében a jogtudomány-történet különböző területeinek feltárására vállalkozott. A projektben részt vevő német intézmény a Frankfurt am Mainban székelő Max Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte,

Michael Stolleis professzor vezetésével. A program ahhoz az áramlathoz csatlakozott, mely Nyugat-Európában már az 1990-es évektől kezdődően meghatározta a jogtörténeti kutatások módszerét: egyre inkább eltávolodnak a hagyományos intézménytörténeti és törvényhozástörténeti metódustól, és a tudományt konkrétan művelők vagy elméleti szinten űzők monografikus bemutatásánál is tágabb keretet próbálnak kialakítani. A tudománytörténet ebben az esetben komplex társadalmi és szociológiai vizsgálódást jelent, a jogalkalmazás konkrét bemutatásán túl pedig a tudományos ismeretáramlás (Wissenstransfer) útjainak és módjainak feltárására is különös hangsúlyt fektetnek. Az intézetben folyó kutatások a 18–19. századi jogtudományi kommunikációra, a joghallgatók európai peregrinációjára, valamint a nyugat-európai magánjog kelet-közép-európai recepciójának kérdéskörére fókuszálnak. Eredményeiket a *Studien zur europäischen Rechtsgeschichte* című sorozatban teszik közzé, melynek 227. kötete Gönczi Katalin könyve. Ugyanakkor a munka egy másik sorozat 4. köteteként is számon tartható, ez pedig annak a 2004-ben elkezdett projektnek az eredményeit tárja az olvasók elé, mely a kelet-európai országok jogszokásait kutatja az imént említett módszerekkel, s melynek címe: *Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers* (A modern Kelet-Európa jogi kultúrája. Hagyományok és áramlatok). A sorozat első három darabja a tudományos ismeretáramlás modernizációs hatásával (Tomasz Giaro könyvei), illetve a jogászképzés kelet-európai modelljeivel (Zoran Pokrovac) foglalkozott.

Gönczi Katalin könyve nem csupán ebbe a közös projektbe tagolódik be, hanem magyarországi kutatásokat is folytatja, illetve kiegészíti. A régi magyar jog feldolgozása, különösen a források kiadása terén igen sok kívánnivalót hagy maga után, ám az már örvendetes eredmény, hogy Hamza Gábor munkásságának köszönhetően megindult a tudománytörténeti biográfiák bemutatása, Kajtár István kutatásai révén előtérbe kerültek a 19. század jogszokásának modernizációs kísérletei,

az összehasonlító jogtörténeti elemzések pedig Horváth Pál és ugyancsak Hamza munkásságának köszönhetően egyre ismertebbek lettek. Gönczi Katalin arra hívja fel a figyelmet, hogy a különböző módszertani megfontolásokat kombinálni kell, hiszen a pusztán biográfiai bemutatás nem vezethet átfogó eredményekhez, az egyéni életutak felvázolása mellett annak alapos kifejtésére is szükség van, hogy az egyénileg megszerzett tudás milyen forrásokból származik, milyen csatornákon keresztül jut el a befogadó társadalomba, és ott milyen hatást fejt ki. Így tehát az európai jogtudomány és a magyar jog viszonyára kérdez rá, a francia és angol eszmék meggyökerezésének érintőleges vizsgálata mellett elsősorban a német és ausztriai hatásra figyel. A tudományos ismeretáramlás fogalmának bevezetése és módszertani alkalmazása tulajdonképpen néhány korábban is ismert fogalom tágabb értelmezésére kínál lehetőséget. Gönczi úgy véli, hogy a külföldi eszmék befogadása nem írható le kielégítő módon a recepciókutatás metódusaival, azok ugyanis figyelmen kívül hagyták a társadalomtörténeti hátteret, a migráció, peregrináció és az intézményi kapcsolatok kérdéskörét, a vizsztatért diákok tudásának hasznosítását. A tudományos ismeretáramlás elméleti kérdésfeltevése az, hogy mit kínál az a társadalmi réteg, ahonnan a tudás származik (ez esetben elsősorban a német egyetemek), kik a tudás átadói és működtetői (legtöbbször a peregrinusok), és miképpen reagál a befogadó társadalom a kapott eredményekre, hogyan hasznosítja azokat (a vizsgálat elsősorban a magyar intézmények kutatásának szintjén folyt). Ezáltal lehetőség adódik egy kétirányú vizsgálódás megteremtésére is: véleménye szerint a recepció a befogadó társadalomnak túlzottan passzív szerepet szánt, az általa kínált módszer segítségével viszont az is vizsgálhatóvá válik, hogy a peregrinus diákok milyen hatást fejtettek ki a német egyetemeken, hogyan terelték a figyelmet a magyar társadalmi történésekre. Bevezetőjében tehát két túlságosan is merevnek tűnő alapállást kíván leépíteni: az eddigi magyar jogkutatás szerinte elzárkózott az európai minták befogadásának kérdéskörétől, nemzeti

kérdésként kezelte a jogviszonyokat, ezért sajtáságnak és a nyugat-európai modellek felől megítélhetetlennek állította be. Ezáltal háttérbe szorította azokat a kutatásokat, amelyek arra keresték volna a választ, hogy milyen formái lehettek az átvételeknek. Ezzel szemben az európai jogtörténések a 18–19. századi Magyarországot perifériaként definiálták, a centrum–periféria felállításban pedig igen negatív képet festettek róla. Szerinte le kell mondani a teljesítményorientált mércékről, és elsősorban a belső viszonyok alakulására kell figyelni, ezáltal realisabb képet kaphatunk a jogszokások modernizációs kísérleteiről.

A kötet öt nagy fejezetben vizsgálja a 18–19. századi német–magyar kapcsolatokat. Az első fejezet az oktatási reformok és a tudományos ismeretáramlás 18. századi módozatait vázolja fel (Bildungsreformen und Wissenstransfer im 18. Jahrhundert). Ez esetben a magyar viszonyokra koncentrál. Részletesen felvázolja azt a történeti háttérrel, amely a későbbiekben a jog oktatásának kereteit is kijelöli: a rendi jogszokás gyakorlati megvalósításait, Magyarország és a bécsi udvar viszonyát, a *ius commune* tudománytörténeti perspektíváit, valamint a Mária Terézia által bevezetett reformok hatását a magyar jogszokásokra. Az első fejezet második tömbje a jog oktatásának intézményi feltételeit veszi számba: az egyetemalapításokat és a jog oktatásának helyzetét az egyetemek struktúrájában egészen 1770-ig, a természetjogról szóló német viták magyarországi lecsapódásait, Mária Terézia, illetve II. József oktatási reformjainak konkrét eredményeit a jogászképzésre vonatkozóan, valamint a bécsi udvar szerepét a szászországi tudományos ismeretek közvetítésében. Hosszabb kitérőt szentel a protestáns oktatásnak, hiszen gimnáziumaik és kollégiumaik végzősei erőteljes mértékben meghatározták a német modellek átvételét még 1781 után is, amikor már nem voltak rákényszerítve a külföldi egyetemjárásra ahhoz, hogy jogi diplomát szerezhessenek. A fejezet utolsó nagy tömbje azokat a konkrét bécsi hatásokat mutatja be, melyek meghatározták a magyarországi jogászképzést. Felvázolja a bécsi egyetem

képzésformáit és a meghatározó jelentőséggel bíró tanárokat és olvasmányokat, majd pedig azoknak az oktatóknak a tevékenységét fejt ki bővebben, akik innen kerülnek vissza magyar intézményekbe, és többnyire Martini és Sonnenfels elméleteit adják tovább.

A második fejezet a 18. század végének jogtudományi szempontból releváns kommunikációs csatornáival foglalkozik. A peregrinációra vonatkozó korábbi szakirodalmi munkákat hatékonyan használja fel azért, hogy a már összesített adatokkal szemlélteti a különböző társadalmi rétegekből érkező diákok arányát a jogtudományi képzésekben. A göttingai egyetem ebben az időben vezető szerepet tölt be német nyelvterületen, a hagyományos teológiai-filozófiai képzés mellett vagy helyett egyre több magyar diák választja a modern államelméleti képzést is lehetővé tevő göttingai tanulmányutát. Emellett természetesen a korábban preferált egyetemeket is szép számban látogatják, Göttinga mellett Jéna is vonzza a jog iránt érdeklődőket. A göttingai képzés a jogtudományok oktatását tágabb kontextusban tette lehetővé: az államismereti tudományok földrajzi, történelmi, népességi és kulturális kutatásokat is megköveteltek. Az intézményes képzési formák vázolása mellett Gönczi Katalin a személyes kapcsolatoknak is nagy jelentőséget tulajdonít. Különösen August Ludwig Schlözer személyiségét és a magyar diákokhoz fűződő kapcsolatát emeli ki, azt bizonyítva, hogy a neves történész nem csupán nagy olvasóközönsséggel rendelkező folyóiratai, hatalmas publicitásnak örvendő kötetei és a magyar diákok által is szívesen látogatott tanórái útján, hanem személyes beszélgetései és levelezése révén is hatott a magyar jogtudomány formálódására. Ugyanakkor azt is fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy ebben az esetben a tudományos ismeretáramlás kétirányú: a magyar és erdélyi diákok információi segítségével Schlözer egyre több szöveget jelentet meg, melyek a magyar közjogi helyzettel foglalkoznak. Ez valóban fenntartható megállapítás, ám amennyiben Gönczi kiindul az álláspontját vesszük figyelembe, mely szerint a tudományos ismereteknek mindkét

irányban hatniuk kell, azaz valamiféle változást kell előidézzenek az adott társadalomban, a két-irányúság tézise megkérdőjelezhető. Schlözer nem változtatja meg nézeteit az információk hatására, sőt az egykori tanítványok tisztában vannak azzal, hogy mely privilégiumokat tekintene a történész illegitimnek, így el sem küldik neki azokat (erre jó példa a Gönczi által is emlegetett levélváltás, mely a szászok és Schlözer között zajlott a szász történelem megírásának módjáról).

A tudományos ismeretáramlás intézményes formáinak tekinti az egyetemek és főiskolák kapcsolata mellett a korszak jelentős német folyóiratait, valamint a tudós társaságok együttműködéseit. A Staats-Anzeigen és a Jenaer Allgemeine Literatur Zeitung a frissen megjelent magyar kiadványokról is tudósította olvasóit, a német tudományos társaságok pedig egyre gyakrabban hívtak meg magyar tudósokat vagy pedig főnemeseket tagjaik közé.

A harmadik fejezet a megszerzett tudomány hatáskifejtésével foglalkozik. A szerző azt vizsgálja, hogy a jogtudományi ismeretek milyen formában jelentek meg a gyakorlati alkalmazás szintjén: az oktatásban, a közjogi alkalmazásokban, az alkotmányjogi és államelméleti kiadványokban, a diplomáciai kapcsolatokban, illetve milyen módon befolyásolták a jakobinusok tevékenységét.

A negyedik fejezet a nagy jelentőséggel bíró 1790–91-es országgyűléssel indít, ennek reformkísérleteit azoknak a visszatért egykori peregrinus diákoknak tulajdonítja, akik a megszerzett tudás birtokában kísérelték meg az államapparátus modernizálását. Ezután 1835-ig veszi számba azokat a terveket és megvalósításokat, amelyek ugyancsak a társadalom és jogrendszer megújítására irányultak.

Az ötödik és hatodik fejezet az előző fejezetek struktúráját követve a reformkor kapcsolathálóját, az intézményes és személyes tudásátadási formákat, a magyar társadalom eredményeit veszi számba. Ezekben a részfejezetekben válik megragadhatóvá az a kiterjedt tevékenységi kör, melyet a jogászok és elméleti szakemberek kifejtettek. A reformkori szövegek már nem csupán a német elméletek gyakorlati meghonosítási lehetőségével

foglalkoznak, hanem ki kell alakítaniuk a nyelvben is magyar jogszokást. A korábbi német, illetve latin nyelven megjelentetett szövegek helyét átveszik a magyar nyelvű kiadványok, a jogtörténet pedig egyre inkább teret követel a közéletben is.

A kétségkívül hiánypótló munka kapcsán néhány nem megnyugtató módon megválaszolt kérdés is felmerülhet. Gönczi Katalin ugyan megmagyarázza könyve bevezetőjében, hogy vizsgálódásainak elsősorban a mai Magyarország a tárgya, és a ma már más országokhoz tartozó részek jogszokásaival csak abban az esetben foglalkozik, ha annak más szempontból is jelentősége van. Az is igaz, hogy az erdélyi és magyarországi törvénykezés némileg eltért egymástól, így minden fejezetben külön részt kellett volna szentelni az erdélyi eseményeknek, mely meghaladta volna a munka kereteit. Azt azonban ő maga is megállapítja, hogy a 18. század utolsó évtizedeiben a német nyelvterületen jogot hallgató diákok 85 százaléka Erdélyből jött. Ez az arány túlságosan magas ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyassuk, hogy a visszatért diákok milyen hatást fejtettek ki lakóterületükön. Különösen azokban az esetekben lenne ez fontos, amikor kiadványokról van szó, hiszen az erdélyi szerzők gyakran tárgyalják párhuzamos módon az erdélyi és magyar alkotmányjogot, vagy a szászok esetében az egykori magyar királyok privilégiumai meghatározó jelentőséggel bírnak a 18. századi alkotmánytörténetek megírásában. A reformkori részből szinte teljes mértékben eltűnik az Erdélyre való utalás, pedig fontos lett volna arra a kérdésre is válaszolni, hogy a különböző felek hogyan látták az unió problematikáját alkotmányjogi nézőpontból.

Ugyancsak kérdéses, hogy az eddig megjelentetett szövegek teljes képet nyújtanak-e azokról a történésekről, amelyek meghatározták a korszak jogi diskurzusát. Gönczi Katalin csupán megjelent életrajzokból, valamint korábbi szakirodalmi munkák segítségével vázolja az egyes szereplők életútját, helyenként azonban szükségessé válhat a levéltári kutatás ahhoz, hogy helyesen ítéljük meg a tevékenységi köröket. Hasonló a helyzet a kiadott és kéziratban

maradt jogtörténeti forrásokkal is. A primer szövegek olvasata valóban megvilágíthatja az egyes szerzők álláspontját, ám teljes képet csak akkor kaphatunk, ha a betiltott vagy különböző okok miatt kéziratban maradt szövegeket is áttanulmányozzuk. A folytatás tehát több irányban is lehetséges, az olvasók remélik, hogy a további kutatások nyomán megválaszolatlan kérdésekre is választ kaphatnak.

Kis következtelenség tapasztalható a településnevek és az egyes személyek névváltozatainak használatában. Gönczi Katalin el akarja kerülni azt a vádat, melyet ő maga is megfogalmaz a korábbi magyar jogtörténeti munkákkal kapcsolatban, hogy azok nemzeti beállítottságúak lettek volna, ezért könyve bevezetőjében azt is leszögezi, hogy a településneveket a korabeli népességi arányoknak megfelelő és a mai államnnyelven fogja megadni. A rendszer azonban nem következetes, gyakran a magyar települések is kizárólag németül vagy a magyar ajkú erdélyi városok csak német és román megnevezéssel kerülnek szövegébe.

A megcélzott német közönség miatt Gönczi Katalin igyekszik elsősorban olyan szakirodalmi munkákat beépíteni könyvébe, melyek nyelvileg az ottani olvasók számára is hozzáférhetőek. Ám ez azt a csapdát rejti magában, hogy kimaradnak olyan

nagy jelentőségű magyar szakirodalmi munkák, melyek a könyv bizonyos állításait finomíthatják, illetve akár cáfolhatják is. Nem kapunk információt arra vonatkozólag sem, hogy a mai magyar szakirodalomban milyen heves viták dúlnak az 1581-es kolozsvári egyetemalapítás valóság tartalmáról, vagy nem értesülünk azokról a jelentős monográfiákról, amelyek német–magyar kapcsolattörténeti szempontból tárgyalják az egykori göttingai diákok munkásságát (pl. Schedius Lajos). A most folyó levéltári kutatások felülírják egyes németül publikáló szerzők állításait: a Julius von Farkas kutatásai nyomán elterjedt nézet, mely szerint Schlözer szász történelméről az erdélyi Aranka György írt volna recenziót az *Allgemeine Literatur Zeitung*-ban, teljes mértékben tarthatatlanná vált. Néhány állítás finomítását lehetővé tette volna a nemrégiben Martin Peters által megjelentetett remek Schlözer-monográfia is, mely hosszasan tárgyalja a történész és a magyar hallgatók kapcsolatát. Az imént felsorolt pontatlanságok is csak arról győzhetik meg az olvasót, hogy nagy szükség van Gönczi Katalin könyvéhez hasonló idegen nyelvű publikációra is ahhoz, hogy a mai magyar kutatások eredményeit a külföldi érdeklődők is megismerhessék.

Biró Annamária

A csíksomlyói búcsújárás egyik fontos történeti dokumentuma

Bárh János: A vigasztaló Napbaöltözött Asszony. Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata Csíksomlyón 1784-ben. Agapé, Szeged 2000. 61 lap

A 18. század második felében a gyulafehérvári egyházmegyében több egyházi vizsgálat is zajlott a Csíksomlyón megesett csodás eseményekkel kapcsolatban. Az elsőre 1746-ban, a másodikra 1779-ben került sor, amikor is Kollonitz László erdélyi püspök kezdeményezésére 74 tanút hallgattak ki. A csíksomlyói Mária-szobor körüli csodás gyógyulásokkal és egyéb csodás eseményekkel kapcsolatos legjelentősebb egyházi vizsgálódásra az 1780-ban püspöki székre került Batthyány Ignác püspöksége alatt került sor, aki 1781-ben rendelt el újabb

tanúkihallgatásokat. Ennek nyomán az 1784-ben befejezett vizsgálat a csíksomlyói kegyszobrot „csodákkal tündöklőnek” nyilvánította. Bárh János magyarországi kutató ennek a harmadik vizsgálatnak eredeti tanúkihallgatási jegyzőkönyveire bukkant rá a székelyudvarhelyi római katolikus plébánia irattárában, és ezeket tette közzé, illetve dolgozta fel.

A vigasztaló Napbaöltözött Asszony című munkája tehát fontos forrásközlés mind néprajzi, mind történelmi szempontból. Néprajzi szempontból

azért, mert a könyv tartalmazza a vallomások szövegét is, tehát általuk rálátást nyerhetünk a korabeli erős vallásosságra és mágikus képzeteket is tartalmazó hiedelemvilágra. Történelmi szempontból pedig azért, mert a tanúkihallgatások során különböző vagyoni helyzetű személyek szólaltak meg, és így a forrásközlés társadalomtörténeti szempontból is jelentős dokumentum.

A tíz fejezetből álló könyv előbb beszámol a dokumentum keletkezésének körülményeiről, majd a szereplők bemutatásán keresztül eljut a vallomásszövegekig, amelyeket vallási néprajzi szempontból vizsgál. Az utolsó négy fejezet tartalmazza a forrásközlés módját, a latin nyelvű szövegrészek fordítását, a bibliográfiát és végül a vallomások teljes szövegét.

Az első fejezet (*Az 1784. évi egyházi vizsgálat és dokumentumai*) a történeti dokumentum keletkezésének történetéről szól. Bárh János röviden megmagyarázza a jegyzőkönyv létrejöttének körülményeit, rávilágít a püspöki vizsgálat szükségességére. A jelenséget történeti kontextusba állítva a szerző megállapítja, hogy a 18. században a korábbi időkhöz viszonyítva jóval több csodatételről maradt fenn írásos emlék. Batthyány Ignác, aki 1780–1798 között volt erdélyi katolikus püspök, felvilágosult és nagy műveltségű személyiség lévén, természetesen kétkedett bizonyos csodatételek valóságában, így például a halottak feltámadásában. Ennek tisztázására vizsgálóbizottságokat hozott létre, amelyek a helyszínen tanúkat hallgattak ki az egyházmegye területén, és jegyzőkönyvet írtak az elhangzottakról. Abban az esetben, ha a tanúvallomások alátámasztották a csodák létezését, a püspök engedélyezte a zárándoklatok folytatását, de van példa arra is, hogy bizonyos zárándoklatokat betiltott.

Az 1784 elején, február és április között Csíksomlyón és környékén lefolytatott tanúkihallgatások is pozitív eredményhez vezettek. Maga a püspök is lábbetegségéből meggyógyulva Csíksomlyóra zárándokolt, és hálája jeléül egy ezüst lábat helyezett offerként a szobor elé.

Bárh János a könyv elején egy tényösszefoglaló után röviden beszámol a vizsgálati eredményről

is, majd egyéb források – például a jegyzőkönyvek kísérelő iratai – alapján részletesen kutatja azokat a kérdéseket, amelyekre maguk a jegyzőkönyvbeli feljegyzések önmagukban nem adnak választ (pl. kik voltak a vizsgálóbizottság tagjai, hol és milyen funkciót tölthettek be). A különféle jegyzetek, levelek, egy 1782-es kalendárium mind-mind olyan dokumentumok, amelyekből hasznos információkat tud kiszűrni, és logikus gondolatvezetéssel és érveléssel fontos tudományos eredményekhez jut. A levelekből és a tanúkhöz intézett kérdéssorból Bárh János megállapítja, hogy Batthyány Ignácnak lehettek korábbi ismeretei is a Csíksomlyón történt csodákról és a korábbi kihallgatásokról, mert néhol már maga a kérdéssor is pontos neveket és megtörtént csodákat említ. A jegyzetek alapján többnyire sikerül megállapítani a vizsgálat pontos dátumait is.

A második fejezet (*A tanúk: a vallomások elmondói*) magukról a tanúkról szól. A szerző itt megmarad az adatok szigorú elemzésénél: tényeket sorol fel, amelyeket a 39 tanúvallomásból következtet ki. Társadalmi rétegződés szerinti csoportokat állít fel a tanúk nevei előtt szereplő jogállás megjelölése alapján. Megtudjuk, hogy a megkérdezettek között voltak nemesek, lófők, városi polgárok, értelmiségiek, laikus testvérek és egyszerű emberek. A kategóriákon belül alfabetikus sorrendbe helyezi az előforduló személyneveket. Az elemzés során egy másik csoportosítást is létrehoz a tanúk helységek szerinti megoszlása alapján. Ezekre az adatokra jobbra a vallomások szövegtörzséből derül fény. Az áttekinthetőség kedvéért ezúttal is alfabetikus rend szerinti bemutatást alkalmaz. Újabb kategorizálási szempontjai a nemek szerinti megoszlás, továbbá az, hogy melyik személy hány csodáról vallott vagy éppenséggel fogalmazott meg tagadást és kételyeket.

A harmadik fejezet (*Betegségek, emberi bajok*) a jegyzőkönyvben található betegségeket foglalja össze. A szerző ebben az esetben is megmarad a statisztikai értelmezés mellett. A betegségeket előbb típusok szerint osztályozza (születési rendellenességek, sérülések és egyéb betegségek, pszichés betegségek stb.), majd ábcésorrendben külön

felsorolja mindegyiket, mellé rendelve annak a tanúnak a sorszámát, akinek a vallomásában szerepel az adott betegség.

A következő fejezet (*Földi orvoslók és földi orvoságok*) a 18. század végi gyógyítási szokásokra enged rálátást. Az alfejezetek rendszeréből kiderül, hogy konkrétan kik foglalkoztak gyógyítással, az emberek kikhez fordultak leghamarabb betegségük orvoslása végett, a borbélyok és orvosok szaktudását milyen arányban vette igénybe a lakosság stb. Mindezeket a tényeket a jegyzőkönyvből kiválasztott rövid részekkel teszi szemléletesebbé, amelyekben egy-egy borbély vagy orvos nevére is rábukkan az olvasó. Egy másik alfejezetben a gyógymódokat helyezi alfabetikus sorrendbe, megjegyezve azt is, hogy melyiket mire használták, megadva a vallomás sorszámát, amelyben előfordul az adott gyógykezelési mód. A szerző kritikus szemléletéről tanúskodik, hogy külön felhívja az olvasó figyelmét: a jegyzőkönyv vallomásaiban a hangsúly a csodákra van fektetve, tehát nem kell meglepődni, ha a személyek többsége hiábavalónak minősíti a gyógyító célú kezeléseket.

A könyv ötödik fejezete (*Természetfeletti erőnek tulajdonított csodás gyógyulások*) már teljes mértékben a jegyzőkönyv szövegének az elemzéséről szól. Elsősorban számba veszi (Szűz Mária mellett) azoknak a szenteknek a neveit, akikhez a betegek és hozzátartozóik fohászokdottak, majd rátér a szakrális tér bemutatására, amely egyéntől függően lehetett szűkebb vagy tágabb. Másodsorban a csodalátást, a sugallatokat és álmokat tárgyalja, melyek vallásos jellegűek. Ebben az esetben a szerző mint néprajzkutató felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a tanúk életében a Szent jelenléte valósággá vált, akár csak a Szűz Mária segítőkészsége is: a tanúságtevők a sok csodás történettel való találkozás révén, illetve olykor személyes érzékenységük következtében is valóban láthatták a Szentet. Az egyik alfejezet hosszasan elemzi a kegyszoborral kapcsolatos fogadalmakat: a fogadalomtételek helyét, számát, azt, hogy miért tett valaki többször is fogadalmat. Megjegyzi, hogy a közhiedelemmel ellentétben a tanúk az esetek nagy többségében a fogadalmi tárgyakat, az

offereket még a gyógyulás előtt a szobor elé helyezik. A fogadalmi cselekedetekről is beszámol, melyek többnyire lemondásról vagy valamilyen fizikai megpróbáltatásról szólnak. Magáról a fogadalmi rítusról, az erre vonatkozó tényleges közlések híján, sajnos keveset tudott megállapítani, csak a rítus részelemei közül tudott néhányat bemutatni. A szerző minden egyes esetben előbb a tényeket közli, majd utána a jegyzőkönyvből beilleszti a megfelelő részt, alátámasztás végett, és zárójelben feltünteteti a vallomás sorszámát is, hogy az olvasó adott esetben könnyen meg tudja keresni az őt érdeklő részt a jegyzőkönyv szövegében.

A hatodik fejezet (*Elragadtatás ereje – hit a csodákban*) az elvetett és beigazolódottnak minősített csodákról szól, ezeket csoportosítja. Bizonyos csodák a már korábban megesett csodatípusok ismétlődései, de vannak olyan csodás gyógyulások is, amelyek újonnan kerültek be a csíksomlyói csodák közé. Vannak olyan csodás híresztelések is, amelyeket a tanúságtevők egyenesen tagadnak (az egyik ilyen esetet részletesen is elemzi a kötet). Amikor a szerző a csodás gyógyulásokat értelmezi a jegyzőkönyv alapján, mindig érvényesít egy realista, racionalista szemléletet. Indokoltnak találja például azt a feltételezést, miszerint lehettek olyan betegségek is, amelyeknek hullámszakaszai voltak: megtörténhetett, hogy egy-egy csíksomlyói zarándoklat alatt vagy esetleg közvetlenül utána valóban enyhült valamelyest a betegség, hogy aztán később a beteg ismét visszaessen a korábbi állapotba. Ugyancsak ennek a fejezetnek a keretén belül Bárh János kiszűri azokat az eseteket, melyek nem minősülnek gyógyulásnak, és mindezek alapján megfogalmazza a végső következtetéseket.

Az egész könyvre jellemző a szerző logikus gondolatmenet-vezetése. Következtetéseit mindig kizárólag a rendelkezésére álló források alapján vonja le, a kérdőjeleket is ezek alapján oldja fel vagy tekinti továbbra is érvényeseknek. Ha nem áll elég információ a rendelkezésére, akkor erre a hiányra a lábjegyzetekben mindig utal.

A hetedik fejezetben (*A forrásközlés módja*) a szerző a forrás törzsszövegébe való

„beavatkozásairól” számol be, amelyeket a könyvnyebb megérthetőség kedvéért tett. Ezek legfontosabbika, hogy a forrás szövegét mai helyesírással írta át, de meghagyta a régies kifejezéseket, az ismétlődő latin szövegeket elhagyta stb.

A nyolcadik fejezetnek (*Latin nyelvű szövegrészletek magyar fordításai*) kettős tartalma van, habár a cím ezt nem jelzi. A fejezet első felét a tanúk névsora teszi ki. A nevek mellett feltünteti az összes személyi adatot, amelyeket az illetőről a kutató a dokumentumokból meg tudott állapítani (a tanúságtevő kora, lakóhelye, családi állapota, családi hozzátartozóinak neve stb.). Lévén, hogy igen fontos adatsorról van szó, talán célszerű lett volna, ha a könyv fejezetcímeiben is történt volna utalás erre a nagy gonddal összeállított névsorra. A fejezet második felében a latin szövegrészek fordításait találjuk ezek előfordulási sorrendjét követve.

Az utolsó fejezetek a szakirodalmat, valamint magukat a vallomásszövegeket és a tanúvallomástevőkhöz intézett kérdéssort tartalmazzák.

A jegyzőkönyvelemzés végén Bárth János kifejezi személyes véleményét is, amelynek határozott vallásos felhangja is van. Eszerint azokat a személyeket, akik betegségükből való felépülésüket Szűz Mária segítőkészségének tudják be, tulajdonképpen a saját hitük gyógyította meg.

Bárth Jánosnak ez a könyve, bár nem túl terjedelmes munka, a csíksomlyói búcsú alakulástörténetére vonatkozóan igen fontos forráselemzés. Az 1784-es püspöki vizsgálat eredménye alapvető módon határozta meg azokat a csodás történeteket, amelyek a csíksomlyói kegyszoborral kapcsolatosan az utóbbi kétszáz esztendőben forgalomba kerültek a hivatalos és a népi vallásgyakorlat keretében. Ezért az eredeti forrás szakszerű forráselemzés kíséretében való közzététele régóta időszerű tudományos feladat volt, amit Bárth Jánosnak sikerült elvégeznie.

Bálint Ildikó

Egy havasi tanyaközösség vallási néprajzi monográfiája

Bárth János: Jézus dicsértessék! A székelyvassági hegyi tanyak népének vallási hagyományai. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét 2006. 366 lap

Bárth János a *Jézus dicsértessék!* című, 2006-ban megjelent könyvében a Görgényi-havasok déli nyúlványain fekvő, Székelyudvarhely vonzáskörzetéhez tartozó székelyvassági hegyi tanyak vallásos népéletének bemutatására vállalkozik monografikus igényrel, a vallásosság minden területét felölelve.

A monografikus igényű feldolgozás idejétmúlt megközelítési lehetőségnek tűnik az etnológiában is, de Bárth János könyve mégis hiánypótló munka, hiszen a magyar szaktudományban mindeddig nagyon kevés olyan mű jelent meg, amely egy-egy kistáj vagy faluközösség vallásos életét mutatná be ilyen mélységig. Az ilyen típusú megközelítések előzményeit röviden számba vehetjük: Kardos László *Egyház és vallásos élet egy mai faluban* című munkájában (1969) Bakonycsernye

evangélikus egyházi és szabadegyházi közösségeit mutatta be szociológiai eszközökkel, Bartha Elek *A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban* című könyvében (1980) a görög katolikus Komlóskát vizsgálta, Madar Ilona *A Sóvidék vallásosságáról* című munkájában (1998) egy többségében reformátusok által lakott székelyföldi kistáj, a Sóvárád, Szováta, Parajd, Alsó- és Felsősfalva, Korond és Atyha falvakból álló Sóvidék népének vallásosságáról írt. Bárth János klasszikus módszerekkel megírt, a székelyvassági tanyak vallásos életéről szóló monográfiája egyszersmind útmutató mű a jövőre nézve is, hiszen azt bizonyítja, hogy kellő rátermettséggel, felkészültséggel, szaktudással és kitartással a 21. században is lehet monográfiát írni, akár a vallási néprajz témakörében is.

Bárh János szerteágazó kutatási területei között (településnéprajz, történeti néprajz, társadalomnéprajz, népesedéstörténet, agrártörténet, életmódtörténet) az évek során a vallási néprajz egyre hangsúlyosabb helyre került. Ilyen irányú kutatásait előbb a Duna–Tisza közén (Kalocsai Sárköz, Kiskunság, Bácska), majd a Székelyföldön (Udvarhelyszék, Csíkszék) végezte. A szakma már első, fiatalon közölt vallási néprajzi tanulmányait (*A kalocsai búcsúások egy laikus szokásáról* – 1974, *Az illancsi tanyaké népének hajósi búcsújárása* – 1980) is nagy elismeréssel fogadta, így 1990-ben már mint a téma egyik kiváló szakértője írhatta meg a Magyar Néprajz VII. kötetének *A katolikus magyarság vallásos életének néprajza* című fejezetét. Kutatásaiban mindig külön figyelmet fordított a határon túli magyarság vallásos életének vizsgálatára is, kutatásai mindenekelőtt a csíksomlyói búcsújáráshoz kapcsolódtak (*Adalékok a jugoszláviai magyarság búcsújáró hagyományainak ismeretéhez* – 1990; *A vigasztaló Napbaöltözött Asszony* – 2000). A 2004-ben megjelent, az *Úz-völgyi magyarok* településnéprajzáról és népesedéstörténetéről szóló könyvében már külön fejezetben foglalkozott a vallási önszerveződéssel.

Székelyvárságon kutatásait 1991-től végezte, és a helyhez köthetően jelent meg a *Havasalja havasa* (1998) című 576 oldalas tanulmánykötet, melyben Bárh János a hegyi tanyaké településnéprajzáról írt. Ezt követően 1999-től 2006-ig több mint öt hetet töltött vallási néprajzi terepmunkával és levéltári forrásfeltárással.

A monográfia szerzői koncepciója jól követhető, a logikusan felépített mű minden vonatkozásában világos. A könyv első nagy fejezete (*Varság, a havasi székely tanyaközösség*) egy nagyon alapos településtörténeti rajzzal indít, ami szinte elengedhetetlen egy újonnan keletkezett település esetében. A szerző maga is nagyon fontosnak tartja kiemelni, hogy Székelyvárság története különbözik a székelyföldi helységek többségének történetétől, hiszen nem középkori faluként jött létre, hanem Oroszhegy község havasainak szórványtelepeiből szerveződött önálló tanyaközösséggé 1907-ben. Ez a tény alapvetően

meghatározza vallási életét is. Itt olvashatunk részletesen az egyházi önállósodásról is.

A második nagy fejezetben (*Egyén és közösség a varsági hegyi tanyaké társadalmában*) az olvasó részletes társadalomnéprajzi leírást kap. A harmadik fejezet (*A mindennapi vallásosság*) kulcsfontosságú része a könyvnek. Fontosnak és jelzésértékűnek tartom, hogy a kezdeti kutatásoktól eltérően Bárh János ennyi figyelmet szentel a mindennapi életet átszövő vallásosság bemutatására. A vallási élet bemutatása tulajdonképpen ezzel kezdődik, nem pedig az ünnepek vagy jeles napok szokásainak ismertetésével. Ezáltal is érezhető, hogy a vallás gyakorlása mennyire élő még ma is a székelyvársági tanyavilágban, és hogy az élet minden területét átszövi. A negyedik fejezetben (*Kultusz és közösségi hagyomány*) a templomról mint közösségi kultuszhelyről részletes elemzést olvashatunk (építésén, berendezésén, takarításán keresztül díszítéség és az ülérendig). Bárh János közli a harangok feliratait is, majd rövidebben szól a szabadtéri út menti keresztokról, temetőkről; a csodákkal felruházott forrásokról. Ebben a fejezetben kapnak helyet a kultusz irányítóit, segítőit, szervezeteit, intézményeit bemutató alfejezetek. Itt olvashatunk a varsági egyházszervezet létrejöttéről, a keperől, a helyi egyház birtokairól. A szerző felsorolja az 1902–2001 közötti papokat, de életrajzaikból csak azokat az eseményeket mutatja be, amelyek fontosak lehettek a varsági nép vallásos életének alakulása szempontjából. Részletesen ír a kántortanító, a kántor, a harangozó szerepéről és feladatairól. A fejezet továbbá tárgyalja a ministránsok, az egyháztanács, a megyebíró, a keresztvezetők, énekvezetők és rózsafüzér társulatok szerepét is. A kultusz közösségi alkalmi közül a misét, a körmenetet, a vecsernyét, a népmisziót, valamint a szentbúcsút tárgyalja. Az ötödik fejezet (*Az emberi élet fordulójának vallási vonatkozásai*) hitelesen végigvezeti az olvasót a születéstől a halálig tartó szokások körén. A hatodik fejezetben jutunk el az egyházi év ünnepeihez és az esztendő jeles napjaihoz (*Az egyházi év ünnepei, az esztendő jeles napjai*), ahol először az állandó időpontú ünnepeket, majd a

változó időpontú ünnepeket mutatja be. A hetedik fejezetben (*Hagyomány és költészet*) 1991 és 2006 között gyűjtött énekeket, köszöntőket, imákat tesz közzé, az olvasó tehát egy kis ízelítőt kap a varsági nép szöveges és zenei folklórijából.

A mű egyik erőssége, hogy széles körből több forrást használ. A monográfia írott forrásai a következők: ima- és énekeskönyvek, keresztlői anyakönyvek, plébániai levéltár, esperesi levéltár, gyulafehérvári levéltár, végrendeletek, adásvételi szerződések, hirdetmények, népi írásbeliség termékei. A történeti „száraz” forrásokat egészítik ki a szerző saját gyűjtéséből származó információk. A varsági nép emlékezete által hozza hozzánk közelebb a témát, az elmúlt 15 év megfigyelései és interjúi teszik hitelesebbé a könyvet. A szakmunka nyelvezete érthető és világos, így a monográfia nemcsak a szaktudomány számára olvasható, hanem az érdeklődő nagyközönség is haszonnal forgathatja.

A könyv rendkívül olvasóbarát. A mű végén található szójegyzék a könyv témájához kapcsolódó varsági székely tájszavakat, régies kifejezéseket és a közismerttől eltérő jelentésű köznyelvi szavakat tartalmazza, így rögtön értelmezhetővé válnak az esetleg nem ismert kifejezések. Ezenkívül sok ábra teszi szemléletesebbé és elképzelhetőbbé az olvasottakat (pl. a völgegy, a menyasszony és násznép jellemző tartózkodási helye a lakodalom napján, csoportos mozgás a lakodalom napján, ülésrend a varsági templomban stb.). Táblázatban összegzi, a keresztyermek és a keresztszülő kötelességeit életrészek szerinti. A könyvet színesítik és mintegy a gyűjtést legitimizálják az egyes fénymásolt dokumentumok közzétételei (harangozóval kötött szerződés, keresztszülő énekesfüzetének részlete, megyebíró énekes füzetének részlete). Az eligazodást térképek is segítik. A könyv végén található 23 fekete-fehér kép egy-egy vallási mozzanatot, életképet hivatott felvillantani. A képek általában ünnepi alkalmakról készültek, de látható közöttük egy meszelt kereszt az istálló ajtaján vagy régi sírkeresztek is. A könyv román és német nyelvű összefoglalót és tartalommutatót is tartalmaz.

A mű esetleg támadható pontjai tulajdonképpen mind műfaji jellegéből adódnak. A monografikus ígérennyel fellépő kutató számos olyan elméleti és módszertani problémával találja szemben magát, amelyekkel megküzdeni sokszor szinte lehetetlen épp az önmaga által választott kutatási szempontok miatt. Keszeg Vilmos a monografikus műfaj kapcsán megjegyzi, hogy maga a műfaj azt várna el a kutatótól, hogy „a gyűjtő a kultúra állandóságáról, változatlanágáról beszéljen”, és olyan összefoglalást készítsen, amellyel a „hagyományos” társadalom azonosulni tudott volna (*Aranyosság népköltésze*. Marosvásárhely 2007. 7.). A diakrón szemlélet érvényesítése ilyen esetekben azonban mindig problémás, hiszen felmerül az a kérdés, hogy történetiségében melyik Székelyvarságot mutassa be a szerző. Összességében így kissé elentmondásosan azt láthatjuk, hogy a szentbúcsúra járásnál Bárh János az 1944-es eseményeket elemzi részletesen, a lakodalomnál az 1950 előtti állapotokat írja le, a temetésnél a 2003 előtti szokásokat, a köszönéseket pedig a 20. század közepéig vizsgálja. A monográfia szerzője azonban ezeket a problémákat egyáltalán nem rejti véka alá, sőt sokszor külön alfejezetekben szól saját kutatás-módszertani dilemmáiról, amivel megkönnyíti mind az olvasó, mind az értelmező helyzetét, egyszersmind saját döntéseit is kifejtve, megindokolva.

Egy másik probléma, hogy egyik-másik népszokás (például a lakodalom) profán elemeiből mennyit mutasson be a szerző egy vallási témájú könyvben. A szerzői utószóából kiderül, hogy a munka során ezt a problémát úgy próbálta megoldani, hogy a könyvben a szokáscelemek és szokáshagyományok vallási vonatkozásai kerüljenek minél inkább előtérbe. A hetedik fejezetben közölt szövegek is kérdésesek. A 71 szöveget műfaji csoportosításban, kontextusukból teljesen kiemelve olvashatjuk a mű végén, csak néha található egy-két jegyzet arra vonatkozóan, hogy mikor énekelték vagy hogy kitől tanulták ezeket a folklóralkotásokat. Mivel a könyv a vallásos élet egészéről szól, nem lehet jelen benne a társadalmi tagoltságból és generációs különbségekből adódó

differenciáltság bemutatása. Csak néhány megjegyzésből derül ki, hogy ennek a szempontnak a felvétele nyomán a vallásosságról kialakult kép tagoltabb lenne, és hogy ezzel külön tanulmányban lenne érdemes foglalkozni.

Bárh János monografikus műve az említett módszertani és elméleti dilemmák ellenére a maga

teljességében és mélységében tárja elénk egy közösség élő vallásos életét. A szerző a néprajztudomány szempontjait tiszteletben tartva, de a szélesebb közönségnek is élvezhető, olvasmányos stílusban írta meg munkáját, ami minden kétséget kizáróan példaértékű és követendő.

Ilyefalvi Emese

A populáris írás kontextusai

András Erzsike: Kedvemre való, hogy meséljek. A szövegeket válogatta, gondozta, az utószót írta Ambrus Judit. Mentor, Marosvásárhely 2008. 394 lap + 37 fotó- és DVD-melléklet

Berekméri István Andrásé: Minden poklodon keresztül. Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Vajda András. Mentor, Marosvásárhely 2008. 148 lap + térkép-, fotó- és DVD-melléklet.

Egy kutatás akkor illeszkedik tudományos paradigmába, ha jól körülhatárolt kutatási témát és területet tud megnevezni, s ha adekvát kutatási módszerekkel rendelkezik. Ezt tette az európai etnológia, amikor a 19. század közepén az anoním, kollektív és tradicionális jellegű esztétikai produktumok motívumainak, szerkezetének, tipológiájának, terjedésének vizsgálatára rendezkedett be. Ezt a szemléletet alapvetően átstrukturálta a *budapesti iskolának* nevezett egyéniségkutatás.

Az 1990-ben Kolozsvárt újraindult etnológiai képzés kísérletet tett az etnológia tudományos státusának visszaállítására, folytonosságának biztosítására. E képzés műhelyeiben több tudományos paradigma érvényesítésére történt kísérlet. Egyik ilyen paradigma a mindennapi élet vizsgálata. Ez a paradigma a kultúrát a használók világába vezeti vissza, és történelmszerűen hangsúlyozza. Ebben a paradigmában új források tűnnek fel (személyes dokumentumok), megváltozik a kultúra és a társadalom abordálásának léptéke (mikrotörténet, egyénpontosság, funkció, a személyes bevonódás), a tények viszonya láthatóvá válik (narrativitás, kontextusok).

A másik paradigma az írásnak a populáris írásbeliség tudományos, adekvát módszerekkel való vizsgálata. A magyar tudománytörténetben az írás

módszeres kutatását Hajnal István kezdeményezte az 1920–1940-es években. Hipotézisében benne voltak a kutatás későbbi fél évszázadának következtetései. Az írás „a társadalmat törvényszerű alapelvekkel rendezheti át, az elmosódó különbségekből ridegebb rétegződést, sztatikus rendet teremthet” ((Hajnal István: *Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés*. Különnyomat a *Károlyi Árpád Emlékkönyvből*. Sárkány Nyomda Rt., Bp. 1933. 183–214. 187.). Majd explicitebben újrafogalmazta a gondolatot: „Igazi, alapvető munkáját a reális életben végzi az írás, mobilizál földtulajdont, vagyont, jogot, társadalmat, nem irodalmi úton, hanem köznapi apró tömegmunkával” (Hajnal I. 1933. 189.). Az írás rendre az írástörténészek, a történelmi antropológia, az egyháztörténelem érdeklődésének horizontjába került. Mára már nyilvánvalóvá vált, hogy az írás – elsődleges kontextusától, az elitkultúrától eltávolodva – beépült a mindennapokba, változatos funkciókat öltve magára. Egyaránt szolgálta a jogszersőségnek az interperszonális kapcsolatokban való meghonosítását, az együttélés kereteinek megteremtését, új kapcsolattartási forma, az élettér megteremtését és artikulálását, a személyes életvezetési technikákat, a tudás új architektúráját, az önreprezentáció és önkifejezés eszköze volt, emlékeztetőtechnika, s az

időhöz (a múlt időhöz, a múlthoz és a jövőhöz) való viszonyulás új lehetőségeit teremtette meg.

Amikor a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén a doktori képzés kibővült, a doktorandusok forráskiadvány sorozatot kezdeményeztek *Emberek és kontextusok* címmel. A sorozat bevallott célja olyan új források közzététele, amelyek a néprajztudomány kutatási tárgyát (közösség, individuum, kultúra, mindennapi élet) új perspektívából teszik láthatóvá. Ugyanakkor a figyelem jelentős mértékben irányul a közlés mikéntjére. A korábbi gyűjtési és kutatási gyakorlatot a kritika a szelektív látásmóddal jellemezte. Jelen sorozat a forrást (1.) teljességében, (2.) minőségének tiszteletben tartásával és (3.) komplex kontextusainak figyelembevételével vállalja megközelíteni.

A sorozat első két kiadványa az erdélyi populáris írásbeliségről értekezik. Azt a kutatási vonalat képviseli, amelyet az írásantropológia terén az 1980-as évektől a *freiburgi iskola* (Joyce Coleman, Dennis Howard Green, Ursula Schaefer, Horst Wenzel), a francia *olvasástörténeti iskola* (*histoire culturelle de la lecture*) (Roger Chartier), a francia *mindennapi írás* (*écriture ordinaire*) (Daniel Fabre), a mindennapi írásgyakorlatokon belül az *új írásszerepek* („betolakodó”, autodidakta írók, Martin Lyons 2001), az *amatőr írás* kutatása (Aude Mouaci) fémjeléz. A személyes források vizsgálata alapján levont általános következtetések szerint az utóbbi két évszázad során az írás látványosan beépült a személyes életvilágba (napló, magánlevél, feljegyzések, önéletírás) és a mindennapi életvilág szférájába (kéziratot vallásos szövegek, életvezetési tanácsok, gazdasági feljegyzések, graffitik), a lokális életvilágok rítusaiba (meghívók, köszöntők, búcsúztatók). Az új kontextualizáció következtében új írásszerepek, az írás új habitusai, az írással szembeni új attitűdök, a kevert szóbeliség (*oralité mixte*) formái honosodtak meg (Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Mentor, Marosvásárhely 2008). A bemutatott írásgyakorlatok és szövegek magukon viselik a betolakodó irodalom specifikus jegyeit. Az alkotásra a dominánsan fizikai munka szüneteiben kerül sor,

az íráshoz használt eszközök (írószer, papír, az elkészült alkotás) a személyes használati tárgyakkal egy környezetben fordulnak elő, egy tárgypopulációt alkotnak, az írás egyaránt alkalmazza az irodalom és a szájhagyomány beszédformáit. Az elkészült szöveg többnyire orálisan kerül bemutatásra, az írott szöveget a társadalmi környezetben nem tartják számon, vagy ellenkezőleg, túlértékelik, rituális módon, alkalomszerűen használják. A megalkotott mű életpályája esetlegesen alakul, hol egy szertartás keretében, egyszeri előadásban merül ki a szerepe, hol szorosan kapcsolódik a szerző életpályájához, hol teljesen elszakad annak univerzumától.

Mindkét kötet egy-egy amatőr író írástevékenységét (írásgyakorlatát és életművét) mutatja be. A szerzők korán félresodródtak az iskola vonzáskörzetéből. Mindketten vállalták a kulturális hátrányuk következményeit és jegyeit. Írásgyakorlatukat elsősorban a környezetükben talált modellek (írásasználati formák, populáris, nyomtatott és kéziratos populáris olvasmányok) határozták meg. Intenzív írástevékenységüket a lokális társadalom igényei és a kulturális kizorítottságot kompenzáló amatőr írás öröme motiválta. Írott szövegeik magánéleti, családi és lokális közösségi szférában kontextualizálódtak. Mindkét elemzés a szerzői életpályája szakaszaiba helyezi az írást, valamint az írásgyakorlat és az írott szövegek funkcióira kérdez rá.

Ambrus Judit a magyarvistai András Erzsi Erdei gazdag életművéből tett közzé terjedelmes válogatást. A szerző 1931-ben született, hét osztályt végzett a helybéli iskolában. A kollektív gazdaságban dolgozott, kőfaragó férjének segédkezett a munkában. Ha tehette, titokban szívesen olvasta a környezetében fellelhető könyveket. Olvasmányélményeit, a meghallgatott rádiójátékok történetét élvezettel mesélte asszonytársainak. Előadói tehetsége miatt rádiófelvételekre, folklórfesztiválokra hívták. Húszéves korától kezdve faluja versíróként kezdte el foglalkoztatni. A felvállalt szerep tekintélyt és státust biztosított számára, meghatározta kapcsolatrendszerét, életvezetését. A versek, „mondókák”,

„rígmusok” lakodalmak, temetések, ünnepek, évfordulók alkalmával kerültek bemutatásra. Verseit füzetekben gyűjtötte össze. Felkérésre megörökítette környezete szokáshagyományait. A szűkebb és tágabb környezete részéről megnyilvánuló érdeklődés ösztönözte arra, hogy 1999-ben nekilásson „önéletrajza” megírásának. A három füzetnyi terjedelmű autobiografikus kompozíció laza keretet biztosított a család- és élettörténeti események, olvasmányai, a helyi szokás- és szöveghagyományok, saját szerzeményei megörökítése számára.

Vajda András egy Sáromberkén 1877–1953 között élt férfi, Berekméri István Andrásé kéziratos feljegyzéseit, genealógiai és autobiográfiai feljegyzéseit tette közzé. A szerző mindössze elemi iskolai tanulmányokat folytatott. Tehetsége ellenére családja nem tudta taníttatni. Inas, majd kisbíró és könyvelő a falujában. Megéli és megszenvedi kor- és sorstársai meghatározó élményeit (sorkatonaság, a világháborúk frontjai), elsajátítja környezete életvezetési stratégiáit (gazdálkodás, családtervezés). Íráshabitusát iskolai tapasztalatai, a környezetében tapasztalt modellek és igények (családi feljegyzések a bibliában, folyamodványok írása, az adminisztráció írásmodelljei és beszédmódja, környezetének népszerű olvasmányai), valamint individuális opciók és stratégiák alapján alakította ki. A hivatali beosztásából fakadó írásgyakorlat mellett gazdasági, a családi és a vallásos élettel kapcsolatos feljegyzéseket készített, élet-, család- és helytörténeti alkotásokat szerkesztett. Egyik oldalon tehát környezetének írástudó reprezentánsaként szólalt meg, a lokális emlékezetet strukturálta és örökítette meg. A másik oldalon az alkotás, az önkifejezés, a személyes életpálya megörökítésének gesztusait és formáit gyakorolta, az alkotás örömét élte meg. A kéziratot gondozó Vajda András az életpályát és az életművet – helyesen – összefüggésbe hozza a 19. századi polgárosodással (oktatás, vasúti közlekedés, olvasás, gazdakör, egyesületek), valamint a faluban élő Teleki család civilizatorikus hatásával.

Mindkét kötet két strukturális egységből szerződik. A kötetek először a primer szövegeket

kínálják elolvasásra. Majd ezt követi az életpálya és az életmű bemutatása és értelmezése, az írás funkcióinak és kontextusainak bemutatása. Mindkét szerkezeti egység tudományos igényeket követ.

A kötetek egyszerre próbálnak eleget tenni a hiteles forrásközlésre vonatkozó szakmai elvárásoknak, és a tágabb közönség olvashatóságra vonatkozó igényének. A nyomtatásra történő előkészítés során a szövegek a helyesírási normákhoz igazodtak. Az eredeti írásmódot és -állapotot mindkét kötet CD-, DVD-mellékletben teszi megtekinthetővé, elolvashatóvá és kutathatóvá. A függelékbe kerülő mutatók, valamint a lábjegyzetek a primer szövegek nyelvi sajátosságait jelzik, a szövegvilágot teszik követhetővé. A szójegyzék, a tárgymutató, a szövegmutató, a hely- és személynévmutató a primer szövegnek a szerzői intencióra és kompetenciára, valamint a lokális életvilágra visszavezethető specifikumait értelmezik. Mindkét kötet gazdag fotóanyagot tartalmaz. Ez esetben azonban a fényképek a pusztá illusztráció helyett a primer szöveget egészítik ki és dokumentálják a vizualitás eszközeivel.

Egy tudomány társadalmi relevanciája attól függ, hogy kérdésfelvetése szinkronban tud-e maradni a társadalom és a kultúra változásával. Ambrus Judit és Vajda András munkája, András Erzs Erdi és Berekméri István Andrásé életművének bemutatása indokolt és körültekintő tudományos vállalkozás. A tanulmányok a naiv/amatőr/betolakodó/népi írók életművének értelmezésére változatos perspektívákat választottak (az alfabetizáció és az olvasás hatása, a szerzői életpálya, lokális és individuális íráshagyományok és szokások, az írás motivációi, az írott szöveg funkciói és kontextusai, az életmű szerkezete és szövegtípusai, az alkotások recepciója és életpályája). Mind az értelmezések, mind a szövegek közlések az írás történetének egy jellegzetes, alig ismert korszakára, a kézírásra, annak specifikumaira irányítják a figyelmet.

Keszeg Vilmos

Tárgyak és értékek

Gazda Klára : Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány. Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 4. KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kvár 2008. 463 lap, 226 kép

Végtelen örömünkre szolgál, hogy szaktudományunkban az *első egyetemi népművészettankönyv* megjelent, amelynek égető hiányát valamennyi egyetemi intézet érezte, mindenki, akinek oktatási munkájában ezt a fejezetet magának kellett kidolgoznia, folyamatosan átértelmeznie, továbbfejlesztenie. Már ez is kiemelkedő tudománytörténeti tény: van egyetemi „népművészeti” tankönyv.

A népművészet idézőjelbe tétele azt szeretné jelezni, hogy több és más ez a tankönyv, mint ha csupán a hagyományosan ismertnek vélt népművészetről referálna. Ez a hatalmas terjedelmű és ábrákkal telített munka igazi komplex szemléletű mű, tagadhatatlanul hordozza annak a kiemelkedő néprajzi iskolának a szemléletét, amelyet Tálasi István egyetemi professzor munkásságához köthetünk, és amelyhez a könyv szerzője doktori disszertációjával is kötődik. Az a komplex vizsgálati módszer, amely a társdiszciplínák felől közelít az etnográfiai tényekhez, versenyképességét nem csupán a ma már klasszikusnak nevezhető és az alapokat lefektető monográfiák révén, hanem aktualitásával nyeri el: ma sehol sincsenek eredményesebb kutatások, mint éppen a diszciplínák érintkezési mezőiben.

Gazda Klára munkája a nevezett iskola korlátait is sikeresen átlépi: a folklór és tárgyi néprajz egyetemi intézményi szétválasztása ugyan soha nem látott mélységben specializálta a folklorisztika és etnográfia tudomány kutatási területeit, ugyanakkor ellene volt a (köz)népi kultúra egészben való látásának. Gazda Klára tankönyvében elméleti megfontolások nyomán visszaemelte a tárgyi világhoz annak szellemi vagy folklorisztikai valóságát is, s ezzel nagyban hozzájárul a köznépi, paraszti kultúra egységes látásmódjának érvényesítéséhez. A könyv szemléletmódját korrekt és folyamatos történeti gondolkodás jellemzi, a munka minden tekintetben „történeti”, a jelenségek és az elméletek, ismeretek közvetítésében, értelmezésekben

egyaránt, ez is a budapesti néprajzi iskola meghatározó szemléletét tükrözi.

A mű kifejezetten példája az interdiszciplináris szemlélet érvényre juttatásának, amely csak részben következik az említett iskola komplex látásmódjából, de megvalósítása az ismeretelméletben kifejtett tárgyfogalom (Realienkunde) áttekintése és az érintett tudományterületek felhalmozott tudásának számbavételével történik. Részben visszanyúl a művészettörténet, régészet, nyelvészet, őstörténet, etnológia területeire, részben áttekinti azokat a természettudományos kutatási eredményeket, amelyek a „tárgy”, „tárgyérzékelés” fogalmainak befogadásához szükségesek. Mindezt a közösségi tárgykultúra, annak társadalmi oldala és a művészetekről való gondolkodás sokféle megközelítése alapján valósítja meg. Újszerű és az embert középpontba állító antropológiai gondolkodás bevezetését mutatja, amikor a kognitív folyamatokról szóló kutatásokat, a pszichológiai aspektust bevezeti, áttekinti az agyi folyamatok kutatási eredményeit, különösen az alak és forma, forma és díszítmény sokat vitatott definiálásakor. A fogalmi rendszerek bemutatása során ontológiai, filozófiai beágyazások, tárgyelméletek, jelenségek kerülnek kifejtésre.

A munka *szerkezetét* tiszta és világos rendező elvek határozzák meg. Az első egységben a *tárgyról*, a második egységben a *művészet* kérdéséről és az ezt követő harmadik nagy egységben a *népművészet* sajátos, régi és új kérdéseiről, dilemmáiról, a korábbi diskurzusokról tudománytörténeti áttekintésben is szól. Ebben a fő fejezetben *műfaj, tárgycsoport vagy rendszer, tárgyhierarchia, funkció, anyag és technika* és nagy hangsúllyal, széles kitekintéssel és gondossággal a *tárgyforma* és a *tárgydíszítmény* kérdései kerülnek feldolgozásra.

Ennek a gondos és analitikus, teljességre törekvő nagy szerkezeti egységnek újszerű eleme a *rituális kontextus* bevezetése. A művet lezáró két tanulmány

a kalácsról és a húsvéti tojásról, a formaalakítás és a díszítményjelek megfogalmazásairól erre szolgáltatt példát. És éppen ebben a két fejezetben tűnik ki a kutató módszereiben és adatgyűjtésében mutatkozó egyik legfőbb erénye, a hosszú idejű *terepmunka* és a terepismeret, az ebből fakadó kutatói biztonság. Ennek az egyetemi oktatásban és a múzeumi, intézeti kutatásban lassan leépülő gyakorlatával szemben áll az olyan, a kontextus egészét megfigyelő és teljessé tehető nagy mennyiségű terepgyűjtés anyaga, mint amely Gazda Klára munkáját általában és ebben a munkájában kiemelten jellemzi, és amely a kolozsvári egyetem néprajzi és antropológiai tanszékének oktatási rendjét az ideálshoz közelíti. (Hasonló, jó eredményű terepismeretet a pécsi egyetem néprajz–antropológia szakos hallgatói kapnak.) A tárgy eredeti első kontextusa nem a múzeumi kontextus (a hallgatók általában először a múzeumban kerülnek kapcsolatba tárgyakkal), nem a publikációs szövegsor, nem az elhozott fénykép, hanem a terepen látott és megfigyelt folyamat, a „használat” és az abból fakadó nyelvi kifejezések, szövegek feltárása a kutató részvételével és megfigyelései útján. Figyelemre méltó az az aprólékos és gondos szöveg- és cselekvésrend gyűjtés, amely a szokástárgyat a tárgy–mítosz–ritus rendszer egészében tárja fel.

A kötet *irodalomjegyzéke* tartalmazza a népművészet, művészet, tárgyelmélet és a kapcsolódó területek gazdag bibliográfiai anyagát, amelynek tudománytörténeti, európai és tudományközi

vonatkozási felsorolása alapos és széles körű tájékozódást mutat. Alapja lehet az elkövetkező hasonló témájú kutatásoknak: 37 oldalon mintegy 569 tételt tartalmaz.

Kiemelkedően értékes a szöveget kiegészítő *képanyag* (226 ábra), amely ennek az újszerű szemléletnek teljes körű értelmezését segíti. A képek sajátos halmazai a történeti, a környezeti, a dialektológiai, a műfaji, a társadalmi, mintaelméleti és mintaszerkezeti, tipológiai példákat támasztják alá. Sajnálatos, hogy a képek mérete és minősége nem éri el a világos értelmezéshez szükséges minőséget, sok kép még azt sem tudja közvetíteni, amit a rávonatkozó, közvetlen szövegmagyarázat hívná elő. Remélhetjük, hogy egy következő kiadásban – amelyre e hiányt pótló munka esetében minden valószínűség szerint sor kerül – a képszerkesztésen javítani lehet majd.

Gazda Klára munkája minden tekintetben egyedi, eredeti, átfogó munka, korszerű tankönyv. A fejezetek *nyitottak*, alkalmasak a továbbgondolásra, a tényanyag gyarapítására, nem zárják le a (többnyire lezárhatatlan) kérdéseket. Köszönettel tartozunk szaktudományunk és a rokon tudományok nevében is a megterhelő, feszes ütemben elkészített munkáért, amelyet igen nehéz körülmények között, sok akadály leküzdésével lehetett csak megvalósítani.

Szacsvay Éva

Közelítések emberekhez, életpályákhoz, élettörténetekhez

Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberk, életpályák, élettörténetek. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár 2007. 245 lap*

Az *Emberk, életpályák, élettörténetek* című tanulmánykötet a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság, valamint a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének egyik új kiadványa, egy immáron tekintélyesre növekedett sorozat, a Kriza Könyvek 30. darabja. A kötet címében szereplő három szó egyszerre

konkretizál és általánosít: így egymás mellett és együtt viszonylag pontosan megjelöli azt a – korántsem szűk – tudományterületet, amelybe az összegyűjtött tanulmányok illeszkednek.

Az élettörténet-kutatás ma már figyelemre méltó és szerteágazó múltra tekinthet vissza, és a tárgykörbe tartozó néprajzi-antropológiai bibliográfia is

igen tekintélyes. A lehetséges tudományos megközelítések közül a szerzők többet is alkalmaznak, másokkal pedig – saját vizsgált forrásanyagok prizmáján keresztül tekintve a tárgyra – vitába szállnak. Végso soron a kötet abba az intertextuális hálóba ágyazódik szervesen, amely az élettörténetet rendre olyan terminusok segítségével határozza meg, mint például az életpálya szimbolikus reprezentációja, én-ontológia, önéletírói paktum, életszakaszok és fordulópontok, sorsesemények láncolata vagy (auto)biografikus beszédmód.

Ebben a megközelítésben a jelen kötet nem előzmények nélküli, a problémakör aktualitását megőrizve nem is elszigetelt vagy tudományos kontextus nélküli, és a tanulmányok sokszínűségét, az értelmezés többértiségét tekintve remélhetőleg nem is marad visszhang nélkül.

A kötet élettörténetekről szól. Az ismertetett gyűjteményes munka nem tekinti tisztének az élettörténet végleges meghatározását, mindazonáltal fontos adalékokkal járul hozzá a műfaj meghatározásához és megértéséhez, hiszen a kötet minden egyes tanulmánya voltaképpen egy-egy élettörténet sajátos perspektívából, sajátos módszerekkel és terminológiával, a vizsgált forrásanyag partikularitásainak prizmáján keresztül történő meghatározását valósítja meg.

A kötet tehát egyéni életpályákról szól. Olyan életpályákról, amelyek időben és térben egymástól igen messze esnek, és amelyek különféle narratív reprezentációkban öltönek testet. A kötet emberekről szól: kolozsvári polgárokról, kismemesekről, elit írástudókról, arisztokratákról, fejedelmekről, politikusokról, városi kereskedőkről, XIV. Lajos lakájáról, Gyöngyössi János lelkész költőről, a Bărăganba deportáltakról, a kommunizmus éveiben (is) tevékenykedő etnológusokról. Az egyes témák partikularitásaiból fakadóan kissé laza, de jól követhető kronologikus szerkesztési elvhez igazodó tanulmányok a kora újkortól kezdve (kora újkori kalendáriumok bejegyzései), a 17. (XIV. Lajos lakájának memoárja) és a 18–19. (Gyöngyössi János diáriuma) századon, majd a 20. század diktatórikus évtizedein (a század derekán deportáltak

élettörténet-interjúi, a hatvanas-hetvenes években pályakezdő etnográfusok élettörténetei) áthaladva eljut napjainkig, a kutatás jelen álláspontjának egy lehetséges megfogalmazásáig.

Az *Emberek, életpályák, élettörténetek. Mire használható az élettörténet?* című bevezető egészében kontextualizálja a kötetet, de ugyanakkor az egyes tanulmányokat is. Ez a fejezet egyrészt a tudományosságának az élettörténetek felé fordulását és bejárt útját tekinti át sematikusán, másrészt pedig az egyes szerzők szövegeiből emeli ki a tézisértékű kijelentéseket. Teszi mindezt úgy, hogy egyszerre van hangsúly a szövegek együvé tartozásán és partikularitásán.

Tóth Zsombor *Homo scribens. Megjegyzések a kora újkori magyar és latin kalendáriumokba feljegyzett élettörténetekhez* című írásában mintegy 130 darab, 1540 és 1838 között készült kalendáriumi bejegyzést elemez. A „műfaj” működésének, a létrehozó ember mentalitásának, íráshoz kötődő habitusainak jobb megértéséhez előbb a történetírás, irodalomtörténet, valamint a néprajztudomány által felállított terminológiát (emlékirat, emlékiró, parasztkrónika) és kánont vizsgálja felül. Az elméleti alapvetést követő forráselemzés vitathatatlan előnye, hogy egy az emberi élet kiemelt pontjaihoz, átmeneti rítusokhoz igazodó strukturalás mentén beemelt szövegek emberközeli rálátást biztosítanak az olvasó számára. A tanulmány egyfelől „egy marginális korpuszt (kalendáriumba végzett feljegyzések) ment meg a kutatás számára”, másfelől e bejegyzések relevanciáját hangsúlyozza a kora újkori ember mentalitásának, a kora újkori írásbeliség újraértelmezési folyamatában.

Ugyancsak régmúlt történelmi korban keletkezett forrást elemez Christian Jouhaud *Az önéletírás mint közvetlen történelem. Marie Dubois, XIV. Lajos lakájának önéletírása* című tanulmánya. A tanulmány szerzője az 1601–1679 között élt lakáj, Marie du Bois által írt, majd 1936-ban publikált, gyakran XIV. Lajos udvaráról szóló dokumentumként értékelt kézirat új szempontú recepcióját kínálja. A kérdéskör új kutatói szemszögből való megközelítése a szövegeértelmezés új perspektíváját

kínálja: eszerint nem egyszerűen a királyi udvarban történetek tanúvallomása az értelmezett szöveg, hanem önmagára és korszakára reflektáló önéletírás, egyfajta közvetlen jellegű történetírás. Miközben maga a kézirat tartalmát tekintve nem változik, a kézirat élettörténetében jelentős fordulatok mennek végbe: létrejön (a megélt eseményeket a lakáj írásban rögzíti), átadódik (Dubois felajánlja a kéziratot XIV. Lajosnak), és végül nyilvánosság elé tárul (XIV. Lajos nyilvánosan felolvassa a szöveget, majd 1936-ban publikálásra kerül). „Vallomás és historiográfia feltételezett határának kérdését a következőkben arra fogom használni, hogy újragondoljam a közvetlen történelem problémáját vagy még inkább azt, hogy mi a közvetlen történelem közvetlensége” – írja a tanulmány szerzője.

Keszeg Anna Gyöngyössi Jánosról szóló, a kérdésfelvetésben igen letisztult, az elemzésben rendkívül jól strukturált tanulmánya az 1741–1818 között élt, irodalmi tevékenységet is folytató lelkész emlékiratát az *önéletrajz, karrier, családtörténet* terminusok felől közelíti meg. Az esettanulmány egyszerre tudja kiterjeszteni a benne foglaltakat más típusú források értelmezésére és operatíván magába olvasztani más, a források kapcsán felmerülő nézőpontokat Gyöngyössi diáriumának olvasásához. Az írásnak elméleti értékein túl praktikus, a tudomány számára hasznos hozadékai is vannak: a Gyöngyössi család genealógiai tábláját, valamint a Gyöngyössi személyét genealógiai kontextusba helyező Soós és Abats családok genealógiai tábláját állítja össze és adja közre. Ugyancsak a tanulmány javára írható, hogy képes a diárium (s ezáltal maga az életmű) időbeli keretéből kitekinteni: alaposan dokumentálja előzményeit, de a 20. századi forráselemzési gyakorlatot is felülvizsgálja, miközben párbeszédben áll az irodalom-, történet-, néprajztudományokat a jelenben is foglalkoztató diskurzussal, mely a biografikus történetek értelmezhetőségét tárgyalja.

Smaranda Vultur *A szóbeli élettörténet tétjei: a Bărăganba deportáltak esete* című írásában az élettörténetek intencionalitásának kérdéskörét feszegeti. Az 1951–1956 között a Bánságból a Bărăganba hurcolt személyekkel készült mintegy

100 interjú anyagának elemzése által megfogalmazódik az élettörténetek konstrukció-jellege. A szerző kimutatja, hogy az elmondott történetek mögött összetett jellegű intencionalitás áll: az elmondott történeteknek olykor kimondott, máskor csak implicit módon meghúzódó egyéb tétjük is van. („A tudatlan hallgatóközönség felvilágosítása avagy a beszélgetés lehetőségének egy szükséges katarzissá való átalakítása lennének a mesélés fő tétjei? Első látásra úgy tűnik, hogy igen.”) De a szerző nem elégszik meg az élettörténetek e két, önmagát kimondásra kínáló tétjének explicitté tételével: mélyebb rétegek felé ás, és olyan további tétet fogalmaz meg, mint az áldozatok rehabilitálása, a személyes tapasztalatok tárolása és közölhetővé tétele, az értelemkeresés és az értelemadás.

Otilia Hedeşan *Az élettörténet és a hivatás újraalkotása* című tanulmánya nem csupán azért lehet érdekfeszítő, mert az 1989 előtti kommunista érában gyökerező történeteket vizsgál, hanem azért is, mert azokról a szakmabeliekről nyújt információkat, akiket – legalábbis kronologikus szempontok alapján – elődeinknek tekinthetünk. A tanulmány az etnológiának mint tudománynak egy igencsak konfúz, a mai időperspektívából nehezen átlátható periódusát is kontextualizálja, teszi értehetővé – nem egyszerűen egy külső nézőpontból vizsgálódva, hanem magukat az akkori kortársakat, etnográfusokat szólaltatva meg. Természetesen a problémakör így sem válik egészen átláthatóvá – ezt a szerző maga sem ígéri –, de az így megfogalmazott interpretáció kétségkívül hitelesnek mondható ebből a szempontból. Miközben élettörténeteket vizsgál, egyéni életpályákra kérdez rá, egy szakma „élettörténete” íródik meg, melyet a tanulmány szerzője a megkérdezettekkel együttesen próbál megragadni és bemutatni.

A kötetet Keszeg Vilmos *Élettörténetek populáris regiszterekben* című írása zárja, amely a kötet legterjedelmesebb, átfogó jellegű írása. A szerző nem először nyúl a témához, ezt nem csupán a szöveg messzire érő értelmezési szálai, a téma minden aspektusának körüljárása, hanem a tanulmányhoz kapcsolódó terjedelmes bibliográfiai referencia is

mutatja. Az élettörténetek és egyéb biografikus konstrukciók értelmezéseiről immáron könyvtárnyi anyag áll rendelkezésünkre. Ennek ellenére, vagy ha úgy tetszik, éppen ennek következtében a témához érdemben való hozzászólás egyre nehezebb. E nehézség leküzdéséhez nyújthat mankót a szerző átfogó, tapasztalatokon nyugvó, összegző és rendszerező munkája.

Ugyancsak gyakorlati segítséget nyújthat a Jakab Albert Zsolt és Keszeg Vilmos által összeállított több mint 420 tételes, alfabetikus elrendezésű *Válogatott bibliográfia*, mely a témát tág időbeli és megközelítési kontextusba helyezi. A román és angol nyelvű kivonatok, a szerzők életművének három nyelven való rövid ismertetései ugyancsak a kötet olvasóbarát voltát hangsúlyozzák.

Ahogy az életpálya sem írható le teljes egészében, minden finom részletében egyetlen élettörténetben, úgy az élettörténet sem írható le egyetlen kötetben. De e kötet, azáltal, hogy mintavételeit igen tág területről szemezgeti, megpróbálja a problémát a maga bonyolultságában is átláthatóvá tenni vagy legalábbis felhívni a figyelmet a téma folyamatos aktualitására, rendkívüli sokszínűségére. Maga a kötet is csupán egy konstrukció, szerkesztői intencionalitás terméke. De az így együvé fűzött tanulmányok mégis összesimulnak, egymással kommunikálnak. Ez részben a szerkesztőket dicséri, de a kötet legnagyobb érdemét talán mégis a keretet adó tematika szerencsés megválasztása, valamint a szerzők téma iránti elkötelezettsége jelenti.

A kötet másik nagy érdeme, hogy nyelvi korlátokat feszeget: a kötet a magyar nyelvű fordítások mellett az egyes tanulmányokat eredeti nyelven is közreadja. Bár a tanulmányok fordítói (Keszeg Anna és Ilyés Sándor) minden bizonnyal pontos és alapos munkát végeztek, a francia, illetve román nyelvű szövegek közlése révén a kötet felvállalja, hogy a fordítás – nyelvi korlátokból eredően – nem lehet azonos az eredeti szöveggel. Nem fosztja meg az olvasót a lehetőségtől, hogy a csakis az adott nyelven érvényesülő árnyalatbeli különbségeket észrevegye. Például a „*La etnologie nu se merge, ci se ajunge*” (136.) fordulatnak kétségkívül hű fordítása „*az etnológia területére nem indul az ember, hanem oda kerül*” kifejezés (147.), mégis – a fordító hibáján kívül – az eredeti proverbiumszerű kifejezés veszít a füszerességéből. Mindennek ellenére a kötet szerkesztői nem becsülik túl az olvasót, a magyar nyelvű fordítás szerepeltetésével e többnyelvűség nem nyomasztó elvárásként nehezedik rá, hanem csupán alternatívaként, lehetőségként kínálkozik fel.

Összefoglalásként elmondható, hogy az ismertetett munka egy interdiszciplináris jellegű érdeklődés lenyomata. A kötet voltaképpen csak szemelvény néhány átfogóbb elemzésből, de a maga rendjén jól reprezentálja az élettörténetek kutatásában megnyilvánuló sokirányú tudományos érdeklődést és az alkalmazott összetett módszereket.

Szalma Anna-Mária

A hermeneutika világról

Veress Károly: *Bevezetés a hermeneutikába. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kvár 2007. 307 lap*

Veress Károly nemrégiben megjelent könyve, címéhez híven, igazi *bevezetés a hermeneutikába*. Azok számára, akik hermeneutikával kívánnak foglalkozni, nagymértékben a segítségükre lehet ez a bevezető szándékkal megírt, de igencsak módszeresen felépített tudományos áttekintés, fejtegetés, rendszerezés. A 12 fejezetre tagoló könyvnek már a fejezetcímei mentén is jól nyomon

követhető a hermeneutikai problémáknak egy igen világos szerkezetű strukturálása, felvezetése.

A kötet első részében Veress Károly rendre bemutatja a hermeneutika mint szemléletmód és emberi létállapot történelmi formálódásának aspektusait, valamint azokat az irányvonalakat, amelyek meghatározták a kortárs hermeneutikai szemlélet kialakulását. A részletes bemutatást egy

historiográfiai, fogalomtörténeti áttekintést hordozó bevezetés előzi meg, amelyben az olvasó már előzetes képet kap a hermeneutika alap gondolatairól és jellegzetes fogalmiságáról, ami a továbbiakban lényegesen megkönnyíti a nagy hermeneutikai problémakörök kifejtését.

A szerző a hermeneutika kifejezés etimológiai felvezetése után rátér a hermeneutikai problémakör kialakulásának felvázolására, kimutatva azt, hogy a középkor kezdetein a Biblia értelmezéséről folyó viták miként teremtettek kedvező feltételeket a hermeneutikai foglalatosságához. A hermeneutikát mint a vallási szövegek és tanok értelmezésének kulcsát Alexandriai Philón kezdte alkalmazni. Philón számos esetben utal arra, hogy az Írásban minden szöveg hely rejtélyes, így az allegorizálás egyetemes követelmény. Philón után Szent Ágoston volt az, aki sajátos hermeneutikai vonatkozásokkal bíró gondolkodásmódjával igen jelentős hatást gyakorolt a hermeneutika későbbi fejlődésére.

A megértés és értelmezés kérdése mindvégig előtérben állt a kereszténység történetében, hiszen a Szentírás szövegei a patrisztika korában, a középkorban vagy a reformáció idején egyaránt megkövetelték az értelmező viszonyulást. A reformáció Luther fellépésének köszönhetően szintén egy hermeneutikai aktussal veszi kezdetét. Luther azt hirdette, hogy az Írás önmagában értelmezendő, és önmagát magyarázza, így a Szentírás értelmezéséhez nincs szükség közvetítőre, mivel a keresztény embernek megvan hozzá a képessége, hogy az írásokat önmaga értelmezze. Ily módon a reformáció idején különválhatott a hermeneutika és a teológia, s megnyílt a lehetőség a hermeneutikának a filológiában és a jogtudományban való alkalmazására. Ez később, a reformációt követő időszakban a hermeneutikai módszereszmény kikristályosodásához és a hermeneutika univerzalizációs igényének a megjelenéséhez vezetett.

A 18. században a humanitás gondolata döntő módon befolyásolta az európai emberkép és emberi önértelmezés átalakulását. Az isteni transzcendencia köréből egyre több elem került át az

európai emberi önszemlélet és önértékelés szférájába. Ezzel együtt a megértés bizonyos fokig kivonódott a racionalista filozófia elvont intellektualizmusának és a természettudományos megismerés módszereszményének a köréből és hangsúlyozottan hermeneutikai problémává vált. Ez a folyamat Friedrich Schleiermacher munkásságában vált teljesen tudatossá, ezért őt tekinthetjük a mai értelemben vett hermeneutika megteremtőjének. Schleiermacher a hermeneutika feladatkörét kiterjesztette az emberi életmegnyilvánulások összességére, s az individualitások kapcsolatát megalapozó megértést olyan értelmezési szabályok alkalmazásától tette függővé, amelyeket egy átfogó, általános érvényű hermeneutika dolgozhat ki.

A megértés megismerő jellege Wilhelm Dilthey-nél került újból előtérbe a szellemtudományokkal kapcsolatosan, s egy átfogó, a tudományos gondolkodásmód megújítására törekvő módszertani koncepció alap gondolatává vált. Dilthey a pozitivisták természettudományos módszereszmény dominanciájával szemben úgy vélte elérhetőnek a szellemtudományi megismerés módszertani legitimitációját, hogy a természettudományos megismerés módszertanával egyenrangú, ámde önálló, sajátos módszertannal látja el a szellemtudományokat. Ennek a módszertannak két központi eleme a történelem és a megértés.

A fenomenológiai szemléletmód megjelenése a 19. század végén és az európai filozófia ontológiai fordulata a 20. század első felének a gondolkodásában a hermeneutika sorsának alakulására is kihatott. A husserli életvilág-fenomenon, amely az addigi filozófia világkonceptiójának és az episztemológiai szemlélet egyoldalú objektivitásményének fenomenológiai kritikáját hordozza, átfogja és egyesíti magában az élet és a világ egész problematikáját. Az életvilág-fenomenon az életnek mint megjelenőnek önmaga számára világként való megjelenését tárja fel. A fenomenológiai nyitás Heidegger számára már módszertani relevanciával bír: a lét értelmére irányuló kérdés fenomenológiai leírást követel, ám ez a leírás hermeneutikai, amelynek során az emberi

egzisztencia a megértésben való élés létmódjaként tárul fel. Valaminek „mint valaminek” a megértése – mutat rá Heidegger – kérdezőleg fordít oda a megértésben számunkra feltáruló létértelelemhez. A megértésben való élésünk emberi létmódja az ön-megértésünk mindig továbbhaladó tapasztalatával szembesít, amely lét- és értelem-történekként tárul fel számunkra. A megértéskoncepció ontológiai dimenziójának heideggeri megnyitása döntő módon hat a hermeneutika filozófiáivá válására, a filozófiai hermeneutika fellépésére a 20. század második felében.

A kortárs filozófiai hermeneutika kidolgozása Hans-Georg Gadamer nevéhez fűződik. Gadamer hermeneutikai koncepciójában a schleiermacheri, dilthey-i, heideggeri hermeneutika eredményei sajátos módon összegződnek, s ezáltal a hermeneutikai problematika nemcsak hogy ténylegesen filozófiai rangra emelkedik, hanem egyúttal elnyeri azt az átfogó, a tapasztalati világ egészére kiterjedő univerzalitást, amely az európai gondolkodást meghatározó mérvadó filozófiai koncepciók sajátja. Gadamer ezt a teljesítményt a hermeneutikai tapasztalat problémakörének a kimunkálása révén valósítja meg. Ezért Veress Károly könyvének a további fejezetei a hermeneutikai tapasztalat lényegi struktúramozzanatainak – az előzetességstruktúráknak, a hermeneutikai szituációnak, a hatástörténetnek – a felvázolására, a megértés alapvető módozatainak a bemutatására, a megértés-értelmezés-alkalmazás egységének, az ebben megvalósuló hermeneutikai körnek a kifejtésére vállalkoznak.

A hermeneutikai problémakör terjedelmes, fejezetekre tagolt, rendszerező vizsgálata, a belső logikai rendjének rekonstruálására irányuló törekvés jó alkalmat kínál a szerzőnek arra, hogy – a heideggeri létfelejtés gondolatát parafrázálva – ő maga is feltegye a kérdést: „vajon nem élünk-e egyfajta megértésfeleldségben?” (142.) Hiszen azal a természetességgel és magátólértétdöttséggel, amellyel benne élünk a létmegértésben, mindig is együtt jár, hogy miközben a megértés módján élünk, valójában éppen a megértést hagyjuk reflektálatlanul, a maga „megértetlenségében”. A

hermeneutikai látásmód egyik alapvető tanulsága éppen abban a belátásban érhető tetten, hogy a megértés akkor tudatosul és válik problémává, amikor a *nem értéssel* szembesülünk. Olyankor, amikor valami közvetlenül *nem érthető*, működésbe lép az interpretáció, azzal a céllal, hogy megszüntesse a homályt, elhárítsa az akadályt a megértés útjából. Ahhoz tehát, hogy elkerülhetővé vagy kiküszöbölhetővé váljon a *nem értés*, mindenkor értelmezésre van szükség. De a modern ember számára a *nem értés* univerzális tapasztalat, amely csakis a megértés folyamatos erőfeszítései révén válik lépésről lépésre meghaladhatóvá. Ezért a megértés maga sem maradhat számunkra megértetlenül. A megértés megértése ily módon a kortárs filozófiai hermeneutika kulcskérdéseként merül fel.

Veress Károly vizsgálódásainak fő irányába az idő, a nyelv és a történetiség szerepének tisztázása is bekerül a megértéssel összefüggésben. Hermeneutikai perspektívában az emberi létezés időisége a megértés történetiségének problémájaként merül fel. A történelem alapja a megértésnek, s ennél fogva a régi szövegek vagy elmúlt tapasztalatok megértése bizonyos történeti távolságot feltételez. A történelem elvlasztó szerepe azonban mégsem jelent pusztán szakadékot a jelen és a múlt, a megértő és a megérteni szándékolt között, mert a hatástörténetben – abban, ahogyan egy előzetes tapasztalat vagy valamely mű az értelmezettségei folytán tovább hat – már eleve benneállóként kapjuk azt a tapasztalati egészet, amelyet a megértés során felhasználunk. Ennél fogva a megértés folyamatában egy hermeneutikai körben mozgunk, amely sohasem egy lezárt kör, hanem olyan nyitott struktúra, amelyben a megértés mozgása az új tapasztalatok befogadása felé halad tovább, s ezzel a már megértettek másként értése is mindig együtt jár. Ebből a körből nem lehet kilépni, mivel ez nem más, mint éppen a saját tapasztalatunk történeti mozgása. E körön belül a voltaképpeni megértés a különböző tapasztalati horizontoknak egy hermeneutikai szituáción belüli találkozásaként és összeolvadásaként valósul meg.

A könyv utolsó két fejezetének központi témája a megértés nyelvvisége, illetve a nyelv hermeneutikai problémája. A gadameri filozófiai hermeneutika alapgondolata, hogy a megértés mindig nyelvi, a nyelv közegeiben végbemenő lét- és értelemtörténeti folyamat, miközben a nyelv nem más, mint maga a megérthető lét. A világ sosem lép elének tapasztalatilag a maga tiszta valójában, közvetlen önadottságában, hanem olyasmiként, amit mindig valamiként értünk meg. Valamit *mint valamit* megérteni pedig csakis nyelvileg lehet. A szerző az utolsó fejezetben részletesen kifejti a nyelvnek a hermeneutikai szempontból megragadható és feltárható lényegét, amit a hozzátartozás, megmutatkozás és megszólalás univerzális ontológiai struktúrái hordoznak.

A befejező részben Veress Károly kísérletet tesz arra, hogy körülhatárolja a filozófiai hermeneutika szerepkörét a kortárs filozófiai gondolkodás kontextusában. Kiemeli azt, hogy a filozófiai hermeneutika nem akar semmit végérvényesen meghaladni, és nem kezdeményez semmi olyan radikálisan újszerűt, amelyben ne kapnának helyet a modernitás vívmányai. Nem akar semmit felszámolni, megszüntetni, zárójelbe tenni, de azt sem akarja, hogy fölének építsen egy globális világot. Ehelyett sokkal inkább a bennünk már meglévőt próbálja felszínre hozni. Ily módon egy olyan tapasztalat és tudás részeseként és résztvevőjeként szembesít önmagunkkal, amellyel voltaképpen minden ember rendelkezik a maga természetes módján. Ebben rejlik a filozófiai hermeneutika tényleges univerzalitása.

A felsőoktatási tankönyvnek is nevezhető kötet a hermeneutika s ezen belül a filozófiai hermeneutika megértéséhez szükséges alapismereteket tartalmazza. Kifejezetten hiánypótló könyvről van szó, amelyben a szerző sajátosan ötvözi a történeti leírást, a kifejtést és a szintézist, s így a mű egyszerre tesz eleget az információs, elemző és összegző funkcióknak a hermeneutika tekintetében. Az összképet a fejezetek végén található összefoglaló kérdések, kulcsfogalmak,

irodalomjegyzékek teszik teljessé, s mindez a könyv végén jól használható, gazdag bibliográfiával egészül ki. A szerző maga is jól észrevehetően a teljességre törekszik, miközben dicséretre méltó alapossággal igyekszik feltárni mindazokat a kapcsolatokat, kapcsolattrendszereket, amelyek meghatározzák a megismerés, a tapasztalat, a megértés, az értelmezés, a lét, a nyelv, a hatástörténet, a hagyomány egymáshoz való viszonyait. De az, ami ebben a szellemi folyamatban megvalósul, nem merül ki a pusztán feltárásban, bemutatásban, rendszerezésben. Mivel a hermeneutika, hagyományosan tekintve az értelmezés elmélete és gyakorlata, hermeneutikáról beszélni, írni már maga is hermeneutikai tett. Veress Károly nemcsak alapos hermeneutikai kutatások eredményeit összegezve igyekszik teljes képet nyújtani arról az egzisztenciális beállítódásról, amelyben eleve benne állunk, s amelyben számunkra mindig is megnyílik a megértés lehetősége, hanem ő maga is értelmezőleg fejt ki ennek a beállítódásnak mindazokat a fő dimenzióit, amelyekben a mindennapi megértéstapasztalatunk során olyan polgárként ismerünk magunkra, aki ezt a világot, amelyben másokkal együtt él, saját és egyúttal közös világaként ismeri fel és érti meg. A szerző valóságos hermészi hozzáállással, ténylegesen megélt értelmezői erőfeszítésekkel vezetí végig olvasóját a nehezebb útszakaszokon, s ennél fogva a könyv kiválóan megfelel a hermeneutikában való tájékozódást elősegítő oktatás céljainak. Így a könyvet mindazok a hallgatók haszonnal forgathatják, akik egyetemi tanulmányaik során hermeneutikával foglalkoznak. De túl a filozófiai hermeneutika iránt érdeklődő közönségen, a szerző a jogi, filológiai, irodalmi hermeneutikát tanulmányozók olvasótáborának figyelmére is méltán számíthat.

Veress Károly *Bevezetése* struktúráját tekintve is jóval több, mint tankönyv, ugyanis a problémák elmélyítése, továbbgondolása, az egész folyamatot végigkísérő reflexív magatartás együttesen azt sugallja, hogy nem pusztán csak egy hermeneutikai áttekintésről és rendszerezésről

van szó, hanem sokkal inkább az egzisztenciális kérdésekben való filozófiai igényű elmélyülésre ösztönző problematizálásról. Ez még akkor is így van, ha olykor úgy tűnik, a szerző szándékosan tartózkodik attól, hogy a hermeneutika bizonyos szemléletbeli és tartalmi problematikusságait részletesen kifejtse. A könyv gondolatmenetében semmi sincs előzetesen vagy végérvényesen megoldva. Ehelyett a szerző, a problémás kérdéseket inkább csak felvillantva, többnyire csak előfeltevéseket körvonalaz, és kiindulópontokat fogalmaz meg a továbbgondolásukhoz, egy olyan szellemi folyamathoz, amelybe maga az olvasó is bekapcsolódhat.

A szerző ezt a könyvét *hermeneutikai bevezetésnek* szánja, s ez ebben az esetben a szó

szoros értelmében értendő. Fejtegetései során Veress Károly mindvégig arra próbál rámutatni, hogy a filozófiai hermeneutika több, mint pusztán a megértés filozófiája. A filozófiai hermeneutika sokkal problémásabb és összetettebb ennél, mivel a megértés hermeneutikai megvilágítása számos alapvető egzisztenciális, ontológiai és nyelvi problémát állít előtérbe. A szerző kitartó következetességgel igyekszik az olvasót elvezetni ezeknek a problémáknak a közzöbéig, addig, de nem tovább, ahonnan már némi betekintés is nyerhető a filozófiai alkotás boszorkánykonyhájába. De az ott zajló szellemi folyamatok már egy egészen másfajta könyv szövegeiben kerülhetnek a felszínre.

Szöcs Krisztina

Kortársak érték- és történelemszemléletéről

Érték és történelem. Szerk. Egyed Péter. Pro Philosophia, Kvár 2007.

Hogy viszonyul a jelenkori ember az értékekhez, hogyan tevődik fel az érték kérdése a 21. században? Milyen értékek alapján döntünk, és egyáltalán tételezhető-e valamilyen értékrendszer a döntéshozatalok hátterében? A tanulmánykötet a BBTE Filozófia Tanszékén egy hétagú, Egyed Péter által vezetett kutatócsoport hosszabb munkaciklusban megvalósult kutatási eredményeit, tanulmányait tartalmazza, összegzi.

A kutatás eredményeit felmutató tanulmánykötet szövegei a posztmodern kor érték- és történelemszemléletének problematikája mentén körvonalazódnak. Noha a probléma elsősorban filozófiai megvilágításban kerül tárgyalásra, ezt nemcsak a filozófia módszereivel közelítik meg az egyes kutatók, hanem átfogóbb horizontban, a szaktudományos kutatások kontextusában is megvizsgálják. Így a kötetben jelen vannak a jogelméletben, történettudományban és médiakutatásban körvonalázódott problémák is.

A kutatások elméleti, tudományos előzményeit az 1970-es évektől kezdődő, a francia és német

nyelvterületen a történetírással kapcsolatban kibukkanó viták megjelenése, a történettudomány válságba kerülése és az azóta már folytonossá vált problematikussága adja. Ugyanakkor a kutatásnak van egy empirikus tapasztalaton nyugvó háttere is: a csoport tagjai által végzett szociológiai felmérés eredménye azt mutatja, hogy a köznapi tudattal rendelkező ember nem képes értékeket felismerni, mivel nem tud disztingválni vallási, politikai, mindennapi értékek között, nem tudja azokat meghatározni, elhatárolni egymástól.

Az érték és történelem viszonyának posztmodern recepciója a társadalomtudományok két területének, az értékelméletnek, illetve a historiográfiának a beállítódásaiban válik hozzáférhetővé a kutatók számára. Az érték a történelemben jelenik meg, tehát az időben. Ez az érték ontológiai szituáltsága. Az ember feladata, hogy felismerje az ilyen pillanatokot. Persze az ilyenszerű felismerés lehet helyes vagy helytelen. Ily módon a történelemhez való viszony sohasem lehet passzív; történeti tapasztalatok mutatják, hogy a felismert

értékekhez kapcsolt narratívák igencsak befolyásolják embercsoportok, társadalmak egymáshoz való viszonyulását.

A tanulmánykötet értékkel foglalkozó és tisztán filozófiai relevanciával bíró, *Érték a történelemben és A modernitás értékszemléletének a felbomlása* című, Egyed Péter által szignált, valamint Rigán Lóránd *Vajon nem zuhanunk-e szakadatlan? Nietzsche, Heidegger, Camus* című tanulmányai az érték fogalmának alakulását vizsgálják eszme-, valamint filozófiatörténeti perspektívákban. A felvilágosodás talaján létrejövő és hagyományalkotó kantianus filozófiai program a szabadságra utaltként értett emberből kiindulva az értékeket időtállóknak tételezte. E felfogás szerint az érték kategóriák a prioriak, tehát minden emberre törvényszerűen érvényesek. Ennek az értékszemléletnek az ellenében megy végbe a 19. század végén a Nietzsche által végrehajtott fordulat, amely a kantianus érték kategóriákhoz való igazodás helyett inkább az értékbecslés, az értékmagatartást helyezi előtérbe, amit az embernek kell megvalósítania. A posztmodern korának az értékekhez való viszonya vizsgálatokor a modernitásba visszakapcsolt értékszemléletek feltárása megmutatja, hogy az első ránézésre diagnosztizált értékválság nem helytálló megállapítás: a történelemben fellépő életképes társadalmak mindegyike alkotott és elfelejtett értékeket. Ezek létmódusza tehát nem egyfajta kantianus állandóság, hanem éppen a változás. A Rigán Lóránd által folytatott hasonló kutatásoknak is az a végkövetkeztetése, hogy az értékek „válsága” a történeti okoknál fogva immanenciára determinált gondolkodás számára végérvényes.

Keszeg Anna tanulmánya Louis Marin történetfilozófiája reprezentáció-fogalmának analitikus leírására vállalkozik. A dolgozat újszerűsége abban áll, hogy ennek a kérdésnek eleddig nem volt recepciója

magyar nyelvterületen. Nagy Erika a jogelmélet kontextusában elemzi az érték és történelem fogalmait: itt az érték nem más, mint maga a norma. Zuh Deodáth tanulmányában az összehasonlítás módszerével Husserl, Gadamer és Reinhart Koselleck történetfilozófiáját veszi szemügyre. *A Horea-felkelést megörökítő emlékiratok mint lehetséges történelmek* címet viselő tanulmányában Petres László azt az álláspontot évenyesíti, hogy a történettudomány szempontjából az emlékiratok narratívaképző forrásoknak tekinthetők. Ebből a szemszögből vizsgálja meg az 1784-es dél-erdélyi román népfelkelést, Paul Ricoeur nyomán. A dolgozat meghaladhatónak véli a történelmi sérelmeket és gyűlölködést, amit nem egy esetben a hibás értékelés vagy éppen séggel ennek a történészek által narratívákvaló kiegészítése szít. Soós Amália-Mária dolgozatában a médiaértékek elemzését végezte el. A dolgozat a posztmodern kor értékvizsgálatának szempontjából fontos és megkerülhetetlen, hiszen vitathatatlan, hogy napjainkban a média a legfontosabb érték közvetítő tényező. A tanulmányból kiderül, hogy noha a sajtóetika által képviselt értékek a hagyományos kantianus a priori észérvekből levezethetőeknek bizonyulnak, a gyakorlatban a média a siker, az agresszió, a nacionalizmus, a pénz értékeit teremti meg és működteti.

Végül említsük meg a tanulmánykötet általunk igen fontosnak tartott hozadékát, ami tér- és időbeli aktualitásában rejlik: az egyes tanulmányok tartalmának és eredményeinek erdélyi relevanciája nem elhanyagolható. Gondolok itt Egyed Péternek arra az indoklására, hogy a protestáns etika kantianus meghatározottságú, vagy Petres László megállapításaira. A vizsgált tanulmánykötet a témában kutatók és a téma iránt érdeklődő laikusok számára egyaránt hasznos olvasmánynak ígérkezik.

Sipos Zoltán

Értelmezési lehetőségek az „inter”-ben

Az interkulturalitás filozófiai problémái. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Filozófia Tanszékcsoportjának magyar tagozata által szervezett nemzetközi tanévkezdő konferencia előadásai. 2006. november 11., Kolozsvár. Szerk. Szigeti Attila. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kvár 2007. 211 lap

Az interkulturalitás filozófiai problémái címmel megjelentetett tanulmánykötet, mint ahogy azt a cím is mutatja, filozófiai diszciplínák megközelítésében foglalkozik a kultúrák kölcsönhatásának kérdésével. A felsorakoztatott filozófiai nézőpontok a politikafilozófia, etika, hermeneutika, ökológia, logika, filozófiatörténet, fenomenológia, szemiotika területeiről közelítenek a szétágazó problémakör láttatásához, a maguk sajátosságainak megfelelően. Első megközelítésben a tanulmánykötet rövid ismertetése nem támaszkodhat más egyébre, mint arra a tanulmányok mindenikén átvélő tág horizontra, illetve fogalmi csomópontra, amit maga a kultúra fogalma képvisel. De mégis felmutatható, ezen túlmenően is, néhány olyan támpont, amelyek egységesítik a kötetben helyet kapó sokszínűséget. Ilyenek az „inter”, az interakció, a köztes és közös fogalomkörei, amelyek a hatáskifejtésből, a konfliktusokból vagy inkább egyszerűen a különbözőségekből adódó meg nem értés megértéssé változtatásának a lehetőségeit hordozzák. Melyek a lehetőségfeltételei annak, hogy a maguk partikularitásába ágyazódó különbözőségek a másik partikularitásával találkozhassanak? Mennyiben szubjektív akarati döntés kérdése az ilyen találkozásokban kínálkozó megértéshez való eljutás, vagy inkább az objektív körülmények kényszerítő erejének köszönhető? Az ilyenszerű kérdések nyújthatnak egységesítő szemléleti keretet a kötet tematikai sokféleségének átfogásához.

A politikafilozófiai megközelítések terén a többkultúrújúság és a kultúrák köziség kérdése egyaránt terítékre kerül. A kötet első írása, Demeter M. Attila dolgozata a nemzetállam, illetve a nemzet fogalmát mint a francia forradalom nyomán ránk hagyományozott individualista szerveződést vizsgálja. Ennek a forradalomnak és a nemzet fogalmához tartozó fogalomtörténeti vonatkozásoknak

az áthagyományozódásaként tekinti a közösségi szerveződésnek azt a formáját, amelyben az érzelmi, nyelvi hovatartozás képezi az államhoz mint a nemzet kereteihez való tartozás feltételeit. Hogyan lehetséges, illetve lehetséges-e egyáltalán ilyen keretfeltételek mellett a kisebbségi probléma s ezzel együtt a multikulturalizmus és interkulturalitás problémájának az elgondolása a nyelvi asszimiláció előfeltételezése nélkül? – kérdez rá a szerző.

A multikulturalizmus fogalmát elégségesen meg nem értett s egyszerűsített kimerevítetlen, értelmében folyton változó fogalomként írja le Losonczi Alpár a *Többkultúrújúság a kultúrák között* című tanulmányában. Ezt az értelemmozgást azzal magyarázza, hogy bármilyen régióban is kerüljön használatba ez a fogalom, mindenhol sajátos történetiséggel bír. A szerző ennek a fogalomnak a közép- és kelet-európai történetbe ágyazódó tartalmiságát végigkövetve igyekszik megkérdőjelezni azt az álláspontot, amely a kultúrák közötti kommunikációnak az azon alapuló lehetőségét hirdeti, hogy az ellentétek feloldódhatnak az interakcióban, pontosabban magában a közöttiségben. „A kérdés az – összegez a szerző –, hogy milyen módon hozható létre azok politikai (és nem csak politikai) közössége, akik nem osztoznak ugyanazon kulturális jelentésekben.” (35.)

Ezzel szemben Szabó László nézetei szerint a közvetlen cselekvésben érvényesített megnyilvánulások szintjén lehetőség nyílik a multikulturalizmusból adódó konfliktushelyzetek ha nem is teljes feloldására, de kezelhetőségére. A kiindulópontot a kulturális pluralizmus képviseli, amelyet nem lehet és nem is kell megszüntetni. Viszont az arisztotelészi *phronészisz*, a gyakorlati okosság, azaz a helyzethez alkalmazkodni tudás képességének a továbbfejlesztésével, valamint a

másik érzelmi beállítottságába való beleélésnek a képzelőerő általi gyakorlásával lehetővé válhat – a morális cselekvés tapasztalatán – a konfliktushelyzet kezelése.

Innen már az etika területéről nyerhetünk belátást az interkulturalitás problémáiba, ami leginkább Ungvári Zrínyi Imre tanulmánya révén valósul meg. A szerző négy, erkölcsi értelemben lehetséges tipológiát különít el, illetve javasol egy ötödiket, amely jelen esetben az interkulturalitás konfliktushelyzeteiben a morálisan cselekvő, a kultúrájukban meghatározottan benne álló és ennél fogva egymással szembehelyezkedő, értelmi tartalmaikban elkülönülő egyének segítségére lehet a kommunikációban. Ez az ötödik viszonytípus az „interkulturálisan artikulált univerzalizmus”. Ez a viszonyulási lehetőség a különböző kulturális tapasztalatokból származó egyénektől azt követeli meg, hogy a tudatosított interkulturális helyzetekben a más kultúrákban élők erkölcsi irányultságában fellelhető felelősségképzeteket, cselekvésintenciókat és a kommunikatív elkötelezettségekben megnyilvánuló eltéréseket figyelembe véve formálják erkölcsi magatartásukat. Amennyiben egy adott helyzetben mindketten, mint cselekvők, érintetteként alkalmazzák az említett feltételeket, közös alapot hozhatnak létre, egy „harmadik teret”, a kulturális hibriditás terét.

Veress Károly szövegében a hangsúly a nyelvre toldódik át mint a gondolkodás és az emberi közönség működésének köztes helyére. A szerző a nyelv két különböző, funkciójában eltérő nyelvfelfogást tárgyal: az instrumentalista, valamint a közös nyelvre alapozó nyelvszemléletet. Felfogása szerint a második játszik fontos szerepet a kultúrák közötti interakciók nyelvi természetének megvilágításában. A nyelvet közösként tételezve nemcsak az értendő ezen, hogy a használatban mindig is a kettő közé ékelődve közvetít jelentést, hanem az is, hogy minden egyes nyelvi aktus egészéként nyilvánul meg. Megszólaltatja a nyelv s ezáltal a tapasztalat világszerűségének mint „spekulatív történésnek” az egészét. A nyelv nem pusztán grammatikai formulák egymáshoz való ragasztása a tiszta értelmek

hordozása végett. „Az, ami a beszélgetés folyamatában mindenkor történik – mutat rá a szerző –, éppen a kimondottaknak a ki nem mondottak végtelenségére való vonatkoztatása” (82.). Ekképpen minden kimondott szóhoz hozzátartozik a másik is mint megszólított. „A másik hozzátartozása és részvétele leginkább a beszéd és a hallás, hallgatás összefüggéseként ragadható meg.” (uo.)

A kultúra fogalmának latin eredetére hivatkozva és ennek jelentéstartalmából kiindulva Tóth I. János a nyugati kultúra és a „zöldek” kapcsolatát, illetve mindkettőnek a természethez való viszonyát elemzi. A kultúrának ez a fogalma a megművelt, illetve a szabadon hagyott, műveletlen, természeti földek (a vadon), elkülönítése tekintetében jelentős. A szerző kimutatja a nyugati kultúrának és a „zöldeknek” a vadon fogalmával kapcsolatos különböző értelmezéseit, és felhívja a figyelmet a nyugati kultúra, a fogyasztói társadalom és az ún. „elvévő” társadalmak közötti hasonlóságra.

Az instrumentális nyelvértelmezés terepére lépünk át Gál László *Magyarul sótartó, románul csizmaszár, tótul...* című tanulmányával. A kutatás a nyelvek sajátos mentális logikai térképének egymásra való hatását elemzi a kétnyelvűség tükrében, ebben az esetben a román és a magyar nyelv érintkezési felületein megnyilvánuló kétnyelvűség véve alapul. Adott elemi kijelentések összetett mondatokba való rendeztetésével a szerző kísérleti úton vizsgálja azt, hogy a magyar és a román nyelvben érvényesülő két különböző nyelvi-logikai szerkezet hat-e kimutathatóan egymásra.

A különböző filozófiai kultúrák egymásra gyakorolt hatását, egymás iránti kritikus magatartását tanulmányozza Mester Béla egyedi példa alapján, Rozgonyi József Kant kritikáján keresztül. A vizsgált gondolkodó életművének különböző pontjait érintve vázolja fel Mester a common sense filozófiával előbb utrechti, majd oxfordi tanulmányain keresztül kapcsolatba lépő és leginkább latin nyelven közlő Rozgonyi Kant ellenében megfogalmazott nézeteit, illetve ezeknek az antikantiánus megnyilatkozásoknak a kulturális kontextusát és hatástörténetét.

Mészáros András tanulmánya a szlovák és a magyar filozófiatörténet-írás kezdeteinek az időbeli eltérésére keresi a magyarázatot. Alexander Bernátra támaszkodva azzal az előfeltevéssel indít, hogy „a filozófia akkor alakul ki egy kultúrán belül, ha a valóság azt nem fékezi és létezik tudományosság”(144.). Alapvető különbségként fogalmazza meg a filozófiai terminológia anyanyelven való használatának a lehetőségét, illetve a fordítás kezdetei tekintetében felfedezhető időbeli eltérést. Amíg a szlovák filozófia a 19. században lelkészek közvetítésével jut el a szlovák közönséghez, addig a magyar ez idő tájt már a specializálódás felé irányul.

A következő tanulmányban már egy merőben eltérő, de a problémakör tekintetében hasonlóképpen lényeges megközelítési módra és tematizálásra bukkanunk. A tapasztalati konstitúción túllépő generatív fenomenológia szempontját érvényesíti Szigeti Attila az interkulturalitás problémája kapcsán, összevetve és szembeállítva ezt a Waldenfels által reszponzív nézőpontból megfogalmazható interkulturalitás lehetőségével. Míg a generatív fenomenológiai álláspont lehetővé teszi a történetiségből táplálkozó tudat számára az idegenségben érvényesülő normarendszer történeti idegenségének felismerését, addig a reszponzív fenomenológiai nézőpont alapvetően kizárja – a tanulmány szerzője szavaival – „minden interkulturális univerzálé lehetőségét” (153.).

A *Face-to-face* címet viselő tanulmányban Gyenge Zsolt egy a brit sajtóban megjelent, Jack Straw volt külügyminiszter által megfogalmazott szöveg kapcsán felvetődő problémát vizsgál. A keleti és nyugati kultúrákban fellelhető, az arccal mint a szót legitimizáló létmegnyilvánulással kapcsolatos értelmezésbeli különbségekre hívja fel a figyelmet. A probléma itt a muzulmán nők kendőviselésével kapcsolatban merül fel. A Jack Straw-val készített interjúból kiemelve és kérdéssé formálva a külügyminiszter szavait az *Elfedett arc és mezítelen igazság* alcímmel írt tanulmány alapkérdése arra irányul, hogy milyen értéke van annak a beszélgetésnek, amelyben az egyik fél arca nem

hitelesítheti a szavait a másik előtt, mivel az a másik számára nem látható.

A képszerűség használatával mint a globalizáció fogalma alá besorolható kérdéskörrel találkozhatunk Tamás Dénes *Más-kép a globalizációról* című írásában. Hogyan zárjuk a világot képekbe és ezek feldolgozhatósága, feldolgozottsága hogyan ívelheti át az alapvető zavarodottságot egymással szemben álló kultúrák között? A szerző álláspontja szerint a kép maga mint látvány lehetőség „ugyan-akként” tételeződik a más-más kultúrákban, s csak a látó tekintetében megnyíló értelmezési horizontja különbözik az egyik kultúrától a másiktól.

A nevetést társadalmi, valamint személyes jelentőséggel ruházza fel, és a másik határainak, személyének megmutatkozásaként mutatja be Soós Amália a tanulmánykötetet záró írásban. Elgondolását a terápiaként használt nevetetés gyakorlatára való utalásokkal támasztja alá. Ugyanakkor fény derül a humor esetenkénti humortalanságának a megnyilatkozásaira is az eltérő kulturális sajátosságok ismeretének hiányában.

Hogyan élnek, illetve élhetnek mindezek fényében a kultúrák együtt? Következtetésként mindenképpen az fogalmazható meg, hogy konfliktusosan. A sokfajta hatás befogadása és az egyes nyelveken eltérő módon értelmezhető tapasztalatok tekintetében az adott kulturális lenyomatok mindig is megkívánják a maguk sajátos szövegkörnyezetét. De ugyanakkor a másképpen láttatás lehetőségét is magukban hordozzák. Így minden „kölcönhatás” valamelyes frissítést hoz egy adott kultúra életében. Hogy ebben feloldódhat-e, feloldódik-e ténylegesen az egyik vagy a másik a maga partikularitásában? Én talán egy másik kérdéssel élve nyitnám meg a kínálkozó válaszlehetőségeket: Hogyan gondolható el az én és a másik viszonya anélkül, hogy én magamban soha ne találjak rá egy másikra is egyben, vagy hogy soha ne találkozzam a másikkal úgy is mint önmagammal?

Jakab András

Egy jó tan- és gyakorlókönyvről

Ambrus Zoltán: Szociálpszichológia. Alapismeretek, feladatok, gyakorlatok. Scientia, Kvár 2008. 338 lap

Szociálpszichológia-könyvet, ezen belül is tankönyvet írni nem egyszerű feladat. Az egyén viszonyulásait és cselekvéseit társadalmi kontextusban vizsgáló tudományág ugyanis majdhogynem *in extenso* magában foglalja az ember mint társas lény létének értelmezését, magyarázatát. Következésképpen talán más tudományokhoz képest is nyomasztóbban jelenik meg a dilemma arra vonatkozóan, hogy mi és mennyi írható le, adható át a hallgatónak, mekkora az az információennyiség, amire mindenképpen szükség van az alapszintű megértéshez, és hol van az a határ, ahonnan kezdve már nehezen érthető, tudományos szakszöveggé válik az írás. Nem véletlen tehát, hogy e tudományterület nemzetközi szakirodalmában bővelkedik olyan tankönyvekben és kézikönyvekben, amelyek – különösképpen az angol nyelvű amerikai szerzők által írottak – meglehetősen vaskosak.

Adva lévén a fenti helyzet, a más nyelven tankönyvet író szakember legalább három dolgot tehet: lefordít egy angol nyelvű könyvet, megkísérel egy, az angol nyelvű tankönyveknél is átfogóbb kötetet, vagy pedig megpróbálja kikerülni az effajta viszonyítási csapdákat, és kipróbál egy sajátosabb módszert. Ambrus Zoltán ez utóbbit választja, az eredmény pedig egy könnyen olvasható, alapismereteket közlő tankönyv, telis-tele a megértést és bevésést segítő alkalmazásokkal, gyakorlatokkal, ami úttörőszámba megy a szociálpszichológia erdélyi oktatásában. Az összesen „csupán” 338 oldalas számláló művet a tudományágban jártasabb szakemberek frappáns, merész megoldásnak gondolhatják: ugyebár mi férhet bele egy ekkora terjedelembé? (Összehasonlításképpen: a szerző által sokszor idézett Smith és Mackie által írt szociálpszichológia könyv A4 formátumú angol változata [E. R. Smith – D. M. Mackie: *Social Psychology*. 3rd edition. Taylor and Francis, New York 2000] 708 oldalas, magyar fordítása [E. R. Smith – D. M.

Mackie: *Szociálpszichológia*. Osiris, Bp. 2004]) Egy mélyebb, a tudományág legújabb trendjei szerinti értekezés természetesen nehezen lehetett volna kivitelezhető „csupán ennyi” oldalon, viszont nem is ez a cél, hanem a „támpontnyújtás”, ahogyan maga a szerző állítja, az alapismeret-közlés, ami összességében sikeresen megvalósíthatónak bizonyult.

A szerző 12 fejezetben (*A szociálpszichológia mint tudomány; A szociálpszichológiai kutatás módszertana; A szociális szelf és funkciói; Társas megismerés; Az attitűd; Társas hatás; Társas kapcsolatok; A szocializáció folyamata; Társas viselkedés; Csoportfolyamatok; Csoporttagságon alapuló viszonyulás és csoportközi konfliktusok; Tömeglélektan és tömegviselkedés*) és az ezekhez tartozó alfejezetekben mutatja be a szociálpszichológia mint tudomány jellemzőit, alapvető kutatási témáit, klasszikus elméleteit és kísérleteit. A témák, fejezetek sorrendjét követve természetesen hosszú vitát lehetne folytatni: beszélhetünk-e attitűdről anélkül, hogy előtte tárgyaltuk volna a szocializáció fogalmát, beszélhetünk-e társasatról a csoportfolyamatok ismertetése előtt stb.? Az ilyen egyszerű viták azonban minden szociálpszichológiai könyv kapcsán felmerülnek, és mindeddig nem született univerzálisan érvényes tematikarendszerezés, a szerzők rendszerint szubjektíven járnak el. Jelen tagolás végül is nem zavaró, nem gátolja a megértést, és bár a kötet elején megelölegezett integratív szemlélet az ismeretközlő részeket tekintve nem valósul(hat) meg maradéktalanul, a fejezetek közötti átjárás, a témaösszekapcsolás többnyire biztosított. A tudományban jártasabb olvasónak természetesen elengedhetetlen, hogy ne feledkezzen meg a könyv alcíméről, elsődleges céljáról, amely az alapismeret-közlés, mivel ellenkező esetben hiányolhatja az egyes témák alaposabb, mélyebb, újszerűbb körüljárását, a vitát.

Stiláris megoldásként viszonylag rövid bekezdéseket, rövidebb összetett mondatokat találunk, esetenként pedig vázaltszerű mondanivaló-közlést. A szerző nem esszét ír, hanem röviden ismerteti, majd összegez. Természetesen elvárja a hallgatótól, hogy kitekintsen, mást is lásson, utánaolvasson az éppen tárgyalt témáknak: mindenik fejezet végén javasol alapolvasmányokat, illetve kiegészítő olvasmányokat. Ezek összeválogatásánál megtaláljuk mind az angol nyelvű kézikönyveket, mind magyar, illetve román szociálpszichológusok írásait. Hiányolom, hogy viszonylag kevés szaklap szerepel a kitekintőlistákon. Ennek okát abban látom, hogy a javasolt irodalom összeválogatásánál a szerző a kevesebb több szempontot követte: a kíváncsi, szorgos hallgatóknak se legyen szükséges könyvtárnyi irodalomban keresgélnie, aki pedig szélesebb kitekintést kíván szerezni, annak a három nyelvterületről javasolt publikációk könyvészetében érdemes böngészni.

A tankönyv erőssége kétségtelenül az alcímekben megjelölt feladatokban, gyakorlatokban rejlik. Ezek terjedelmükben fele-fele arányban osztoznak az ismeretközlő és elméleti részekben. Sokféleségüket és gazdagságukat (teszt, kérdés, szövegértelmezés, esszéírás stb., stb.) tekintve a recenzensnek az jár az eszébe, hogy Ambrus Zoltán először is meg akarja tanítani az anyagot, így vagy úgy a hallgatóba akarja sulykolni a szociálpszichológiát, de mindenképp gondoskodni akar arról, hogy ne a gyakorlatok hiányán múljon az esetleges

nem tudás. Valószínűleg nem helytelen egy effajta feltételezés sem, viszont helyes azt gondolni is, hogy a szerző nem ennyire keménykező, „csak” segíteni akar a társadalomlélektant tanulóknak és oktatóknak, és didaktikai alapelveket jól ismerő pedagógusként rendelkezésükre bocsát egy bőséges gyakorlatválasztékot, amelyből tetszés szerint lehet válogatni, állást foglal az öncélú tanítás és oktatás ellenében az alkalmazni tudás mellett.

Gyakorlataiban a kötet sok esetben rimel Benda Kálmán *Szociálpszichológiai gyakorlókönyvére* (Osiris, Bp. 2001), de ezzel szemben az az előnye, hogy a gyakorlókönyvet nem egy különálló kötetbe rendezi, hanem beépíti a könyvbe. Teszi ezt nem úgy, mint a legtöbb amerikai tankönyv, amelyek az ismeretközlésbe rendszerint beágyazzák az adódó kérdéseket, válaszkereséseket, hanem megőrizve a formai elkülönülést: a feladatok, gyakorlatok külön alfejezetekbe kerülnek, de szorosan kapcsolódnak az elméleti síkon tárgyalt információkhoz, ezeket alkalmazzák, ezekkel játszanak, a kötet vége felé haladva egyre komplexebbé válnak, és egyre jobban igénylik az integratív szemléletmódot. A kérdéstípusok továbbá igénybe veszik a hallgatók és az olvasó vizualitását, képzelőerejét, kognitív képességeit, többségükben konkrét, aktuális mikro- vagy makroszintű élethelyzetek kapcsán várják el az elsajátított ismeretek, elméletek alkalmazását. Jártasságra tanítanak, szociálpszichológiai intelligenciát mérnek fel.

Nistor Laura

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben című konferencia megnyitóbeszéde

Tisztelt konferencia! Hölgyeim és uraim! Kedves megjelentek!

Ismeretes, hogy minden évben kijelölünk egy közérdekű témát, és azt a konferencia plénumán több előadás tárgyalja, ismerteti. Az eddigiekben volt már központi témánk az erdélyi magyar tudományos műhelyek közti együttműködés, az interdiszciplinaritás, tudománytörténet, az 1956-os forradalom és szabadságharc, tudomány és társadalom, ezáltal pedig az erdélyi magyar közgyűjtemények helyzetét vesszük számba az adott lehetőségek szerint.

Hogy miért választottuk éppen ezt a témát, annak több oka is van.

A legelső ok: a ránk maradt magyar közgyűjteményeknek mint történeti nemzeti kulturális örökségnek a fontossága, a második a gyűjtemények közjogi helyzetének tisztázatlansága, de nem kevésbé indokolja a kérdés tanulmányozását a különböző helyeken és intézményekben tárolt gyűjtemények közti kommunikáció esetlegessége, gyér volta is.

Mindezeket összefoglalva: az volt és az a szándékunk, hogy tisztább képet kapjunk a magyar közgyűjtemények keletkezéséről, gyarapodásáról, összetételéről, értékéről s jelenlegi állapotáról.

És hogy újra kifejezzük: ragaszkodunk a magyar közgyűjtemények közjogi státusának tisztázásához, a magyar közösségek tulajdonjogának elismeréséhez.

Sokat nyomott a latban a plenáris ülés tárgyának kijelölésében az is, hogy az EME jövő évi jubileumi kiadványai közt hangsúlyosan szerepel az Egyesületünk közgyűjteményeit számba vevő *tanulmánykötet*.

Közismert, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület kezdettől fogva az 1950. évi önkényes feloszlatásáig az erdélyi magyar kulturális örökség különféle emlékműveinek gyűjtését tekintette legfőbb feladatának. A tudatos és kitartó gyűjtőmunka eredményeként összeállt közgyűjteményeknek döntő szerepe volt abban, hogy 1872-ben Kolozsvárt létesülhetett Magyarország második tudományegyeteme. Az Egyetem oktató- és nevelőmunkájának elősegítésére az EME átadta gyűjteményeit az Egyetemnek, használatra – tulajdonjogának fenntartása mellett. Ez a nagy gyűjtemény azonban a hatalomváltás után sem került vissza az EME-hez, sőt 1950-ben a saját irattárát is elkobozta a kommunista hatalom. Ezek miatt Erdély legnagyobb gyűjteménye szétszórt, s helyzete rendezetlen.

A mai előadások, amelyeket programunk az *EME gyűjteményeinek bemutatása* címmel jelöl meg, már a folyamatban levő kutatások eredményeit foglalják össze, egyben lehetőséget kínálva új szempontok felvetésére, a kutatások kiegészítésére és arra is, hogy megtudjuk: az erdélyi magyar közgyűjteményekben található-e olyan hagyatékok, amelyek valamilyen szálon vagy módon kapcsolatba hozhatók az EME gyűjteményeivel, illetve Egyesületünk történetével. Ezért is kértük fel a legnagyobb székelyföldi gyűjteményeket őrző intézményeket arra, hogy ismertessék táraikat (bár természetesen nem az volt a fő szempont).

A közgyűjtemények alaposabb megismerésének van egy általánosabb, gyakorlati jelentősége is: a tudományos kutatás segítése, a tájékoztatás – tájékozódás javítása által. De nemcsak a tudományos kutatást segítheti a gyűjtemények megismerése, hanem az intézmények közti együttműködés olyan formáit is, mint kiállítások rendezése, közös forráskiadványok megjelentetése és egyebek.

Azzal természetesen tisztában vagyunk, hogy magyar gyűjteményeket nem csak a most meghívott intézmények gondoznak. A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum 2002-ben kiadott füzetében Miklósi-Sikes Csaba 53 olyan székelyföldi helységet sorol fel, ahol valamilyen közgyűjtemény található. Ezek közül kiemelkedik – a mai meghívottakon kívül – Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Alsócsernáton, Székelykeresztúr, Szárhegy, Parajd, Barót, Szováta. És még nem szoltunk Erdély más részeinek olyan településeiről, mint Gyulafehérvár, Nagyenyed, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Arad, Zilah, amelyek számos kiemelkedő jelentőségű gyűjteménynek adnak helyet. Kolozsvárt az EME gyűjteményei mellett a Protestáns Teológiai Intézet, a kollégiumok gyűjteményei közismerten nagy tudományos jelentőséggel bírnak. Marosvásárhelyt a megyei múzeum s az egyházak is őriznek közvagyon jelentő hagyatékokat.

Természetesen nem feledkezünk meg arról sem, hogy az erdélyi magyar, román, szász, örmény, zsidó örökségek egymással sok szállal összefüggenek, egymást is kiegészítik. Az előbbiekből is kiderül, tisztelt jelenlévők, hogy mennyire összetett kérdés az erdélyi magyar közgyűjtemények számbavétele s helyzetének tisztázása. Remélem, hogy az EME és a KAB közös szervezésében most sorra kerülő *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 7. fóruma* elnevezésű összejövetelünk hozzá fog járulni a kitűzött célok eléréséhez.

Köszönöm, hogy elfogadták meghívásunkat, s hasznos tanácskozást kívánva a konferenciát megnyitottnak nyilvánítom.

Egyed Ákos

Jelentés *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben*

7. fórumáról

Erdélyi tudományos közgyűjtemények

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Kolozsvári Akadémiai Bizottság 2008. november 21-én nyitotta meg *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* című rendezvényt sorozatát a Protestáns Teológiai Intézet dísztermében.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 7. fórumának kiemelt témája volt az erdélyi magyar közgyűjtemények helyzete, különös tekintettel az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményeire. Ezen gyűjtemények sorsa és jelenlegi állapotának felmérése a 150. jubileumi év előkészítő munkálatainak is fontos feladata. Méltán nevezhető talán legvitatottabb s legösszetettebb kérdéskörnek a ránk maradt erdélyi magyar közgyűjtemények egykori szerepe, az elköszont gyűjtemények helyzete, közjogi státusa, a magyar közösségek tulajdonjogának elismeréséhez való ragaszkodás, a magyar közgyűjtemények mint történeti nemzeti kulturális örökségek sorsa.

Egyed Ákos elnök nyitóbeszédében rámutatott a közgyűjtemények alaposabb megismerésének gyakorlati jelentőségére a tudományos kutatás segítése, a tájékoztatás-tájékoztatás javítása által. Fontosnak tartotta megemlíteni, hogy magyar gyűjteményeket nemcsak a most meghívott intézmények gondoznak, s azt, hogy az erdélyi magyar, román, szász, örmény, zsidó örökségek

egymással sok szállal összefüggenek, egymást kiegészítik. Ugyanakkor ismertette, hogy az EME jövő évre tervezett, jubileumi kiadványai közt szerepel az Egyesületünk közgyűjteményeit számba vevő tanulmánykötet is, melynek felkért szerzői vállalták az előadást a plénumon. Kiemelte azt a közismert tényt, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület kezdettől fogva 1950. évi önkényes feloszlataáig az erdélyi magyar kulturális örökség különféle emlékanyagának gyűjtését tekintette legfőbb feladatának. A tudatos és kitartó gyűjtőmunka eredményeként összeállt közgyűjteményeknek döntő szerepe volt abban, hogy 1872-ben Kolozsvárt létesülhetett Magyarország második tudományegyeteme. Az Egyetem oktató- és nevelőmunkájának elősegítésére az EME átadta gyűjteményeit használatra az Egyetemnek, tulajdonjoga fenntartása mellett. Ez a nagy gyűjtemény azonban a mai napig sem került vissza az EME-hez, sőt 1950-ben saját irattárát is elkobozta a kommunista hatalom. Ezek miatt Erdély legnagyobb gyűjteménye szétszórta, s helyzete rendezetlen.

Görömbei András, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának elnöke előadásában az *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban* c. kötet kapcsán a nemzettudatról, illetve a nemzeti önismerettel való foglalkozás fontosságáról beszélt. Nemzettudatunk történetét áttekintve felsorolt néhány válságos pillanatot, hangsúlyozta elmélyítésének fontosságát annak érdekében, hogy pontosan lássuk helyünket, lehetőségeinket. Kiemelte a nemzettudat színességét, ugyanis nemcsak a magyarországi magyaroknak, hanem kisebbségben vagy a nagyvilágban szétszórva élőknél is magyar nemzettudatuk van. Értékes gondolatot fogalmazott meg, miszerint a globalizációt pozitívumként is fel lehet fogni, ha általa képesek vagyunk olyan nemzetté emelkedni, amely él a határtalanítás lehetőségeivel a szellemi életben, ellenségeskedés nélkül. Erkölcsei, szellemi tartalékainkat fel kell használnunk a nemzet megmaradására, meg kell őriznünk méltóságunkat, mert nem vagyunk kevesebbek, mint mások. Végül pedig azt kívánta, hogy az előadásokban számba vett értékek is segítsék a nemzet felemelkedését.

Köszöntőbeszédet mondott *Bitskey István*, a Debreceni Akadémiai Bizottság újonnan megválasztott elnöke, kiemelve az intézményeink közötti jó együttműködést, amelyet a továbbiakban is szeretne szorgalmazni. Rövid üdvözlőbeszédében *Vargáné Szűcs Edit*, a Debreceni Egyetem Műszaki Karának dékánja is a szakmai kapcsolatok fontosságát hangsúlyozta.

A továbbiakban a plenáris ülés szak előadásai következtek.

Gyarmati Zsolt, a Csíki Székely Múzeum igazgatója nyitotta meg a plenáris előadások sorát, hangsúlyozva, hogy nem lehet eleget beszélni a magyar kulturális közgyűjteményekről. A csíkszeredai Mikó-vár gyönyörű műemléképületében található intézmény, a Csíki Székely Múzeum gyűjteményeit mutatta be. Röviden beszélt a múzeum alintézményeiről: a zsögödi Nagy Imre Emlékház és Galériáról, a Tusnádon lévő Borvízmúzeumról. Bemutatta a múzeum néprajzi gyűjteményét, amelyet a fa-, kerámia-, fém- és textilkollekciók alkotnak. Beszélt a képzőművészeti, a szabadtéri, a régészeti-történelmi és a természettudományi gyűjteményekről, ugyanakkor az igen jelentős régikönyv-gyűjteményről is, amelyet főleg a Csíksomlyói Ferences Rendház és a Csíkszeredai Katolikus Gimnázium könyvtárainak állománya, valamint kéziratok és levéltári anyagok alkotnak. Végezetül elmondta, hogy nagy gondot fordítanak a műtárgyvédelemre és a restaurálásra.

Vargha Mihály igazgató ismertette a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum közgyűjteményeit. Előadásában röviden összefoglalta a múzeum történetét, amelyből a hallgatóság megtudta, hogy az intézmény 1912-ben költözött a Kós Károly által tervezett impozáns

épületbe. A korábban alapítványként működő intézmény ma már csak államosított gyűjteményekkel rendelkezik. Bemutatta a Székely Nemzeti Múzeum öt belső (természetrajz, régészet, történelem, néprajz, könyvtár) és öt külső részlegét (Gyárfás Jenő Képtár, csernátoni Haszmann Pál Múzeum, kézdvásárhelyi Céhtörténeti Múzeum, zabolai Csángó Néprajzi Múzeum, baróti Erdővidéki Múzeum). Vargha Mihály beszámolt arról is, hogy elkezdték a gyűjtemények digitális feldolgozását, valamint kiemelte, hogy ebből a szempontból is nagyon fontos lenne az intézmények együttműködése, rendszerben való működtetése.

Zepezánér Jenő, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum igazgatója a múzeum fogalmának meghatározásával kezdte előadását. A következőkben az intézmény névadójáról, Haáz Rezsőről beszélt, majd bemutatta az 1950-ben államosított intézmény könyvtári, történelmi, régészeti, néprajzi, természettudományi, helytörténeti gyűjteményeit, valamint dokumentumtárát.

Az előzetes programban meghirdetett *A marosvásárhelyi Teleki Téka közgyűjteményei* című előadás elmaradt.

A délelőtti plenáris előadások az EME gyűjteményeinek bemutatásával folytatódtak. Az ülészaknak ezt a részét Péntek János, a KAB elnöke vezette.

Nagy-Tóth Ferenc a Természettudományi Szakosztály megalakulásának történetével foglalkozott, és ezen belül a természettudományi gyűjteményekről szolgáltatott adatokat.

Előadásába befoglalta Mikó Imre (1856) gondolatát: „Ha múzeumunk lesz: a tehetséges ifjú, a lelkes, a tanár, a hírlapíró, az irodalom férfia, a tudomány és művészet valamennyi barátja és művelője lelend magának forrást, honnan ismereteit gyarapítsa; eszközöket, mik által tehetségeit kifejtse, tért, hol magát kitüntesse.” Az Egyesület tényleges működése a tudományágazatok szerinti szakosztályok által valósult meg. A természettudományokat is magába foglaló szakosztály elkülönülése az Egyesület megalakulása (1859. nov. 23.) után hamarosan elkezdődött (1859. dec. 31.). A Természettudományi Szakosztály gyűjteményeit az állattár, a növénytár és botanikai múzeum, valamint az ásványtár alkották, amelyeknek nagyon gazdag állományuk volt, és igen sok ritkaságot tartalmaztak.

Sipos Gábor előadásában az intézmény könyvtárának múltját idézte fel. Számba vette a könyvtár történetének öt szakaszát, amely a történelmi események és az állományfejlődés

hatására alakult. Az EME hajdani nagy könyv- és levéltári gyűjteményeit mutatta be röviden, amelyeket az intézmény adományok, vásárlás és duplumcsere által szerzett, és amelyet a Ferenc József Tudományegyetem használatára bocsátott, majd az államosítás során elkoboztak. Felsorolta a könyvtár alapítóit, a különböző gyűjtemények adományozóit, valamint az itt dolgozó könyvtárosok, levéltárosok kiemelkedő munkásságát.

Az ülésvezető *Péntek János* záróbeszédében megismételte azt, amit az előadásokból is érzékeltetni lehetett: az erdélyi magyar közgyűjtemények nagyságát s egyben mint súlyos veszteséget is, mely cselekvésre kötelez mindannyiunkat. Az idők folyamán az Erdélyi Múzeum-Egyesület státusa többször volt kérdéses, s így gyűjteményeinek sorsa is, nemcsak 1918-ban, tehetetlenség jellemezte a későbbi időszakot is. Zárszavában az 1929. febr. 3-án, az EME közgyűlésén elhangzott gondolatot idézte: „nekünk a jelent ismervé többet kell a jövőbe, mint a múltba tekinteni.”

A Kolozsvári Akadémiai Bizottság első ízben adta át a KAB-díjat, amelyet a *Ferenczes István* főszerkesztő által képviselt csíkszeredai Székelyföld kulturális folyóirat kapott meg. Majd ismertették az MTA köztestületébe újonnan felvett tagok névsorát.

Ezt követően az Erdélyi Múzeum-Egyesület elismeréseinek átnyújtására került sor. Hidvégi gróf Mikó Imre (1805–1876) Emléklappal jutalmazták *Gaal Györgyöt* az EME újjászervezésében és folyamatos működtetésében kifejtett kiemelkedő munkásságáért. Laudációt *Kovács András* művészettörténész mondott.

A fiatal kutatóknak szánt Nagy György (1938–1998) Emlékdíjat első ízben nyújtotta át az EME *Gergely Orsolya* csíkszeredai szociológusnak és *Nagy Mihály Zoltán* történésznek. A díjazottak pályázatait, illetve a díj alapításának történetét *Sipos Gábor* alelnök ismertette.

A délutáni ülészakon az EME további gyűjteményei kerültek bemutatásra. Az ülést *Sipos Gábor*, az EME alelnöke vezette.

Murádin Jenő az EME képtáráról tartott beszámolót. Előadásában elmondta, hogy mintegy félezer festményt és kétezret meghaladó grafikai művet-rajzot, metszetet, könyvomatot birtokolt az EME, pontosabban az érem- és régiségtárat is magában foglaló Erdélyi Nemzeti Múzeum. Olyan érték ez, amelyből az Egyesület 1950-es feloszlata után csak nagy ritkán láttunk kiállításon egyes darabokat.

A gyűjtemény döntően nagy része a mai Művészeti Múzeum (Bánffy-palota) raktáraiban vár jobb időkre és restaurálásra. Jutott a gyűjteményből (elsősorban a grafikai kollekciónak) a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak és az Erdélyi Történelmi Múzeumnak is.

Maga a gyűjtemény egyidős az EME létrejöttével, beleértve annak történelmi előzményeit is, az 1841–43-as erdélyi diétán tett följajánlások.

Előadásában kitért a Bánffy Dénesné donációjával már számottevővé alakult gyűjteményre, amely az évtizedek során fölgyarapodva előbb a Múzeum-kerti Mikó-villában, majd az egyetem régi és új épületében, végül a Bástya utcai múzeumban nyert elhelyezést.

Szó esett az 1902-es és 1913-as magyar állami letétekről, melyek lehetővé tették, hogy az első világháború küszöbén dr. Pósta Béla kitaró szorgalmazására nyilvánossá és látogathatóvá váljék Kolozsvár képtára – az EME képzőművészeti gyűjteménye. Majd a gyarapodás időszakát (1940–44) mutatta be, amikor Roska Márton igazgatása alatt a múzeum a legtöbb képet vásárolta. Végigkövethettük azt az utat, melyet a hányatott sorsú gyűjtemény megszenvedett menekítései, osztódásai és raktári elzártsága során.

A műveknek közel kétharmada található ténylegesen a mai kolozsvári Művészeti Múzeum raktáraiban (részben állandó kiállításon), továbbá az Erdélyi Történelmi Múzeum tulajdonában és a kolozsvári Egyetemi Könyvtár metszetgyűjteményében.

Az EME képanyagából előbb a pár évig működő „nyugati osztályon” mutattak be műveket, majd az alapkiállításra is bekerültek innen származó alkotások. Legtöbbjük azonban a múzeumi raktárakban vár jobb időkre. Közülük nem egy – így a nagyméretű Munkácsy-kép is – pergő festékrétegével sürgető restaurálásra szorulna.

Az értékes kutatási adatokat végül húsz dokumentumfelvétel kivetítésével s ezek ismertetésével tette teljessé.

Vincze Zoltán az Erdélyi Múzeum-Egyesület érem- és régiségtárát mutatta be, elemezve történetének különböző korszakait. Az induláshoz (1856–1862) gróf Kemény József, gróf Mikó Imre és Torma Károly adományaival, hagyatékaival járult hozzá. A szervezés (1862–1898), a Finály-korszak: Finály Henrik, az EME titkára került az érem- és régiségtár élére, ebben a korszakban a gyűjtemény megnyílt a nagyközönség számára is, majd 1872-től az egyetemi oktatást szolgálta, kezelését átvette az egyetem. Finály Henrik, mint egyetemi tanár, továbbra is a Múzeum őre. A virágzás (1899–1919), a Pósta-korszak: Pósta Béla a frissen létesített régészeti tanszék egyetemi tanára, egyben az egyesületi érem- és régiségtár igazgatója lett. Dinamizmusával, jó szervezési készségével, szaktudásával sikerült a tárat felvirágoztatnia. Küzdelmes évek (1919–1940): az érem- és régiségtár a román egyetem kezelésébe került, sikerült megőrizni a táruk egyesületi tulajdonát, ebben az időszakban a táruk gyarapodása szegényes volt. A megújulás (1940–1945), a Roska-évek: az érem- és régiségtár visszakerül az EME kizárólagos felügyelete alá, ekkor a gyarapodás számottevő volt ajándékok, állami segély, ásatások révén. Az utolsó évek (1945–1950), átmeneti helyzet: a táruk a román egyetemet képviselő igazgató és az EME által kinevezett megbízottak (László Gyula, Entz Géza, ifj. Kós Károly, Csetri Elek) kettős felügyelete alá tartoztak, majd 1950-ben bekövetkezett az államosítás. Az EME felszámolásakor (1950) állománya kb. 90 000 régiséget, 30 000 érmét számlált. Ezt követően Vincze Zoltán a régiségek és érmek gyarapodását mutatta be. Előadása végén egy virtuális múzeumlátogatásra kalauzolt, szemelvényeket láthattunk képekben a múzeum jelenleg kiállított tárgyaiból. Ma az állomány legnagyobb részét az állami tulajdonú Erdélyi Nemzeti

Történelmi Múzeum kezeli, egyes csoportjait a helyi néprajzi, illetve művészeti múzeum őrzi, válogatott darabjai bukaresti gyűjtemények hírére öregbítik.

Tötszegi Tekla előadása az EME néprajzi gyűjteményeiről szólt, meghatározó gerince a néprajzi gyűjtemény gyarapodása volt. Nem kis feladatra vállalkozott, hisz a gyűjtemények gyarapodásának feldolgozásához a leltári tételek precíz számbavétele, elemzése révén szolgáltatott értékes adatokat. A néprajzi gyűjtemény gyarapodását hat korszakra bontva mutatta be: 1899 előtt 44 tárgy került a gyűjteménybe. A tárgyanyag összetétele esetleges, az adományozók közül Gyulai Pált emelte ki.

1899–1919 között: összesen 2934 tételes gyarapodást számlált kétféle leltárkönyvből, legnagyobb arányban díszes textílfélék vannak (a tárgyállomány 37%-a), ezt a kerámia tárgyak (11%), illetve a különféle mesterségekhez tartozó (9,5 %) munkaeszközök követik. Ebben az időszakban az adományok mellett nagyobb szerepet kapott a tárgygyarapítás, a megtervezett gyűjtések során szerzett közvetítők révén megvásárolt anyag. Ezt a korszakot az előadó részletesebben mutatta be (a tárgyak darabszámát, gyűjtési helyét, gyűjtőjét, adományozóját is megemlíti).

A gyűjtések különböző formáira is kitért, mint pl. 1910-ben, finn mintára, önkéntes gyűjtők toborzása az Unitárius Kollégium végzősei közül, akik saját falujukban gyűjtöttek, vagy Milecker Rezső főgimnáziumi tanár kis-ázsiai expedíciójából 52 darab, főként gazdálkodáshoz kapcsolódó tárgy beszerzése, valamint Gyarmathy Zsigáné gyűjteményének megvásárlása az örökösöktől. Ugyancsak ebben a korszakban, 1913-ban, a Szolnok-Doboka megyei Irodalmi, Történelmi és Ethnographiai Társulat múzeuma néprajzi gyűjteményének letétbe helyezéséről is számot ad.

1920–1940 között az erőfeszítések a meglévő tárgyállomány megőrzésére, konzerválására irányultak, a gyarapodást ebben a korszakban csupán az 1921–1923 közötti években 37 tárgy képezte (Hunyad és Beszterce-Naszód vármegyei gyűjtések – halászzattal, mesterségekkel kapcsolatos tárgyak).

1941–44 között a gyarapodás 5066 tárgynyi, melyek gyűjtemények megvásárlásából (pl. 1740 tárgyat a Kolozsvári Ipari Múzeum kerámia- és textilgyűjteményéből, a 2876 tárgyból álló Erdélyi Kárpát Egyesület néprajzi gyűjteménye), adományokból (Szabó T. Attila varrottas és kerámia, illetve Kelemen Lajos varrottas ajándékai) származtak.

1945–1950 között 259 tárggyal gyarapodott a néprajzi gyűjtemény, ezek gyűjtők ajándékaiból származtak: Gunda Béla gyűjtése (főként az állattartás, pásztoművészet témakörében), Kós Károly kalotaszegi, mezőségi, torockói, moldvai gyűjtése (fonás-szövés, halászat, földművelés, vasművesség eszközei), Nagy Jenő kalotaszegi, torockói gyűjtése (viseletdarabok), Kallós Zoltán választói és magyarvistai gyűjtése (textilek, szokások eszközei).

Ma az állomány legnagyobb részét a Kolozsvári Állami Néprajzi Múzeum kezeli.

Az EME egykori középkori és kora újkori kőtáráról *Mihály Melinda* beszélt. Kutatása szerint az érem- és régiségár szerves részeként alakult ki és fejlődött a csaknem 150 év alatt s vált a Kárpát-medence reneszánsz polgári építészetének leggazdagabb gyűjteményévé. A kőtár anyaga folyamatos gyűjtés révén formálódott. Az előadásban elhangzott, hogy Pákei Lajos, Kolozsvár akkori főépítésze nevéhez fűződött számos 16–17. századi faragvány megmentése. Továbbá Posta Bélát méltatta, az ő igazgatósága alatt valósult meg az első restaurátorműhely, és rendezték az első kiállításokat. Szintén Posta Béla érdeme a gyűjtemények szakszerű feldolgozásának elindítása, 1919-ig ötven darabban gyarapította a köemlékek számát Kelemen Lajos segítségével, melyeket fényképfelvételekkel, illetve gipszmásolatokkal (Szeszák Ferenc szobrász munkái) egészítettek ki.

A történelem sorsfordulói a kőtárra is kihatottak: 1918 után évekig szüneteltek a beszerzések. Mihály Melinda ezután részletesen bemutatta a kőtár történetét, gyarapodását, értékes kutatási adatokkal szolgált, fényképanyaggal szemléltetve. Megemlítette, hogy 1932-ben Ferenczi Sándor és Duka Péter jóvoltából végre lehetőség nyílt a középkori és reneszánsz kőfaragványok méltó elhelyezésére. Fontosnak tartotta kiemelni, hogy ugyancsak ebben az időszakban a Házsongárdi temető számos síremlékét sikerült megmenteni, huszonötöt a múzeumba szállítottak.

Az 1940 utáni időszokról elmondta, hogy a kolozsvári múzeum a Magyar Nemzeti Múzeum részévé vált, s Entz Géza folytatta tovább a kőtár gyarapítását a Múzeum-Egyesület levéltárának alkalmazottjaként. Az újból megindult műemlék-helyreállítások eredményeként több kibontott építészeti töredék került a kőtár állományába.

Az előadás a továbbiakban a második világháború időszakát elemezte, melyet a múzeum veszteség nélkül élt át, és anyagának publikálása is zavartalanul folytatódhatott. Kiemelte azt a tényt, hogy Entz Géza még az utolsó pillanatban, 1949–1950 között fölmérte a kőtár valamennyi (243) emléket, de kiadására már nem kerülhetett sor.

Ezt követően a múzeum sorsáról számolt be, melynek igazgatása a Román Akadémia kolozsvári fiókja felügyelete alá került. A táakat és a kiállításokat zárolták. 1963-ban megalakult az Erdélyi Történelmi Múzeum mint a Művelődési és Művészeti Minisztériumnak közvetlenül alárendelt intézmény. 1963 után a múzeum egész anyagát újraeltárolták.

Végezetül az 1990 utáni időszakra tért át, melyben a középkori kőtár gyűjteménye lassan gyarapodott: többnyire régészeti ásatások és a helyi helyreállítási munkálatok, útjavítások alkalmával felszínre került anyagokkal, valamint egy-két helyszíni gyűjtés eredményével bővült állománya.

A kőtár jelenlegi helyzetét elemezve megállapította, hogy megközelítőleg 500 faragványt számlál, melyből 200 kiállított, a többi a raktárban található. Felhívta a hallgatóság figyelmét arra a szomorú tényre is, hogy a faragványok nagy része sürgős konzerválásra, illetve restaurálásra szorul.

Bogdándi Zsolt a jelenkori gyűjteményekről számolt be. Előadása elején kitért az Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori kéziratárára, első öre és legavatottabb ismerője, Kelemen Lajos alapján. Ezt követően röviden bemutatta az egykori igen gazdag levéltár és kéziratár történetét, továbbá hangsúlyozta, hogy a jelenlegi kéziratgyűjtemények csak igen kis részben pótolhatják azt az űrt, amely azáltal keletkezett, hogy 1950-ben az EME-t önkényesen megszüntették.

Ugyanakkor kifejtette, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület az 1990. évi újrászervezése óta törekszik arra, hogy – egykori gyűjteményei visszaszerzése mellett – felvállalja a tudóshagyatékok begyűjtését, biztonságos tárolását és kutathatóvá tételét. A jelenlegi kéziratár alapjait az EME életében is egykor jelentős szerepet játszó tagtársak (Szabó T. Attila, Nagy Jenő) hagyatékaik képezték, ezek mellé kerültek utóbb nem kevésbé jelentős letétek és kéziratgyűjtemények, lényegében felajánlások útján, ilyenek: Brüll Emánuel, Gy. Szabó Béla, Kelemen Lajos, Kós Károly, Nagy Jenő, Vetró Artúr, Bözödi György, Imreh István, Jordáky Lajos és még mások hagyatékaik. Előadása végén hangsúlyozta, hogy az EME továbbra is fontosnak tartja azt, hogy a múlt még fellelhető forrásait megmentse, ezért adományként vagy esetleges megvétellel bármilyen dokumentumot (oklevelet, levelet, gyászjelentést, kéziratot stb.) elfogad.

Az előadásokat értékes hozzászólások tették teljessé. Benkő Samu akadémikus a következő kérdéseket fogalmazta meg: hova kerültek az egyes tárgyak, bútordarabok, ki tudja még, hogy

egy-egy gyűjteménynek milyen sors jutott az évek során? Wanek Ferenc geológus a könyvtár természettudományi gyűjteményéhez szolgált kiegészítő adatokkal, Kovács András művészet-történész a képtár 1970-es években történt feldolgozásának munkálatairól számolt be, saját tapasztalatait osztotta meg, s ugyanakkor kiemelte, milyen értékes volt elődeinknek erre a munkára való ösztönzése. Egyed Ákos elnök záróbeszédében a jövőbeli cselekvésre biztatott.

Aki jelen volt, érezhette, hogy a gyűjtemények sorsa elkötelezettségre, elhivatottságra int, üzen még a mában is, hogy itt megannyi tennivaló és értékfelmérés vár ránk, azért, hogy elődeink munkáját, gyűjtéseit, kutatásait megőrizhessük, továbbadhassuk. Van bőven feladat mindannyiunknak, s főleg a fiatalok bevonásával lehet igazán úgy nekilátni akár a tételes feldolgozásnak is, hogy az a tudományt, a hagyományápolást s az utánpótlás-nevelést egyaránt szolgálja.

A *Magyar Tudomány Napja Erdélyben 7. fóruma* nagy érdeklődésnek és sikernek örvendett, a pénteki plenáris előadások előtt 130 résztvevőt regisztráltak.

Kolozsvár, 2008 novemberre

Bitay Enikő
főtitkár

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 7. fóruma Szakosztályi ülések

A *Magyar Tudomány Napja Erdélyben 7. fórumának* szakosztályi üléseiről beérkezett jelentések sikeres rendezvényekről tanúskodnak.

A *Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály* konferenciájára november 22-én került sor: az EME kutatóintézetének munkatársai mutatkoztak be. A kutatóintézetet dr. Kovács András igazgató mutatta be. Ezt követően Biró Annamária, Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Hegyi Géza, Ilyés Szilárd-Zoltán, Nagy Mihály Zoltán, Szász Anikó, W. Kovács András tartottak előadást. Az előadásokat élénk érdeklődés és vita követte. A rendezvényt 30–35 fős hallgatóság kísérte figyelemmel. A programot dr. Keszeg Vilmos és dr. Egyed Emese irányította. Ebben a keretben történt meg a Debüt-díjat megpályázó kutatók munkásságának kiértékelése. Az öt pályázó (Berecki Sándor, Hubbes László Attila, Korondi Ágnes, Pioldner Judit, Ozsváth Imola) pályázatát a szakosztály munkatársaiból álló kuratórium értékelte. A döntést a szakosztály elnöke hirdette ki. A 2008-as debüt-díj nyertesei Berecki Sándor és Ozsváth Imola.

A *Természettudományi Szakosztály* november 22-én tartotta meg az immár hagyományossá vált őszi ülészakát a kolozsvári Apáczai Csere János Elméleti Líceumban, amelynek ez évi témája a napjainkban sokat vitatott globális felmelegedés volt. A 7. plenáris előadáson az előadók különböző megközelítésben ismertették a globális felmelegedés hatásait a környezetre, a növények életműködésére, az éghajlatváltozásra, a vízkészletre és a biodiverzitásra, ugyanakkor megismerhettük a jelenséget a vegyészek és a fizikusok szemszögéből, valamint kapcsolatát az energetikával, végül az északnyugati régióban zajló környezeti infrastruktúra fejlesztéséről esett szó.

A továbbiakban az éves kutatási eredmények voltak bemutatva poszter formájában, 20 posztert állítottak ki. Mind az előadások, mind a poszterbemutatók nagy érdeklődésnek örvendtek. A közel 65 résztvevő, nagy figyelemmel követte a bemutatott előadásokat, illetve aktívan bekapcsolódott az előadásokat követő vitába is.

Az *Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály* a Magyar Tudomány Napja Erdélyben égisze alatt rendezte meg november 20–22. között Csíkszeredában a XII. Erdélyi Orvosnapokat, a Szakosztály állandó őszi konferenciáját. Társzervező volt a Hargita Megyei Orvostudományi Akadémia, a csíkszeredai Megyei Sürgősségi Kórház és a Kolozsvári Akadémiai Bizottság. A rendezvényen 240 orvos vett részt. A háromnapos rendezvény lehetőséget biztosított a család- és szakorvos kollégák számára, hogy magyar nyelven magas tudományos színvonalú továbbképző előadásokon vegyenek részt. A konferenciát az Orvostudományi Akadémia 12 kreditponttal értékelte. Öt témakörben zajlottak az előadások: sebészet, nukleáris medicina, bőrgyógyászat, belgyógyászat, kardiológia.

A *Jog-, Közgazdaság és Társadalomtudományi Szakosztály* előadásai két szekcióban zajlottak.

A *Jogtudományi Szekció* a Sapientia-EMTE-vel közösen szervezte a *Sipos István Emlékülést*, amelynek helyszíne a Sapientia EMTE Óváry-terme volt. Megnyitóbeszédet Egyed Ákos, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöke, valamint Tonk Márton, a Sapientia EMTE kolozsvári karának dékánja tartott, mindketten kifejezve abbéli örömeiket, hogy külön jogi témájú ülészak is indult. A rendezvény a Sipos Istvánról szóló megemlékező beszéddel kezdődött, akinek kutatói tevékenységét, oktatói munkásságát, elkötelezettségét Deák Attila méltatta. Ezt követően hét színvonalas előadás hangzott el, különböző témakörökben a jogtudomány területéről.

A szekcióülés Szász Alpár Zoltán, a IV. Szakosztály elnökének zárszavával fejeződött be, aki szintén kiemelte a Sipos István emlékének szentelt tudományos ülészak rendhagyó jellegét, és reményét fejezte ki, hogy az elkövetkezőkben is sikerül majd az EME keretében lehetőséget nyújtani a romániai magyar jogászok kutatásainak bemutatására.

Az eseményen részt vettek a BBTE Jogtudományi Karának hallgatói, a Jurátus Kör tagjai, a jogász szakma képviselői, egyetemi oktatók, Sipos István volt tanítványai és más érdeklődők. A jelenlevők között Veress Emőd szétosztotta a Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny legfrissebb számát és bemutatta a *Sipos István emlékkötetet*.

A *Közgazdaságtudományi Szekció* a BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Karának épületében tartotta szakmai rendezvényét november 22-én. A tudományos konferencián hét tanulmány bemutatására került sor, amelyek a közgazdaságtudomány különböző területeit érintették. A rendezvényen részt vevők száma 22 volt.

Az előadások témája nagyon széles skálán mozgott: a GEM-46 nemzetközi kutatási pályázat 2007-es évre vonatkozó főbb eredményeinek ismertetése, a foglalkoztatás problémája egy adott térség szintjén; a CLAVIER kutatásban született részeredmények bemutatása; romániai régiók átfogó elemzése és az egyes régiók gazdasági szerkezetének hatása a versenyképesség alakulására; illetve ennek szerves folytatásaként a versenyképesség főbb tényezőinek hatása, valamint a vállalati csődelőrejelzés módszertani kérdései, példákön keresztül alkalmazva.

A színvonalas dolgozatok és a jó bemutatások nagy érdeklődést váltottak ki, több kérdés és hozzáfűzés fogalmazódott meg a hallgatóság részéről. A bemutatott dolgozatok mind szakmai szempontból, mind formailag igényességet mutattak, ami biztató a jövőre vonatkozóan is.

A *Műszaki Tudományok Szakosztálya* immár 9. alkalommal szervezett Tudományos Ülésszakot november 22-én A Magyar Tudomány Napja rendezvénysorozat keretében. Ezzel

fórumot kíván(t) biztosítani valamennyi műszaki tudományág kutatóműhelyének, kutatási eredményeinek bemutatására. Házigazda a Sapientia EMTE volt, a Bocskai-ház kiselőadótermében, Kolozsvárt.

A szekcióüléseket Gyenge Csaba akadémikus (EME-alelnök, KME, Kolozsvár), Varga Béla (BTE, Brassó), Csibi Vencel (KAB-alelnök, EMT-alelnök, Kolozsvár) és Máté Márton (EMTE-tanszékvezető, Marosvásárhely) egyetemi tanárok elnökölték, hazai vendégük volt Maros Dezső akadémikus. Az ülészakot Egyed Ákos, az EME elnöke is köszöntötte.

Az idei fórumon az együttműködések, az intézményközi kutatások hatékonyságát emelték ki, a közös kutatási projektek eredményeinek bemutatásával, de ugyanakkor betekintést nyerhettünk az egyes kutatóműhelyek munkálataiba, a legújabb eredményeik számbavételével. A huszonhét kutató munkájának eredményét 16 dolgozat foglalta össze. A rendezvényen nyolc egyetem képviseltette magát. A csoportos kutatásokban jelen voltak a fiatal mérnökök, egyetemi hallgatók is.

Az előadások zömét a környezetszennyeződés és környezetbarát technológiák kutatásai képezték, mint például a környezetbarát technológiák a gépgyártásban, a hengerfejpakolás mechanikai tulajdonságai mint környezetvédelmi tényezők, a felhabzó festékek vége-selemes modellezése. Ugyanakkor hallhattunk az amaránt magyarországi termesztésének gépesítéséről; az acélszerkezetek tűzvédelmi tervezéséről; az ipari elszívó rendszerek gazdaságos üzemeltetésének kutatásáról; a lézeres felületkezelések hatásának elemzéséről; a cink-alumínium ötvözetek átalakulásának vizsgálatairól; a kalickás indukciós motor vektoriális szabályozásáról; a térmechanizmusok dinamikai kiegyensúlyozásának optimalizálásáról; az állapotbecslési technikákról a robot navigációs alkalmazásánál; valamint a minőségirányítási rendszerekről. A témák széles skáláját hangsúlyozták az igen érdekes záróelőadások is: a Biblia mint inspirációs forrás a vallásos építészeten; a bábos toronyórák; a kísérletező tudományok képzelei s a hatékony termékfejlesztés.

Az előadások heterogén volta nem törte meg a rendezvény folyamatos szakmai párbeszédét és az előadásokat követő élénk eszmecsere, mely az egymás munkája iránti őszinte érdeklődést is tükrözte, illetve a további kapcsolatkialakításoknak, együttműködéseknek adott teret, főleg a műszaki tudományok határterületein.

A *Matematikai és Informatikai Szakosztály A Magyar Tudomány Napja* keretében, a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, a Farkas Gyula Egyesülettel, a Matlapot működtető Radó Ferenc Matematika Művelő Társasággal, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Matematika-Informatika Karával, valamint a Sapientia Tudományegyetemmel közösen rendezett tudományos ülészakot november 14-én, melyen összesen 15 előadás hangzott el.

Miként a múlt években, az idei rendezvényt is a kolozsvári matematika egy jelentős személyiségére történő megemlékezéssel kapcsolták egybe. Így idén Réthy Móra emlékeztek születése 160. évfordulója alkalmával. Két előadás Réthy Mór, a Kolozsvári Egyetemen a 19. század végén tevékenykedő professzor életpályáját mutatta be. A rendezvény díszvendégei, Császár Ákos budapesti és Daróczy Zoltán debreceni akadémikusok az átló nélküli poliéderekről, valamint a közép fogalmáról tartottak előadást. Hét előadáson a szakosztály tagjai saját kutatási eredményeiket mutatták be.

A rendezvény keretében sor került a kiváló középiskolai tanároknak odaítélt három Farkas Gyula-emlékérem átnyújtására is.

Az *Agrártudományi Szakosztály* a marosvásárhelyi Sapientia EMTE koronkai campusának előadótermében tartotta meg szakosztályi előadásorozatát november 22-én, a meghirdetett műsor szerint.

A szakosztályi elnök, dr. Jakab Sámuel megnyitóbeszéde után a plenáris előadásokkal folytatódott a rendezvénysorozat, két szekcióban. A növénytermesztés szekcióban az előadások a következő témákat érintették: a zeolitos vulkáni tufa hatása a talajszerkezetességére és az al-matermés minőségére; a talajelőkészítési munkák hatása különböző talajmegmunkálás esetén; a körtehibridek termőre fordulása; az almafajták kötésekképessége; a lombtrágyázás előnyei; a hormonkezeléses gyökereztetés előnyei; a csemegekukorica koraisága; a birs gyümölcs szüret előtti öntözésének fontossága; egy biokert bemutatása és annak illusztrálása, hogy kis helyen miként lehet bő termést elérni a növények társítására való odafigyeléssel, valamint a fűszer- és gyógynövénykert fontossága. Az állattenyésztés szekcióban a következő témák hangzottak el: a lótenyésztés története és az erdélyi nemesítések, kiemelve e haszonállatok sokoldalú használatát; a hegyitarka tejelő tehenészet optimális nagysága, valamint a környezeti, ökológiai helyzet hatása a hópopuláció elterjedésére.

Az előadásokat több mint 35 résztvevő hallgatta nagy figyelemmel és érdeklődéssel. A szekcióvezetők hozzászólásai kihangsúlyozták a kutatások célját és hozzájárulását az agrártudomány fejlődéséhez.

Köszönet mindazoknak, akik vállalták az aktív hozzájárulást, s tartalmas, színvonalas előadásokkal méltón járultak hozzá a Tudomány Napja ünnepléséhez.

Kolozsvár, 2008 novembere

Bitay Enikő
főtitkár

Egyed Ákos elnöki megnyitóbeszéde az EME 2009. évi közgyűlésén

Tisztelt Közgyűlés!

Tisztelettel köszöntöm a közgyűlésünkön megjelenteket.

A jegyzőkönyv hitelesítésére felkérem Pozsony Ferenc professzor urat.

Szomorú kötelességemnek teszek eleget, amikor az utóbbi közgyűlésünk óta elhalt tagtársainkra emlékeztetem a közgyűlést.

Elhunytak a következő tagtársaink: Dóczy Pál, Hajós József, Jakab Kálmán, Jakó Zsigmond, Mártha Ivor, Márton Gyárfás, Mühlfoy László, Pongrácz Antal, Ráduly Ildikó, Ráduly Levente, Wolf Rudolf.

Közgyűlésünket az alapszabályoknak megfelelően készítettük elő. A választmány február 14-én megtárgyalta s bizonyos kiegészítésekkel jóváhagyta a főtitkári jelentést, amelyet titkárságunk idejében eljuttatott tagtársainknak. Elnöki jelentésem röviden értékeli az elmúlt évi tevékenységünket, s ismerteti a jubileumi év programját. Mielőtt erre rátérnék, engedjék meg, hogy hivatkozzam az EME első elnökének, gróf Mikó Imrének az 1871. február 27-én elhangzott közgyűlési beszéde néhány olyan gondolatára, amelyeknek ma is van mondanivalója számunkra.

Gróf Mikó Imre abból indult ki, hogy az EME több mint egy évtizedes működése után meg kell vizsgálni, hogy „gyűjtési s tudományos munkássági erő kifejtése haladást vagy megállapodást tanúsít-e”. Azt kérdezte, az egyesület képes-e teljesíteni az alapításkor kitűzött kettős célt: a múzeumi jellegű gyűjtőmunkát, illetve az akadémiai tudományművelést.

Az alapító elnök nem véletlenül szólt az említett kérdésről. Azt kellett tapasztalnia ugyanis, hogy minden addigi sikeres munka ellenére a további haladásnak, a fejlesztésnek két nagy akadálya lépett fel: a „pénzszükség” és a „közszellem” hiánya. Ugyanis a korábbi nagylelkű adományozások s a csodálatos egyesületi lelkesedés kora kezdett továtünni. Az utóbbiról erőteljes megjegyzésében is hangot ad: „Minket csak a nyomás tart együvé, csak a zarnokság fenyegetése fűz szorosán egymáshoz s nemzeti intézményeinkhez.”

Mi lehetett a háttere a közösségi intézmények iránti közöny terjedésének, amiről Mikó elnök beszélt?

Úgy véljük, hogy az említett jelenségek hátterében a hazai s európai helyzet megváltozása állt: 1867-ben megtörtént Ausztria és Magyarország kiegyezése, s ezzel Erdély számára is új helyzet alakult ki, életbe lépett az 1848-as Uniótörvény, Európában pedig lezárult a német egység folyamata. Mindezek következtében kiszélesedett az erdélyi magyarság mozgásteret az anyaország felé, az a bezártság, fullasztó légkör, amely 1849-től, a szabadságharc leverésétől 1867-ig fennállt, megszűnt, s tovalett – szerencsére – az abszolutizmus korára jellemző politikai elnyomatás is. Ezért egyre többen gondolták azt, hogy nincs szükség Erdélyben a civil szerveződéseknek olyan formáira, mint korábban, hiszen a magyar állam gondoskodik majd mindenről. Mikó Imre gróf, az EME elnöke jól ismerte a kor viszonyait, hiszen 1867–1869-ben a magyar kormány minisztere volt, s két választási cikluson keresztül (1866–1872 között) Kolozsvár országgyűlési képviselőjeként részt vett a magyar politikai, sőt az összmonarchiai politikai életben. Nem véletlenül jutott arra a következtetésre, hogy tévednek azok, akik könnyelműen feladnák a polgári szervezeteket, mert – amint írta – „nemzetünkre nézve a létező közművelődési intézetek fenntartását s újakkal, életerősekkel gyarapítását teszi első szükségé, sőt életfeltétellé”.

Ebből a helyzetelemzésből fontos következtetéseket vont le az EME számára is. Mivel a növekvő közöny egyik következményét abban látta, hogy csökken a tagság érdeklődése a közgyűlések iránt, felhívta a figyelmet arra, hogy az EME – mint minden egyesület – „erkölcsi testület” és „szerves társaság”. E kettő határozza meg a vezetőség és a tagság viszonyát, a kötelességek és jogok gyakorlásának sajátosságát, ami a közgyűléseken erőteljesen megnyilvánul. A tagok alkotmányos jogát és kötelességét is összeköti a közgyűléseken tapasztalható jelenségekkel. „Aki a jog becsét ismeri, érdeklődni kell a közgyűlések iránt, mert itt tudhatja meg egyenesen és tiszta forrásból, hogy a bizalmával megtiszteltek szép hatáskörüket a közjó előmozdítására egész igyekezettel felhasználták-e, vagy tán mellékes tekintetek, önérdek vezette-e lépéseikben.”

Ha a központi szervek jól végzik munkájukat, a tagságban megfelelő érdeklődés és buzgalom mutatkozik a közösség számára. Igaz – mondta Mikó –, az egyesületi téren való sikeres munkássághoz nagymértékű értelmi fejlettség s élénk közszellem kell. „Higgyük el: az idő és Európa változott helyzete kötelességünké teszi, hogy közművelődési állapotunkat minél inkább emelni igyekezzünk. Kicsiny nemzet elszigetelt állásban csak magas értelmiség és kifejlett erkölcsi erő segítségével állhat fenn s védheti meg egyéniségét és szabad önelhatározási jogát.” És siet a fentiekhez hozzátenni: „csak a tudomány s műveltség teszi a népeket nagyokká és tisztelteké.”

Tisztelt Közgyűlés! A történelem nem ismer teljesen azonos ismétlődéseket, de egymáshoz hasonló helyzetek különböző időkben is kialakulhatnak. A mostani helyzetünk az Európai

Unió létrejötte után bizonyos hasonlóságokat mutat a Mikó által felvázolt 138 évvel ezelőtti helyzethez. Gondolunk itt a növekvő elvándorlásokra, agyelszívásokra, a nemzeti intézmények iránti közömbösség növekedésére s nem utolsósorban az anyagi eszközök hiányára vagy szűkös voltára. Azt is tudjuk, hogy Mikóék annak idején a Kolozsvári Tudományegyetemmel kötött egyezség alapján találták meg a megoldást, amelyet a magyar oktatásügyi minisztérium évi meghatározott támogatással honorált. Ugyanakkor az EME az említett egyezségtől a tudományos munka fellendítését, a szakosztályok megerősítését remélte.

Úgy véljük, számunkra is megvan az esély, hogy a kedvezőtlennek mutatkozó tendenciákat elkerülhessük. Ennek lehetőségét az elmúlt évben is igyekeztünk megtalálni, s nem minden eredmény nélkül: erről szól az optimista kicsengésű főtítkári jelentés. Az elnökség fő törekvései közé tartozott az elmúlt évben, hogy Egyesületünk helyét a magyar tudományszervezetben megerősítsük, s a hazai akadémiai hálózattal is rendszeres kapcsolatot építsünk ki. Ezt a célt szolgálta az MTA-val való együttműködésünk s többszöri találkozásunk a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának elnökével. Minden esetben megbeszélésre került sor az együttműködés lehetőségének megtalálásáról és konkrétan az EME jubileumi programjáról.

A jubileumi bizottság folyamatos tanácskozás során alakította ki az ez évi rendezvények programját. Ezt a választmány megvitatta az elmúlt év őszi gyűlésén, valamint az ez évi februári összejövetelen. A rendezvények tervét tudomására hoztuk az MTA elnökének és a megfelelő osztályok vezetőinek, valamint a magyarországi Miniszterelnöki Hivatal mellett működő Kisebbségi és Nemzetpolitikai Ügyek Főosztályának, testvérintézményeinknek, a közvéleménynek.

A jubileumi eseménynek szenteljük a már hagyományos *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvényünket (2009. november 20–21.), amikor számos kiemelkedő tudományos személyiség tart előadást, és bemutatjuk az addig elkészülő jubileumi emlékköteteket.

Mindezeket úgy képzeljük el, hogy általuk a közvéleményt és az illetékes intézményeket meggyőzzük: az EME fennmaradása az Európai Unióhoz való csatlakozás után kétszeresen is indokolt: egyrészt azért, hogy egyik fő ápolója és fejlesztője legyen az erdélyi magyar történelmi örökség egyetemes és nemzeti értékeinek, másrészt hogy eredményeivel hozzájáruljon az erdélyi magyar tudományosság folyamatos haladásához.

A jubileumi rendezvények fővédnöke Pálinkás József, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.

A fenti gondolatokkal a közgyűlési tanácskozást megnyitottnak nyilvánítom.

Görömbei András köszöntője

Tisztelt Közgyűlés, kedves Barátaim!

A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága nevében nagy tisztelettel és szeretettel köszöntöm mindnyájukat.

Áttanulmányoztam főtítkár asszony alapos beszámolóját, és az a jó érzés fogott el, hogy hatalmas közösségragasztó, közösségteremtő munka folyt itt az utóbbi időben.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetét ismerem. Örömmel készülök a 150. évforduló megünneplésére.

Tisztelem azt az életakaratot, azt az erőt is, amely negyvenévi kényszerszünet után újra-teremtette az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, és kibontakoztatta munkáját oly módon, hogy rendkívül gazdag számadást készíthettek. A rendezvényekről, tudományterjesztésről, könyvbe-mutatókról, a taglétszám fejlesztéséről (180 új tagot regisztráltak egyetlen évben), a kutatóinté-zetről, könyvtárról, informatikáról, kiadói munkáról olvashattuk és hallhattuk főtitkár asszony beszámolóját.

Miért nagyon fontos ez?

A Magyar Tudományos Akadémia már 1990-ben megszüntette a korábbi rendszernek a magyarság egy részét kizáró politikáját, és létrehozta a külső tagság intézményét, majd 1996-tól a külső köztestületi tagokat is beavatta az Akadémia munkájába. Ma már 1300 körüli külső köztestületi tagja van az Akadémiának, és valóban magyar tudományos akadémia kíván lenni, nem magyarországi tudományos akadémia.

A Magyar Tudományos Akadémiának az a törekvése, célja, hogy minden tudományos értéket egybefogjon, amit a magyarság létrehoz. És ezt mindig a tudomány egyetemes mértékével mérje, semmiféle engedményt ne tegyen, de tartsa számon, fogja össze mindazokat, akik a nemzet tudományát képviselik és gyarapítják.

Miért fontos ez? Azért, mert a globalizáció világában a nemzeti értékek háttérbe szorultak. A globalizáció az egyformaságot, a nivellálódást segíti vagy ösztönzi, eltünteti a sajátos értékeket, ha ezt megengedjük.

Azonban természetes vágy és akarat az egész világon, hogy a globalizációval szemben kibontakoznak a nemzeti törekvések, nemzeti értékek, a globalizációval szemben az egyes közösségek megfogalmazzák önmagukat.

A globalizációnak ellenpontja lett az identitás, az önazonosság védelme, az önazonosság akarása. Az önazonosságot a kultúra tudja igazán megteremteni.

Rengeteg vita van a nemzet fogalmáról is (államnemzet vagy kultúrnemzet?). A magyarság a Kárpát-medencében nyolc országban van szétesztva. Nemzeti egységet a rendszerváltozással sem tudott létrehozni. Egy ilyen mozaiknemzet esetében természetes, hogy számunkra egyedül a kultúrnemzet koncepció az elfogadható. Ezt nem állítjuk szembe más nemzetek más elgondolásaival, de a magunk értékeit a kultúrnemzeti koncepció teszi nyilvánvalóvá, és nekünk össze kell adnunk minden értékünket.

Úgy szétszórt bennünket a történelem, hogy a magyarság önismerete csak minden részének és az egésznek együttes ismeretével képzelhető el. Föl kell emelnünk a fejünket, meg kell tartanunk magunkat a globalizáció felé törekvő világban is. Úgy kell egyetemes értékeket létrehoz-nunk, hogy a nemzeti értékeinket bontakoztassuk egyetemes értéké.

A Magyar Tudományos Akadémia és az Erdélyi Múzeum-Egyesület régóta tartó közös erő-feszítése sok-sok eredményt hozott. Megállapodás is született a Magyar Tudományos Akadémia és az Erdélyi Múzeum-Egyesület között arra vonatkozóan, hogy az Akadémia segíti, befogadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület törekvéseit, a Múzeum-Egyesület pedig határozott tudományos jellegű kutatásokkal is segíti az Akadémia célkitűzéseit.

A magyarság alaptörvénye tartalmazza azt, hogy Magyarország felelősséget érez az összes magyarért, aki a világon él, és munkálkodik a kapcsolatok ápolásán, a kapcsolatok elevení-tésén, gazdagításán. Tehát nem valami különleges dolgot cselekszünk, amikor összefogunk, hanem elemi kötelességünket teljesítjük.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület létrehozásának százötvenedik évfordulójára készül. Nagyon fontos törekvése, hogy az értékeit számba veszi. Van mit számba vennie!

De miként főtitkár asszony szavaiból is hallottuk, a múltra való emlékezés mellett még nagyobb súlyt kell adnunk a jövő építésének.

A jövő biztosításához pedig összefogásra van szükség. A Kolozsvári Akadémiai Bizottság és az Erdélyi Múzeum-Egyesület jó kapcsolata is garancia arra, hogy ez az összefogás itt is lehetséges, itt is nagy eredményeket tud létrehozni.

A jövőbe néző tekintettel hoztam Önöknek a Magyar Tudományos Akadémia üdvözlét és jókívánságait. A jövő iránti reménnyel és várakozással köszöntöm az Erdélyi Múzeum-Egyesületet.

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2008. évi munkájáról

Lehet-e biztatóbbat mondani annál, hogy egy nemzeti jelentőségű intézmény fejlődik, fiatalodik, korszerű elemekből építkezve megújul, s hogy – ha csak lépésenként is – munkájának eredményeit folyamatosan elismerteti a hazai akkreditációs követelményeknek megfelelően?

Lehet-e méltóbban belépni a 2009-es jubileumi évbe annál, hogy elmondjuk: nem volt hiábavaló a 150 évvel ezelőtti célok megfogalmazása, nem volt fölösleges az a polgári összefogás, mely komoly tudományos intézményt könyvtárral, gyűjteményekkel kívánt e térségnek megalapítani?

A jelenben is ugyanolyan aktualitással lehet mindezt továbbvinni, az igazi értékeket megtartva, a tudásra, kutatásra alkalmas fiatalokat nevelve, s az általuk kutatott tudományos értékeket, eredményeket, illetve a gyűjteményeket közismertté tenni.

A tudás fejlesztése, megtartása egy gazdasági válság küszöbén is a leggazdaságosabb tőkebefektetés. Ez az érték mindig kamatozhat, nem veszhet el, csak gyarapodhat és gyarapíthat. Meggyőződésem, hogy – egyebek mellett – ezt nyújtotta s ezt nyújtja ma is a fiatal nemzedék, egyetemi hallgatók, kutatók, oktatók számára az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Egyik fő törekvésünk, hogy megerősítsük az EME helyét a magyar tudományos szervezetek között, valamint elismertessük a hazai tudományos életben, s a romániai akadémiai intézmények sorába integráljuk. A prioritásaink közé tartozik intézményünk fiatalítása is, amelyet ifjú kutatók és csoportok bevonásával, támogatásával igyekszünk elérni.

A fejlesztés stratégiája, ideai beruházások

Egy intézmény fejlődésében természetesen vannak szakaszos és folyamatos célkitűzések (rövid és hosszú távú tervek), az EME-nek azonban 2006 óta kidolgozott stratégiája is van. Ezt követve és az aktuális eredményekkel összevetve tudjuk az újabb lépéseket ütemezni.

Folyamatosan karbantartjuk, felújítjuk ingatlanainkat, folyamatosan fejlesztjük az Információs és Dokumentációs Központot, s minden évben próbálunk egy-egy részleget jobban kiemelni, fejleszteni. Így sikerül az EME minden egységének bár szakaszosan, de azo-

nos mértékben fejlődnie (Információs és Dokumentációs Központ, könyvtárak, kutatóintézet, kiadó, szakosztályok, fiókegyesületek).

A 2008-as év nagyobb beruházásai: a Lakatos utcai ingatlanunkban a fűtőkazánt cseréltettük ki, ezáltal biztonságosabbá és gazdaságosabbá tettük az épület működését, a Moll-házat felújítottuk, az onnan átköltöztetett polcrendszert, kiegészítve, a központi székházba telepítettük, ahová két zárható szekrényt is beszereltünk Szabó T. Attila céduláinak és az EME régi kiadványainak. Ugyanakkor a kutatói termék polcrendszerét is kiegészítettük, helyet szorítva a fiatal kutatócsoportoknak, a digitalizálási műhelysaroknak. Ugyanitt működik a Posta Béla Egyesület régészekből álló munkacsoportja is.

Ezenkívül a kutatók és a titkárság munkáját igyekeztünk hatékonyabbá tenni infrastruktúrális fejlesztésekkel (lapadagoló fénymásoló, lapolvasó, tükröreflexes fényképezőgép, képernyő, lapvágó stb.).

Rendezvényeink, tudományterjesztés

Egyesületi rendezvényeink közül kiemelkedik a november 21–22-én Kolozsvárott megrendezett *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* c. konferencia, amelyet a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal (KAB) közösen szerveztünk. A 7. évéhez érkezett fórum kiemelt témája volt az erdélyi magyar közgyűjtemények helyzete, különös tekintettel az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményeire. A plenáris ülés megnyitóbeszédében Egyed Ákos elnök rámutatott a közgyűjtemények alaposabb megismerésének gyakorlati jelentőségére: a tudományos kutatás segítése a tájékoztatás-tájékozódás javítása által. Köszöntőbeszédet mondott Görömbei András, Bitskey István és Vargáné Szűcs Edit. Ezt követően a plenáris előadásokra került sor, amelyek első részében három székelyföldi múzeum gyűjteményeit, majd ezt követően az EME gyűjteményeit ismerhette meg a nagyközönség, tizenkét előadásból. A szakosztályok rendezvényein 82 előadás hangzott el.

Hidvégi gróf Mikó Imre-emléklappal jutalmazták Gaal Györgyöt, a fiatal kutatóknak szánt Nagy György-emlékdíjat első ízben nyújtotta át az EME Gergely Orsolya csíkszeredai szociológusnak és Nagy Mihály Zoltán történésznek. A kétnapos rendezvényről bővebb tájékoztató készült, amely megtalálható az EME honlapján.

Az elmúlt év más jelentős eseményei az október 8–11. között tartott *Erdély reneszánsza* konferencia, ahol egyesületünk társszervező volt, a december 4–5-én lezajlott *Szőlőtermelés és borkereskedelem* konferencia, amely az EME, a DAB és a KAB közös rendezvénye, valamint a *40 év kisebbségi törvényhozás Közép- és Kelet-Európában* kisebbségtörténeti konferencia megrendezése több intézménnyel együtt.

Könyvbemutatóink

Az elmúlt év folyamán tizenhat könyvbemutató házigazdája volt intézményünk, amikor saját kiadványainkat és más kiadókéit ismerhette meg a nagyközönség. Ezek közül csak néhányat emelnék ki: november 27-én Murádin Jenő: *Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arc-képcsarnoka 1842.* december 16-án Fehér János (szerk.): *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)*, 2009. január 12-én Wilhelm Sándor: *A lápi póc*, január 13-án Egyed Péter: *Érték és történelem*, február 17-én Biró József: *Erdély beszélő kövei* című kötetét mutatták be az EME központi székházában. 2008. március 6-án a Mentor kiadó szervezett nagyszabású könyvbemutatót az EME-nél, amelyre a kiadó által megjelentetett kötetek szerzőit is meghívták. 2008.

június 12-én intézményünk adott helyet a Pallas-Akadémia fennállásának 15. évfordulójára rendezett ünnepségnek, amelyen a kiadó nyolc kiadványát mutatta be.

Szakosztályaink is rendeztek konferenciákat, tartottak könyvbemutatókat az elmúlt évben.

Szervezés

Nyilvántartásunk szerint jelenlegi taglétszámunk 3262, ebből 95 alapító tag, 1304 rendes tag (aktívak és nyugdíjasok), 1658 pedig egyetemi hallgató. 2008-ban 180 új tag lépett be egyesületünkbe. Jelenleg 37 külföldi pártoló tagot tartunk nyilván. Alapító és rendes tagjaink közül 1717 fizette rendszeresen a tagdíjat (a 2005–2008 közötti időszakban), 581 pedig 2001 óta hátralékban van. Ez utóbbiakat alapszabályzatunk szerint nem tekinthetjük rendes tagoknak, nyilvántartásunkból azonban mégsem töröltük őket, gyakran előfordul ugyanis, hogy a hátralékosok utólag törlesztik többévi adósságukat. A tagdíjfizetést néhány év után felfüggesztő egyetemi hallgatók csupán könyvtárunk használata végett léptek be egyesületünkbe, és az egyetem elvégzése után általában nem tartják fenn a kapcsolatot intézményünkkel.

Szakosztályok, ifjúsági szakcsoportok, fiókegyesületek

Szakosztályaink tevékenysége az elmúlt évben is nagyon tartalmas és sokszínű volt.

1. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályunk legjelentősebb szakmai rendezvényeinek a 2008-as évben megtartott tudományos konferenciák számítanak. 2008. január 22-én az EME és a Bölcsészkar közös szakmai rendezvényt szervezett a Magyar Kultúra Napján. Június 2-án *Pedagógusnapok az Erdélyi Múzeum-Egyesületben* címmel gazdag és változatos tematikájú előadássorozatra került sor.

1898-ben Kolozsvárt Herrmann Antal tanári kinevezésével a magyar nyelvterületen első alkalommal indult meg az egyetemi néprajzi képzés. E jelentős esemény 110. évfordulóján, 2008. október 17-én az EME, a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke, valamint a KJNT közösen szervezett oktatás- és kutatástörténeti konferenciát Almási István, Keszeg Vilmos, Kósa László, Olosz Katalin, Tötszegi Tekla, Tánzos Vilmos, Pozsony Ferenc közreműködésével.

Október 17-én az immár második alkalommal megszervezett *A Mezőség-kutatás eredményei* c. konferencián mutatták be a régióra irányuló kutatások eredményeit. November 7-én, az író születésének 95. évfordulóján *Bözödi György emlékkonferenciát* tartottak. 2008. november 22-én, *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvény keretében az Erdélyi Múzeum-Egyesület kolozsvári Kutatóintézetének munkatársai mutatkoztak be. Az intézet szerkezetét, kutatási terveit Kovács András, a kutatóintézet igazgatója ismertette. Ezt követően színvonalas és sokszínű előadást tartott Biró Annamária, Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Hegyi Géza, Ilyés Szilárd, Nagy Mihály Zoltán, Szász Anikó és W. Kovács András. A szakosztály részt vállalt több konferencia előkészítésében. 2008. október 8–11. között került sor az *Erdély reneszánsza*, 2008. december 11–12. között a *140 év kisebbségi törvényhozás Közép- és Kelet-Európában* című tudományos tanácskozársra, 2008. november 7–9-én a *VI. erdélyi magyar régészeti konferenciára*, 2008. december 18-án a *Pataki József emlékkonferenciára*. Az év folyamán négy tudomány népszerűsítő előadást tartottak a szakosztály tagjai. A szakosztály 10 könyvbemutató szervezője és házigazdája volt. *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvény keretében harmadszor osztották ki a szakosztály debütdíját. Az öt pályázó közül a kuratórium Berecki Sándort és Ozsváth Imolát javasolta a díjra.

2. Természettudományi Szakosztályunk az elmúlt évben hét előadásból álló ismeretterjesztő előadássorozatot tartott, a Szülőföld Alap, az MTA és a Mindentudás Egyeteme

Tudományos Kht. támogatásával. A rendezvényen a Mindentudás Egyeteme (ME) egy-egy előadását vetítették le, ezt követően a résztvevők megvitathatták a hallottakat, illetve kérdéseket tehettek fel, amelyekre az egyes szakterületeket jól ismerő vitavezetők válaszoltak. Az előadássorozat kezdeményezője a DVD-ket a szakosztály számára megszerző dr. Uray Zoltán, a programfelelős Szacsvey Kinga volt. A *Magyar Tudomány Napja* alkalmából megrendezett, immár hagyományos szakosztályi konferenciát (*Őszi Természettudományi Konferencia*) november 22-én tartották, amelynek kiemelt témája a globális felmelegedés, klímaváltozás volt. A konferencián 7 plenáris előadást és 20 posztert mutattak be. December 12-én dr. Muzsnay Csaba kezdeményezésére a szakosztály (az EME Orvostudományi Szakosztályával és az EMT Tudomány- és Ipartörténeti Szakosztályával közösen) *Nyulas Ferenc emlékülést* tartott. Megjelent az *Acta Scientiarum Transylvanica* 2005 óta szünetelő kémia tudományi füzetek (*Múzeumi Füzetek – Acta Scientiarum Transylvanica, Chimica*, 16 [1]. 2008).

3. Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályunk tevékenységének fő célkitűzései közé tartozik a tudományos összefüggések szervezése, amelyeket többnyire a szakosztályon belül működő szakcsoportok és területi csoportok szerveznek, vagy szakmai-tudományos továbbképzők keretében zajlanak le. Május 1–3-án Nagyváradon rendezte meg a szakosztály XVIII. tudományos ülésszakát, összesen 450 résztvevővel. A 13 szekcióban 117 előadás hangzott el, és 27 posztert mutattak be, amelyek az orvostudomány szinte minden ágát felölelték. A szakosztály által 2005-ben létrehozott „Lencsés György – Ars Medica” díjat a Kuratórium dr. Gyéresi Árpádnak ítélte oda. A megnyitón immár hagyományos módon átadott Pápai Páriz Ferenc Alapítvány díját 2008-ban dr. Borsa István és dr. Sipos Emese vehette át. A dr. Spielmann András egyetemi tanár által felajánlott díjban dr. Budaházy István részesült. A tudományos ülésszak záróülésén osztották ki a felajánlott díjakat: a szakosztály három díjat osztott ki dr. Buzogány Jázmin, dr. Madarász Csilla és dr. György-Fazakas István kollégáknak, a dr. Krizbai István által felajánlott díjat dr. Laczkó-Zöld Eszter gyógyszerész kolléga, míg a szegedi Gyógyszerészeti Kar professzora (dr. Kata Mihály) által felajánlott díjat megosztva négy fiatal gyógyszerész, Székely Pál, Fülöp Ibolya, Hancu Gabriel és Kun Csilla nyerte el.

November 20–22-én a szakosztály *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* égisze alatt szervezte meg dr. Borsa István alelnök kezdeményezésére és segítségével a XII. Erdélyi Orvosnapok című állandó őszi konferenciáját, közösen a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, a Hargita megyei Orvosi Kollégiummal és a csíkszeredai Megyei Kórházzal. Az igen sikeres rendezvény helyszíne a csíksomlyói Jakab Antal Tanulmányi Ház volt, 240 résztvevővel, 22 hazai és külföldi előadóval.

A családorvosi szakcsoport tevékenységéből említésre méltó a 2008 márciusában Székelyudvarhelyen (a Hargita megyei Orvosi Kollégiummal és a Pápai Páriz Ferenc Alapítvánnyal közösen) megrendezett nagyszabású családorvosi továbbképző (310 résztvevő), külföldi és hazai előadókkal.

A fogorvos-tudományi szakcsoport a MOGYE Fogorvosi Karával, a Magyarországi Bolyai Alapítvánnyal, a Magyar Orvosi Laser és Optikai Egyesülettel és az Ecto-Derma Polyklinikával (Budapest) közösen továbbképzőt szervezett Marosvásárhelyen március 7–8-án *Lézerek a fogorvosi tevékenységben* címmel. A rendezvény fő szervezője néhai dr. Pongrácz Antal volt. November 29-én fogorvosi továbbképzőt tartottak a szakcsoport új vezetője, dr. Mártha Krisztina szervezésében.

Az orvostörténeti szakcsoport október 10-én a *Nyárádremetei falunapok* keretében tartotta a *Nyulas Ferenc emlékülést* születésének 250. évfordulója alkalmából, decemberben pedig Kolozsváron a Természettudományi Szakosztállyal közösen emlékeztek Nyulas Ferencre.

Június 18–21. között a szakosztály társszervezőként szerepelt a Marosvásárhelyen megszervezett *VII. nemzetközi intervencionális kardiológiai kongresszuson*. Szeptemberben Szilágysomlyón, dr. Széman Péter szervezésében került sor a Báthory Napokra; a rendezvény keretében megtartott kreditpontos továbbképzőn 120-an vettek részt.

A szakosztály által 2007-ben létrehozott kutatási ösztöndíjat (két személynek 3-3 hónapra havi 800 RON) 2008-ban hat pályázó közül Albert András és Bán Erika nyerte el. A Pécsi Tudományegyetem Klinikai Központ Radiológiai Klinikájának felajánlása alapján a szakosztály kéthetes tanulmányúton való részvételre hirdetett pályázatot az előbb említett klinikára, amelyet dr. Baróti Beáta marosvásárhelyi radiológus szakorvos nyert el. A szakosztály által 2006-ban létrehozott Csögör Lajos-emlékdíj kiosztására 2007-ben is az egyetemi évet záró ballagáson került sor a Vártemplomban, a három karon (orvosi, fogorvosi, gyógyszerészeti) tanulmányai során legjobb eredményt elért végzős hallgató számára.

Területi központjaink közül a legélénkebb tevékenység Csíkszeredában, Székelyudvarhelyen, Szilágysomlyón, Nagyváradon és Sepsiszentgyörgyön folyik. Ez elsősorban a tudományos rendezvények szervezését és a tagság nyilvántartását jelenti.

Az Orvostudományi Értesítő 81. kötetének két száma megjelent, a harmadik nyomdában van. A 81. kötet számainak nyomdai költségeit a Gedeon Richter Románia Rt. gyógyszerészeti cég fedezte. A minisztériumhoz benyújtott akkreditálási kérésünket kedvezően bírálták el, így az Orvostudományi Értesítőt a szaktarca a B kategóriás tudományos folyóiratok csoportjába sorolta. A 2008-as évben a szakosztályhoz könyvadományok érkeztek szervezetektől és magánszemélyektől egyaránt.

4. Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályunk az elmúlt évekhez hasonlóan 2008-ban is a jó szakmai kapcsolatok ápolója volt a *POLITEIA Romániai Magyar Politikatudományi Társasággal*, a *Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézettel*, a *MEDEA Egyesülettel*, a *Bolyai Társasággal*, illetve – az olykor konkurenciát is, nemcsak partnert jelentő – *Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal*. A *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* évente megrendezésre kerülő emlékkonferencia munkálataiban a szakosztály elsősorban két igen gazdag és jó színvonalú szekcióüléssel vett részt. A jogtudományi szekcióülés, *Sipos István emlékülés* néven a nemrég elhunyt, iskolateremtő jogász-oktató emléke előtt tisztelgett. A másik tartalmas szekcióülés a közgazdaság-tudományé volt.

A médiaszakos doktori hallgatók negyedik (május 24.) és ötödik (december 6.) konferenciájára is sor került. A patrónusok az EME, a KMEI és a MEDEA voltak, a támogatók pedig a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet, a *Communitas Alapítvány* és a *Szülőföld Alap*. Az utóbbi rendezvény nyitómomentuma a negyedik konferencia dolgozatait összegyűjtő kötet bemutatása volt. December 3-án került sor a *Kisebbségben, közösségben*. *Balázs Sándor nyolcvanadik születésnapjára* c. kötet bemutatójára.

5. Műszaki Tudományok Szakosztályunk a *Műszaki Tudományos Füzetek* sorozatban megjelent két új kötet bemutatójával kezdte a 2008-as évet. Március 14–15-én tartották a *Fiatal Műszakiak XIII. Nemzetközi Tudományos Ülészakát*, amelynek tudományos bizottsága 60 dolgozatot fogadott el. Itt került sor a Budapesti Műszaki Főiskola, Bánki Donát Gépész- és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar (BMF–BGK) és az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME–MTSZ)

között kötött együttműködési megállapodás aláírására. A rendezvény honlapját a szervezők folyamatosan frissítik (www.eme.ro/fmtu). Ezenkívül megjelent a *Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka* 13. tanulmánykötete. A szakosztály technikatörténeti csoportja június 23-án terepmunkán vett részt Magyarvalkón, ahol haranghangméréseket és várfalméréseket végeztek, az itt megkezdett munka június 26-án levéltári munkával folytatódott a kolozsvári Református Levéltárban. Július 12-én az EMT által szervezett első tudomány- és ipartörténeti konferencián vettek részt a szakosztály tagjai: Márton László *Az erdélyi harangokról, harangozó bábokról és harangjátékokról* című előadással, illetve ugyanitt elhangzott a *Szemelvények az EME Műszaki Tudományok Szakosztály technikatörténeti kutatásaiból* című előadás is. Augusztus 24–26-án került sor az immár másodsorra megszervezett alkotótáborra *Technikai örökségek Erdélyben* címmel. A magyargyerómonostori református templom toronyórájának tanulmányozása és felmérése volt a rendezvény fő eseménye, a munkálatokról tanulmány készül. A szakosztály képviseltette magát szeptember 12–14-én Miskolcon a II. *Fazola Napokon*. Október 5-én a DIKOSZ kezdeményezésére a szakosztály együttműködési tanácskozást tartott, amelynek célja a Magyar–Román Műszaki Nagyszótár kiegészítése, újrakiadásának előkészítése volt. A szakosztály három tagtársa vállalt szerkesztői munkát. November 22-én a szakosztály már kilencedik alkalommal szervezett tudományos ülésszakot *A Magyar Tudomány Napja* rendezvénysorozat keretében. Az idei fórumon az együttműködéseket, az intézményközi kutatások hatékonyságát emelték ki a közös kutatási projektek eredményeinek bemutatásával, de a legújabb eredményeik számbavétele során ugyanakkor betekintést nyerhettünk az egyes kutatóműhelyek munkásságába is. A huszonhét kutató munkájának eredményét 16 dolgozat foglalta össze. A rendezvényen nyolc egyetem képviseltette magát. A csoportos kutatásokban jelen voltak a fiatal mérnökök, egyetemi hallgatók is.

A Budapesti Műszaki Főiskolával és a Sapientia EMTE-vel közös kutatásokat végeztek az elmúlt évben is, melyek eredményeit közös tanulmányokban publikálták, ezek nagy része a szakosztály Műszaki Tudományos Füzetek sorozatában jelent meg. A Sapientia EMTE marosvásárhelyi Anyagtudomány kutatócsoport munkálatait ösztöndíjjal támogatta, kutatásra való ösztönzőként egyetemi hallgatókat vont be a munkálatokba.

Könyvkiadás: a Műszaki Tudományos Füzetek sorozat legújabb kötetének nyomdai előkészítése folyamatban van, a szakosztály kezdeményezésére az EME új sorozatot indít *Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek* címmel. Első kötet a szakosztály Technikatörténeti csoportjának a 2007–2008-as időszak kutatási eredményeit foglalja össze *Technikatörténeti örökség a kalotaszegi Magyarvalkón* címmel.

6. Matematikai és Informatikai Szakosztályunk szorosan együttműködik a Farkas Gyula Egyesülettel, a MatLapot működtető Radó Ferenc Matematikaművelő Társasággal, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem és a Sapientia Tudományegyetem matematikus és informatikus tanszemélyzetével, valamint a KAB Matematika, Informatika, Fizika és Csillagászati Szakbizottságával.

A szakosztály tagjai tevékenyen részt vettek a *Sztochasticus Folyamatok – Második Erdélyi Nyári Iskola és Munkaértekezlet* elnevezésű, május 26–31. között lezajlott rendezvényen, amelynek szervezésében Soós Anikó tagtársunk fontos szerepet játszott.

Július 14–20. között Gyergyószentmiklóson tartottuk meg a középiskolás tanárok továbbképzését célzó Bolyai Nyári Akadémia Matematika és Informatika részlegének nyári iskoláját.

A rendezvény szervezésében Kolumbán József tagtársunk, a gyergyószentmiklósi Salamon László Líceum részéről Bíró Zoltán matematikatanár működött közre.

Október 13-án koszorúzással egybekötött *Vályi Gyula emlékülést* tartottak; a rendezvény előadója Weszely Tibor tagtársunk volt.

Október 16–17. között került sor a Kolozsvári Akadémiai Bizottság, a Román Akadémia Kolozsvári Fiókja és a Babes–Bolyai Tudományegyetem Mechanika és Csillagászati Tanszékének rendezésében a Kolozsvár–Baja Csillagászati Munkaértekezletre. A rendezvényt Szenkovits Ferenc tagtársunk szervezte.

A *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* 2008-as szakosztályi rendezvényét idén a kolozsvári egyetem néhai professzora, Réthy Mór emlékének szenteltük születésének 160. évfordulója alkalmából. Réthy Mór életéről és tudományos tevékenységéről Kolumbán József és Oláh Gál Róbert tartott előadást. Tudomány napi rendezvényünk díszvendégei Császár Ákos budapesti és Daróczy Zoltán debreceni akadémikusok voltak. Előadásaikon kívül tagtársaink nyolc, új eredményeket bemutató előadást tartottak. A szakosztály tevékeny részt vállalt a Farkas Gyula-emlékérem odaítélésében is, melyet évente az MTNE alkalmából oszt ki a Farkas Gyula Egyesület a matematika oktatásában jelentős szerepet játszó középiskolai tanároknak. Idén Kürthy Katalin kolozsvári, Olosz Ferenc szatmárnémeti és Biró Judit sepsiszentgyörgyi matematikatanárok részesültek a kitüntetésben.

7. Agrártudományi Szakosztályunk éves tevékenysége is igen gazdag volt. Január 18-án Fekete Albert *A Maros menti kastélykertek* című könyvét mutatták be. Február 27-én dr. Wagner István vetítettképes előadást tartott a rózsanemesítésről, és beszámolt a Dél-afrikai Köztársaságban tett látogatásáról. Március 8–9-én tartották a *Nyárádszertői Kertésznapokat*, közösen szervezve a Budapesti Corvinus Egyetem Nyárádszertői Levelező Tagozatával és a Romániai Magyar Kertészársasággal. Június 20–22-én *Dr. Péter Béla Emlékkonferenciát* tartottak halálának 70. évfordulója alkalmából. Október 10–11-én a szakosztály tagjai a KAB Agrártudományi Szakbizottságának csíkszertői konferenciáján vettek részt. November 21–22-én *A Magyar Tudomány napja Erdélyben* című konferencia alkalmából a szakosztály Marosvásárhelyen tartotta gyűlését, amelyen 30 előadás hangzott el, ezek a 2009. évi *Acta Transilvanica Agronomia* füzetben fognak megjelenni.

Az elmúlt évben egyesületünk kiemelten igyekezett szakosztályaink tudományos tevékenységét elősegíteni, ösztönözve fiatal munkatársak részvételét, s mindehhez némi anyagi támogatással is hozzájárult. Ugyanakkor minden szakosztály számára külön internetes weboldal szerkesztését építette ki, melynek feltöltését a szakosztályok önállóan kezelhetik egy adminisztrációs felületen keresztül, munkájukat, a tagtársaikkal való kapcsolattartást megkönnyítve és ezáltal önállóságukat és sajátos jellegüket is megőrizve. A szakosztályi honlapok elérhetőségei: www.eme.ro/bolcsesz, www.eme.ro/termesz, www.eme.ro/orvos, www.eme.ro/jog, www.eme.ro/muszaki, www.eme.ro/matematika, www.eme.ro/agar. Ezek feltöltéséért az egyes szakosztályok felelnek, az adatok szerkesztése folyamatban van.

Ifjúsági szakcsoportjaink

A **KOMATE** (Kolozsvári Magyar Történezhallgatók Egyesülete) a 2008-as évben újult meg, és tevékeny évet zárt. Tagjai márciusban és áprilisban több előadást tartottak különböző történelmi témákban. Májusban nagy sikert aratott az EME és az Amaryllis támogatásával

megtartott *Reneszánsz hónap* rendezvénysorozat, amely a Mátyás-évben, változatos témájú előadásokkal és filmestekkel varázsolta a közönség elé a reneszánsz kultúrát.

Az őszi tevékenységek elsősorban az elsőévesek toborzása és bevonása köré csoportosultak (várostúrák, ismerkedések szervezésével). Ugyanakkor megújították a KOMATE szervezeti felépítését, könyvtárát és célkitűzéseit is kibővítették.

Több előadásra és vitaestre is sor került, könyvismertetőt tartottak Samuel Huntington *Civilizációk összecsapása* című könyvéről. Meghívták dr. Pécsi Ágnes egyiptológust, a Vámbéry Armin Keleti Szabadegyetem alapítóját, aki decemberben nagy sikerű előadást tartott.

A **GEKKO** (Geológus Egyetemisták Kolozsvári Kutató Osztálya) 2008. november 6-án tartotta megújuló közgyűlését. Az új vezetőség: Márton Ernő elnök, Szabó Ábel alelnök, Ohler Erika titkár. November 7–9-én került sor a GEKKO gólyatábor megrendezésére Szinden. Több magyar és angol nyelvű előadást tartottak az elmúlt évben. A *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* alkalmából a GEKKO egy rövid előadást szervezett Nyulás Ferenc emlékeztére. Együttműködési projekteket indítottak el a Cholnoky Jenő Földrajzi Társasággal, melynek témája: *A Korond–Parajd térség fenntartható turizmusfejlesztése*; valamint az Erdélyi Kárpát Egyesület kolozsvári fiókszervezetével, melynek célja túrákon való részvétel, természet- és környezettudományi ismeretek terjesztése általános iskolás diákoknak. Tevékenységükről bővebb tájékoztatás található a <http://www.gekko.ro/> honlapon.

A **Jelenkor kör** a BBTE történelem szakos hallgatóinak szakköre, amely immár két éve működik a hallgatók rendelkezésére álló fórumként, ahol mindenki szabadon beszélhet a 21. század aktuális témáiról. Rendezvényeiken, melynek az EME biztosít teret, folyamatosan részt vesznek meghívott egyetemi oktatók, valamint a különböző egyetemi karok (történelem, néprajz, filológia, filozófia) hallgatói. Az elmúlt évben hét alkalommal filmvetítéssel és kisebb előadással egybekötött vitaestet szerveztek, és könyvbemutatókat tartottak.

Az **EME Nagyváradi Fiókegyesülete** továbbra is az évi egy-két alkalmat jelentő, magvas, tudományos igényű szakmai előadásokat, konferenciákat és azok lenyomatát jelentő konferenciakötetek kiadását tekinti megvalósítandó célnak. Október 25-én Zsupán Edina, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának munkatársa *Vitéz János, a tudós, a politikus, a mecénás. Egy nagyszerű ember alakja könyvei tükrében* címmel vetített képes szakmai előadást tartott a Partiumi Keresztény Egyetem dísztermében. November 14–15-én Meltzl Hugó halálának 100. évfordulója alkalmából *Egyetemesség és kultúra. Meltzl Hugó komparatistikai öröksége* címmel szerveztek konferenciát a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Idegen Nyelvek és Irodalmak Munkabizottsága és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Német Intézete közreműködésével. 2008 második felében rendezték sajtó alá a 2006. augusztus 27–31. között nagy sikerrel – első ízben határon túl – megrendezett magyar drámatörténeti konferencia anyagát *Késő barokk és klasszicizmus a régi magyar színpadon* címmel, amelynek megjelenése (EME kiadásban) 2009 elején várható. Ugyancsak folyamatban van (a Partiumi Kiadó és az EME közös kiadásában) a Partiumi Keresztény Egyetem német tanszékének szervezésében megrendezett germanisztikai konferencia *Wissenschaften im Dialog* c. kötetének szerkesztése. A fiókegyesület egész éves munkájának lelkes támogatója, rendezvényeinek házigazdája a Partiumi Keresztény Egyetem.

A **Marosvásárhelyi Fiókegyesület** szakmai szempontból aktív tagjai részt vettek egyéb tudományos intézmények által szervezett hazai és külföldi tudományos konferenciákon, és szakmai folyóiratokban, valamint tanulmánykötetben több tanulmányt tettek közzé. Mindezek mellett elsősorban a tapasztalt kutatók – de nemcsak ők – a pályakezdő fiataloknak szakmai

tanácsadást nyújtottak. Elnöke révén a fiókszervezet több szakmai és művelődési rendezvényen is képviseltette magát. A *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* keretében a fiókegyesület Pál-Antal Sándor és Simon Zsolt szervezésében november 14-én *Marosvásárhelyi személyiségek* címmel rendezett konferenciát.

Szilágy megyében az EME-nek két fiókszervezete működik: *Szilágysomlyón* és *Zilahon*. Az utóbbi a megyeközpontot és az azt övező településeket próbálja összefogni (hatásköre kb. a református egyház zilahi egyházmegyéjére terjed ki). A két fiókegyesület tevékenysége sok szempontból összefonódik, mint például közös rendezvények, kölcsönös meghívások.

A **Zilah és Vidéke Fiókszervezetnek** célja az állandó jelenlét a megye területén, létezésének tudatosítása, az EME szándékainak képviselése. Ennek értelmében közeli kapcsolatot tart fent több szervezettel is, pl. az EMKE zilahi szervezetével, a Pro Zilah Egyesülettel, a Tövishát Kulturális Társasággal, a szilágysomlyói Báthory Alapítvánnyal, a Hepehupa művelődési folyóirattal. A Fiókszervezet részt vett minden jelentős városi és megyei kulturális rendezvényen, számos falunapon, valamint két nagyobb rendezvényt is szervezett: 2008. május 17-én tartották Szilágycsehen a VI. Szilágyság-kutatás napja konferenciát *A Szilágyság XX. századi sorsmeghatározó eseményei* címmel, amelyen Petri Mór-díjjal tüntették ki Vida Katalint (Szilágycseh) és dr. Széman Pétert. Október 11-én Zilahon EME-vándorgyűlésre került sor, amelynek témája a Mátyás-évhez kapcsolódóan a *Szilágysági reneszánsz*.

A **Szilágysomlyói Fiókegyesület** április 25-én rendezte meg a szilágysomlyói reneszánsz programot, a debreceni Történelemtudományi Intézetrel és a Báthory István Alapítvánnyal közösen. Május 17-én a zilahi EME csoporttal közösen rendezték a Szilágyság-kutatás Napját. Szeptember 26–28-án rendezték meg a Báthory Napokat. Az ennek keretében megtartott kreditpontos közös orvos- és pedagógustovábbképzőn 165 regisztrált résztvevő volt jelen. A csoport aktívan részt vett az EMEOGYSZ által rendezett nagyváradi tudományos ülésen, valamint a *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvényein, segítette a III. szakosztály kolozsvári rendezvényének megszervezésében.

Kutatóintézetünk

Kutatóintézetünk elsősorban az ún. *nemzeti tudományok* művelésére, olyan kutatók nevelésére jött létre, akik az erdélyi magyarság történetéhez és kultúrájához szorosan kapcsolódó történeti és nyelvészeti források feltárásán dolgoznak. E célok elérését az EME pályájuk elején álló, a tudományos kutatás iránt elkötelezett fiataloktól várja, akiket olyan hosszú távú munkákba vont be, amelyek révén egyrészt megalapozhatják szakmai felkészültségüket, másrészt pedig e kutatási tervek megvalósításával az egyetemes magyar tudományosságot szolgálhatják.

Ezeknek a kutatásoknak a kiindulópontjait a Szabó T. Attila által gyűjtött és elindított *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* folytatása mellett az erdélyi középkor, illetve a fejedelemség kora, valamint a romániai magyarság történetének a kutatása jelentette.

Egyesületünk a természettudományok és a reáltudományok terén is több éve elősegít olyan kutatásokat, melyek többnyire intézmények közötti együttműködés révén alakultak ki. Ezek a partneri viszonyok gyakran az ilyen kutatások megkövetelte, de nálunk hiányzó infrastruktúrát is pótolják.

A 2008. évben sikerült elismertetnünk és minősítetnünk (atestare) kutatóintézetünket, ezáltal lehetőséget teremtettünk a román állam által kiírt, akadémiai jellegű pályázatokon való részvételre.

Kutatóintézetünket az elmúlt évben nagy veszteség érte Jakó Zsigmond professzor halálával, aki az intézet alapításával és középkori, illetve kora újkori kutatásainak a megalapozásával is elévülhetetlen érdemeket szerzett. Szellemét, kutatási törekvéseit reményeink szerint az általa útnak indított fiatal kutatók viszik tovább az EME messzemenő támogatásával.

Az EME Kutatóintézetének jelenleg 9 belső és 6 külső munkatársa van, igazgatója Kovács András egyetemi tanár.

Belső munkatársak:

Bíró Annamária (doktorandus) 2008 októberétől lett kutatóintézetünk tagja. 2008-ban az EME megalakulására vonatkozó német nyelvű kéziratok források kiadásra való előkészítésével foglalkozott, és részt vett az EME digitális könyvtárának fejlesztésében (az *Erdélyi országgyűlési emlékek* II. és XI. kötetét digitalizálta). Mindkét program folytatódik 2009-ben is. 2008 szeptemberében volt az elővédése PhD-dolgozatának. Az elmúlt évben 4 tanulmánya jelent meg, és 3 konferencián vett részt előadóként.

Bogdándi Zsolt (doktorandus), kutató 2001 óta dolgozik egyesületünknel, előbb kéziratárosként, jelenleg a kutatóintézet tagjaként. Intézeti feladata a két erdélyi hiteleshely fejedelemség kori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. Emellett az EME digitális könyvtárának fejlesztésében is részt vesz (az *Erdélyi országgyűlési emlékek* III–V. kötetét, valamint Péter János amatőr fényképész házsongárdi sírkövekről készült felvételeit digitalizálta. Rendezte továbbá a nyelvész Nagy Jenő és a heraldikus-művészettörténész Köpeczi-Sebestyén József hagyatékát. Ezek mellett kéziratári, illetve könyvtári szolgálatot is teljesít. Bogdándi Zsolt az elmúlt évben 4 konferencián vett részt, és 1 publikációja jelent meg.

Fejér Tamás (doktorandus), kutató 2008. szeptember 1-jétől dolgozik az EME kutatóintézetében. Intézeti feladata az erdélyi fejedelmek Királyi Könyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. Emellett az EME digitális könyvtárának fejlesztésében is részt vesz (az *Erdélyi országgyűlési emlékek* című forráskiadvány három, I., IX., X. kötetét digitalizálta). Ugyanakkor könyvtári, illetve kéziratári szolgálatot is teljesített, és konferenciákon vett részt. 2008 júliusában sor került a BBTE Református Tanárképző Karán PhD-disszertációja (*Oktatási viszonyok Fogarason a 17. században*) tanszéki védésére.

Gálfi Emőke (doktorandus) 2009 januárjától lett ismét kutatóintézetünk munkatársa (Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei munkacsoport tagja). Intézeti feladata az erdélyi káptalan jegyzőkönyveinek kivonatolása és kiadásra való előkészítése. Doktori tanulmányait a BBTE Református Teológia fakultásán folytatja, az erdélyi káptalan fejedelemség kori hiteleshelyi tevékenységéről írja értekezését.

Ilyés Szilárd (doktorandus) kutatónk az elmúlt évben a politika filozófiai és eszmetörténeti kutatásán (*A politikai tér mint a politikum mértéke, A kisebbségi kérdés Krenner Miklós [Spectator] publicisztikájában*) kívül közreműködött Hajós József könyvtári hagyatékának elszállításában és feldolgozásában, az Erdélyi Múzeum című folyóirat akkreditációs iratcsomójának összeállításában, az erdélyi tudóstarsadalom kataszterének adatait frissítette.

Nagy Mihály Zoltán (doktorandus) kutatónk az elmúlt évben, munkaviszonyának megszűnéséig az intézet keretén belül három témán dolgozott: 1. *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története az első világháború után*, (2009-ben kiadásra kerül *Az EME története* c. kiadvány egyik fejezeteként.) 2. *Magyarország- és magyarságkép az 1945 után megjelent romániai történelem-tankönyvekben* c. tanulmánya sajtó alatt van. 3. *Egyházpolitikák Romániában a kommunis-*

ta rendszer időszakában, a kutatás folyamatban van. Ezenkívül konferenciákon vett részt, egy könyve és egy tanulmánya megjelenés előtt áll.

Pakó László (doktorandus) 2009 januárjától tagja az intézetnek. Intézeti feladata az erdélyi fejedelmek Királyi Könyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. 2008 folyamán az EME külső munkatársaként vett részt az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram pályázatán, kutatási témája a 16. század végi kolozsvári bírósági peres eljárás bemutatása, melynek eredménye egy adattárral kiegészített kézirat volt. Ehhez kapcsolódva, az NKA támogatásával a város törvénykezési jegyzőkönyveinek 1591–1594 közötti anyagát készítette elő kiadásra.

Tamásné Szabó Csilla (PhD) nyelvészünk 2008 novemberében tért vissza kétéves gyermeknevelési szabadságáról. Ezalatt is folytatta a SzT szerkesztését. Munkába állása óta a XIV. kötet anyagának szerkesztésén dolgozik, újra kezébe vette a szótár adminisztrálását is. A SzT XIII. te – várvíz címszavakat magában foglaló kötete elkészült, megjelenése csupán a nyomdai munkákon múlik.

W. Kovács András (PhD) kutatónk az elmúlt évben Hegyi Gézával közösen véglegesítette a Jakó Zsigmond által elindított *Erdélyi okmánytár III.* kötetét (1340–1359), mely hamarosan megjelenik, és folytatta *Az erdélyi megyei hatóságok középkori oklevelei 1526-ig c.* kiadvány előkészítését. Elkészítette a *Középkori (1542 előtti) magyar vonatkozású oklevélközlések Romániában c.* könyvészeti összeállítást, mely rövidesen megjelenik. Digitalizálási program keretében a Hunyad Megyei Állami Levéltár (Déva) középkori okleveleit fényképezte le. A 2008-as évben négy tudományos konferencián vett részt.

Külső munkatársak:

Bitay Enikő (PhD, egyetemi docens) kutatási területe az alkalmazott informatika (anyagtudomány és technológia). A *Numerikus módszerek alkalmazása anyagok és technológiák jellemzésére c.* kutatását az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram keretében végezte. Három felsőfokú intézmény együttműködésének eredményeként létrejött közös tanulmánykötet társszerzője, mely az EME Műszaki Tudományos Füzetek sorozatában jelenik meg *Felületkezelés* címmel. Két megjelenés alatt álló kötet szerkesztője, illetve társszerzője, a 2008-as év folyamán öt tanulmányt publikált, s négy előadást tartott.

Fehér Andrea (doktorandus) az EME külső munkatársaként vett részt az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram keretében, témája: *Emlékezet és identitás-típusok a 18. századi erdélyi magyar nyelvű forrásokban.* Ezenkívül az EME újraindulás utáni történetét kutatja, tanulmánya *Az EME története c.* kiadvány egyik fejezete lesz.

Hegyi Géza (doktorandus) 2008-as tevékenységének zömét az Erdélyi okmánytár III. kötete mutatójának elkészítése és a kézirat véglegesítése, korrektúrázása tette ki (ez a művelet egészen az év végéig elhúzódott). Készülő doktori értekezésében az erdélyi káptalan személyzetét, illetve a pápai hatalom és az erdélyi egyházmegye kapcsolatát vizsgálta. Mindkettőből referátum született a múlt év első felében. Három recenziója jelent meg, és két konferencián vett részt.

Ruprecht Eszter (PhD), egyetemi adjunktus és **Szabó Anna** (doktorandus) a Természet-tudományi Szakosztály növénytani munkacsoportjának tagjai, kutatási témájuk *Az Erdélyi Mezőség sztyeppréjtjeinek dinamikája.* 2008-ban *A magbank mint a sztyepprétek regenerációjának lehetséges forrása c.* vizsgálatukat végezték el. 2008-ban e témában Ruprecht Eszternek két közleménye jelent meg.

Szász Anikó (doktorandus) intézeti feladata az erdélyi fejedelmek Királyi Könyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. 2008-ban ösztöndíjasként doktori értekezése megírásán dolgozott (*A kolozsvári református egyházköztség gazdálkodása a 17. században*). Két konferencián vett részt, és egy tanulmánya jelent meg. Könyvtári és kéziratári szolgálatot látott el az EME Lakatos utcai könyvtárában.

Az EME adminisztratív munkatársai között további két doktorandus és egy magiszteri hallgató van, akiknek tudományos előmenetelét intézményünk támogatja.

Kutatási együttműködéseinket a jövőben is igyekszünk fenntartani, megerősíteni, az oktatási intézmények kutatási munkáját elősegíteni, minél több fiatalat vonva be kutatási terveinkbe. Az EME nemcsak Információs Dokumentációs Központja által, hanem kutatási programjai révén is háttérintézménye kíván lenni az erdélyi magyar tudományosságunknak.

Könyvtárunk, Információs és Dokumentációs Központunk

A **Rhédey-házban** működik az alapvető kézikönyveket és lexikonokat tartalmazó referenzs könyvtárunk, kurrens folyóirataink, nyelvészeti és irodalomtörténeti szakmunkák szintén itt tanulmányozhatók. 2008 tavaszán természettudományi gyűjteményünket felköltöztettük központi könyvtárunk felújított raktárhelyiségébe. A Moll-házból áthozott vaspolcokkal, amelyeket kibővítve felszerelték könyvtárunkban, egyelőre megoldódtak raktározási gondjaink. A természettudományi gyűjtemény mellett értékes hagyatékok is helyet kaptak központi könyvtárunkban: a neves ornitológus Kohl István gyűjteménye, Bárány István történész professzor főleg angol nyelvű szakkönyvei, valamint Jenei Dezső műszaki hagyatéka. A filozófus Hajós József az EME-re testálta könyvtárát, melynek nagy részét használatra átadjuk a Pro Philosophia Alapítványnak. A központi olvasótermünk teljes állománya be van vezetve az Erdélyi Közös Katalógusba (kb. 4000 kötet), ugyanakkor ez évben elkezdtük a Moll-házból átköltöztetett természettudományi részlegünk könyveinek a bevezetését, 2008 decemberéig 1900 kötetet sikerült ebből bevezetni. Egyre többen használják az Információs és Dokumentációs Központunkban elérhető EISZ adatbázist, valamint a kábel nélküli internetet.

A **Jordáky-házban** működő könyvtárrészlegünk (melyben szépirodalom, nyelv- és társadalomtudományok, illetve szakfolyóiratok gyűjteményei található) továbbra is nagy olvasói forgalmat bonyolított le, viszont a helyhiány és raktározási gondok nehezítik a célszerű munkát és a kihasználhatóságot. A Jordáky-könyvtár 24 000 kötetes állományából körülbelül 7900 kötetet sikerült katalogizálni. Az idei év folyamán az olvasóterem könyvállományával folytatjuk a katalogizálást.

A **Lakatos utcai** intézetrészlegünk a történelem, művészettörténet, régészet iránt érdeklődő olvasókat fogadja. Folytatódott az eddig beérkezett kéziratok anyag feldolgozása és a jegyzékek interneten való közzététele, jelenleg a gyűjtemény kétharmada kutatható. A Lakatos utcai könyvtárunkban az idén kezdjük el a katalogizálást, mivel igény van arra, hogy az ott lévő állományunk is bekerüljön az Erdélyi Közös Katalógusba.

Az EME Információs és Dokumentációs Központja elektronikus adattárának fejlesztése

Az EME 2004-ben indította el a dinamikus-honlapfejlesztési tervvel együtt az adattár összeállítását, melynek anyaga évről évre bővül, s mindez egy majdani korszerű adattár keretrendszerébe illeszthető. Az EME a könyvtári, levéltári, kéziratári anyagait és közgyűjteményeit kívánja digitálisan feldolgozni, ezt az OSZK, különösen a jubileum előkészítő évében nagymértékben elősegítette az EME régi kiadványainak – mintegy 60 ezer lapot kitevő anyag

– digitalizálásával. Mindezért köszönetünket fejezzük ki Monok Istvánnak, az OSZK főigazgatójának és közreműködő munkatársainak.

A 2008-as év folyamán konkrétan a következő digitalizálási programok megvalósításához járult hozzá támogatásával a Szülőföld Alap:

középkori oklevelek feltárása, digitalizálása: a Nemzeti Levéltár Hunyad Megyei Igazgatósága (Déva) által őrzött magyar vonatkozású, 1542 előtti oklevelek (200 fotó), Erdély történetére vonatkozó középkori oklevélszövegek hasonmásai (1000 felvétel);

folióirat- és könyvadattár: tudományos periodikák tartalmi ismertetője, tudományos publikációk (kötetek) rövid tartalmi kivonatai (194 tétel);

EME-kézirattár: a könyvtárunkban őrzött hagyatékok jegyzéke folyamatosan kerül fel a honlapra. Péter János amatőr fényképész házsongárdi felvételeinek digitalizálása és interneten való közzététele (350 tétel);

az Erdélyi Országgyűlési Emlékek kötetének digitalizálása: a sorozat index nélküli kilenc kötetét (I–V., IX–XII.) dolgoztuk fel (mintegy 3500 lap);

az EME régi irattárának digitalizálása, az EME történetének kutatása céljából (3525 fotó);

az EME egykori gyűjteményeinek digitalizálása projekt keretében: az érem- és régiségtár feldolgozását indítottuk el (a kolozsvári honfoglalás kori leletanyag adatbázisszerű feldolgozása);

az EME katalogizálási programja – EKKA – (az év folyamán mintegy 5000 új kötet katalogizálása).

Az EME honlapját (www.eme.ro) a beküldött információkkal folyamatosan frissítjük. A hírek és események rovatokban tájékozódhatnak az érdeklődők. Az EME kiadványainak katalógusa is megtalálható a honlapon. Az EME elektronikus adataira jelentős adatokkal bővült, a digitalizálási pályázati programok által ezek az információk is folyamatosan felkerültek a honlapra. Az eddig digitalizált levéltári anyagok a hatályos román törvények szerint a román állam tulajdonát képezik. A fényképmásolatokról tájékoztató jegyzék készült, ez felkerült a honlapra, ahol jeleztük, hogy a fényképmásolatok az EME könyvtárában hozzáférhetőek.

Kiadónk, kiadványaink

Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaink: az *Erdélyi Múzeum* (az Elnökség, a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, valamint a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata) 2008. évi 1–2. füzete jelent meg, a 3–4. nyomdában van, az *Orvostudományi Értesítő* (az Orvostudományi Szakosztály szemléje) 2008. évi 1., 2. száma, a *Múzeumi Füzetek* 16/1. Kémiai, a 16/2. Agronómiai száma, valamint a *Műszaki Tudományos Füzetek* (XIII. FMTÜ) 2008-as száma jelent meg a tavaly. A *Műszaki Tudományos Füzetek* sorozat Bagyinszki Gy.–Bitay E.: *Felületkezelés* c. kötete és az újonnan indult Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek első kötete (*Technikatörténeti örökség a kalotaszegi Magyarvalkón*) is nyomdában van.

Ezenkívül még megjelentek Egyed Ákos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület* (tájékoztató füzet); Egyed Ákos–Kovács Eszter (összeáll.): *Gróf Mikó Imre beszédei és felhívásai*; Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Samu 80. születésnapjára*; Wilhelm Sándor: *A lápi póc* című kiadványaink. Nagyvárad Fiókegyesületünk adta ki a *Germanistik ohne Grenzen. Studien aus dem Bereich der Germanistik* I–III. konferenciakötetet, valamint Jakó Zsigmond: *Bihar megye*

a török pusztítás előtt című kötet hasonló kiadását. Könyveink és folyóirataink megjelenése a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram, a Szülőföld Alap, a DAB, a romániai Communitas Alapítvány támogatásának, valamint magánszemélyek adományának köszönhető. Öröndetes tény, hogy e kiadványok egy része az egyesületünk keretében folyó szervezett kutatómunka eredményeként született meg.

Az EME kiadójának is elkészült a saját honlapja (www.eme.ro/kiado), mely a kiadványaink ismertetését, forgalmazását kívánja megkönnyíteni, ezáltal lehetővé válik a kiadványok hálózaton keresztül történő megrendelése.

Tudományos folyóirataink évenkénti akkreditálását a továbbiakban is folytatjuk, törekszünk a tudományos szintű B kategória megszerzésére. Sikerként könyvelhetjük el, hogy az *Orvostudományi Értésítő* B kategóriás értékelést kapott, az *Erdélyi Múzeum* esetében pedig a benyújtott B+ minősítés igénylésének kiértékelése folyamatban van, mivel időközben elkészült a folyóirat honlapja (www.eme.ro/erdelyimuzeum), amely feltétele ennek a minősítésnek. A jövőben a *Dolgozatok az EME Érem- és Régiségtárából* és a *Múzeumi Füzetek* folyóiratainkat is akkreditálni kívánjuk.

Kapcsolatok, együttműködések

A 2008. március 29-i közgyűlésen felújítottuk az EME–MTA együttműködési megállapodást. Az Akadémia folyamatosan felvállalja az Erdélyi Múzeum-Egyesület működésének és kutatási programjainak támogatását.

Együttműködési megállapodás keretében rendeztük viszonyunkat a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, amelyben rögzítettük az együttműködés formáit és lehetőségeit, hároméves szerződést kötöttünk az EME tulajdonában levő Moll-ház bérbeadásáról.

A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel 2008 szeptemberében keretszerződést kötöttünk, az egyes tanszékek és szakosztályok közös tevékenységeit ezáltal is megerősítve.

2008. március 13-án Miskolcon megalakult a Közép-európai Ipari Örökség Útja Egyesület (elnöke Gerhard Sperl professzor), melyhez nyolc ország csatlakozott, s tudományos tanácsában Egyesületünk is képviselteti magát.

2008. május 27-én Gémesi Ferenc szakállamtitkár és Zilahi László főigazgató-helyettes látogatásuk alkalmával átnyújtották az EME-nek a Nemzeti Jelentőségű Intézményeknek járó Emlékplakettet. Június 17-én Pálinkás József akadémikus látogatta meg intézményünket. Szeptember 22-én Füzes Oszkárt, Magyarország újonnan kinevezett bukaresti nagykövetét fogadtuk, december 11-én pedig a kolozsvári főkonzult, Szilágyi Mátyást. Mindannyian biztosítottak arról, hogy továbbra is nagy érdeklődéssel követik intézményünk munkáját és a lehetőségekhez mérten támogatják.

Adományok, támogatások, pénzügy, forráslehetőségek

Egyesületünk fenntartásához egyre kisebb arányban járulnak hozzá a tagdíjak, és egyre nagyobb szerepe van a pályázatokból elnyerhető általános és céltámogatásoknak.

A 2008-as költségvetést is nagyrészt a magyarországi forrásokra kellett építenünk. A romániai politikai akarat még mindig nem kedvez a magyar kisebbség hagyományait, múltját, szellemi értékeit kutató, terjesztő, ápoló és megőrző közhasznú tudományos intézménynek.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a múlt évben is a magyarországi Miniszterelnöki Hivatal Nemzeti jelentőségű intézmények és programok támogatásában részesült. Fenntartási

költségeinkhez jelentősen hozzájárult az MTA Műhelytámogatási Program. Az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram, az MTA-OKM Domus Hungarica Ösztöndíjprogramjai ebben az évben is nagy segítséget nyújtottak kutatásainkhoz. Ugyanakkor a Szülőföld Alap és a MeH pályázatai keretében 58 ösztöndíjjal karoltuk fel a kutatásokat, szakosztályi munkákat, az EME 150 éves jubileumának előkészületeit (az erre az alkalomra tervezett kötetek tanulmányainak előkészítését), az EME-adattár feldolgozását, a könyvkatalogizálást, a hagyatékfeldolgozást, illetve az ehhez szükséges rendszerfejlesztési és kiépítési munkálatokat. Az ösztöndíjprogramokba bevontuk egyrészt az EME munkatársakat is, ezáltal pótolva szerény javadalmazásukat, másrészt törekedtünk minél több fiatal bevonni programjainkba.

Működésünket, különféle rendezvényeink megszervezését és kiadványaink nyomtatását a Communitas Alapítvány támogatta. Rendezvényeink szervezéséhez a Polgármesteri Hivatal és Városi Tanács pályázati keretéből is jelentős összeget nyertünk el, utólagos visszatérítéssel. A folyamatos kiadásaink fedezését a hazai adományozók jóvoltából tudtuk pótolni, jelentős összeggel a medgyesi RomGaz Rt. járult hozzá ehhez.

Ugyanakkor köszönjük a Gróf Mikó Imre Alapítvány folyamatos támogatását is.

Pozitívumnak tekinthető a hazai forráskihasználás növekvő tendenciája. A jövőben szeretnénk EU-s pályázati projektekhez is hozzáférni.

Tulajdonjogunk, egykori ingatlanunk

Az EME hazai elismertségének s integrálódási törekvéseinek eredményei ugyan vannak, de nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy hatalmas értéket képviselő tudományos gyűjteményeink státusa rendezetlen, tulajdonjogunkat ezek fölött nem sikerült elismertetni, bár az elnökség több alkalommal szorgalmazta napirendre tűzését (pl. a román–magyar kisebbségi együttműködési szakbizottsághoz benyújtott előterjesztésével). Ugyanakkor elkészültek az EME jogfolytonosságát alátámasztó dokumentumok is. Ugyanez vonatkozik kolozsvári főtéri ingatlanunkra, a Wass Ottilia-házra (Főtér 11. sz.) is, amelyet visszaigényeltünk, és ennek érdekében évek óta per folytatunk. Jogigényünket természetesen továbbra is fenntartjuk.

A jubileumi év előkészületei

Az EME megalapításának 150. évfordulóját méltó módon kívánja megünnepelni: tudományos rendezvényekkel, kiadványokkal és kiállítással is. A jubileumi kiadványok előkészületei már az előző években elkezdődtek, a 2008-as év tevékenységeinek jelentős részét is ezek a kutatások képezték. A kiadványok s rendezvények tervezete honlapunkon megtekinthető.

Az EME a jubileumi évet a 2009 januárjában tartott sajtótájékoztatóján nyitotta meg, melynek az OSZK adott otthont.

Zárszó

Intézményünkben a múlt évben is kilépett egy kutató, de ezen veszteségeket pozitívan kell megélnünk, hisz általuk az EME folyamatosan pótolja a kinevelt kutatói szakemberek hiányát. Az EME-t ez arra kötelezi, hogy továbbra is felvállalja a pályakezdő fiatalok kutatásra nevelését az intézetén belül.

Az EME kutatóintézete, szakosztályai, fiókegyesületei, az EME-IDK-ja az erdélyi magyar tudományos élet folyamatos fenntartói voltak a 2008-as évben is. Rendezvényei s egész

tudományos tevékenysége hozzájárult a magyar–magyar tudományos kapcsolatok erősítéséhez, az intézmény elismertetéséhez.

Idén a 150 éves múltra visszatekintve számba vesszük, hogy mindez idő alatt mit nyújtott az EME a tudományosságnak, de ez a visszaemlékezés a jövőbeni cselekvésre kell ösztönözön, hogy tudjuk, mit kell ma elvégeznünk ahhoz, hogy az holnapra is érték maradjon. Ehhez a törekvéshez kérem minden tagtársunk aktív hozzájárulását, a társintézmények szorosabb, ez irányú együttműködését, a támogatók nagyobb figyelmét, munkatársaink eddigi odaadásának megtartását.

Köszönjük azoknak, akik eddig ehhez bármilyen formában hozzájárultak!

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárt, 2009. február 11-én

Bitay Enikő
főtitkár

Számunk szerzői

Arany Zsuzsanna – PhD, ELTE, Budapest
Bálint Ildikó – magiszteri hallgató, BBTE, Kolozsvár
Biró Annamária (1980) – PhD, tudományos kutató, EME, Kolozsvár
Erős Vilmos (1960) – történész, egyetemi docens, Debreceni Egyetem
Demeter Zsuzsa (1977) – doktorandus, szerkesztő, Helikon, Kolozsvár
Fejér Tamás (1977) – kutató, EME, Kolozsvár
Ilyefalvi Emese – egyetemi hallgató, ELTE, Budapest
Jakab András (1986) – magiszteri hallgató, BBTE, Kolozsvár
Keszeg Vilmos (1957) – néprajzkutató, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár
Killyéni András (1979) – informatikus mérnök, doktorandus, Semmelweis Egyetem, Budapest
Kovács András (1946) – művészettörténész, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár
Luffy Katalin (1973) – PhD, könyvtáros, Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár
Nistor Laura – kutató, PhD, társult oktató, BBTE/Sapientia EMTE, Kolozsvár
Pakó László (1980) – történész, doktorandus, EME, Kolozsvár
Simoncsics Péter (1946) – nyelvész, Budapest
Sipos Zoltán (1986) – magiszteri hallgató, BBTE, Kolozsvár
Szacsvey Éva (1945) – muzeológus, néprajzkutató, Budapest
Szalma Anna-Mária (1982) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Szöcs Krisztina (1983) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Vántsa Judit (1969) – könyvtáros, könyvtárvezető, Wesselényi Miklós Könyvtár, Kézdivásárhely
Varga P. Ildikó (1977) – egyetemi tanársegéd, BBTE, Kolozsvár

Contents

András Kovács: The Medieval Chapel of the Blessed Virgin Mary on the Confines of Cluj (Kolozsvár).....	1
Vilmos Erős: The Hungarian Historiography between the World Wars	7
Zsuzsa Demeter: Additional Contributions to the Background of a Planned Edition. The most Important Sources of the Gyöngyösi Receptions in the 18 th Century.....	28
Ildikó P. Varga: The Hungarian Kalevala. The Jubilee Edition of the Finnish Epic.....	41

Workshop

Péter Simoncsics: A Theatrist without Theatre	48
Zsuzsanna Arany: Seneca's Death	59
Judit Vántsa: Brief History of Hungarian Librarian Press in Romania	68
András Killyéni: From Velocipede to Rover.....	79

Review

Tamás Fejér: Documents from Făgăraș (Fogaras).....	89
Katalin Luffy: The Manual's Manual	96
László Pakó: Evoked Transilvanian History and Culture	99
Annamária Biró: Legal History-Research's New Perspectives	102
Ildikó Bálint: An Important Historical Document about the Pilgrimage to Șumuleu-Ciuc (Csíksomlyó).....	106
Emese Ilyefalvi: Ethnographical-Religious Monography about Vârșag (Varság).....	109
Vilmos Keszeg: Contexts of the Popular Writing	115
Éva Szacsavay: Objects and Values.....	115
Anna-Mária Szalma: Personalities, Careers and Vocations	116
Krisztina Szöcs: About the World of Hermeneutics	119
Zoltán Sipos: Contemporary Views of Value and History.....	123
András Jakab: The „Inter” Zona's Interpretations	125
Laura Nistor: About a Useful Manual	128

Society Communications

Ákos Egyed: Day of Hungarian Science in Transylvania. The 7 th Forum. Presidential Opening Speech.....	130
Day of Hungarian Science in Transylvania. The 7 th Forum. Report.....	131
Day of Hungarian Science in Transylvania. The 7 th Forum. Department Sessions	138
Ákos Egyed: General Assembly – 2009. Presidential Opening Speech	141
András Görömbei's Salutatory.....	143
Enikő Bitay: Secretary General's Report.....	145
<i>Our Authors</i>	161

Cuprins

Kovács András: Despre capela medievală Sfânta Maria din hotarul Clujului	1
Erős Vilmos: Istoriografia maghiară în perioada interbelică	7
Demeter Zsuzsa: Adnotări pe fundalul unui proiect de editare din operele lui Gyöngyösi István.....	28
Varga P. Ildikó: Kalevala ungurească a lui Vikár Béla. Ediția jubilară a traducerii epopeii ...	41

Atelier

Simoncsics Péter: Un teatrist fără teatru sau „comedia neagră” „Văduva Karnyó” de Csokonai Vitéz Mihály	48
Arany Zsuzsanna: Moartea lui Seneca. Despre publicarea foilor de conversație ale lui Kosztolányi Dezső	59
Vántsa Judit: Istoria sumară a presei maghiare bibliotecare din România	68
Killyéni András: De la velociped la bicicleta rover. Apariția ciclismului la Cluj	79

Recenzii

Fejér Tamás: Documente făgărășene	89
Luffy Katalin: Manualul manualelor	96
Pakó László: Evocarea unei epoci de ordine și cultură din istoria Transilvaniei	99
Biró Annamária: Perspective noi în cercetarea istoriei dreptului	102
Bálint Ildikó: Un document istoric de însemnătate remarcabilă privind pelerinajul la Șumuleu-Ciuc	106
Ilyefalvi Emese: O monografie etnografică privind viața religioasă a unei localități de munte: Vârșag	109
Keszeg Vilmos: Contextele scrisului popular	112
Szacsvay Éva: Obiecte și valori	115
Szalma Anna-Mária: Personalități, cariere și vocații.....	116
Szócs Krisztina: Despre lumea hermeneuticii	119
Sipos Zoltán: Concepții contemporane despre valoare și istorie	123
Jakab András: Posibilități de interpretare în zona „interului”	125
Nistor Laura: Un manual de exerciții deosebit	128

Comunicări ale Societății

Egyed Ákos: Cuvânt de deschidere la Conferința Ziua Științei Maghiare din Transilvania	130
Raport despre al 7-lea forum a Zilei Științei Maghiare din Transilvania	131
Al 7-lea forum al Zilei Științei Maghiare din Transilvania. Lucrările în secții.....	138
Egyed Ákos: Cuvânt de deschidere la Adunarea generală pe anul 2009.....	141
Salutul lui Görömbei András	143
Raportul secretarului general asupra activității pe anul 2008.....	145
<i>Autorii numărului de față</i>	161
<i>Contents</i>	162

Tartalom

Kovács András: A kolozsvári határ középkori Boldogasszony-kápolnájáról	1
Erős Vilmos: A magyar történetírás a két világháború közötti időszakban	7
Demeter Zsuzsa: „Még meg-jö Gyöngyösinek a' betsületi” Adalékok egy kiadástervezet háttéréhez	28
Varga P. Ildikó: A magyar Kalevala. A finn eposz jubileumi magyar kiadása	41

Műhely

Simoncsics Péter: Teátrista teátrum nélkül, avagy Csokonai „fekete komédiája”, <i>Az özvegy Karnyóné s két szeleburdiak</i>	48
Arany Zsuzsanna: Seneca halála. Kosztolányi beszélgetőlapjainak kiadásáról	59
Vántsa Judit: A romániai magyar könyvtári szaksajtó vázlatos története	68
Killyéni András: A magas géptől a roverig. A kerékpározás megjelenésének története Kolozsváron	79

Szemle

Fejér Tamás: Fogarasi dokumentumok	89
Luffy Katalin: Kézikönyvek kézikönyve	96
Pakó László: Megidézett rendtartás és kultúra	99
Biró Annamária: A jogtörténeti kutatások újabb perspektívái	102
Bálint Ildikó: A csíksomlyói búcsújárás egyik fontos történeti dokumentuma	106
Ilyefalvi Emese: Egy havasi tanyaközösség vallási néprajzi monográfiája.....	109
Keszeg Vilmos: A populáris írás kontextusai.....	112
Szacsavay Éva: Tárgyak és értékek	115
Szalma-Anna Mária: Közelítések emberekhez, életpályákhoz, élettörténetekhez	116
Szöcs Krisztina: A hermeneutika világáról.....	119
Sipos Zoltán: Kortársak érték- és történelemszemléletéről	123
Jakab András: Értelmezési lehetőségek az „inter”-ben.....	125
Nistor Laura: Egy jó tan- és gyakorlókönyvről	128

Egyesületi közlemények

Egyed Ákos: <i>A Magyar Tudomány Napja Erdélyben</i> című konferencia megnyitóbeszéde.....	130
Jelentés <i>A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 7. fórumáról</i>	131
<i>A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 7. fóruma. Szakosztályi ülések</i>	138
Egyed Ákos elnöki megnyitóbeszéde az EME 2009. évi közgyűlésén	141
Görömbei András köszöntője.....	143
Bitay Enikő: Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2008. évi munkájáról	145
<i>Számunk szerzői</i>	161
<i>Contents</i>	162
<i>Cuprins</i>	163

